

Butlletí

del

Centre Excursionista de Catalunya

BUTLLETÍ

DEL

CENTRE EXCURSIONISTA DE CATALUNYA

BUTLLETÍ

DEL

CENTRE EXCURSIONISTA DE CATALUNYA

1904

VOLUM XIV.È

BARCELONA

Tipografia «L'Avenç», Ronda de l'Universitat, 20

1904

ANY XIV BARCELONA, JANER DE 1904 NUM. 108

Butlletí

del

Centre Excursionista de Catalunya

ALTS PIRENEUS

Una excursió al Port de Benasque per la Vall d'Aran, en plé hivern

DE BARCELONA A TOULOUSE

Nostres anteriors excursions per la regió objecte del present treball, en les quals ab decidits companys fruírem del més pur y inexplicable plaher contemplant y estudiant aquell interessant país, que a manera d'esplèndit y ardit frontó corona l'obra colossal dels Pireneus, nos són avuy records d'impressions fortes y inesborrables, es veritat, però rebudes baix un mateix o paregut aspecte, justament lo que sembla endolcir aquella naturalesa selvatge y combatuda pels elements més desencadenats en l'estació crítica de l'any, o sia l'hivern.

Baix aquest nou aspecte, sens dubte lo més apropriat, nos mancava conèixel, perquè segurament nos tindria reservades noves y fondes impressions de que gaudir-nos.

Veus-aquí per què'l dia 21 de Febrer en Bartomeu Mitjans y jo ens trobavem instalats, millor dit, estibats en un departament d'un tercera-car del carril de França, y fent camí vers la frontera anavem repassant nostra memoria ab els recorts que arreu ens apareixien; les agradoses passejades per l'alegroy Vallès, l'alterós Montseny, escola de nostres beceroles excursionistes; lo Montnegre, la Selva, y al fons les Guilleries, de feliç recordança; més enllà'l típich Empurdà, reclòs al ponent per l'aspre aplech de les serres de la Garrotxa, que tants passos ens costen; y, per fi, la serralada fronteriça, els darrers estreps dels massiu pirenenc que van a esser petonejats per les blavoses aigües llatines en els espedats de Cap-Cerbère.

A les 8 del vespre entravem a França, y poch després de tras-

bordats a Cerbère tornavem a sortir, atravessant lo Rosselló ab sos bonicoys Port-Vendres y Colliure, lo monumental Illiberris (Elna) y lo simpàtich Perpinyà; a mitja nit ens aturavem a Narbona; allí tornàrem a cambiar de carril, y per la línia de Tolosa férem via cap a les riques planes del Llenguadoc, fulles de nostra historia patria.

Abans d'esser de dia arribavem a l'important Tolosa: allí'ns tocava fer una llarga parada, puix fins a les 6 no sortia expedició per la linia de Tarbes, que nosaltres haviem de seguir fins a Montrejeau.

En sa vista ens encaminàrem a la sala de primera pera deixar-hi'ls equipatges. Allò semblava una desfeta: en mitj de bultos de tota mena, una ben encesa estufa espargia confortants halenades, y a son dolç escalf viatgers de tots aspectes, alguns tombats a la llarga pels ganapès ab tota *sans façon*, fins un de cara vermella y mostatxuda s'havia acotxat ab son abrich y ensenyava sos peus descalços y ses arremangades pantorrilles; altres hi roncaven formidablement, despreciant la presencia d'algunes conformades dames, a qui segurament aquells *messieurs* tant poch galans, en altra ocasió, y per molt menys motiu, els haurien espetat tota una restellera de *pardons*. Quina veritat es que'ls viatges són la pedra de toch dels modals de la gent!

Sortint de l'estació atravessàrem lo canal de Midi pel punt ahont s'alça l'estatua d'en Riquet, endinzantnos per la vila y desentomint-nos una estona per sos solitaris carrers del fret un xich viu, y que feya caminar més que depressa algun aburrit calavera o altre desocupat capitalista.

De Toulouse a Fos

Ja apuntava l'auba y la ciutat anava tornant a la vida activa quan nosaltres nos encaminavem a l'estació, perquè prompte seria hora de sortir, com ho efectuàrem a poch més de les 6 del matí.

Altra vegada tornavem a esser arrossegats pel cavall de foch, veyent passar a corre cuyta, per davant de nostres no gaire desperts ulls, camps y montanyes, ab los prats de color de fulla seca, a claps blanquejats per la rosada de la nit, y en els quals hi pasturaven parelles de tranquiles vaques dessota d'arrenglerades y despullades pollancredes; cap al lluny, en direcció al mig-dia, apareixien, com assenyalant lo darrer graó del maciu montanyós, testes pirenenques, blanquejades per la neu, y que'l sol naixent, donantlos-hi rosades tintes, les feyen de tons menys crus a la vista. Erem

en ple departament de l'Alt Garona, qual riu, lo Garona, prop de Portet, reb la desaigua de l'Ariège, que naixent a la frontera andorrana, atravessa'l departament del mateix nom, donant vida a viles tant conegudes com Ax, Tarascó, Foix, Pamiers, etc. No sols compta ab dit concurs, sinó que a Saint-Martory li conflueix lo Salat, petit afluent que, sortint també de linia fronteriça, atravessa la verdejant y pirenenca comarca de Saint-Girons. Per fi, prop de Saint-Beat, vila que prompte veurem, se l'hi ajunta'l riuet Pique, que recull les aigües de les valls superiors de Bagnères de Luchon, recorrent, després de format, per sa encantadora vall. Nosaltres no deixariem lo Garona fins gaire bé a son naixement, ja en terra aranesa, pasant-lo d'una vorera a l'altra varies vegades. Contemplant ses transparentes aigües, que serpentejen tranquilament a manera d'argentat galó en mig de tupit tapiç de verdor, feyem comparança de lo que avuy es aquell gran país, respirant una atmósfera de pau y benestar, obedient a sos governants, conseqüencia lògica del respecte que aquests tenen a les lleys d'una bona administració, de lo que fou en altres temps històrichs, desde'ls de les incursions de les conqueridores legions dels césars romans fins en ple domini de nostres reys-comptes, en lluytes civils y religioses ab sos feudataris. Prou nos ho estaven recordant les enderrocades muralles de Muret, gloriosa tomba del noble y desditxat Pere II y de sos aguerrits cavallers, pera no dir tots los recons d'aquests antichs estats del Llenguadoc y de Tolosa. Altra volta'ls crits de *change de voiture* nos tornaren al present: recullírem l'equipatge, y, baixant, nos trobàrem a l'estació de Montrejeau, empalme de la linia general que va vers Bordeus per Tarbes, y a Bayona per Lurdes y Pau, ab lo ramal que segueix fins a Bagnères de Luchon. Haviem de pendre aquest darrer fins a Marignac, uns 15 kilòmetres abans de Luchon. Eren encara no les 9, y aprofitant la mitja hora llarga d'espera, sortírem de l'estació, y per la carretera que porta cap a la vila arribàrem als pochs minuts al pont de la Garona; allí a l'altra banda, a la vorera esquerra del riu, y dessobre una serreta, s'esgraona'l poble de Montrejeau, de rialler aspecte, rodejat de prats, ahont se veuen nombroses cases de recreu de bona construcció y hermosejades per frondoses arbredes: es una bonicoya vista.

A les 9'32 sortiem cap à Marignac. Lo trajecte va prenent un aspecte més pirenenc; les montanyes, cada vegada més altes y properes, de vessants emboscades de faigs y castanyers, deixen en mig fondes y estretes valls, per ahont hi passa'l riu y sos afluents vorejats per llargues alberedes; los conreus consisteixen en praderies,

sembrats y en vinyes emparrades en arbres plantats per aquest objecte. A pochs kilòmetres de Marignac, y prop l'estació de Loures, cap al ponent y dominant la plana, se veu lo poble de Saint Bertrand de Comminges, la Lugdunum de fundació antiquíssima, que fou després en època romana anomenada *Convenœ* o millor *Lugdunum-Convenarum*, adquirint allavores molta importancia per formar un veritable nus de comunicacions, perquè les vies se dirigien cap a Dax, Agen, Tolosa y les termes de Luchon, arribant a esser força populosa. Era una de les nou ciutats, per la que se'n digué *Aquitania-Novem populata*, y sofrí molt durant l'invasió dels barbres; y després, ja en plena edat mitjana, fou reedificada pels gals, y altra volta destruída, restant inhabitada durant 500 anys; sols hi quedà l'arrabal de Vallcabrera, ahont hi residien los bisbes.

Posteriorment, en època de Carlemagne, fou erigida en cap del comtat de Comminges, primerament regit pels bisbes y després pels definitius comptes, que procedien dels vehins castells de Fronsac y de Salies, de nobilíssima descendencia enllaçada ab los vescomtes de Bearn y de Foix, y que ejerciren gran influencia en aquells estats. Entre ells Bertran de l'Isle reedificà la catedral ab son claustre y lo palau a la fi del segle XI. Desde la mort d'aquest, que acabà essent canonisat, anà perdent aquell poble poch a poch sa importancia, combatut ademés per les continues guerres religioses que assolaven lo país. Modernament la supressió de son bisbat, d'ahont depenia nostra Vall d'Aran, fou lo cop de mort. Avuy es un petit poblet, y sols li dona aspecte monumental sa catedral de Santa Maria, d'edificació en diverses èpoques, d'una nau ab absis format per capelles poligonals; al mig de la nau hi ha lo que fou lo chor, ab esculptures del renaixement, com també l'altar major, de marbre. La portada de la torre y'l claustre són de lo més primitiu, la primera, molt curiosa, ab timpà y capitells historiats; lo segon, en part refet en lo segle XV o XVI, es del XII, y presenta nombrosos y bells detalls en sos ben treballats capitells, axís com en los sarcòfachs de sos murs.

A una hora escassa d'haver sortit de Montrejeau, o sia a les 10'24, arribavem a l'estació de Marignac. Allí deuriem despedir-nos del viatjar a la moderna, perquè d'aquí endavant los medis de locomoció serien cada vegada més primitius. Baixàrem, y, sortint de l'estació, ja'ns esperaven los cotxes de Fos en combinació ab los de la Vall d'Aran. Allí, estirada com un canó d'escopeta, ab l'ull viu nos espiava l'esprimatxada Blanche (y sols de nom), l'incansable *voituriere* de casa Penetro de Fos, l'encarnació viventa del masculi-

nisme y feminisme d'una peça, una veritable parodia de super-dòna. «Què tal, Blanche? Hi ha gayre neu pel camí?» li preguntàrem nosaltres. «Nani, nani (no, no); pot ben passar la *calèche.*» Y la tal *calèche* era una descoberta gavia ab rodes, y arrossegada per un animalet que prou tenia sort de viure en un país en que no hi ha places de toros. Ab aquell elegant enganx haviem d'esser transportats fins a Fos, en tranquil nos ab nos ab tota classe d'inanimada carga y servint segurament nosaltres de torna.

Encabint-nos-hi desseguida tots, homes y fato, a un crit de nostra animosa conductora creuàrem la via del carril que segueix cap a Luchon, y nos varem ficar a la vila de Marignac, de montanyench però net aspecte, l'atravessàrem, y per la carretera ferem via cap a Fos.

Aquesta carretera, que enllaça ab les demés de la magnífica xarxa que l'Estat francès ha dotat a son país, acaba en la frontera d'Espanya, que correspon a la Vall d'Aran, en lo lloch dit lo Pont de Rey; lo trajecte es, desde Marignac, d'uns 15 kilòmetres, tots, com no cal dir-ho, en bon estat de conservació. De la frontera, y gracies també a nostres vehins, hi ha construída una altra carretera que empalma ab aquella, y que actualment arriba fins a Viella, capital de l'Aran, ab un recorregut de 24 kilòmetres, que per lo que pel nostre país s'estila, poden ben donar-sen per bons. Lo traçat, tant per la part francesa com per l'espanyola, es sumament senzill, perquè sempre va remontant lo riu Garona al fons de la vall; de manera que, malgrat l'atravessar l'alt maciu fronteriç, lo pas se fa per la via oberta per la naturalesa sense collada o port, a diferencia de lo que succeheix a sos semblants la d'Ax y Hospitalet a Bourg-Madame pel Port de Puymorens, y a la reyal de França pel coll del Pertús.

Això es degut a la situació especial de la Vall d'Aran, que es geogràficament una vall francesa, de manera que totes les aigües recullides en sa comarca tenen per única colectora'l riu esmentat, que passa a França a formar l'important Garona y, desprès d'atravessar los richs departaments del mateix nom fins a la Gironde, nom que pren perdent lo seu, per sa unió ab lo Dordonya, y continuament engroixit per altres afluents que l'arriben a fer navegable, acaba son curs pagant tribut a l'Atlàntich enfront Bordeus. Aixís, la frontera corresponent a l'Aran presenta, donchs, una veritable solució de continuitat, que, donat l'estat actual de delimitació de nacions, constitueix un cas gaire bé únich en tota la cordillera pirenenca.

Continuant nostre camí, en mitja hora llarga arribàrem a Saint-Beat, cap de comuna d'unes 980 ànimes, y a poch més de 500 metres d'altitut. Sa situació en lo mateix llit del riu, que'l parteix en dos, es al fons d'una estreta gorxa, formada pels cingles de Mont y d'Arié, que ab prou feynes hi deixen lloch pera les edificacions y lo riu. Aquesta especial situació justifica plenament lo nom de Passus-Lupi ab que'ls romans lo batejaren. L'aspecte de la població, malgrat sa dolenta situació, es pintoresch, ajudant molt a n'això'l castell que surmonta la vila, situat dessobre d'espedada cinglera. Aquest castell en altre temps deuria esser un punt estratègich notable, y sa primitiva construcció data del segle XI. D'aquesta època sols se'n conserva la torra, encara que refeta en part: lo demés es del segle XV, y si bé tot reconstruhit ab acert, no obstant pert bon xich l'aspecte de rudesa y venerabilitat, cosa que acaba de remarcar-ho una gegantina imatge de la Verge de bronzo pintada de blanch, que desentona de les construccions. L'iglesia de la vila es del segle XI, però restaurada; es de tres naus; la porta es molt interessant, ab columnetes de treballats capitells que sostenen lo timpà ab lo Senyor assegut y rodejat pels símbols dels evangelistes. Segurament aquest edifici deuria esser contemporani de la creació en aquest poble del priorat de monjos benets, com també de la construcció de ses fortificacions, que per sa situació especial de defensa arribà a donar-se-li'l nom de Clau de França. En sos encontorns s'exploten ja dels temps dels romans bones pedreres de marbre de tots colors, molt semblant al de Carrara, havent-hi montades varies instalacions pera treballar-lo.

Al sortir de Sant Beat la gorxa sembla aixamplar-se, però sempre envoltada per altes serres emboscades per espesses arbredes, destacant-se'l vert fosch dels abets dessobre'l blanch llençol del terrer nevat. En la reduhida plana o voreres del riu s'hi veyen arbres fruiters plantats en los prats, que estaven a troços clapejats per les congestes, y que arribaven en los racers fins a la mateixa carretera.

Seguint ribera amunt per l'esquerra del riu, passàrem pel poblet d'Arlós. A l'altra vorera del mateix se veyen recolsats en la montanya Argut de dalt y Argut de baix, de contades cases y ennegrides parets, y ab una estricada més arribàrem a tres quarts de 12 a Fos, uns 10 kilòmetres de Marignac. Allí nos enteràrem que'l cotxe de Viella no sortia fins a dos quarts de 2. En vista d'això, nos entaulàrem a casa Penetro, la casa de la Blanche, un modest parador vora de la carretera.

Lo poblet està arrenglerat a cada banda de la mateixa, y, alternant ab petits però ben provehits comerços, s'hi alcen bonichs *chalets* envoltats per jardins. Les cullites de la terra's redueixen a patates, alguns sembrats, y les consabudes parres, que no deuen fer un vi massa sobrat de graus. En cambi'ls pasturatges crien bon bestiar vacú pera l'escorxador y pera la confecció de formatges molt exquisits, havent-hi varies formatgeries que'l fan, ademés de fruiteres pera servir de magatzem pera la fruita d'exportació.

Aquesta gorja es molt freda a l'hivern, perquè per trobar-se'ls poblets tant fondos, hi són escasses les hores de sol, abundant-hi les glaçades fortes y persistents.

De Fos a Viella

Eren dos quarts de dues quan continuavem nostra marxa. El vehícol ja no era la gavia del matí, sinó un carruatge en forma de caixa, segurament un recó d'alguna atrotinada cotxeria, arrossegat per dos cavalls dignes companys de miseria de l'altre. Allí dessobre, y en mig de sacs de farina, ocupàrem lo que'n deyen nostres places.

Al sortir de Fos se passa per un pont lo riuet de Meles, que venint de l'esquerra desaigua a la Garona, a pocs passos de la carretera. Al mateix costat se veu lo camí que, sostingut per revingudes parets y en llargues marrades, puja al poblet d'aquell nom, situat en una trencada comarca. Pochs kilòmetres més de carretera pel mig de prats y arbredes, dominats de tant en tant per torres quadrades al cim de turonets, antigues atalayes, centinelles vigilants en aquella natural via d'invasió, nos portaren davant del casino, edifici situat a l'altra vorera del riu, y construit per uns arrendadors francesos pera destinar-lo al joch en la temporada d'istiu. Està ja enclavat en territori espanyol. Enfront y a la vora de la carretera hi ha la fita frontera, situada pochs passos abans d'entrar en lo pont. Deixavem la França y tornavem a entrar a Espanya. Ja'ns ho estava senyalant davant nostre'l llindar de sa poch digna y qui sab si també simbòlica portalada, un desllorigat y estret pont de fusta, que trontollava quan passà nostre carruatge: era'l Pont del Rey Renat, anomenat així per esser aquest monarca francès qui'l feu construir.

La Garona surt de la Vall d'Aran obligada a passar per aquell estret pas que li deixen los propers estreps de la Bacanera o montanya de Bausen a l'esquerra, y la montanya de Canejan a la dreta,

després d'haver atravessat tota la vall desde son naixement, y constituint l'arteria principal de la comarca en que nosaltres acabavem d'entrar.

Lo país d'Aran o Vall d'Aran es una regió enclavada en la zona més alta del maciu pirinenc, y està formada per una inflexió de la cadena fronteriça que, seguint la direcció constant de E. a O. observada en tot lo trajecte desde'l Mediterrani a l'Atlàntich, en lo lloch dit Pla de Beret, se desenrotlla en dues: una que continua en la mateixa direcció y sentit, y forma la frontera, fins a trobar la solució de continuitat, de que abans he parlat, en lo Pont del Rey, y altre que, formant un gran arch qual concavitat mira al N., constitueix la divisoria de la Vall ab les comarques catalanes del Pallars y Ribagorça. Se va enlairant cada vegada més y prenent un aspecte imponent, fins a enllaçar-se ab lo maciu culminant del Pireneu, les Montanyes Malehides, quals vessants sols en una molt petita part aflueixen a la vall. Aquesta formidable serra d'alterosos y escorxats pichs, que deixen entre ells recons selvatges ahon hi jauen extensos estanys en gran nombre, y que constitueix per sí sola un dels atractius de major força potser de nostre Pireneu, queda unida per una enlairada divisoria que serveix de partió occidental de la Vall y territori de la provincia d'Osca ab lo troç de carena fronteriça, que començant a l'altra part de Pont del Rey, va cap a ponent, marcant ja altra volta la delimitació de les dues nacions Espanya y França. Aixís, donchs, si no fos pel natural y imponent treball fet per la Garona, que ab sos afluents de dins de la Vall recull totes les aygües d'aquell llarch talweg, un jorn immensa gelera, treball qual resultat es la pregona osca del Pont del Rey, la Vall d'Aran seria una canal de fons accidentat, envoltada per altes serres y sense sortida natural de cap mena. Com a conseqüencia d'això, sols ofereix lo punt abans dit com a lloch d'assequible pas, puix la comunicació ab lo reste dels territoris colindants ha de fer-se forçosament atravessant aquelles serres per collades o ports, que, passant dels 2,000 metres, arriben fins als 2,700, y que a l'hivern les neus y'l torb les fan impossibles o al menys de molt arriscat passatge, circumstancia que es pitjorada per l'absencia de ben entesos camins y segurs refugis.

Aquesta situació especialíssima comunica a la Vall un aspecte del tot pirenenc y fins alpí, puix si sos rius y afluents de llit rocós y de fort desnivell, quals cristallines aygües se van escolant en cascades de blanca escuma, vorejats de prats verd esmeragda y de frondoses vernedes, constitueixen un plafó artístich de pujat valer,

Clixé de J. Soler

LES BORDAS

sa encuadradura, formada per fosques vessants d'apretats abetars que s'enfilen fins gaire bé als cims, com disputant son imperi a blanchs capells que eternalment els coronen, armonisen completament aquell quadro de tant gay aspecte.

Més, sobre tot, lo que acaba de donar-li un caràcter del tot diferent de les demés comarques de nostra terra són los poblats. Se'n compten d'aquests 31, gaire bé tots agrupats en la part baixa de la ribera, puix en la regió alta es impossible la vida. Poca distancia hi ha dels uns als altres, havent-hi entre ells que sols alguns minuts de camí'ls separa. Sos edificis, de complert caràcter pirenench, de espesses parets, són coberts per teulades en forta pendent de negra y lluenta llicorella, ahont hi ressalten les punxagudes caputxines. Algunes d'aquestes construccions, d'aspecte senyorial, conserven encara sos torreons de defensa y ses executories de noblesa en los artístichs finestrals y adovellades portalades. L'edificació religiosa hi té una representació molt digna, puix hi ha escampats per tota la vall exemplars remarcables d'aquell art romànich senzill y fins brutal, ensems que d'original factura, ab íntim consorci ab les iniciades delicadeses del goticisme en sa infantesa.

Lo conjunt, donchs, no pot esser més atractívol, puix se hi troba per tots els gustos: los aymants de la naturalesa y de l'art poden allí assadollar-se de son especial desig.

Sols consideracions d'ordre polítich y social venen a enterbolir aquesta agradosa visió, quals causes tenen per fonament lo descuit, pera no dir abandonament que's troba per part dels que hi són obligats, en quant a comunicacions sobre tot (avuy sembla que serà un fet la carretera que, pujant pel Pallars y atravessant lo Port de la Bonaigua, posarà en comunicació la vall ab sos germans de Catalunya).

Com a corolari d'això, y malgrat ses riqueses agrícoles, com son principalment los pasturatges d'immillorable qualitat; l'abundós element forestal; sa producció minera, avuy sols explotada, pera més vergonya nostra, per extrangers, ab ses dependents y variades industries que podrien implantar-s'hi, comptant incondicionalment ab l'important factor força; se'n desprèn una desconsoladora y constant despoblació, per emigració a França especialment, en termes que en 50 anys gairebé ha disminuit la Vall de més de 4,000 habitants (avuy de fet ne compte uns 6,380, ab un territori de 498 kilòmetres quadrats), trobant-se'l país en un grau d'atraçament que fa dolor; atraçament que, més o menys relatiu, es, per desgracia nostra, lo segell que portem als ulls dels davanters. Sols com a

dignes fills de la terra nos cal tenir la ferma esperança de que ab la possessió de sospirades aspiracions lluirà un jorn l'avenç en nostre benvolgut casal.

Als pochs minuts del Pont del Rey ne teniem altra prova de nostres asseveracions: al costat de la carretera, y d'una barraca mig escrostonada de fòra y tota fumada per dintre, sortia, atret per nostra presencia, un subjecte vestit ab unes calces de vellut y una samarreta de color de xacolata, que pel casquet que portava's coneixia que era un agent del fisc espanyol, un carrabiner. Nos trobavem, donchs, a Pontau, primer punt poblat de la linia fiscal, y ab 2 kilòmetres més entravem a Les.

Aquest poble, situat en dues voreres de la Garona, y en mig d'un aixample de la ribera, es de bon aspecte; té duana, ahont hi reconeixeren los nostres equipatges; es estació balnearia d'aigües sulfuroses, conegudes ja del temps dels romans; veyent-se encara dessobre la vila los enderrochs del castell dels barons senyors de la comarca, y a la vorera del riu un edifici anomenat lo Casino, envoltat d'espesses ombres.

De Les a Bosost sols hi ha 3 kilòmetres. La vall allí es més oberta y presenta al fons una bonica y verdejant plana, pel mig de la qual passa'l riu en tranquila corrent. La vila, edificada a sa vorera esquerra, es força important, y, malgrat no esser la capital de la Vall, es la més populosa de totes (923 ànimes). Té un bonich passeig arbrat vora'l riu, més sa joya es l'iglesia, notable exemplar romànich y potser lo millor de la Vall en quant a antiguitat y unitat d'istil. De Bosost parteix una carretera de no gayre bones condicions, que pujant per les emboscades vessants de sobre la vila fa cap al Portilló, frontera francesa, y enllaça ab altre que, passant per la vall de Burbe y lo poblet de Sant Mamet, acaba a Bagnères de Luchon, ab un recorregut de 13 kilòmetres.

Poch després d'haver sortit de Bosost, carretera amunt, aquesta cambía sa direcció S. per la de SE. y E., que no deixàrem fins a Viella. En lo kilòmetre 13, y passat lo caseriu de la Bordeta, atravessàrem la Garona per un pont a sa vorera dreta; y als 7 kilòmetres desde Bosost se veu a l'altre costat del riu lo poble de les Bordas, que s'alça en un contrafort montanyós que s'avança dessobre de la confluencia d'aquell riu ab lo Jueu, procedent aquest d'una ribera especial, de que'n parlarem més tart per esser lo punt de partida de nostra ascensió al Port de Benasque. Dominen la vila'ls restos de lo que fou Castell-Lleó.

A nostra esquerra van apareixent pintorescament esgraonats en

Clixé de J. Soler

Iglesia de Viella

les vessants los poblets d'Arrú, Benós, Begós, Arrós y Vila, destacant-se al fons la montanya de Vilach, tota blanca de neu.

Ab 5 kilòmetres de les Bordas passàrem pel poble d'Aubert. La carretera va pujant suaument, a l'altra vorera del riu s'ovira'l grandiós bosch de Baricauba, y a l'altra vessant les tenebres, que ja anaven invadint-ho tot, ab prou feynes nos deixaren veure'ls pobles de Mont y Vilach, lo darrer ab son esbelt campanar.

Per fi, a una revolta de la carretera, aparegueren les llums de Viella, la capital de la Vall d'Aran, terme prou desitjat de nostre viatge, y ahont hi arribàrem a la Fonda Universal (casa Marcelino) a les 6'30 de la tarde del dia 22.

Hermosa situació té aquesta vila, de 720 habitants y a 962 metres d'altitut, assentada en mig d'un engrandiment de la ribera, ab horisonts descoberts cap a llevant; son recinte es atravessat pel riu Negre, que va a trobar a la Garona prop de les cases, y envoltada per verdes praderies y conreus. Es cap de partit judicial, y son interior, ab lo pont sobre'l Negre, sa plaça, ab la Casa de la Vila porxada, son passeig y algunes cases de construcció remarcable, li donen força caràcter. L'iglesia, de primitiva construcció del segle XIII, està reformada en èpoques posteriors. La portada al costat N. es d'aquella centuria, ab varies arquivoltes decorades ab figuretes, aixís com lo timpà, y sostingudes per columnes ab senzills capitells; dessobre la porta s'aixeca'l campanar, esbelta torra del segle XVI, d'aspecte més guerrer que religiós. L'interior de la nau es gòtich, ab volta d'aresta, y son gòtich retaule es digne de veure-s, aixís com les fonts baptismals.

Malgrat estar enterats los coneguts de la Vall de nostres desitjos d'anar-hi a l'hivern, nostra arribada fou una sorpresa, puix segurament pensaven que del dit al fet hi ha bon troç, sorpresa que augmentà quan los férem sabedors de nostre plan de pujar al Port de Benasque. Ab poch més nos digueren bojos a la cara. Bé es veritat que per les noticies que nosaltres portavem per carta rebuda del senyor Azcon, de Benasque, aconsellant-nos unànimement la gent d'aquesta vila que desistissim de tant perillosa excursió, les rahons dels amichs aranesos no venien més que a confirmar-ho. Nosaltres no'ns en convencérem: voliem conèixer l'opinió dels guies de la comarca, les persones més competents; al mateix temps alguns d'ells coneixien nostres forces per haver-nos-los emportat en anteriors excursions per aquelles serres. A n'ells nos entregariem y sos parers serien nostre determini, perquè, per altra part, no teniem gens de ganes de deixar nostres humanitats per aquells deserts glaçats.

Lo trànsit desde la Vall d'Aran vers les comarques fronterices francesa, catalana y aragonesa se fa, com ja he dit abans, per les collades o ports. Aquest darrer nom, molt usat en tots los Alts Pireneus tant espanyols com francesos, s'aplica, en general, a tot troç de carena que per sa situació topogràfica especial constitueix un relatiu passatge entre dues comarques.

Se'n compten en tota la frontera aranesa més de 20. Entre ells n'hi ha d'habilitats pera'l trànsit, com el de la Bonaigua o del Pallars, el de Viella o del Ribagorça y el de la Picada o de Benasque. Aquests són freqüentats pel comerç d'aprovisionament de la vall, y tots són de ferradura, de més o menys bon passatge a l'istiu, més a l'hivern se tanquen per les neus, restant més de sis mesos impracticables fins pera'ls peatons. No obstant, lo menos dolent, el de Pallars, en rahó d'esser els darrers anys hiverns de menos neu, y esser lo més necessari tant pera'l tràfech de la vall com pera la correspondencia d'Espanya que's fa per ell, ha sigut passat durant tot l'ivern, com se pot compendre, per aquella gent forta y avesada a la fadiga. Els altres són poch freqüentats, y com no sia pel pas dels remats de bestiar en la temporada de montanyar, algun excursionista y els paquetaires són sos únichs concorrents. Alguns d'ells no són més que veritables despenyaders, com lo Port de la Gireta (2,630 metres), de Montgarri a Castillon (Ariège), y lo d'Urets (2,550 ms.), de Montoliu a Sentein (Ariège), etc. Sa llargaria y elevació són naturalment lo que'ls fan perillosos a l'hivern, puix si'l coll de Beret, lo més baix de tots, malgrat sa relativa poca alçaria (1,890 ms.), se considera difícil, es en rahó de sa configuració topogràfica, puix sa plana, de dues hores de llargaria, rasa de neu toba, constitueix un penosíssim trànsit fins pera'ls més ardits. Lo de Viella, si bé curt, es molt més alterós (2,460 ms.), y en ses vessants, de forta pendent, hi es sumament fàcil estimbar-s'hi per la neu glaçada.

A l'hivern, quan inverossímils gruixes de neu cobreixen lo camí, uns alts pilars de pedra seca o llargues perxes indiquen sa direcció. Els refugis o hospitals de nostra terra, com el del port de Viella, els dos de la Bonaigua y'l de Benasque, malgrat sa pobresa y escassetat de medis, presten molt bons serveys. Els tres primers són habitats tot l'any, no passant lo mateix ab lo darrer, que, arrendat pels de Benasque, a l'hivern queda, si bé obert, inhabitat. Cal, donchs, els que volen atravessar aquests perillosos passos, sobre tot a l'hivern, ademés d'examinar ses propies forces y tenir la sort d'esser favorescuts per un bon temps, provehir-se de bons guies, no sols

Clixé de J. Soler

PORTA DE L'IGLESIA DE BETREN

homes pràctichs, sinó forçuts, pera'l cas d'un accident. Per desgracia, cada any hi ha infeliços o imprudents que contribueixen ab sa vida a donar a n'aquells desolats llochs l'escayent nom de cementiris al natural.

A nostra arribada a casa en Marcelino, posant en joch nostres coneixences, donàrem veus pera que compareguessin els dos guies millors. Això feren en Joseph Inglada, un xicotàs de no encara 30 anys, alt, sapat, y lo moço d'en Marcelino, l'Anton Joanàs, de més edat, però també de resistencia, abdós molt pràctichs y valents, acostumats a passar gent al port, y que varies vegades, per un voler de Déu, han salvat sa vida y la de sos acompanyats. Els hi exposàrem nostre plan, que era'l següent: sortir de Viella y per l'Artiga de Lin fer l'ascensió al Port de la Picada, arribar fins a la cabana del Cabellut, ja en la vessant de Benasque, y d'allí, a esser possible, passar pel Port del Bom y, per l'hospital de França, anar a Bagnères de Luchon, y pel Portilló de Bosost retornar a la Vall d'Aran. En cas de no poder fer això darrer, tornar enrera y entrar altra volta a la Vall. Ademés, com ens convenia esser de totes passades al cap de Port al dematí, y la jornada desde Viella a n'aquest es d'unes set hores a l'istiu, era impossible fer-ho desde allí ahont ens trobavem, y pera lograr-ho teniem lo pensament d'anar a dormir a l'ermita de l'Artiga de Lin, puix desde allí'l trajecte s'escursa de tres hores y mitja.

La contesta per sa part no fou tant desanimadora com la que nosaltres portavem: encara que no tenien noticia de que hagués passat aquell port cap home de la vall desde l'entrada d'hivern, sabien que en lo Desembre, tancat ja pel mal temps, ho havien fet uns benasquesos desde Luchon sense novetat, y confiaven que ab bon temps y prudencia nosaltres l'atravessariem ab més o menos pena, ab la condició sempre de que la més petita senyal de complicació havia d'esser corresposta per una prompta retirada. Per lo demés, trobavem lo plan excelent. Endavant, donchs, acordàrem tots, y començàrem els preparatius. Primer, ens calia un altre home, y se determinà que un dels dos s'endavantés a veure l'ermità de l'Artiga de Lin y li proposés anar a obrir-nos l'ermita, puix a l'hivern està tancada y sos habitants se'n baixen al poble d'Aubert, d'ahont ne són vehins, al mateix temps que'ns portaria queviures, ens apariaria'l menjar, ens faria'ls llits, y l'endemà, com a guia molt entès, s'ajuntaria ab nosaltres. L'hora de sortida quedà fixada pera l'endemà en'vent dinat, pera anar a fer nit a l'ermita.

De molt matí ja'ns trobavem mon company y jo disfrutant de

l'hermós panorama de la plana de Viella y tot l'Alt Aran, ab son trajo d'hivern. Quina diferencia de l'istiu! Aquella catifa hermosa al fons de llarga ribera, en que es díficil trobar en cap paleta un to de verd que allí no s'hi vegi, interrompuda per les platejades faixes dels rius Garona y Negre, mig amagats per les fullades arbredes; tot n'era allavores cambiat: un to indefinit, com si s'haguessin barrejat tots els colors de la paleta, feya ressaltar més les llargues clapes de neu, que si en la part baixa semblaven extesa roba de bugada, a mida que s'anava pujant se feyen més atapahides fins als alts, que ja n'eren un llençol de cap a cap. Les properes serres de Fontfreda y montanyes del Port de Viella, l'ubaga de Betren, axís com lo magnífich teló de fons cap a l'Alt Aran, format pels macius de Beret y de la Bonaigua, constituíen un paisatge verament alpí, una parada de pans de sucre de molt efecte, y ahont els ardits abets, ab sos coputs espigots, donaven l'única senyal de vida en aquell quadro de naturalesa morta.

En mig de la plana, y a primer terme, la vila de Viella, ab ses fosques teulades espurnejades de blanc. Per sobre d'elles s'alçava orgullós l'airós campanar de la parroquia, que sembla transportat d'una ciutat del nord; als nostres costats, les més petites viles de Gausach y Casau, y al fons, ribera amunt, els demés poblets de l'Alt Aran, Betren, Casarill, Escunyau, Garós, Arties y Salardú, recolsats vora'l riu, completaven aquell deliciós efecte de perspectiva.

De Viella a l'Artiga de Lin y les Bordas

Poch més de les dugues de la tarde, y havent pres comiat dels amichs, sortiem de Viella tots plegats ab nostra impedimenta cap a l'Artiga de Lin. Dos camins podiem pendre: o bé seguir carretera avall fins a les Bordas, y allí, atravessant lo poble, remontar la vall d'aquell nom fins a l'ermita, o bé, pel bosch de Baricauba, anar a sortir dessobre'l poble abans esmentat, y, d'allí, per la vall amunt. Acordàrem seguir aquest darrer, per esser més pintoresch.

En deu minuts de caminar forem al poblet de Gausach, que junt ab lo de Casau, situat uns cinch minuts més amunt, formen un total de 50 cases. L'iglesia de Gausach es de volta d'aresta, y lo vuytavat campanar està aixecat sobre la porta; aquesta està formada per varies arquivoltes y sostingudes per columnetes ab petits capitells. Allí se'ns agregà'l senyor Rector, que'ns acompanyà bon troç de camí. Aquest, en direcció NO., puja cap al bosch

E

O

Clixé de J. Soler

LA RIBERA DE L'ARTIGA DE LIN

de Baricauba per les vessants del Mont-Corbison. Lo bosch es un dels més grans dels Pireneus: té unes tres hores de llargaria y està poblat per espessos abets. Los pobles de Gausach, Vilach, Aubert y Betlan tenen lo dret de fer-hi llenya desde que l'Estat se'n va incautar de sa propietat, per mal de tots, perquè per sa deficient vigilancia s'hi fan picades d'amagat. Atravessant-lo de part a part en dugues hores y mitja llargues, forem a la Solana de Serra; allí se surt del bosch y lo camí tomba en direcció S.SO., deixant ja la conca de la Garona. A la nostra dreta, y a gran alçaria, teniem lo maciu central de l'Aran, ab poblets escampats arreu, y al fons lo riu seguia son curs cap a Bosost y Pont de Rey. A l'esquerra s'obria la vall d'Artiga de Lin, que l'oviravem fins a son origen. Aquesta vall està estretament encaixonada per altes montanyes: les de la dreta formen al cap d'amunt la frontera aranesa, desde Pumero fins a Saportega, y a l'esquerra, les serres Negra y de Geles, cobertes ses vessants per seculars boscuries d'abets y faigs que gaire bé desde ses crestes arriben fins als prats de la ribera, per ahont hi baixa tot saltironant lo riu Jueu, de fressoses aygues, tot just sortit de les entranyes de la terra en lo lloch nomenat lo guell de Jueu (1).

En darrer terme tanquen la vall els enasprats pichs de Pumero y la Furcanada, coberts de neu, axís com gran part de la ribera. Era un conjunt selvatge, y difícilment podrà trobar-se altra comarca de naturalesa tant exuberantment pirenenca.

Desde aquella bonica guayta, en mitja hora baixàrem al riu, y passant-lo per la palanca del Planyot y per unes bordes de tancar bestiar, a tres quarts de 6 arribàrem a l'ermita d'Artiga de Lin (1,215 mts.). Allí, en sa capella, s'hi venera la Verge baix l'advocació de la vall. Res de notable ofereix, com no sigui sa extrema pobresa. Adossada a la capella hi ha la casa que fa d'hostal, y sos recursos estàn ben bé en rahó inversa de son emplaçament, que es feréstech y esplèndid lo paisatge que l'envolta. Serveix de refugi pera'ls que passen lo Port, puix en set hores que hi ha desde les Bordas fins a l'hospital de Benasque, ja en la ribera aragonesa, no s'hi troba ni una petita cabana. En 'vent sopat, en aquella cuyna vestida de dol y tots al vol de la llar de foch, d'ahont s'hi desprenia una agradosa escalforeta, se plantejà l'itinerari pera l'endemà. Semblava que'ls guies no estaven d'acort. Veyam les rahons d'uns y altres. Lo camí afresat pera pujar al Port de la Picada o de Be-

(1) *Guell*, en dialecte aranès, vol dir *ull*, y, en efecte, la sortida del riu se fa per uns forats o bullidors en mig de forta tartera, potser restos d'antiga *moraine*, lloch extremadament selvatge y pintoresch.

nasque, com era nostre objete, se fa per la canal de Pumero, llarga y forta pujada que, com son nom ho diu, es una estreta gorja envoltada per altes y escarpades vessants, fins arribar al cap d'amunt, al lloch aont les montanyes s'obren de sobte, deixant en mitj una fonda comarcada anomenada'ls Clots de l'Infern, que, atravessantlos de part a part y per ràpida costa, s'arriba al Cap del Port, punt culminant y divisoria d'ayguavessants del riu Jueu, o sia Vall d'Aran a l'E. y del Essera o ribera de Benasque (provincia d'Osca) a l'O. Aquest camí, si en lo bon temps es transitat per cavalleries malgrat son no bon passatge, a l'hivern les quantitats enormes de neu que'l cobreixen el fan impossible pera aquelles y fins pera la gent de peu; més lo troç més perillós es l'esmentada canal, lloch ahont hi són freqüents les avalanxes o desprendiments de grans masses nevoses, que, no tenint més punt de baixada que per la canal, la segueixen fins baix al Pla de l'Artiga, essent impossible guardar-sen al trobar-s'hi dins d'aquell temible embut. Per aquest motiu l'ermità y'l Joseph, discordant de l'Anton, se'n fugien de pendre aquest camí. Per altra part, podiem pujar per la coma d'Aubert o montanya de Saumuga, de més llarga pujada, però per una oberta comarca, fins a la carena fronteriça francesa, en lo punt anomenat lo Port de la Montjoya, y d'allí, seguint lo fil de serra en direcció S., anar a sortir dessobre'ls Clots de l'Infern, baixar a n'ells, y pujar al Cap del Port. Aquest darrer itinerari era'l que refusava l'Anton, perquè deya que la carena es força cantelluda, plena de despenyaders per la vessant aranesa y ab un llarch talús que cau per la francesa vers la comarca dita lo Pessó fins al fons del barranch de la Pique, part damunt del Hospital de Bagnères de Luchon; y trobant-se allavores aquella carena coberta de dura y llisquenta neu glaçada, una relliscada gaire bé no admetia componenda de cap mena.

Se discutí molt, puix era assumpte que bé s'ho mereixia; més els parers d'en Joseph y del ermità foren reforçats per ells ab una resolta negativa d'acceptar lo contrari. Prou se'n recordava l'ermità del cas que li va ocórrer encara no feya un any en la canal aquella, quan ab son germà, anant a acompanyar dos tractants de bestiar francesos a Benasque, foren sorpresos per una allau (avalanxa) y, envolquellats per la neu, a rodolons, anaren a parar al clot, ahont hi quedaren colgats ell y'ls francesos. Per sort son germà no ho fou del tot, y ab titànichs esforços se'n desempellegà y seguidament començà a desenterrar els altres, que ja eren mitj ofegats. També'l Joseph contà lo que li succehí al Port de Viella

ab un proprietari del Ribagorça que l'anava a acompanyar a França. Aquell senyor, malgrat esser de país pirenench, a la qüenta no era pas home de grans desempenyos, y després de cinch hores de rompre neu, tot just al cap del Port l'abandonaren les forces y, aturant-se, fou invadit per la sòn, preludi de la mort. Lo Joseph se vegué perdut, puix sa noblesa no li permetia posar-se ell a salvament perdent al company, que s'anava glaçant per moments. Allavores l'emprengué ab aquell infeliç a plantofada seria y a un bon massatge general pera reanimar-lo, lo que logrà ab treballs, y, arrosegant-lo materialment, lo posà fòra de perill. Era un gust escoltar aquell valent minyó, que ab tota ingenuitat contava que, dirigint-se al resucitat viatger, li preguntava després: «Que's pensava vostè que li volia mal quan l'abofetejava?» Y'l altre, ab llàgrimes de fons agrahiment, li responia complidament.

Per fi fou acordat que'l camí's faria pel menos dolent, o sia pel Port de la Montjoya, a punta de dia.

Al endemà, que es cas de pujar-hi! La boyra ho envolquellava tot. Espera que espera a veure si s'esvahia, y res: cansats d'esperar y tement que allò durés alguns dies, perquè, com deya l'Anton, fent-se-les de zaragoçà, may es de témer lo malt temps que quan ve després del bo. Resolguerem tornar a Viella y aplaçar-ho per altre dia. Avall, donchs, y per la ribera, a les 11 del matí, arribavem a les Bordas, ahont hi dinàrem. Al mitjdia la boyra s'anà aprimant, esfilagarçant-se, deixant un cel hermós y una tarda tranquila, vist lo qual sospenguérem nostre retorn y'ns quedàrem allí, pera'l dia següent, si'l temps ho permetia, empendre la pujada. Ens hostatjàrem a casa Vidala, gent molt amable y de bon tracte.

Juli SOLER y SANTALÓ

(Acabarà)

Excursió a la casa romana d'Ocata (Masnou)

A les portes de Barcelona, en la contigua costa del Maresma, en terme del Masnou, hi foren trobades a les derreries del 1900 y començament del 1901, importants despulles romanes, demostratives de la presencia d'una notabilíssima construcció. Los periòdichs científichs y d'informació diaria se n'ocuparen al temps en que les descobrí son proprietari Thomas Morrisson, devent indicar com el més erudit estudi que d'elles se feu, lo que portà la firma d'en Joseph Maria Pellicer y Pagès. En lo present Butlletí (volum XI,

plana 101) se donà compte de tant important trovalla, que verament honrava la vila del Masnou, puix li facilitava un recort d'edats passades, de que estava freturosa una de les poblacions del Maresma, d'origen més modern.

Conexedors, per lo que digueren les revistes y diaris del any 1901, de la importancia d'esta trovalla, axís que començàrem ab nostres dexebles d'Historia de Catalunya dels *Estudis Universitaris Catalans*, les visites als monuments històrichs de Barcelona, ja'ls hi anunciàrem la excursió als descobriments arqueològichs d'Ocata (Masnou). Esta's portà a efecte en la boyrosa tarda del 12 de Desembre de 1903. Erem en nombre de vint los alumnes excursionistes que sortirem de Barcelona al tren de les tres, trovant-nos en lo baxador d'Ocata ab una segona excursió sortida poch abans de Mataró y organisada per D. Pere Pasqual y D. Joan Cabanyes y Prat, socis delegats del CENTRE EXCURSIONISTA en dita important població fabril del Maresma.

Lo president del *Casino del Masnou*, D. Jaume Maristany, qui'ns esperava pera fer-nos acompanyar al lloch de la trovalla, nos manifestà, al arribar, que sols veuriem una petita part dels paviments o mosaichs apareguts en 1901, puix que per mort del entusiasta senyor Morrisson, la seva viuda havia estimat convenient tornar-los a soterrar. Tal nova nos constristà, no ja perquè la excursió dexava de tenir part de son primordial interès, sinó que principalment per la perdua que, al Masnou y a Catalunya en general, implicava la nova desaparició del interessant monument.

A dèu minuts del camí de ferre se trova la masia dita *Cal Ros de les cabres*, alçada damunt mateix de la antiga morada romana y segurament ab les despulles de les seves parets. Entràrem dintre de la reclosa horta, y en lo pati de davant la casa no hi vegérem res: un immens pilot de desferres, per lo mitx de les que hi mostraven ses cóncaves formes grans àmfores fragmentades, ceràmica més fina y encanalats formats de canons de rajoler recoberts de ciment, al moment atragué nostres mirades. Lo pilot tindria tres metres d'alçada y la base una circumferencia d'uns quatre metres de diàmetre. La presencia d'un aytal munt de desferres mostrava bé prou los trevalls d'excavació empresos en aquell entorn.

Mentres estavem examinant tots aquells fragments y fent algunes consideracions, especialment sobre la utilitat de les grans gerres hont s'hi solien depositar olis y vins, vingué a trovar-nos lo pagès encarregat de la terra. Li demanàrem per los mosaichs, portant-nos a un lloch baix, proper al pati de la casa, recobert de terra y brossa,

que ja'ns cridà la atenció al arrivar, més que haviem pres per femer. Allí, ab l'ajuda d'una escombreta de bruch y una regadora d'aygua, començà a netejar lo pis, aparexent a nostres ulls un hermosíssim mosaich, format de circuls, d'acabadíssim dibuix geomètrich, qual fotografia publicà la *Revista de la Asociación Artístico-Arqueológica Barcelonesa* (volum III, plana 34, 1901-1902).

Proper al mosaich nos fou mostrat un capitell d'arquitectura clàssica romana, que, juntament ab alguns fusts de columna, s'havia trovat darrerament. D'ell ne tragué una fotografia'l soci delegat a Mataró, Sr. Cabanyes, qual capitell, per esser fins ara inèdit, reproduhim al present. L'interès d'est capitell es major, per quant

Capitell romà trovat a Ocata

constitueix prova plena de que l'edifici fou en son origen romà. La perfeccionada factura d'estos fullatges may podrà atribuir-se al decadent art visigoth, com per algú s'havia pretengut, que'n devallava la sumptuosa morada d'Ocata, arrivant fins a fixar sa construcció a un temps posterior al segle V. La presencia de monedes gòtiques y del baix imperi, mostraràn, a lo més, que llavors encara's mantenia en peu l'edifici romà.

Entràrem en la casa, y dessota'l pla de la cuyna lo pagès nos mostrà una excavació d'uns quatre metres de fondaria aproximadament, formant lo pla de terra altre magnífich mosaich romà, y observant-se en les parets, com a un metre d'alçada, pintures murals molt ben conservades.

Condolent-nos, tots los concurrents, de la desaparició dels demés mosaichs, digué'l pagès, que la senyora'ls havia manat colgar a fi de que no's fessin malver. Aximateix nos feu present com los fragments d'estatues, monedes, gerres y altres obgectes petits apareguts en les excavacions, los guardava a Barcelona la predita senyora Viuda de Morrisson.

Si alguna hipòtesis se'ns permet fer sobre aquest edifici, tenint en compte la seva magnificencia, que sembla impropria d'una casa particular, l'aparició de columnes y capitells, y especialment la de la gran conducció d'aygües o canonada d'obra, nos dona lloch a sospitar que pogués esser una casa de banys. En qual cas, y per fixar millor l'època de la seva construcció, recordarem lo que fa poch diguerem en un trevall a proposit de *Les aygües y banys de Barcelona* (1), ço es, que la costum de banyar-se seria exòtica a la nostra terra ab anterioritat al segle II. En aquesta època, Minici Natal, personatge important, puix en l'any 108 obtingué'l govern de l'Africa proconsular, quina capital era Cartago, y que, després d'esser legat imperial en lo govern d'Adrià (anys 117 a 138) y propretor de la Pannonia inferior, provincia militar que donava entrada a la Dacia y tenia al Danubi per frontera oriental, se li confià a Roma la vigilancia y direcció de les corrents d'aygua, importantíssim ofici de policia urbana d'aquella metròpoli.

Minicio Natal apar a la nostra terra com l'instaurador y propagador de la costum de banyar-se: ell fundà'ls banys de Barcelona, en lo solar hont s'alçà més tart l'iglesia de Sant Miquel y es avuy Casa de la Ciutat; y ell construí semblantment los banys d'Iluro, situats en los volts de la plaça de Sant Salvador a la de la Constitució.

¿Hauria erigit, lo propri Minici Natal, uns altres banys en la platxa entremitx de Betulo e Iluro, en l'actual població del Masnou, en lo lloch conegut en los primers segles de l'Edat Mitjana per *Monistrol?*

De retorn, entràrem al elegant y confortable *Casino de Masnou,* hont s'efectuà una petita sessió d'historia d'art romà y de la regió del Maresma en que nos trovavem. Finida que fou, y abans de partir, recomenàrem al desusdit Sr. Maristany procurés ab la influencia del *Casino* que tant dignament presideix, que la població del Masnou no mirés ab indiferencia la desaparició de tant va-

(1) *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona,* any II, nom. 11, Juliol a Setembre de 1903.

liós monument, que si's conservava, constituiria pera aquella progresiva vila un gran atractiu a oferir als excursionistes y als artistes.

Com formaven part d'esta excursió redactors dels diaris *La Veu de Catalunya* y *Diario de Mataró y la Comarca*, y del setmanari *La Costa de Llevant*, en estes tres publicacions, y també en *La Renaixensa*, aparegueren articles donant compte del descuyt en que's troven estes reliquies del art romà, y pregant a les autoritats locals y als aymants de Catalunya procurin se conservin los paviments y construccions del antich edifici del Masnou. Creem inútil dir que a tots estos prechs hi ajuntem lo nostre, trevallant per arbitrar de les entitats oficials, a les que pertoca la conservació dels monuments artístichs y arqueològichs, no descuidin vetllar per la conservació dels mosaichs y planta o fonaments del sumptuós edifici romà.

Si los mosaichs trovats derrerament en les runes d'Itàlica merexen la atenció general, fins al extrem de que lo govern d'Espanya no dubta en dictar, per sa conservació y estudi, una R. O. del Ministeri d'Instrucció Pública (3 de Desembre de 1902), a conseqüencia de la que lo Sr. Quintero, comissionat del Govern, passà a Sancti-Ponce, ¿hauràn de tenir, los mosaichs catalans del Masnou, la dissort de que ningú se n'ocupi d'ells y desapareguin novament, perquè nostre Principat no té la fortuna de trovar-se sota les esferes de la protecció oficial, com esdevé a altres regions espanyoles?

Mes, en tot cas, subvingam nosaltres a la deficiencia dels governants y procurem tots plegats que nostres monuments no desapareguin per la dexadesa en que vivim.

FRANCESCH CARRERAS Y CANDI

CAMBI DE PUBLICACIONS

CATALUNYA

Barcelona . . . . «Academia Provincial de Bellas Artes».
«Real Academia de Buenas Letras».
«Real Academia de Ciencias y Artes».
«Asociación Artístico-Arqueológica Barcelonesa».
«Asociación de Arquitectos de Cataluña».
«Asociación de Ingenieros industriales».
«Ateneo Barcelonés».
«Fomento del Trabajo Nacional».

	«Institució Catalana d'Historia Natural».
	«Orfeó Català».
	«Sociedad Catalana de Horticultura».
	«Sociedad Española de Apicultura».
CANET DE MAR . .	«La Costa de Llevant».
GIRONA	«Asociación Literaria».
LLEIDA	«Academia Bibliográfica Mariana».
TARRAGONA	«Sociedad Arqueológica».
VICH	«Museu Episcopal» y *Gazeta Vigatana.*
VILANOVA Y GELTRÚ.	«Biblioteca Museu Balaguer».

REGIONS ESPANYOLES

MADRID	«Real Academia de la Historia».
	«Real Sociedad Geográfica».
	«Sociedad Española de Excursiones».
	Revista Crítica de Historia y Literatura.
	Boletín de la Institución Libre Enseñanza.
ORENSE	*Boletín de la Comisión Provincial de monumentos.*
PALMA DE MALLORCA.	*Boletín de la Sociedad Arqueológica Luliana.*
	Butlletí del Diccionari de la Llengua Catalana.
VALLADOLID. . . .	«Sociedad Castellana de Excursiones».
ZARAGOZA	*Revista de Aragón.*
	Boletín de la Sociedad Aragonesa de ciencias naturales.

EXTRANGER

ANGERS	*Bulletin de la Société d'études scientifiques.*
ATENES	«Philologikos Syllogos Parnassos».
BAGNERES DE BIGORRE	«Société Ramond».
BORDEUS	*Annales de la Faculté des Lettres de Bordeaux et des Universités du Midi.*
	Revue des Lettres Françaises et Étrangères.
	Revue des Etudes Anciennes.
	Bulletin Hispanique.
	«C. A. F., Section du Sud-Ouest».
BOSTON	«Apalachia Mountain Club».
BRUXELLES	«Société Royale Belge de Géographie».
BUCAREST.	«Societatea Geografica Romînà».
BUDAPEST.	«Club Hongrois des Karpates».
	Abrégé du Bulletin de la Société Hongroise de Géographie.
	«Földrajzi Közlemények».
BUENOS AIRES . . .	*Dirección General de Estadística* (boletín mensual).
COIMBRA	«Archivo Bibliografico» (Bibliotheca da Universidade).
	«O' Instituto».
GENEVE	«L'Alpiniste».
	«Le Piolet».
IGLÓ	«Magyarországi Kárpátegyesület, Jahrbuch des Ungarischen Karpathen-Vereines».
LEIDEN	«Tijdschrift van het Koninklijk Nederlandsch Aardrij Genootschap».

Londres . . . . . «Alphine Club».
Marsella . . . . Société des Excursionistes Marseillais».
Mexich. . . . . . Sociedad científica «Antonio Alzate».
Milan. . . . . . «Touring C. I.»
Montpeller . . . «Société pour l'étude des langues romanes».
«Société Languedocienne de Géographie».
Moscou . . . . . «Club Alpin Rus»
Munich . . . . . «Zeitschrift des Deutschen und Oesterreichischen Alpenvereins».
Napols . . . . . «Club Alpino Italiano, sezione di Napoli».
Neuchatel. . . . «Société Neuchateloise de Géographie».
Nice . . . . . «Club Alpin Français, Section des Alpes Maritimes».
Odessa . . . . . «Club Alpin de Crimée».
Palerm . . . . . «Club Alpino Siciliano».
París . . . . . . «Club Alpin Français», Central y seccions.
Catalunya, revista del «Centre Català».
Pau . . . . . . *Bulletin Pyrénéen.*
Perpinyá. . . . . «Société Agricole scientifique et littéraire»
«C. A. F., Section du Canigou».
Le Journal des Pyrénées Orientales.
Revue d'Histoire et d'Archéologie du Roussillon.
Serpa. . . . . . *A. Tradiçao*, revista.
Stockolm . . . . «Suenska Turisföreningens».
«Suenska Sällskapet för Antropologi och Geografi» Ymer.
Tolosa . . . . . «Société Archéologique du Midi de la France».
Revue des Pyrénées.
Tours. . . . . . «Société de Géographie de Tours».
Trento . . . . . «Società Alpinisti Tridentini».
Trieste . . . . . «Società alpina delle Giulie».
Turin. . . . . . «Società Meteorologica Italiana».
«Club Alpino Italiano».
Viena . . . . . . «Abhandlungen derkk Geographischen Gesellschaft».
«Mittheilungen des Deutschen und Oesterreichischen Alpenvereins».
«Osterreichische-Touristen-Zeitung».

El Butlletí es enviat a un cert nombre d'Arxius y Biblioteques públiques y a diferents periòdichs-revistes de la localitat.

SECCIÓ OFICIAL

SOCIS ENTRATS DURANT EL DARRER TRIMESTRE DE 1903

SOCIS RESIDENTS

D. Oscar Torras Buxeda.—D.ª Carolina Farssach de Crespi.—D. Joseph Mullor. — D. Melcior Marcer Torrella. — D. Joseph Almirall Prats. — Don Antoni Closa. — D. Arthur Enriquez. — D. Francesch Samarra. — D. Joseph Sanllehy. — D. Ramon Vilà. — D. Emili Carbó Brugal. — D. Miquel Santaeulalia. — D. Joan Soler y Julià. — D. Antoni Brufau Anglí. — D. Al-

fred Carola Graells. — D. Eduard Degollada Pouplana. — D. Jaume Larregui Lleó. — D. Joseph Roca Cupull. — D. Salvador Jové Sedó. — D. Emili Alsina Torrent. — D. Joseph M. Estrada Badia. — D. Joan M. Fabregat. — D. Joseph Torrus Arabía. — D. Ignasi Vilarrasa. — D. Joseph Morelló. — D. Melcior Torrus Arabía. — D. Narcís Cuyàs Parera. — D. Francesch Gual Roca. — D. Arthur Mora Graupera. — D. Joan Graupera Costa. — D. Pere Andreu Lloberes. — D.ª Sara Llorens Carreras. — D. Lluís Maria Folch Torres.

SOCIS DELEGATS

D. Pere Pasqual y D. Joan Cabanyes, a Mataró. — D. Eudalt Pellicer, a Ripoll. — D. Sebastià Cruset, a New-York. — D. Francisco de P. Huguet Mayner, a Sitges.

DONATIUS PERA LA BIBLIOTECA

De D. Rafel Patxot: *Urania*, volum de 117 pàgines.

De Mossèn Vicens Bosch: Un opúscol de 115 pàgines, *Defensa de les Ordres Religioses*, y la lletra y nota de la cançó *Griselda*.

De D. Aureli Capmany: L'enquadernació de les *Cansons Catalanas* que té regalades al CENTRE.

De D. Ramon Soler: Quatre goigs respectivament de Nostra Senyora de la Baells, de Nostra Senyora de la Consolació, del Sant Crist de la Capella, de Nostra Senyora de la Consolació del Priorat de la Vadella, y de Sant Vicens patró del Castell d'Areny.

D'en Pau d'Areny: El volum II de les *Revelacions de Santa Gertrudis* y 12 Butlletins de Sant Domingo de Silos.

De D. Emili Cabot: Un atles de gravats referents a l'*Historia Universal*, dibuixats per en Lluís Weisser, que té 145 pàgines en foli.

De D. Joseph M.ª Oribe: *El Escudo de Armas de Montevideo.*

DONATIUS PERA'L MUSEU Y COL·LECCIONS

De D. Lluís Quer: Un capitell gòtich.

CRÓNICA DEL CENTRE

DESEMBRE DE 1903

SESSIÓ OFICIAL

JUNTA GENERAL ORDINARIA. — Tingué lloch el dissabte dia 19, baix la presidencia de D. César A. Torras. Oberta la sessió, va donar compte de la marxa de la casa y de les obres que s'estàn efectuant, axís com també de les millores que s'han de realisar en el local y que ocasionaràn gastos de consideració. Pera satisfer-los, digué'l senyor President que no n'hi ha prou ab les nombroses entrades de socis que ha experimentat el CENTRE durant l'any, sinó que tots han de contribuir a que entrin nous elements, com requereix una societat de l'importancia de la nostra.

El Tresorer, D. Alfred Gaza, llegí l'estat econòmich de la Corporació,

el qual resulta molt satisfactori, y excità'l zel de tots els associats pera poder portar a feliç terme les obres començades.

Acte seguit, de conformitat ab el Reglament, se procedí a la renovació de la meitat de la Junta. Els càrrechs vacants y que havien de provehir-se eren de Vice-president, Secretari primer, tres Vocals y Secretari segon, per dimissió del senyor Maluquer.

En conjunt resultà constituida la Junta en la següent forma:

President, D. César A. Torras.

Vice-president, D. Joaquim Casas-Carbó.

Tresorer, D. Alfred Gaza.

Secretari primer, D. Eduart Vidal y Riba.

Secretari segon, D. Martí Estany.

Vocals: D. Ceferí Rocafort, D. Juli Soler, D. Pere Pagés y Rueda, D. Joan Cardona, D. Josep Galbany y D. Bartomeu Mitjans.

S'acordà un vot de gracies pera'ls individuus que cessaven en llurs càrrechs, y, després d'oportunes frases del senyor President, s'aixecà la sessió.

CONFERENCIES

El Vallés. Circumstancies naturals y històriques que determinen aquesta comarca. — Els divendres dies 4 y 11 se llegiren uns fragments de l'interessant treball escrit per Mossèn Font y Sagué sobre dita comarca. El nostre il·lustrat consoci, a més d'examinar el clima, agricultura, industria, comerç y produccions que caracterisen el Vallès, l'estudià baix els diferents punts de vista geològich, orogràfich, hidrogràfich y històrich, pera venir a determinar els límits de tant important encontrada.

Aquesta notable monografia, que fou premiada en un dels certamens celebrats a Granollers, la publicarem íntegra en els successius Butlletins, per quin motiu no'n fem ara cap extret.

La selecta concurrencia reunida en el local del Centre va rebre ab forts aplaudiments els capítols que's donaren a conèixer.

El divendres dia 18 Mossèn Norbert Font llegí una altra interessantíssima Memoria científic-històrica sobre *Caldes de Malavella y son manantial «Los Bullidors»*, escrita per encàrrech del proprietari d'aquest, D. Pau Estapé y Maristany.

Després d'una introducció, en que llegitima la forma y desenrotllament de la Memoria, comença ab l'estudi topogràfich de la comarca de Caldes de Malavella, y a continuació feu lo seu estudi geològich d'una manera completa, tant en sa part tècnica com en sa part eruptiva y sedimentaria.

Fet l'estudi de conjunt, entra de ple en el del manantial «Los Bullidors», y en aquest punt sí que Mossèn Font y Sagué ha fet un estudi acabadíssim, tant en la part geològica com en l'històrica.

En la primera investiga l'origen geològich del manantial, aportant datos científichs impossibles d'extractar, pera deduir son origen eruptiu y la seva

termalitat; després entra en l'estudi del origen de sa composició química, que dedueix de la composició de les roques dels voltants de Caldes; y, per últim, explica quines foren les causes que determinaren l'emergencia de «Los Bullidors» a Caldes de Malavella, provant que foren les mateixes que determinaren l'aparició de les aigües del Vichy francès.

En la segona part fa l'historia del manantial, dedicant son primer capitol als restos protohistòrichs que s'hi han trobat; en lo següent, titulat *Los romans y les seves termes*, fa un detingut estudi de les termes romanes allí trobades y desenterrades pel senyor Estapé; en altre capítol fa l'historia de les vicissituts per que han passat «Los Bullidors» desde'ls romans fins avuy, y, després d'explicar son estat actual y la manera com s'aprofiten les condicions immillorables del manantial, dedica un altre capítol a la comparació entre'l manantial «Los Bullidors», de Caldes de Malavella, y'ls del Vichy francès, admirant a tot-hom les analogies que hi ha.

La concurrencia nombrosa, no obstant lo mal temps, esclatà en continuats y merescuts aplaudiments.

El dia 28 de Desembre D. Rossendo Serra y Pagès va fer la biografia d'en Joseph M.ª Pellicer de Dou y Pagès, delegat del CENTRE EXCURSIONISTA DE CATALUNYA a Mataró, treta especialment de documents íntims, entre'ls quals figurava una serie nombrosa de cartes donant compte de la seva gestió encomanada pel CENTRE en les troballes arqueològiques d'Ocata, enumerant circumstanciadament la ceràmica fina y grollera, fragments d'estatues, bronzes, monedes, enterraments, forns, els mosaichs, pintures, etc., extenent-se en una serie de consideracions molt erudites respecte a l'interpretació de totes elles y a la *villa* que les contenia; que tot, y la tradició romana y alguns objectes que a n'aquella època deuen referir-se, ho atribuia als primers segles del Cristianisme (V o VI), per la forma dels sepulcres y diferents objectes que hi va trobar, per l'abundor de creus gregues compreses dins de semi-cercles en un dels mosaichs, per l'istil bizantí que domina, etcetera. La mort del proprietari Mr. Morrisson va impedir la continuació de les excavacions, y, després de moltes gestions que'l mateix senyor Pellicer va fer pera veure si's podia lograr que en una forma o en altra s'acabés de descobrir aquella joya arqueològica, va quedar enterament desencoratjat, despedint-sen ab greu recansa, davant del temor de que desapareguessin pera Catalunya, com ja havia desaparegut una marca de ceràmica que considerava molt important y alguna altra cosa. La mort el va sorpendre quan estava fent un inventari detalladíssim y rahonat de tot, pera entregar-lo al CENTRE, y que, com tants escrits seus incomplerts, s'han perdut.

El senyor Serra va llegir després una pila de composicions poètiques inèdites de l'il·lustre historiador-arqueòlech y algunes de les més notables d'un llibre començat l'any 1844, titulades respectivament: *A mon Llibret, Jesum vagientem Maria solatur, A ma inolvidable mare, El cordero extraviado, L'únich consol de la vila* (ègloga representada a Ripoll l'any 1867), *Lo nou angelet, Elegia a Nuria, Ultimo adiós de Corina.*

(eptàglota, poesia en italià, castellà, llatí, català, grech, francès y inglès), *Addio!* (Alla morte di Rossini), *Lo pastor de Betlem* y *Les ruines glorioses de Girona*, fent referencia a una pila de composicions que'l mateix volum conté en llatí y en grech, llengües en les que hi era mestre.

Va acabar tant interessant vetllada llegint uns fragments dels dos cants primers de *L'Entensiada*, poema que descriu l'epopeya dels catalans a Orient. N'insertem a títol de curiositat els següents, al fer la presentació dels capdills catalans.

VIII

Entença lo cap n'es. Sa espasa venjadora
Fulmina en lo combat, rendint y may rendida,
Actiu, modest y brau, pit ferm, mà protectora,
En pau n'es manso anyell, n'es tigre en l'embestida.
Pels seus ha menyspreat hisenda, patria y vida;
N'es pare del soldat, y ab gust y afecció molta,
Rotger, lo gran Rotger, los seus consells escolta.

IX

Lo gran Rotger de Flor, a qui la justa fama
De pol a pol volant lo feya semi-déu,
Flagell de l'Otomà l'exèrcit seu l'aclama;
Victoria ab pas segur camina al davant seu.
Rocafort segueix ab sos peons ab greu,
Sorrut y violent abisma a qui l'ultratja,
Emul de l'alt govern, indòmit en coratge.

EXCURSIONS

Excursió a Berga, Rasos de Peguera y serres de Corbera, Queralt y Els Tossals, en els dies 5, 6, 7, 8 y 9 de Desembre, concorrent-hi els senyors Torras (C. A.), Miret, Deu y Torras (O.).

En el primer dia visitaren Balsareny, Puigreig, ab sa notable iglesia romànica, y Gironella, y pernoctaren a Berga.

El segon dia, dia 6, se presentà plujós, serenant-se després. Visitaren la llegendaria cova de cal Morí o Maurí, emplaçada en lloch enasprat de la serra de la Figuerassa, y a la tarda recorregueren Berga y l'antich castell. Visitaren la novella escola catalana, dirigida per nostre il·lustrat y entusiasta soci delegat Mossèn Bonaventura Ribera, la que, oberta de poch temps, compta ja ab més de 80 alumnes. Està molt ben montada y honra a Berga y a Catalunya.

El dia 7 feren l'excursió per l'Estret y ribera del Metge al Santuari de Corbera y a la font de Tagast. Desde allí ascendiren, per l'atapahida neu, als Rasets y Rasos de Peguera, podent disfrutar poch de l'extens panorama a causa de forta rufacada que'ls obligà promptament a abandonar els cims. Fruiren, en cambi, de belles perspectives y paisatges de neu. Retornats a Corbera, se dirigiren al Pi de les Tres Branques, y d'allí al Santuari de Queralt, retornant a Berga.

El dia 8 anaren per Coforp y coll de Joell al santuari dels Tossals, d'hon disfrutaren d'un preciós panorama de montanyes nevades, sobressortint en terme preferent la serra del Port del Comte, la de Cadí, Pedraforca, la serra d'en Cija y'ls Rasos. Tornaren a Berga per sobre Capolat, el serrat de Sant Salvador, Espunyola y Avià.

El dia 8 visitaren la notable granja agrícola de Graugés, del senyor Rosal, y en el tren de la tarda retornaren a Barcelona.

Excursió al Montseny. — Al matí del dissabte dia 26 de Desembre, en el primer tren de la via de Sant Joan, sortiren en direcció a Balenyà'ls socis senyors Basté, Carbó, Comella, Crespi, Deu, Farrarons y Millet (Tomàs), a més d'altres tres companys no pertanyents al nostre Centre, ab el fi de fer una excursió hivernenca a l'alterós Montseny.

Prop de les nou del matí saltaren del tren, ab pluja barrejada ab algun borrall de neu, y, pujant en dugues tartanes que ja havien avisat, se dirigiren a Viladrau. La pluja, en tant, s'havia convertit en franca nevada, y a l'arribar a n'aquell pintoresch poble era hermós lo panorama d'aquelles encontrades y cimals ab llur mantell de blanca neu.

Eren dos quarts d'una. Després d'haver dinat, y vegent que la nevada havia anat minvant, decidiren empendre l'ascensió al Santuari de Sant Marsal, sortint del poble poch abans de les tres de la tarda. Prompte pogueren fer-se càrrech de que per allí dalt la nevada havia sigut molt més intensa.

Una equivocació en el camí, que'ls obligà a fer gran marrada, fou la causa de que no arribessin a Sant Marsal fins a quarts de sis, y essent ja ben fosch. Arribats allí, preguntaren per dos dels companys que s'havien separat del camí y que ja pensaven trobar en aquell lloch, y no succehí aixís. Eren les nou de la nit, y ja havien sopat tot comentant ab greu neguit aital incident, quan comparegueren els altres excursionistes acompanyats d'un guia desde Viladrau, ont havien tornat al fer-se'ls fosch y perdre'l camí. Celebrada sa arribada ab tota tranquilitat, se n'anaren a descançar esperant lo jorn següent.

L'endemà, al matí, tingueren de desistir de pujar a l'anyorat Matagalls, com era'l seu projecte, per faltar-los temps precís pera aquesta excursió. El dia era serè y sense gaire fret. Emprengueren animosos la caminada, aturant-se en diferents indrets y traient-se diferentes fotografies per par-d'alguns dels companys; y a fe que aquells hermosos encontorns bé ho mereixien.

Sempre caminant per sobre la neu, fins ben a la vora'l poble de Montseny, y embadalint-se ab lo pintoresch d'aquells paisatges pels efectes de la nevada del dia abans, arribaren a n'aquell típich poblet a dos quarts d'una, aont dinaren, sortint-ne a quarts de tres, dirigint-se, sense perdre temps, pel camí que tot vorejant el Tordera porta als pobles de Sant Esteve y Santa Maria de Palautordera, arribant a l'estació del carril a les cinch pera agafar el tren y retornar a la capital, com aixís ho feren, ben satisfets de la seva sortida, perquè si'l primer dia fou dolent, en cambi els proporcionà més goig durant el següent, que fou realment primaveral.

Barcelona. — Tip. *L'Avenç*: Ronda de l'Universitat, 20. — Telefon 115

Any XIV Barcelona, Febrer de 1904 Num. 109

Butlletí

del

Centre Excursionista de Catalunya

ALTS PIRENEUS

Una excursió al Port de Benasque per la Vall d'Aran, en plé hivern

(Acabament)

Lo pas del Port

Encara ressonava en nostres orelles la cridoria de l'agonitzant Carnestoltes, y'ls festejants, no molt clars de cap, se n'anaven a casa com podien, perquè'l cançament de la disbauixa y l'entrada del jorn de Cendra aixís els ho manava, quan nosaltres gaire bé a les fosques sortiem altra volta camí amunt vers l'Artiga. Quina soletat més imponent! A dalt, entre les montanyes que'ns envoltaven, la lluentor dels estels donava a aquella faixa de cel una claror indecisa que encara no havia rebut cap reflexe de la propera auba; abaix, en mig d'ombres, els boscos llençant aromosa halenada y lo poètich romoreig del riu, obehint tot les lleys impertorbables de la naturalesa. Era sens dubte un espectacle sorprenent. Sols hi sobrava un griso fi y penetrant que baixava de la serra y que'ns feya trescar depressa fins a riscos de patinar involuntariament per les geleres del camí. A poch més de les 6 arribàrem a l'ermita, allí esmorzàrem, y després d'haver donat una bona enllardada a nostres ben ferrades sabates, y empunyant els llarchs bordons, ne sortiem mitja hora més tard. Lo termòmetre marcava algunes dècimes sota zero. Als dos minuts deixàrem lo camí que va ribera amunt, y prenguerem a la dreta un corriol per dins del bosch del serrat de montanya d'Aubert, ab forta pujada y per mig de congestes. A nostra dreta hi teniem lo barranch que baixa del Port de la Montjoya, ahont ens hi encaminavem. Amb una hora de pujar sortírem del bosch. Davant nostre s'extenia la comarcada anomenada la Coma

d'Aubert o montanya de Saumuga, d'amples vessants; al cap d'amunt, la serra, començant a l'esquerra pel Pich de la Coroneta, deixava veure a la dreta la depressió del coll de la Montjoya, seguint a l'altre costat en alterosos turons. Aquesta coma, que a l'istiu es encatifada d'hermosos pasturatges, era allavores tot un ras de neu fins dalt, y en mig d'ella la cabana d'Anyerà y corral pera tancar lo remat, sols s'endavinava pel bony que feya la neu, en lo barranch s'escolava un prim filet d'aigua mig amagat per l'encreuament de capritxosos y llarchs caramells de glaç y atapahides congestes.

Abans de ficar-nos en aquell mar de neu y anar pujant dret a la serra, els guies, pera estalviar-nos lo trepitjar-ne tanta estona y aprofitant que'n la vessant solana la neu no era tant seguida, ens feren atravessar lo barranch y'ns enfilàrem per aquesta, tot fent marrades, perquè la pendent era soptada y hi havia de tant en tant algunes pales de pedra de mal pas. Anavem pujant un darrera d'altre per sobre dels aglebats socarrats per la neu que s'extenia en llargues clapes; malgrat la temperatura freda y l'hora la més apropòsit pera caminar, jo'm sentia pesadesa de còs y certs símptomes gàstrichs que no deixaven de capficar-me. Ja gaire bé al cap-d'amunt ens aturàrem pera fer algunes fotografies del gran panorama que s'ovirava: ens trobavem en plena neu, la que'ns envoltava arreu; tot eren serres y més serres cobertes per l'alba y immaculada vestidura: sols abaix, en lo fons de la ribera que dominavem a gran alçaria, hi ressaltava la foscor dels abets.

Després d'alguns minuts d'aturada, reemprenìem la marxa, y tot planejant ens dirigírem directament al Port de la Montjoya, que s'ens presentava en direcció SO., y aont hi arribavem a les 9, aturant-nos-hi pera fer beguda. Jo no'm trobava pas gens bé: els símptomes iniciats anaven en augment, més s'havia afegit una sòn que m'obligava a fer un seguit esforç pera no aclucar mes parpelles, tot lo qual me feya estar verament alarmat, perquè era la primera vegada que'm trobava en aquell estat, y veya que, de seguir, les meves cames no m'obehirien pas, y a fe que no era l'ocasió, perquè lo arriscat tot just allavores començava; a la dreta de la collada's perfilava la serra que anava enlairant-se al S. y que nosaltres haviem de seguir per sa carena, espedada, tallant, ab un talús per la part francesa que feya fredat, y, com se pot suposar, rasa de neu d'enlluernadora blancor.

«Cal marxar prompte, perquè aquí'ns hi glaçarem», deyen els guies; y desseguida'ns posàrem en marxa y amunt. Aquella atu-

rada fou l'agravació del meu mal: ja caminava d'esma; sols la força moral, l'amor propri, que tantes coses bones fa fer, era allavores, sens dubte, el meu major enemich. Sentia una vuidor dintre meu com si tot lo pes de mes entranyes estés localisat en mes cames, que necessitava d'un penós esforç pera aixecar-les, majorment pera sortir en alguns punts de l'enfonsament que'ns produhia la neu poch glaçada, y agravat això per aquella invencible sòn que no'm deixava: al contrari, semblava anar en augment. Als no sé quants minuts més de caminar, ja no podent més, donà fondo, ab excusa de fer una vista fotogràfica, que vaig fer, en efecte, assegut dessobre'l glaç. Allí, tapat mon cap ab lo drap de focar y fent esforços sobrehumans pera no adormir-me, sentia en mi una sensació extranya, barreja de fredor fonda y de suau formigor, que, començant en mos glaçats peus, m'anava pujant còs amunt; sensació que res tenia de dolorosa: al contrari, agradable, dolça, com la que deu esser experimentada en els casos de fort escolament de sanch o de narcotisació.

Allavores fou quan mos companys s'adonaren del meu estat. En Mitjans me mirava tot alarmat: segurament no deuria jo estar gayre guapo; els guies tot era preguntar-me com me trobava, als que contestava que'm sentia un xich indisposat. Un xich! y tenia la convicció de que no podria donar un pas més. En això vaig sentir en una espatlla un consolador escalf: era la manta d'en Joseph. —A n'aquest senyor li deu haver fet mal lo vi, —deya l'ermità. «Sí, sí, lo vi», pensava jo, y permaneixia allí assegut, arraulit de fred, y de tant en tant me tombava ab mirada suplicant vers en Joseph, com tement que a cada instant hi ressonés en mes galtes la primera plantofada, preludi de les següents. Vaya una situació molt poch airosa!

— Fugim desseguida d'aquest perillós lloch! — cridà l'Anton. Y tenia rahó, perquè'l cel, que fins allavores se mantingué serè, prompte s'anà cobrint de núvols, y lo vent anava refermant y passava ja ab força per aquell desamparat y alterós lloch. Axís ho comprengué ab son bon criteri mon company, que, anant-sen tot sol y decidit carena avall, ens incitava a seguir-lo. Jo, sols ab un resto de força moral, ja que de física no'n tenia pas gens, li cridava: «Endavant, amunt!»; més lo tò am que ho deya, gens encoratjador y sí planyívol, en tò menor com diuen els músichs, me trahia y no era escoltat.

Acabant per rendir-me a l'evidencia, vaig esser conduhit pels guies, y de bracet ab ells començàrem la devallada fins al Port, y

d'allí, pera fer més dret, en comptes de seguir lo camí de l'anada, ens endinzàrem en la part ubaga, en aquell mar de neu. Allò fou una fugida a tota velocitat, rostos avall, enfonzant-nos dintre la neu, aquí caich, aquí m'aixeco, y empaytats pel vent, que ja començava a arremolinar-nos la neu assobre.

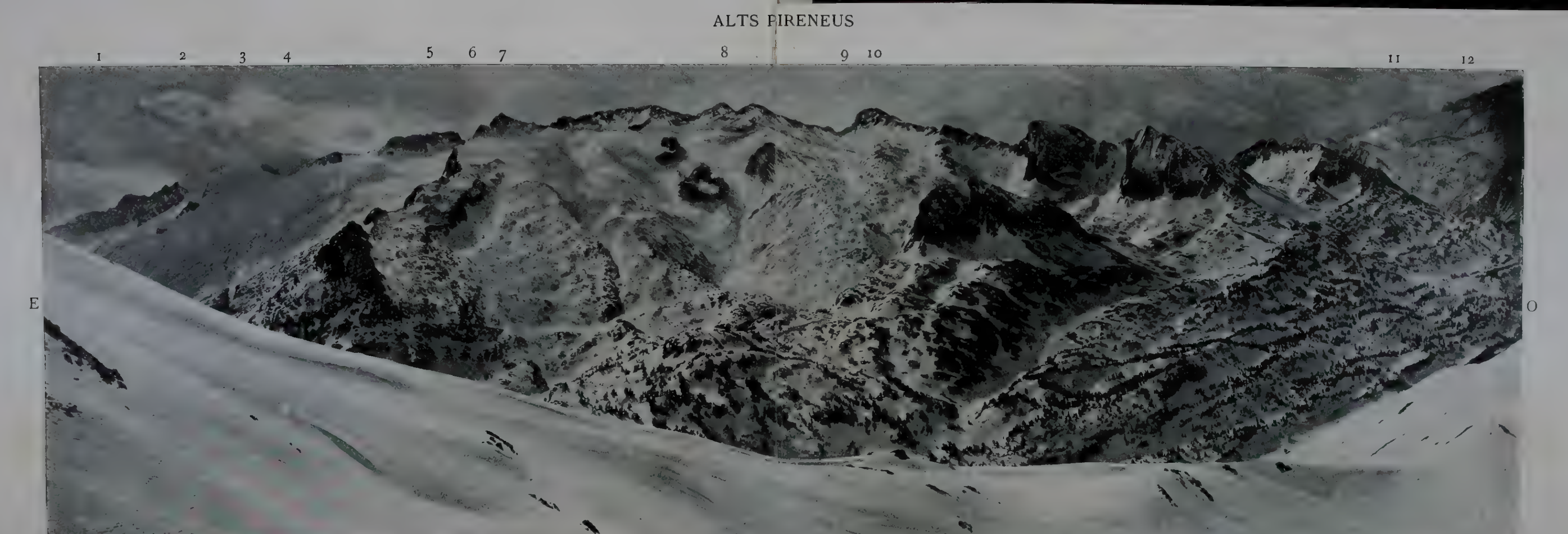
Malgrat això, aquest exercici violent me tornà en el meu lloch, y, desfent-me dels guies, corria lleuger y coratjós, més tot moix y contrariat.

Poch abans del mitjdia arribàrem feliçment a l'ermita, y allí'ns reférem ab bona vianda calenta. Jo, en especial, ja ho necessitava, perquè desde la nit abans no havia entrat en mon cos més que mitja presa de xacolata crua y una petita llesca de pa.

Tot després d'haver fet per la vida y escoltant els xiulets del vent que a part de fòra anava fent de les seves, vingueren els comentaris del succés. Gran sort, dins de tot, n'haviem tingut el no poder jo anar més amunt, perquè segurament aquell jorn traidor ens hauria posat en un perill serio, si'ns arribem a trobar més enllà. Això, que per tots era apreciat com una sort, la meva preocupació no m'ho deixava veure prou clar: sols l'espifiada, el meu incomprensible estat me tenia dominat. ¿Havia sigut pres del mal de montanya, d'aquell mal misteriós que'ls entesos en la materia encara no han pogut posar-se d'acord respecte de sa gènesis? ¿Me havia jugat una mala passada la depressió de l'aire, segons creuen alguns? Encara que experiencies no ho provin (1), ¿havia sigut sols un senzill desarreglo gàstrich, com creu lo Dr. Zsigmondy (2), o una deficient oxigenació de la sang per exagerada disminució de la tensió d'oxigen, com creu lo Dr. Bert? (3)

Res ne sabia d'això. De lo que sí n'estava ben convençut era de que havia estat ben atrapat, y que en Mitjans tenia rahó de dir que jo no era pas el d'altres vegades y que de res me serviren els antecedents, mes felices ascensions als Pichs d'Aneto, Estats, Carlit, Furcanada, Mauberme, etc., alguns de més de 3,000 metres d'alçaria y ab una diferencia de més de 1,000 metres ab lo coll de la Montjoya. Sols s'anava apoderant de mi la convicció de ma imprudencia d'anar pel món en dejú, y que l'anomenat mal de montanya (excepte pels individuus predisposats o afectats de malalties de pit y de cor, o poch montanyencs, en una paraula) es qüestió de defa-

(1) Ascensió de Mr. Graham al Himalaya.
(2) Dr. E. Zsigmondy: *Les dangers dans la montagne.*
(3) P. Bert: *Le mal de montagne.*

1. — Aresta de les Salenques (2980 mts.)
2. — Pich de les Tempestats (3295 mts.)
3. — Pich d'Aneto (3404 mts.)
4. — Coll de Corones (3190 mts.)
5. — Aresta del Mitj (3350 mts.)
6. — Bretxa Malehida (3200 mts.)

LES MONTANYES MALEHIDES
(VISTA PRESA DESDE'L CAP DEL PORT DE BENASQUE)

7. — Pich de la Malehida (3312 mts.)
8. — Pich O de la Malehida (3275 mts.)
9. — Coll d'Alba (3118 mts.)
10. — Pich d'Alba (3220 mts.)
11. — Montanyes d'Estós de Benasque.
12. — Ribera del Essera.

lliment de forces, y que segurament en tots casos lo remey menys indicat deuria esser mitja presa de xacolata.

Res, donchs, de savieses, que s'havia justificat una vegada més lo ditxo «lo ventre porta les cames».

Mes, apart d'això, me convenia aclarir-lo, intentant altra volta la sortida, com vaig resoltament proposar-ho, perquè era llàstima que ab una íntima confiança de mes propries forces, degudament disposades, tingués de fracassar per mi la nostra desitjada excursió.

Axís ho entengueren tots y acordàrem la sortida pera l'endemà.

Bon Déu, quina nit fou aquella que precedí lo nou jorn! Serà inesborrable pera mi. Per defòra hi regnava un torb desencadenat, que ab sos esgarrifosos xiulets, recorrent tota la gama armònica, produhien l'efecte d'una potent sirena de vapor; feya una fosca que ab prou feynes era atenuada en els alts per una pàlida y blanquinosa claror, efecte del polsim de la neu aixecada pel vent. La temperatura fins havia pujat, respirant-se una mena de xafagor molesta; nostra dèbil cabana cruixia; sa teulada a cada ratjada semblava esser arrancada y llençada en orri; un combat, donques, dels elements en aquells feréstechs llochs. Per dins de mon cervell hi corria parelles, a conseqüencia del meu estat: estava dominat per una forta excitació que m'impedia'l poder adormir-me, y, revolcant-me pel no gayre estovat llit, les curtes endormiscades no eren més que visions de perills y desgracies; una d'aquelles nits inacabables y penoses, que posen a prova l'energia de l'individu. No pensava pas poder empendre la marxa, perquè veya que'l temps era cambiat y ens veuriem obligats a tocar retirada, ab prou contrarietat, no obstant, per ma part.

Molt abans d'aixecar-nos nosaltres ja ho havien fet els guies, y els sentiem entrar y sortir discutint entre ells. No tardàrem en reunir-nos-hi enfront la cabana. La matinada era freda, 3° sota zero, la groixuda congesta que hi havia davant de la porta era ben endurida y soportava bé'l nostre pes; lo vent havia parat, més pel cel anaven passant cap a llevant núvols y més núvols cendrosos y esllanguits, senyal que en les altes regions encara hi durava'l temporal; en la vall hi regnava una quietut imponent. ¿Era la calma després de la tempesta o sols la treva necessaria després de la desfeta pera refermar lo combat ab nous halès? Això era lo que'ls guies en feyen qüestió, sense que cap s'atrevís a llençar afirmació terminant; fou discutit per tots, y no volent ningú comprometre s, acordàrem intentar la sortida y segons lo temps obrar. Després d'haver reparat nostres forces (en això sí que'm vaig assegurar), abans de les 7 del

matí sortiem del tot decidits cap a la serra. Al deixar lo bosch, pera fer més dret, ens ficàrem per la part ubaga de la montanya d'Aubert, per dessobre de la llarga extesa de neu. Del nostre rastre del día abans no se'n coneixia pas ni mica: lo torb, arrossegant la neu, l'havia del tot esborrat. A les 8 y mitja passàvem per la cabana de dalt, sols visible per la punxa de sa teulada. Enfront la porta hi havia una barricada de neu ben bé a prova de bomba. A les 9 arribavem al Port de la Montjoya (2,080 mts). Allí prenguerem halè, però sense asseure-ns; y veient que'l temps s'anava obrint, perquè sortien en mig dels núvols claps de cel serè d'un blau puríssim, decidirem seguir avant. Emprenguerem per la serra en direcció S., pujant per sa carena, que era coberta de neu prou glaçada, per quin motiu nostres ferrades sabates s'agafaven bé y no donavem cap pas en va.

Ab una hora llarga de pujar arribàrem a son cim, lo Tuch de Cabrirols (2,450 mts.) (1). Un dia verament esplèndit se preparava, perquè'ls núvols se'ls veya fugir al lluny en direcció al Pallars, E.SE., deixant lo cel ben net. Allí ferem alto y trago; no necessitavem pas reaccionar-nos, perquè la pujada era un bon remey pel fret, y una confortable escalforeta invadia mon cos, donant-li convenienta energia; més calia no torbar-se en aquell lloch, perquè, malgrat lo bon dia, lo meu termòmetre, a un metre de terra y a ple sol, marcava 0°, temperatura que no tardaria gayre en influir en nostres cossos sense moviment. Aixís ferem via a pendre unes fotografies de l'extès panorama que desde allí s'ovira. Lo Tuch de Cabrirols es un punt orogràfich remarcable, com que marca'l vèrtix d'una inflexió en àngol recte de la carena fronteriça. Aquesta, que, corrent d'O. a E., va marcant ab sos colossals fites els pichs de Perdiguero, de la Salvaguarda, de la Mina y de la Picada, la divisoria de França y Osca (Aragó), a l'arribar al Tuch, ahont ens trobavem, tomba bruscament al N. cap a la serra per ahont nosaltres acabavem de pujar, y pel coll de la Montjoya segueix als pichs de Puylané y l'Entecada; d'allí, pel Tuch del Pla de la Serra, baixa al Portilló de Bosost, y, tornant a enlayrar-se cap al clot de la Terma y lo maciu de la Bacanera, s'ajunta un àngol recte ab la carena fronteriça, que ja torna a seguir invariable cap al E.SE., fins a son extrem en lo Mediterrà. Lo Tuch de Cabrirols es lo segon de la

(1) En els mapes francesos aquest pich està marcat ab lo nom de Pich de l'Escalette, per estar situat al Llevant y dominant a poch tret lo pas del mateix nom; més son verdader nom en l'Aran es lo de Tuch de Cabrirols.

frontera aranesa al S. y E., y francesa al N. y O., corresponent aquesta ab lo departament de l'Alt Garona, terme de Bagnères de Luchon. Sols una petita aresta d'una hora, y passant pel pas de l'Escalette, porta al Cap de la Picada, primer pich que acaba la partió de la provincia d'Osca, pera començar la de la Vall d'Aran, ab França, pich aquest que té, per consegüent, vessants als tres territoris.

Lo panorama desde Cabrirols es molt dilatat: al N., y per l'àngol que marca la frontera francesa, se domina a gran alçaria l'alta vall de la Frêche o del Pessó, pel qual fons hi corre'l barranch, que, ajuntant-se ab lo del port del Bom, enfront l'hospital de Bagnères, formen lo riuet Pique o riu de Luchon; a la dreta, dessobre'l barranch, s'extenen les llargues vessants de les montanyes de Coradilles y de Baretjes, que si en l'istiu són cobertes per la tupida catifa d'esmeragda dels seus hermosos pasturatges, dignes rivals dels de la montanya de Castanesa (Aragó), una de les maravelles del Pireneu, allavores eren un pàram de neu, que ni sisquera deixava veure les grans cabanes de Romingau y Cansaure. A la nostra esquerra's perfilava la carena del Port del Bom, hardida y enasprada serra, destacant-se en ella, com centinella avançat en territori francès, lo cònich pich de la Pique.

Cap a l'Aran, a nostres peus, s'obria tota la coma dels Clots de l'Infern, y les grans quantitats de neu que'ls omplenaven gaire bé impedien compendre son accidentat fons; dalt, la serra de la Picada, ab els pichs Blanch y de Bargàs que la limita; y sobresortint de ses masses blanques, els més alts cims de les Malehides. Per fi, a nostra esquena, s'ovirava per dessobre la Canal de Pumero tot l'Aran en esplèndida perspectiva d'esgraonades y nevades serres, fins a enllaçar-se al lluny ab les del Pallars y Andorra.

De dalt de Cabrirols començàrem a baixar als clots de l'Infern, decantant-nos per la vessant aranesa fins a trobar lo camí de l'Escalette. Los guies buscaven cert baixador pel qual haviem forçosament de passar pera sortir d'aquell espantós despenyader. Prompte hi fórem, y lo que se'ns presentà a la nostra vista, més que un pas més o menys dolent, fou un magnífich y ben disposat trenca-colls, un troç de corriol d'uns 25 passos a manera de cornisa sota la carena, y sostingut per una paret plombada d'algunes dotzenes de metres dessobre un espedat de neu que no parava fins als clots de l'Infern; aquell camí, que a l'istiu es transitable fins pera cavalleries, allavores era tapat per un talús de neu glaçada d'uns 50° de inclinació, fins al caire de la paret, y que per la gran duresa de la neu era d'impracticable pas.

L'Anton se rascava'l clatell, l'ermità deya que allò era molt lleig, y nosaltres, naturalment, no ho trobavem pas gens bonich. Després de varies tentatives infructuoses, recorreguerem a la destral que portavem, a falta de *piolet*, y l'Anton començà a fer pas obrint en lo talús les petjades pera sostindre-ns. En acabat, un a

VALL D'ARAN

S. N.

Clixé de J. Soler

LO CAP DEL PORT DE LA PICADA

un, y ab lo cos decantat cap endins y apuntalat pel bordó, anàrem passant ab tot lo repuesto d'enteniment y ab l'ànima en un fil.

D'allí, ab mitja hora més de baixada, fórem als Clots de l'Infern. Mancava, donchs, atravessar-los pera pujar al Cap de Port, qual depressió o collada la teniem cap a l'O. Ens inclinàrem un xich per la vessant dreta a fi de no ensotar-nos massa; més no'ns valgué, perquè tot aquell colossal receptacle era no sols cobert de una incalculable espessor de neu vella o glaçada de l'hivern, sinó que per dessobre d'aquesta n'hi havia una gruixa de 8 o 10 pams de finíssima com farina, arrebassada de les parts alteroses pel torb

Clixé de J. Soler

ELS CLOTS DE L'INFERN
(vista presa desde'l Tuch de Cabrirols)

de la nit abans, y garbellada per ell a modo de fi cedàs. Allí foren els treballs pera avançar, l'un darrera l'altre, seguint-se les petjades, enfonsant-nos fins a la cintura, tenint prou feyna pera sortirne d'aquells motllos oberts pels nostres cossos: no era pas cosa de córrer. Allí hi prenien part cames y braços, ajudant-nos uns als

PROVINCIA D'OSCA

S. N.

Clixé de J. Soler

La ribera de Benasque desde'l Cap del Port

altres, sense que cap tingués gens de fret, perquè suavem com a l'istiu a la plana. Sort que no durà gayre aquella violenta gimnàstica, perquè al començar la pujada la neu aguantava més, lo que'ns feu avançar y arribar al Cap de la Picada a dos quarts de dotze. Haviem estat desde l'ermita unes cinch hores sense parar.

Aquesta collada està a 2,490 mts. d'altitut y es divisoria d'aigües de la Vall d'Aran a l'E. y de la ribera de l'Essera o de Benasque (Osca) a l'O. Desde allí's disfruta d'un panorama soperb, sens dubte un dels més imposants de tots els Pireneus. A l'enfront, y al cap-d'avall del llarch talús del port, s'obre la fonda ribera del riu

Essera, que entafurant ses bullidores aigües per encongida y selvatge gorja, corre a llepar els prats dels poblets de ses vores fins ajuntar-se ab el Cinca abans d'arribar a Barbastro. Sa alta conca ahont nosaltres ens trobavem està reclosa per dos rengles de serres encarades l'una ab l'altra y orientades de NO. a SE. A la dreta, la frontera de França, que desde'l Port de la Picada va pels pichs de la Mina, Salvaguarda, la Glère, del Bom y del Perdiguero, etc., a confondre-s al lluny ab els enfarfegats y nevosos macius de Posets y d'Oó; a l'esquerra, y a l'altre costat de la vall, l'imponent serralada de la Malehida, la sobirana dels Pireneus, allargada en ampla y grandiosa curva, d'una extensió de més de 9 kilòmetres, sense que cap dels gegants que la coronen s'abaixi dessota dels 3,000 metres, ab sos eternals geleres y escletxes, sols dominades per les poderoses arestes granítiques que li serveixen d'esperons transversals. Espectacle que si a l'istiu es en veritat grandiós, y molt justificat *rendez-vous* d'innombrables touristes extrangers, allavores, en ple hivern, baix aquell dia esplèndit, y ab el sol d'Espanya, era més que grandiós, incomparable. Es impossible imaginar lo potent esclat de llum que llençava aquella inacabable extesa de neu que'ns envoltava per tots costats, d'una neu lluenta y sucosa com formada la seva superficie per les cristallisacions del glaç, y quals innombrables facetes, a l'esser ferides pel sol de ple, reflexaven la llum descomposta, produhint l'efecte d'un immens sorral de brillants. Aquella túnica, malgrat ses gegantines proporcions, era escayenta vestidura pera aquells titans de pedra, y sos potents muscles s'endavinaven encara sota de sos amples plechs per un suau clar y fosch, ensems que les arestes y grops de negre roca y les ennegrides pinedes de sos repeus produhien els únichs contrastos en aquella decoració gran per tots conceptes.

Dich mal: lo contrast qui'l donava erem nosaltres, fets uns babaus embadalits y sense gosar badar boca, a no esser pera deixar escapar algun mormull d'admiració: no cabia altra cosa de nostra petitesa davant de tanta grandiositat. ¿Com se podria trasladar tot allò als esquifits límits d'una placa fotogràfica? ¿Quin objectiu podria reflectar aquell espetech de llum? Això pensava jo quan montava'l meu aparell pera treure-n algun pobre recort.

L'ermità deya: — Vaya: si vostès han vingut aquí pera veure neu, me sembla que ja se'n poden fer passar les ganes. — No, no'ns satisfariem prou de contemplar-ho: sols sentiem no poder fer participar de nostre entusiasme als companys ausents, privats de tals espectacles en terra baixa.

D'allí seguírem planejant per la vessant aragonesa de la serra frontera que teniem dessobre y a la dreta, fins arribar a la cabana del Cabellut, ab mitja hora desde'l Port. Aquesta alterosa cabana es arrendada al istiu pel farreny senyor Paco de Benasque, pera tenir-hi alguns queviures pera'ls nombrosos excursionistes que hi pujen en aquella estació de l'any desde Bagnères de Luchon pera explayar la vista desde aquell esplèndit *belvedere* y pera fer alguns l'ascensió a les Malehides. Allavores era tancada y, més que tancada, ben barrada: no hi havia perill que ningú intentés saquejar-la, perquè si no fos pel coronament de sa teulada, ni senyal d'ella se'n veya. A pochs passos s'obre en la granítica cresta fronteriça, y a manera de tall de potent espasa, la bretxa del Port de Bom, passatge que comunica ab la vall de Luchon per intermig de son hospital. La pujada desde aquest es de quatre hores, per una rocosa y selvatge comarcada ahont hi ha varios estanys, y acabant desde l'estany superior fins a la bretxa per una ràpida costa de sobtades marrades. Per allí voliem nosaltres baixar, y per dalt d'aquella aspitllera traguerem lo cap pera explorar abans lo camí. Crech que encara'n fugim de lo que veguerem: desde la bretxa fins al primer estany, que s'endavinava sols per son sot, puix era ben tapat per les congestes, allò era un pa de glaç verdós d'una sola peça, una muralla gaire bé vertical que al mirar-la donava vèrtich, y que naturalment nostre instint de conservació'ns aconsellà sense vacilar renunciar generosament a son trànsit.

Tornàrem, donchs, a la cabana; d'allí repassàrem el Port, y, donant una darrera ullada an aquella maravellosa vista, que ja se'ns començava a tapar per la boira, abans de la una haviem atravessat els Clots de l'Infern y'ns trobavem al cap de dalt de la Canal de Pumero. Si voliem passar pel camí de l'anada, ens calia pujar a la serra y tornar a fer equilibris en aquell mal pas de la paret, que crech que a tots ens havia fet prou fàstich; sinó, allí al davant ens estava senyalant la drecera la dita canal, aquell estret corredor glaçat de 400 metres de desnivell, reclòs a cada banda per formidables muralles nevoses que semblaven esllavissar-se a la més petita senyal. L'elecció era difícil: tot era prou lleig, com deya l'ermità; més l'Anton creya que'ns hi podiem arriscar, perquè la neu era ben glaçada y no eren de témer les avalanxes, y que passant-la depressa y sense moure fressa, ab l'ajuda de Déu podriem ben sortir del pas.—Veuen, —deya pera reforçar sos arguments,—no serem pas nosaltres els primers de passar-la, perquè no fa gayre altres ens han adevantat. En efecte, un rastre en la neu, fresch y de nombroses petjades,

seguia per la canal avall. Era dels intrèpits excursionistes d'aquelles terres, els lleugērs y elegants isarts. Pobres bestioletes, fugien d'aquelles inhospitalaries altures empaytats pel torb y trescaven cap a la plana a cercar quelcom pera la vida.

Sense pensar-nos-hi més, hi devallàrem, millor dit, ens hi llençàrem an aquella batedora de safreig; y sense badar boca, ajupits, ab lo cos apuntalat pel bordó que punxa enrera, ens servia de fre pera moderar la velocitat, y ab una sola bribada lliscàrem dalt a baix. Jo, procurant conservar l'equilibri, no veya gaire bé res, cegat pel vent y'l polsim de la neu que aixecavem: sols de tant en tant algun cruixit del glaç em feya acotar instintivament lo cap com si ja tingués dessobre algun d'aquells morts del vehinat. Ne férem de via en poch temps! Ab menys de mitja hora'ns deixàrem enrera'ls 400 metres que hi ha fins a la Coma de Pumero, ahont hi arribàrem sens novetat, saludant-la ab un crit de *Visca Catalunya!* Era un xich abans de mig dia.

Estavem a salvo del temps y de la neu, perquè d'aquí endavant ja no la trobariem tant seguida. Ja'ns convenia, perquè'n portavem més de set hores sense trepitjar roca. Allí, en l'ampla coma herbada mig coberta per les congestes, al costat del riuet que surt sota'l Pich de Ribesaltes, y enfront lo forat de Pumero, embut ahont aquell s'engola en les profonditats de la terra, hi esmorzàrem tranquilament, devorant les provisions, y tenint a la vista l'alta vall de Lin ab els arrogants Mall de l'Artiga y'ls Negres. A dos quarts de tres, ben esmorzats, seguírem baixant per la coma primer, y endinsant-nos després pel bosch del Matet, ahont la neu hi era ben apretada, y seguint el rastre d'una parella de porchs singlans, bestiar que d'alguns anys s'ha multiplicat molt en tota la Vall d'Aran, arribàrem al Pla de l'Artiga, extensa y deliciosa planura en part coberta de boscuria de faigs al peu d'enasprats cims y que fou un jorn estany, avuy completament dessecat. D'allí, deixant a la dreta, y en mig d'espessa arbreda, lo Guell de Jueu o naixement del riu, y baixant per bon camí, sempre dessota d'ufanoses ubagues de faigs y falgueres, a les 4 de la tarda arribàrem a l'ermita.

Poch hi estiguerem pera recullir els equipatges, y, seguint ribera avall, a les 5 de la tarda arribàrem a les Bordas. Allí hi férem una curta parada, y abans que la fosca se'ns tirés dessobre férem via cap a Viella, pel camí vell de ferradura que va vorejant lo Garona per l'esquerra, arribant-hi després de dues hores d'hermós y descansat passeig.

Complert ja l'objecte principal de nostra excursió, ens calia pen-

Clixé de J. Soler

UNA AVALANXA AL PICH SALANA

sar ab lo retorn; més la recança que sentiem d'haver de deixar aquell deliciós país ens feu retardar-ho, allargant alguns dies nostra estada, que aprofitàrem pera fer desde la vila d'Arties l'ascensió al Pich Salana (2,480 mts.), admirant desde son cim l'esplèndit panorama del cercle de Colomés, ab la constelació dels seus estanys glaçats.

De Viella a Foix y Ax

A les 8 del matí, encaixonats en lo cotxe de Foix, deixavem la plaça de Viella, y, seguint avall la ribera aranesa, entravem poch després altra vegada a França. Arribats a Marignac, lo carril ens portà a Boussens, població abans d'arribar a Tolosa, y allí prenguerem la curta linia fèrrea de Saint Girons, y, ficant-nos en lo departament de l'Ariège, al vespre arribavem an aquesta vila. Situada al bell mig de l'antiga comarca romana del Coseranorum, en la Edat Mitjana lo Coserans, comarca que s'extenia per les conques dels rius Ariège y Garona, es avuy una bonica població de 5,500 ànimes, emplaçada vora'l Salat, y ahont són dignes d'esser visitades l'iglesia parroquial gòtica y l'antiga de Sant Valeri ab portada romànica y campanar emmarletat.

L'endemà, ab carruatge particular, recorreguerem els 28 kilòmetres de bona carretera que hi ha fins a la Bastida de Serou, petit poblet ahont hi arribava'l carril en construcció que enllaçarà Saint Girons ab Foix.

Aquest trajecte es hermosíssim, un veritable paisatge del nort: xamoses arbredes y verdejants prats entapicen lo poch accidentat terrer d'hon s'alcen pintorescos poblets, allavores animat aquell quadro per la nombrosa afluencia de pagesos, que, ab sos trajos de festa, portaven per aquells camins y viaranys sos remats a fira. Després d'haver deixat a les vores de la carretera algun que altre castell, envoltat per seculars ombres y verdes *pelouses*, forem a la Bastida de Serou, y, pujant al carril, en 40 minuts més arribàrem a l'antiga capital del comtat de Foix.

Un bonich punt de vista's presenta al sortir de l'estació: en lo primer terme, l'Ariège, ab ses silencioses aigües, forma un fosso natural a la vila que s'arrenglera a sa vorera esquerra y s'aplega entorn d'un curt però alterós cingle, encimbellat pel imponent castell dels antichs comtes. Molt se mereix aquesta vila una visita, en especial dels aymants de nostra terra. Entafurant-se per alguns de sos típichs carrers, visitant l'interessant iglesia de Sant Volu-

sien, y sobre tot lo formidable castell, se va al mateix temps repassant bona part de nostra historia.

En havent dinat ens encaminàrem cap a Ax: una hora y mitja hi posà'l carril, endinsant-se per fondes gorges, y seguint sempre lo riu Ariège aigües amunt. A mitg tragecte l'encinglerat castell del Castellà'ns assenyalà com alterosa fita a sos peus la vila de Tarascó; més enllà'ls banys d'Aussat; y ab una estricada més, a boca foscant, entravem a l'encongida vila d'Ax, prou coneguda per esser estació balnearia d'aigües sulfuroses termals.

D'Ax al Hospitalet y pel Port de Puymorens a la Cerdanya

De bon matí sortiem ab lo cotxe correu cap a l'Hospitalet. Ab un temps quelcom amenaçador, ens la varem empendre per la carretera, que sempre vora'l riu va pujant per sa conca; lo verdejant paisatge va fent-se cada vegada més rústich ensems que més pirenenc; rumoroses cascades s'escolen per les aspres vessants, a troços emboscades de reblincades pinedes; als 8 kilòmetres passàrem pel poblet de Merens; al sortir d'aquest, la ribera va prenent ja l'aspecte de les grans altures, vegent-se arreu llargues clapices. Lo temps, que al poch rato d'haver sortir d'Ax començà a roinejar, se anà tapant més y més, y a l'arribar a Merens ja alguns borrallons de neu ens anunciaven la funció que anava a començar tot seguit. Una nevada, que's feya més espessa a mida que anavem pujant, era acompanyada per un fort vent, que la migrada capota del carruatge no era suficient pera resguardar-nos-en. A cada revolt de carretera semblava que'l carruatge anava a esser capgirat, entrant-nos dintre fortes ratxades de neu. Els pobres cavalls ab prou feynes ens podien arrossegar, gracies que la bona carretera'ls ho facilitava y que sols se'n veya pel troç que trepitjavem, tanta era l'espessedat de neu y de broma que'ns envolquellava. Lo cotxer, que anava en descobert, semblava a punt d'esser tirat a la paella, y se treya'l fret de les espatlles sobre les dels pobres animalets, que ja deurien estar ben calents ab aquella ruixada de garrotades per postres.

Als 17 kilòmetres, al costat de la carretera, vegérem una paret, y a son costat topàrem ab la fatxada de l'Hotel Soulé, primera casa de l'Hospitalet. Allí ferem parada y depressa'ns posàrem a aixapluch y a escalfar-nos a la llar de foch.

Lo nostre plan era passar lo Port de Puymorens y anar cap a Cerdanya a fer nit a Bourg-Madame; pero allavores, que es cas de

fer-ho, si fins lo correu no s'atrevia a passar lo Port, ab aquell temporal, que dalt deuria refermar encara més. Ens quedàrem, donchs, al Hospitalet aquella tarda fins a l'endemà, que no deixà de nevar en tota la nit.

Lo poblet de l'Hospitalet està a 1,415 mts., y es molt petit, unes 130 ànimes, d'aspecte completament pirenenc, ab migrats conreus y envoltat per una naturalesa molt aspra. Es lo darrer poblat del departament de l'Ariège, axís com de la conca d'aquest riu, y que està separada per aquest costat de la del Carol (Segre) per la serralada que, arrancant al SO. de la frontera d'Andorra, se va a enllaçar cap al NE. ab els elevats macius de Puig Pedrós y Carlit. Malgrat la seva arreconada situació, té una bona carretera, continuació de la d'Ax, que, atravessant aquella serralada pel Port de Puymorens, fa cap a Porté, primer poblet de la vall del Carol y departament dels Pireneus Orientals.

A primera hora del matí, havent contractat lo correu y un altre home pera que'ns portessin el fato a coll, perquè'l trajecte estava intransitable pera cavalleries, ja'ns trobavem a punt de sortir: sols ens feya estar indecisos lo temps, perquè si havia parat de nevar, semblava molt poch segur.

A les 10, veyent que tenia tendencia a aclarir-se, acordàrem sortir, atravessant lo poble. Els seus carrers estaven coberts per una gruixa de més de 4 pams de neu, y al mig d'ells els vehins havien obert un petit pas agombolant-la als costats, que en molts indrets arribava fins a les teulades, y que ab ses barbacanes ensarrellades per llargaruts caramells de glaç produien un extrany efecte.

Al sortir de la vila deixàrem la carretera, y, trencant per l'esquerra, prenguerem la drecera en llarga pujada cap al Port. Lo trànsit fins a començar lo Cap de Port no fou gayre penós, perquè la neu era prou dura; més a l'esser allí y a l'atravessar lo pla fou la part més difícil per causa de la neu tova, que'ns feya caminar ensorrats fins a mitja cama.

Tot lo que abarcava la vista era ras, y a l'arribar a dos quarts d'una de la tarda a la casilla dels peons (1,900 mts.), ja dalt lo port, allò era un paisatge siberià. Davant nostre's perfilava tota la serra frontera d'Andorra, ab els espedats pichs de Fontfreda, Negre y de Balira; a l'esquerra les vessants de la vall del Carol, ab lo poblet de Porté al fons; darrera, la ribera afluent de Font-viva o Lanós, y tancant l'horisó, el montanyam de Carlit. De la carretera que nosaltres seguiem no se'n veya gens: sols se comprenia la seva direcció per la renglera dels pals telegràfichs. Després d'haver pres

quelcom a la casilla, despedírem els homes, y ab l'altre correu devallàrem per les vessants del Port fins al poble de Porté (1,620 metres), ahont hi arribàrem a les 3 de la tarda. Poca estona després tornavem a sortir, y ab un petit carret, y baixant per la carretera, seguírem tota la Vall del Carol, passant pels poblets de Porta y la Tour, pera arribar envistes de Cerdanya; y seguint per Enveitj y Ur, a les 6 baixavem, y entumits pel fret y la mullena, davant l'hotel Salvat de Bourg-Madame.

No descriuré aquesta darrera part de nostre retorn, perquè es prou conegut l'itinerari que al matí següent férem ab l'espayosa diligencia de Montlluís, atravessant lo Coll de la Perxa, y disfrutant de l'hermós y nevat panorama. A les 10 arribàrem al fortificat Montlluís, que era tot atapahit de neu, y en havent dinat sortírem cap a Vilafranca del Conflent, ahont hi arribàrem a temps d'agafar lo carril de les 3 de la tarda; y atravessant les alegroyes planas rosselloneses, a les quatre y mitja fórem a Perpinyà. Allí hi férem nit, y l'endemà altra volta en terra catalana, donàrem per acabada nostra excursió, entrant feliçment a nostres cases cap al tard del dia 6 de març, tretze dies desde la sortida.

JULI SOLER Y SANTALÓ

Barcelona y Març de 1903

LO VALLÈS

FORMACIÓ GEOLOGICA DEL VALLÈS

Al ressonar pels espays indefinits de l'Univers la paraula de Déu, la nebulosa que tot ho omplenava s'esquinsà en un sens fi de fragments que vingueren a esser quiscun un centre d'activitat, una fornal hont s'elaboraven los productes que després devien compondre aquests astres que tant nos admiren en una nit serena y que ens iluminen y donen vida.

Un dels anells d'aquesta nebulosa era'l planeta a qui havem anomenat *terra*, que, després d'uns quants milions d'anys, a causa del refredament, passà de l'estat líquit al sòlit, com havia passat del gasseós al líquit. Les primeres terres que coagularen al fons del mar, allavors bullent y agitadíssim, formaren unes petites illes

que anaren creixent de mica en mica, gracies als aixecaments interiors, afavorits y motivats pel foch intern del globo, que formava el nus de la creació.

Però la nostra nebulosa, tornejada constantment per les forces mecàniques que li donaren forma, y per les forces centrífuga y centrípeta, interna l'una y externa l'altra, anava modelant, pastant podriem dir, les materies que sobreixien en aquells mars bullents y ígneos, formant en lo límit de la divisió dels vapors y de les aigües una crosta més o menys dura, que'ls terratrèmols esquinsaven continuament, deixant passar les aigües, les quals produhien les grans formacions mineralògiques d'aquell espantós período de formació caòtica.

Mes los materials s'anaven dipositant dessota de les aigües y enfortien la crosta, que'ls terratrèmols ja no esquinsaven ab tanta freqüencia, ans al contrari per les esquerdes sortien rius espantosos de materies forjades en aquell forn intern de nostra creació, les quals, adormint-se sobre la crosta, l'enfortien y l'anaven dissecant y treyent fòra de les aigües, fins a formar verdaderes montanyes.

Lo período de la formació caòtica havia acabat, y començava'l primer período de la formació de la terra.

Era primaria o paleozoica.—Gracies a n'aquest treball efectuat en el sí d'una mar revolta, començaven a sobressortir de l'immens occeà un gran nombre d'illes y illots, que tenien ja una consistencia indestructible y que, per lo que respecta a Catalunya, s'extenien per l'actual regió pirenenca, desde'ls caps de Cerbère y Creus fins al Maladetta, y d'aquí seguien el N. d'Aragó fins al golf Cantàbrich. Una altra serie d'illes anava desde Sant Feliu de Guíxols a Barcelona, extenent-se fins prop Tarrasa y Vich; més avall se dibuixava la silueta d'una gran illa que després s'ha convertit en montanyes de Prades; lo Montseny, les Guilleries y La Selva formaven també una gran illa, y les montanyes de la Marina y del Tibidabo eren una extensa cordillera. Tot lo demés estava cobert per les aigües d'un mar immens, de límits desconeguts. Però no era un mar tranquil y sossegat, sinó, molt al contrari, bullent y revolt, gracies a les sotragades del foch central que'l commovien y accidentaven a cada moment. S'ha de fer un esforç gran d'imaginació pera poder fer-se un càrrech de l'agitació d'aquelles aigües, causada ja per aixecaments y commocions de la crosta, ja per les titàniques colissions de la materia incandescent, ja pels desequilibris atmosfèrichs que originaven tempestats de les que ara es impossible fer-

nos càrrech. Tots aquests agents obraven sobre la crosta granítica, denudant-la, esbocinant-la y fent anar d'aquí y d'allà los seus fragments o *detritus*, fins a deixar-los completament esmicolats en lo fons de les aigües, on no eren tant violentes les commocions, cobrint aixís la roca fonamental ab los sediments anomenats avuy *piçarres maclíferes*. En lo golf que formava'l mar sobre lo que actualment es Vallès se n'hi depositarien en abundancia, augmentant aixís lo volum de les terres emergides.

Acabada la deposició sedimentaria d'aquest agrupament primer de capes, cambiaren ja les circumstancies en nostre país, essent probablement altres les corrents y diferents los fenòmens dinàmichs que's desenrotllaven. En efecte, sense sofrir cap alteració, la posició primera dels sediments o *piçarres maclíferes micàcees*, y per lo tant en estratificació concordant ab elles, vingueren a depositar-sen altres de naturalesa arenosa, de les quals havia ja desaparegut la mica y les substancies que donaven origen a les macles o taques elíptiques, alternant ab altres de color terrós quarçoses, que alternaven també ab altres de cloritoses.

Quan aquests depòsits tingueren consistencia y extensió, açò es, quan les terres de foch se barrejaren ab les terres d'aigua, la vida fou ja possible, però sols en sa forma més rudimentaria.

La fauna primitiva la formaven tant sols unes algues que creixien prop les illes abans citades; y los *Polipers*, *Crinoides* y *Rhizopodos* foren los primers animals que's mogueren en lo món, formant la seva fauna. En aquest període l'expressió més alta de la vida animal, la més perfecta organisació's troba en los més rudimentaris *moluscs* y *crustacis*, que caracterisen al període *silurià*.

No regnava sempre la tranquilitat en nostre país durant aquest període, sinó que corrents torrencials trencaven la tranquilitat de les riberes y del fons dels mars silúrichs, estrellant-se les ones en aquelles fites de sauló posades en los àngols de lo que havia d'esser comarca del Vallès, a lo qual se deu la deposició dels còdols que formen les pudingues característiques d'aquest període.

Més tart, mentres la terra s'anava aixamplant y pujant, tant més lo mar se soterrava: aixís es que en aquell temps era molt fons, lo qual, unit a la desaparició de les tempestats que tant violentment la commovien, originà una època de relativa tranquilitat, durant la qual tingué lloch la deposició mecànica dels banchs de caliça arenosa, de que resten tant sols petits claps en la regió O. de Santa Creu d'Olorde, en Vallcarca y prop lo cim de Montcada.

Aquesta temporada de repòs afavorí'l desenrotllament de la

vida, poblant-se nostres illes de plantes coníferes y criptògames, es a dir, dels vegetals més alts y més baixos que avuy dia floreixen, podent viure també en nostra comarca'ls *Orthoceras* y *Cruzianas*, la *Cardiola interrupta* y altres especies indeterminables; prenent gran desenrotllament los polípers, que al morir afavoriren los depòsits de carbonat de cals, d'on brollaven abundoses fonts termals, les quals transformaven la seva constitució interna, donant lloch a les potents masses de dolomita.

Tot demostra que en l'època següent sofrí aquesta regió un aixecament acompanyat d'una forta denudació dels estrats depositats, aleshores poch durs encara, a jutjar per l'escassa potencia y reduhida superficie de les capes pertanyents al silúrich superior. Aleshores pogué el sol il·luminar la que havia d'esser comarca del Vallès, però per poch temps, puix s'enfonsà de nou en l'època següent.

Passada aquesta s'alçà la comarca, de sobte, sobre les aigües del mar, com ho demostren les calices de Montcada. La linia d'aquest alçament està en la de la serralada del Tibidabo, besada aleshores pel Mediterrà d'aquell temps.

Durant tota l'època *permo-carbonífera* permanesqué'l Vallès elevat sobre les aigües del mar, no quedant baix, respecte a altres comarques, ni tampoch pantanós.

Tenim, donchs, que'l Vallès estava lliure del jou de Neptú durant l'època *permo carbonífera*.

Al final d'aquesta l'obra de la creació caigué en un estat de marasme, de repòs o quietut, que no semblava sinó que'l món anava a morir-se; però no era axís: lo món dormia, descansava pera recuperar les seves forces, a fi de recomençar lo seu treball, lo seu perfeccionament y acabament.

Era secundaria o mesozoica. — Quan la terra's despertà, reprenent la seva tasca, los Pireneus s'aixamplaren per abdós costats, N. y S., y l'illa del Montseny, iniciada en l'era primaria, s'uní ab la de Prades, y allargant-se ab la serra de la Llena cap al S. d'Aragó y N. de Valencia. Lo resultat d'aquest desvetllament fou quedar enfonsat altra vegada sota les aigües el Vallès y comarques vehines, pera deixar-hi ls depòsits anomenats triàsichs, per les tres capes de roques de que consten: *arenisca abigarrada, caliça conchífera* y *margues irisades*.

Lo mar triàsich estava molt revolt en un principi, com ho demostren les pudingues de la seva basa, però desprès de molt temps entrà en un període de calma y pogueren depositar-se aleshores

tranquilament les arenes roges barrejades ab la mica, que donaren origen a l'*arenisca roja samítica* (pedra esmoladora).

Acabat aquest període, tornà a aparèixer el Vallès sobre les aigües, y sofrí durant l'emersió una denudació tant forta y considerable, que arrastrà la mole immensa de sediment triàsich que'l mar havia depositat sobre tot el Vallès. Es impotent nostra imaginació pera donar una idea de semblant revolució geològica, com tampoch de contar lo temps y les forces necessaries pera vuidar tot el Vallès dels sediments triàsichs. En los designis de la Providencia estaria'l que aquesta comarca's formés, y bastà un *fiat* pera que les aigües fessin lo que avuy ab tots los avensos de la civilisació seria poc menys que impossible.

Després d'aquesta denudació quedà la comarca del Vallès naturalment formada, y sobre les aigües del mar, permaneixent d'aquesta mateixa manera durant los períodes *liàssich* y *juràssich;* però acabat aquest sofrí la nostra regió un enfonsament que permeté al mar apoderar-se del *Pla* y del *Llobregat,* però la costa d'aquest estava situada al S. y SO. del Vallès, seguint aproximadament la linia de l'actual Llobregat, com ho prova la caliça cretàcea inferior que's troba a l'O. del Llobregat, descansant immediatament sobre'l Tries. De lo qual podem deduir que'l Vallès estigué també fòra les aigües cretàcees, ab tot y haver sofert un enfonsament bastant regular.

Passades les èpoques *neo-còmica* y *urgo-àptica* o *tenèncica,* hi hagué un altre aixecament que va traure fòra de les aigües les citades comarques del Pla y Llobregat, permaneixent igual el Vallès.

Era terciaria o neozoica. — Al començament d'aquesta era, y en lo període tant caracterisat per l'aparició dels numulites y mamífers ordinaris ab placenta, s'enfonsà altre cop part de Catalunya, però nostra comarca del Vallès y part de les vehines continuaren en sech sobre les aigües numulítiques. Aquestes s'extenien desde Navarra fins al golf de Roses y alcançaven pel S. de la provincia de Girona fins la linia que de SO. a NE. passa pel siti en que avuy està emplaçat el Montserrat, de manera que'l límit d'aquest mar numulítich estava en lo límit actual del Vallès, o sia de Montserrat a Sant Llorens del Munt, y per sobre Gallifa a Sant Miquel del Fay y vessant septentrional del Montseny. Lo litoral, en aquests punts, formava una costa brava d'una altura considerable, sens dubte més que l'actual del Montserrat. El Vallès quedava, donchs, com un islot situat entre les Balears y la cordillera mitja del nostre Principat.

L'acció disolvent de l'atmòsfera, que encara cremava, y la de les aigües, triturava les roques que en l'anterior període havien sortit dessota l'aigua y les hi tornava a tirar fetes a miques, omplint pel seu compte'ls fons dels mars. Aquests esbocinalls, conglomerant-se dintre de les aigües en masses més o menys considerables y sense cap regularitat, al rebre l'empenta de l'interior donaven naixement a n'aquesta meravella catalana que avuy se diu Montserrat.

Aquesta empenta tingué lloch en lo segon període (oligocènich), originà l'emersió de les montanyes de Montserrat, Sant Llorens del Munt y altres vehines, dels Pireneus, encontrades d'Igualada, plana de Vich, Sant Joan de les Abadesses, Camprodon y Olot.

Aquest aixecament originà un desequilibri d'aigües tant gran, que denudà la terra en totes direccions, arrastrant les aigües gran nombre de còdols o palets. Però, passat aquest desequilibri general, aixís en el mar com en l'atmòsfera, la nostra comarca del Vallès, després d'haver permanescut tant temps sobre les aigües, sofrí un enfonsament considerable, formant, junt ab el Penadès, una gran depressió tancada, o sia separada del mar, hont se depositaven les aigües dolces que s'escorrien de la part més alta de la provincia, aixecada junt ab el Montserrat, Sant Llorens y Pireneus.

D'aquesta manera's formà un extens llach en qual fons s'anaven depositant, durant aquest període oligocènich, les espesses pudingues del *tongriense*, que revelen una època de revoltes metereològiques, y les arenes y margues arenoses rojes ab aluvions intercalats y algunes capes calices ab moluscos d'aigua dolça en la basa, referides a l'*Aquitanense*, y que's tenen principalment desde Martorell a Rubí per Castellbisbal; en la part oposada del Vallès, vora Campins, al peu del Montseny; y en la cadena mitja, vora Olesa de Montserrat y Viladecavalls. L'última capa de sedimentació de aquest llach oligocènich demostra que regnava la més complerta tranquilitat en ses aigües.

Tenim, donchs, al Vallès y al Penadès formant un llach d'aigües tranquiles en qual fons se desenrotllaven gran nombre de moluscos d'aigua dolça; més de prompte s'enfonsà la part occidental del Penadès y el mar se precipità pel congost geològich del Vendrell, transformant aixís en golf lo que fins aleshores havia sigut llach. Ab les aigües del mar entraren sos habitants, passejant-se los moluscos y tiburons per totes les encontrades del Penadès y Vallès, fins a les estribacions del Montseny. Fou això en lo període *miocènich*.

Un altre moviment de la terra tancà l'entrada del mar y quedà

transformada altra vegada aquesta regió en extens llach, en el qual se depositaren, durant lo període *tortonense,* los potents banchs aluvials del *tortònich.*

El Vallès quedà, donchs, convertit en un llach tortonense on desembocava una corrent important d'aigua que no era altra que l'actual Llobregat, el qual tindria, a poca diferencia, la mateixa conca hidrogràfica que actualment, perquè devia quedar aquesta definida ab l'aixecament que, coincidint ab l'enfonsament que obrí pas al mar pel Penadès y Vallès, feu retrocedir fins a l'extrem occidental de la Segarra l'extens llach *oligocènich* de l'Ebre.

Gracies a l'immensa vertent formada ab l'aixecament esmentat, y a la revolta metereològica que regnava en los períodes de tempestat, el representant de l'actual Llobregat, desde la serra de Cadí, anant-se obrint pas per les desigualtats de la jovensana terra, desde lo alt del Montserrat, per on passava son jaç, se deixava caure cap al fons del Vallès, arrastrant gran quantitat de conglomerats y formant el delta *tortonense* que avuy se troba en gran part del Vallès.

Les altres corrents derivades de la cordillera mitja se reduirien a torrents més o menys caudalosos, alguns d'ells ab pretencions de riera, formant les principals los rierals que en el Montseny originaren el Tordera y el curs superior del Congost y de les rieres de Parets y de Caldes, fins arribar al pla després d'atravessar les últimes roques de dita cordillera.

Una conseqüencia interessantíssima pera l'historia geològica de la comarca fou la que tingué lloch en el segon període del *tortonense* a causa d'haver deixat de desaiguar en el llach del Vallès la corrent que en el primer període arrastrà'ls aluvions poligènichs, o sia'l representant de l'actual Llobregat, el qual varià son curs inferior, alimentant desde aleshores al llach Vallesà únicament les rieres y torrents que baixaven de les montanyes que rodejaven al llach, arrastrant aluvions de procedencia local.

En aquest període el Vallès y el Penadès formaven un sol llach, una sola comarca podriem dir, més Déu les volgué separar. Los materials arrastrats pel Llobregat foren en tant gran quantitat, que sobressortien entre les aigües del llach, y creixent creixent arribaren a la ribera oposada, dividint per sempre més als agermanats Vallès y Penadès. Aleshores lo Llobregat tingué de separar-se de aquella comarca que tant havia favorescut y quedà un moment indecís, no sabent si decantar-se a la dreta o bé a l'esquerra, açò es, si dirigir-se al Penadès o al Vallès, quan favorescut, potser, per

un lleuger moviment del terrer, començà a obrir-se pas pel Congost de Martorell y per l'obertura de Papiol y Molins de Rey, llençant-se envers lo mar per la sortida que avuy encara conserva; d'aquesta manera quedà'l llach *tortonense* dividit en dos: un que ocupava la major part del Vallès y altre en l'alt Penadès.

El Besòs, sorprès d'aquesta separació, anà creixent creixent fins a omplir la conca per aon corria, fent-ne, com primitivament, un mar d'aygua dolça, que per llarch temps se sostingué en la comarca, fins que va rompre la barrera silúrica que'l separava del mar, entre Montcada y Reixach, y començà a omplenar ab los seus sediments l'actual pla de Barcelona, aleshores ocupat pel mar, exceptuant lo mont Taber, Montjuich y'ls serralets de Sant Gervasi, illes en mig d'aquelles aigües.

Si'l vuidament del Vallès se verificà tot d'un cop o paulatinament, es difícil dir-ho, més lo probable y quasi cert es que'l llach s'anà omplint omplint fins que començà a sobrexir-ne per la dita serra de Reixach y Montcada. El pes de l'aigua y sa abundor, ajudats dels moviments que commogueren el sol de Europa en la època de transició del *miocènich* al *pliocènich*, anaren enfondint poch a poch lo portell obert, abaixant cada vegada més lo nivell de l'aigua, fins que va arribar al peu pla del llach, en que aquest desaparegué, quedant aixut, de la mateixa manera que'l Llobregat, desde dalt de Sant Geroni, baixant baixant, esgratinyant sempre la montanya y a copia de milers y milers d'anys finí per passar per l'immensa fondaria en que avuy corre, formant dues altes montanyes de lo que abans era una sola, lo Montserrat y Sant Llorens del Munt.

Lo extrany y incomprensible per nosaltres es que, a pesar de l'antiquíssima època en que tot açò succehí, quan cap home podia contemplar-ho, perquè encara no havia sigut criat, a pesar d'açò, la tradició oral està enterament conforme ab la ciencia.

Segons aquella, el Vallès era un llach (1). Difereix tant sols la tradició dels estudis geològichs en que, segons lo poble, lo llach tenia l'eixida per Sant Cugat cap al riu Llobregat, essent axís que, com havem vist, era ben bé al revés; y explica sa desaparició contant en senzilla forma que un dia un pastor que guardava ses ovelles en la serra que unia les montanyes de la costa ab lo turó de Montcada, feu ab son gayato un solch o regaró pel mig d'elles y

(1) Lo Sr. Maspons diu que l'ha comprovada varies vegades aquesta tradició *(Anuari de l'Associació d'excursions catalana)*, volum I.

s'hi precipità l'aigua de l'estany, fins a deixar seca tota la comarca.

Desde aquella època fins a la *quaternaria diluvial,* el Vallès estigué lliure de les aigües y subjecta a la sola acció dels agents erosius y denudadors. No obstant, en les diferentes èpoques pliocèniques se formaren alguns estanchs o llachs de poca importancia, on se troben restos de les faunes respectives.

ERA QUATERNARIA O MODERNA. — Res important tingué lloch en el Vallès durant lo període del *quaternari inferior.*

El *quaternari superior,* última de les formacions geològiques que integra'l terrer dels actuals continents, tingué en el Vallès molt poch desenrotllament, limitant-se a formar petits depòsits al peu de les montanyes, especialment en la part superior de les conques per on s'escorren les diferentes rieres que d'aquelles baixen.

Sobre la naturalesa y manera de formació del quaternari superior del Vallès devem dir que no pogué tenir lloch sinó per medi de una inundació general, o siga per una depressió uniforme del terrer, entrant altra vegada les aigües del mar y inundant tota la comarca.

La teoria de M. Vezian, que atribuhia la formació del quaternari superior del Vallès als ràpits torrents que baixaven de la montanya, ha sigut brillantment refutada per en Palet y Barba (1).

El Vallès quedà, donchs, del tot inundat, com el Penadès y comarques vehines, sobressortint los cims de Sant Llorenç del Munt y del Montseny, que semblarien illes; la serralada del litoral quedà també trencada en illes, perquè'l mar entrava formant estrets pels congosts de Molins de Rey y Montcada y per la conca del Tordera.

No es fàcil precisar el temps en que passà semblant estat de coses, es a dir, quan les aigües tornaren al seu nivell actual. No pot dir-se si ocorregué abans de la tercera y última època glacial o bé si l'inundació fou coetania d'aquesta època. Lo que sí queda demostrat, pels darrers estudis fets pel Dr. Almera, es que les aigües se precipitaren ab furia pels estrets de Montcada y Martorell, oberts ja d'èpoques anteriors, reculant fins al seu límit actual.

D'aleshores ençà no ha ocorregut cap fenòmen d'importancia que alterés la topografia o configuració del Vallès.

Queda, donchs, *determinada naturalment* aquesta comarca: ara sols falta que vinga l'home y l'habiti, desallotjant als *Mamuths, Rhinoceros, Cervus* y *Ursus,* que ab abundancia l'habitaven.

NORBERT FONT Y SAGUÉ, PBRE.

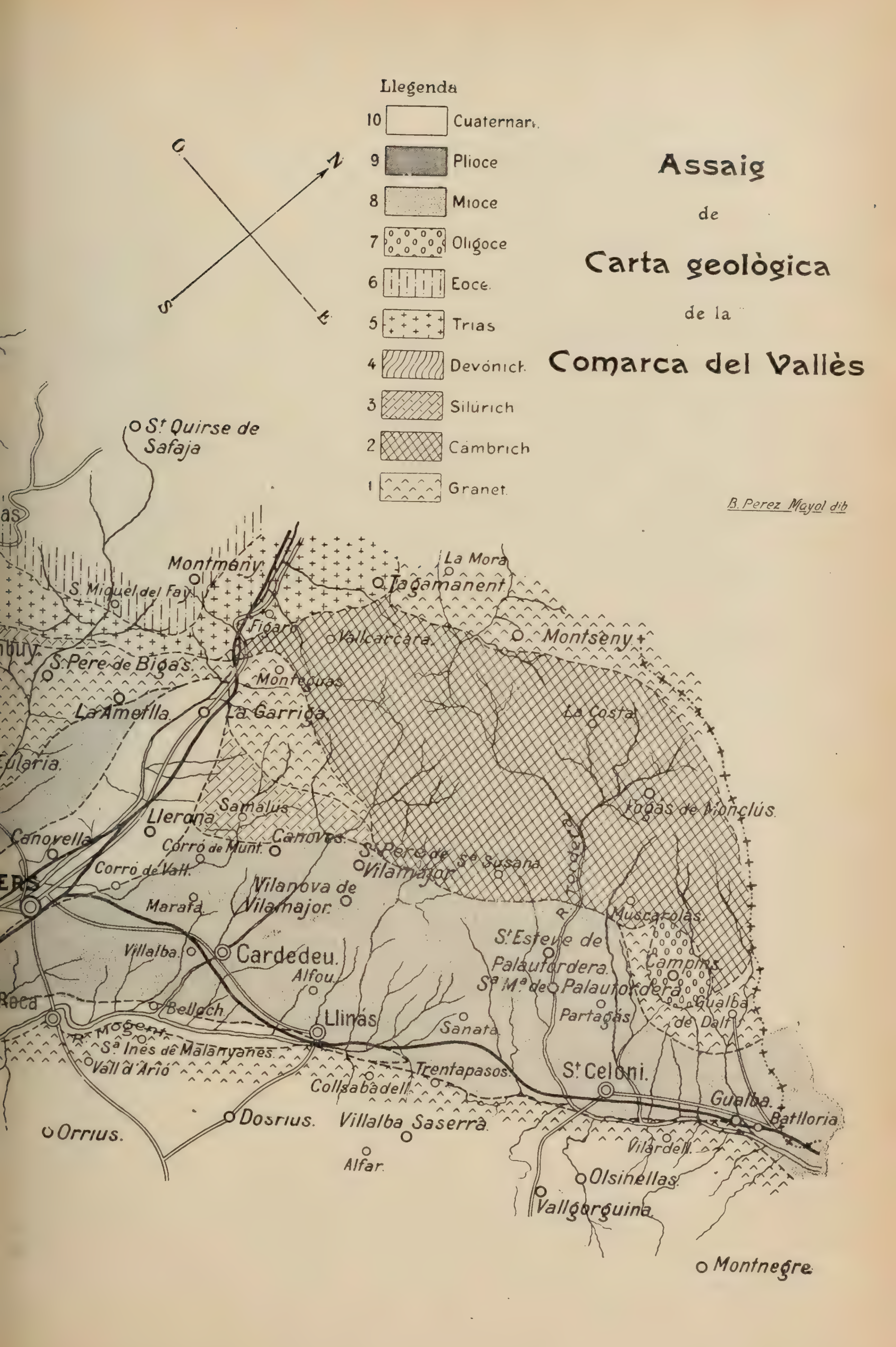
(Seguirà)

(1) *Estudio del terreno pliocénico de Tarrasa.*

◎ Gracia.

◎ BARCELONA.

Llegenda
10 Cuaternari.
9 Plioce
8 Mioce
7 Oligoce
6 Eoce.
5 Trias
4 Devónich
3 Silúrich
2 Cambrich
1 Granet.
Assaig
de
Carta geològica
de la
Comarca del Vallès
B. Perez Mayol dib.
St Quirse de Safaja
Montmany
S. Miquel del Fay
Tagamanent
La Mora
Figaró
Vallcarcara.
Montseny
S. Pere de Bigas.
Montegüas
La Ametlla
La Garriga
La Costa
Samalús
Llerona
Canovella
Corró de Munt.
Canoves.
St Pere de Vilamajor
Sª Susana
Corró de Vall.
Vilanova de Vilamajor.
Marata
Muscarolas.
St Esteve de Palautordera.
Villalba
Cardedeu.
Alfou.
Campins.
Sª Mª de Palautordera
Gualba de Dalt
Partagás
Belloch
Llinás
Sanata
Mogent
Sª Inés de Malanyanes.
Vall d'Ariò
Trentapasos.
St Celoni.
Collsabadell.
Gualba.
Batlloria
Dosrius.
Villalba Saserra.
Orrius.
Vilardell.
Alfar.
Olsinellas.
Vallgorguina.
Montnegre.

CRONICA EXTRANGERA

Lo despoblament en els boscos pirenencs francesos. — Baix aquest títol publica una revista francesa un interessant article d'en Henri Cavailles. Després d'exposar el règim de pluges de les vessants franceses dels Pireneus, dóna interessants detalls sobre la tallada de boscos que's començà en el segle XVII y s'ha anat continuant fins a nostres dies. Avuy, en una superficie de 1.276,000 hectaries de terrer montanyós, l'area de bosch ne comprèn 310,000, o sia 24 per 100.

L'autor acaba son treball excitant a que s'organisi la «lluyta pera l'aygua», començant fermament el repoblament dels boscos.

Aquest article ens ha suggerit ben tristes reflexions respecte als nostres Pireneus. Urgeix que's repoblin si no's vol deixar perdre immensos terrers dels que està desapareixent la terra vegetal, llençada per les pluges y les glaçades, y que prompte seràn impossibles de replantar. Vet-aquí lo que ja ha succehit als monts que formen el macís del Puigmal, y en general a una gran part del Pireneu català.

Mentres aquí estem fent Festes de l'Arbre, s'aniràn tallant arran els immensos boscos que encara's tenen ferms a la Vall d'Aràn, Andorra y Pireneu Central. Sols falta, pera això, que's comencin les obres del ferro-carril del Noguera Pallaresa. Però encara hi ha millor, y això es que tocant als mateixos terrers en que s'hi fan plantar llurs arbres a les criatures, la companyia explotadora de la més alta de les montanyes vehines no més s'ocupa en malmetre la naturalesa, començant per bastir horroroses construccions en el lloch sagrat d'una montanya, el seu cim. An això ja segueix la destrucció de tot quant de natural pugui haver-hi. Y aquesta obra, que hauria d'esser acullida ab generals protestes, es benehida, confirmada y animada per totes les nostres autoritats y aplaudida per tot lo públich, que demà's queixarà de que Barcelona's vegi mancada d'un lloch ahont s'hi pugui respirar a pler, s'hi pugui respirar la flayra embaumada del bosch, s'hi pugui veure net y gran el cel.

El Butlletí del «Club Alpin Français» porta la següent carta, endreçada per Mme. Fanny Bullock Workman a un seu amich:

«Hem acabat la temporada de 1903 a l'Himalaya. Exploràrem tres glaceres desconegudes y férem l'ascensió a set nous pichs. Les dues més altes foren realisades acampant quatre nits sobre neu.

»Passàrem dues nits a 5,901 metres, d'ont assolírem dos monts, un de 6,637 metres y un altre de 6,880 metres, de manera que he augmentat en 480 metres l'alçaria a que fins ara havia arribat. El meu marit, ab dos guies, feu una ascensió de 7,132 metres, o sia 95 metres més que'l *record* d'homes guanyat precedentment pels ascensionistes de l'Aconcagua.

»Hem fet tots els càlcols ab gran cuydado. Els datos hipsomètrichs han sigut presos damunt de's mateixos cims y comparats simultaniament ab altres d'estacions inferiors.

»Pera fer nostres grans ascensions hem remangut tres setmanes a 4,050 metres. En Agost tinguerem millor temps que en Juliol; emperò'l clima es molt insegur y no hi ha pas la seguretat de fer molt en una sola temporada.»

La *Revue des Pyrénées* relata en aquests termes la reunió anyal de la «Maintenance de Languedoc», celebrada'l 17 de Setembre prop-passat a Castelnau-le-Nez, prop de Montpeller, baix la presidencia d'en Pròsper Estieu:

«Com totes les d'aquest genre, fou una festa encantadora, en la que hi abundaren els brindis, cançons, poesies, etc. Devem esmentar especialment el discurs inaugural del síndich Estieu, el poeta sonetaire del Terradou. Formulà ab energia les revindicacions felibrenques, donant l'exemple de Catalunya, recomanant que siguessim languedocians al Languedoc, com els catalans a Catalunya; recomanà l'empleu de la llengua d'Oc en l'escola primaria, com «a llatí de pobre»; en la vida civil pera les declaracions oficials; en els usos diaris, com cartes, telegrames, anuncis, etc. El programa pot resumir-se en dos mots: nacionalisar-se com a bon languedocià per medi de la restauració de la llengua.»

Aquest parlament no ha tingut potser l'eco que mereix, emperò no s'ha escapat a l'atenció d'en Mistral, qui escrigué a l'orador: «La veritable recompensa d'aquells que fundaren el felibrisme a Font-Ségugne es veure cinquanta anys desprès que encara hi hagin homes capaços de parlar com l'Estieu».

CRONICA DEL CENTRE

JANER DE 1904

SESSIONS OFICIALS

CONSTITUCIÓ DE LA SECCIÓ D'ARQUITECTURA. — El dijous dia 28 quedà constituida aquesta secció, creada pera mellor ajudar les tasques del nostre CENTRE. El senyor president exposà a la consideració dels presents l'objecte y la finalitat de la secció que anava a constituir-se, formada principalment per estudiants y joves arquitectes que's proposen seguir ab entusiasme y constancia la nostra terra, pera conèixer y estudiar els seus més importants monuments arquitectònichs.

Tot seguit se passà a nombrar la Junta Directiva pera'l règim interior de l'esmentada Secció, que quedà formada pels senyors:

D. Geroni Martorell, *President.*
D. Enrich Catà, *Vice-president.*
D. Joseph Canaleta, *Tresorer.*
D. Emili Llatas, *Arxiver.*
D. Lluís Planas, *Secretari.*
D. Joseph M.ª Font, D. Ricart Vauteren y D. Ricart Segalà, *Vocals.*

Sessió preparatoria. — El mateix dia 28 se celebrà la sessió preparatoria de l'excursió projectada pera'l dia 2 del vinent Febrer a la població y castell de Centelles, essent aquesta excursió la primera de la serie proposada per la nova Secció d'Arquitectura del nostre Centre.

EXCURSIONS

Dinar anyal del Centre Excursionista. — Seguint la costum desde temps establerta, el dia 17 se reuniren en l'Hotel del Tibidabo un gran nombre de socis acompanyant a les Juntes entrant y sortint, celebrant així un acte de ver companyerisme. Aprofitant el dia esplèndit y serè que feya, foren molts els que s'escamparen per diferents indrets de la vehina serra, disfrutant dels hermosos panorames que aquells llochs ofereixen a la contemplació de l'excursionista.

A l'hora de dinar tots s'acoblaren a l'entorn de nostre benvolgut president, en César A. Torras, y arribats al moment dels brindis, iniciats per D. Joaquim Casas-Carbó, foren diferents els senyors socis que en mig de franca germanor desitjaren la prosperitat del Centre y de la terra catalana.

A l'esser a la cap vesprada tothom se despedí, abandonant aquells llochs y encontorns, ben esperançats en el pervindre de la nostra associació.

CONFERENCIES

Notes del Bergadà. — Ab aquest títol ha reunit el nostre soci delegat a Berga, Mossèn Bonaventura Ribera, un vistós aplech d'impressions y monografies d'aquelles encontrades, que vingué personalment a llegir-nos el dissabte dia 2, per lo que es doblement digne d'esser remerciat.

Es el seu treball un conjunt ben armònich de quatre monografies molt ben escrites dedicades a la descripció del renomenat y tradicional Pi de les Tres branques, de la Cova de les Llosanques, del Santuari y Verge de Queralt, y de la Cova de Camp Mauri, llochs tots ben rublerts de belleses tant per la Natura com per la Tradició, y que Mossèn Ribera nos ressenyà en forma concisa, elegant y escayenta que'ns revelà un bon escriptor y un entusiasta d'aquella xamosa comarca.

El gran nombre de socis acoblats pera sentir el treball de Mossèn Ri-

bera va aplaudir-lo calurosament per sa tasca ben lloable y agradosa ensems.

UNA EXCURSIÓ A LA CASA ROMANA D'OCATA.—LA LLEGENDA DE SANTA LENA.—Abdós treballs foren llegits pel soci D. Rossendo Serra y Pagès el día 15. Del primer, degut a la ploma del Sr. Carreras y Candi, res ne direm, per haver-se ja publicat en el nombre darrer del nostre Butlletí. El segon fou publicat en la revista *Catalunya*, y es original de la folk-lorista senyoreta D.ª Sara Llorens, soci del CENTRE.

El senyor Serra, després de fer notar l'ingenuitat de la narració y el compte que la Srta. Llorens ha tingut en transcriure-la tal com a Olot se conta, va explicar extensament l'argument de *La filla del rey d'Hungria*, tant popular a Catalunya y que en essencia es el mateix de la referida llegenda, que també s'aplica a alguna altra santa, y va indicar que la tradició popular està molt apartada de la que refereix en Voragine en la *Legenda aurea*, citant l'origen humil de la santa, el casament ab en Contanci Cloro, el repudiament per part d'aquest, la seva rehabilitació al pujar al trono son fill Constantí, son viatge a Orient y la trovalla del Sant Sepulcre juntament ab la creu del Salvador, morint poch després en braços de son fill, a qui sempre tant havia aimat.

Molta més relació va trobar que existia ab la llegenda pagana d'Helena, a la que'ls mitòlechs moderns consideren com símbol de l'Aurora, y els raptes de que va esser objecte, interpretant-los per les desaparicions de la mateixa entre'ls raigs del sol ponent, axís com el retorn a Esparta'l prenen per la reaparició diaria del fenòmen. Per altra part, els gramàtichs diuen que Helena vol dir senzillament «esclat de bellesa».

Va ressenyar sumariament la tradició mitològica que, comparada ab les llegendes cavalleresca y popular de l'Edat Mitjana y de nostres temps, dona per resultat les següents coincidencies:

1.ª Helena, noya de gran bellesa (idea que no va pas morir ab el paganisme: Goethe va fer-ne l'encarnació de l'ideal).

2.ª Subjecte a la fatalitat (Homer deya que era menos culpable que desgraciada: víctima de la fatalitat destinada al deshonor a causa de la bellesa).

3.ª Durant la seva estada a Esparta va tenir un fill, quin pare s'ignorava.

4.ª Casament ab Maselau, separació durant molt temps, y per fi s'ajunten, regnant a Esparta fins a la mort d'ell (conformitat de les tres llegendes).

Fins la veneració que'l poble grech li duya tenia certa semblança de procediment ab l'actual, segons creencia vulgar. El mateix prodigi de la restitució de les mans a Santa Lena y a la filla del rey d'Hungria recorda el fet del poeta Stesicor, que, havent tractat d'Helena ab irreverencia en un poema, va quedar-se cego, y, fent públich l'arrepentiment per medi d'una palinodia, la deessa va tornar-li la vista.

El Sr. Serra va fer notar que tot això ho deya sols a benefici d'inventari, y adhuch suposant que'l mite d'Helena s'hagués anat transformant fins arribar a l'actual llegenda: aquesta es més noble, perquè no indica la dòna sensual, sinó la filla y l'esposa resignada, venint a simbolisar l'amor maternal.

La concurrencia aplaudí al Sr. Serra pel seu treball importantíssim tant per son fondo com pel llenguatge castiç y agradable ab que'l vestí.

El Dr. Alcover y l'amo Antoni Vicens Santandreu de son Garbeta.—Vetllada verament agradable fou la del dia 22, en que'l M. I. senyor Vicari general de Mallorca, el Dr. Antoni Alcover, el ferm y incansable propagandista de la colossal obra del Diccionari Català, ens donà una conferencia, que ab religiosa atenció escoltà una gran gentada que omplenava per complert la sala y demés dependencies del nostre Centre.

Ab sa parla atractiva començà per remerciar al Centre lo que havia fet per l'obra del Diccionari, y encoratjà a tots els seus socis a ajudar-lo en sa noble tasca, ja que molt podia fer-se en les nostres excursions, principalment en la toponomàstica. Feu veure l'importancia de la mateixa, a quin estudi tant convé dedicar-se en la nostra terra seguint les petjades d'en Sanpere y Miquel, del Dr. Balari, de Mossèn Segura y dels altres que s'han dedicat a n'aquests estudis; tasca que poden continuar els excursionistes al seguir valls y serres, rius y barranchs, plans y montanyes, etc , anotant els llurs noms y aportant-los a l'obra del Diccionari.

Tot seguit d'haver acabat la seva notabilíssima conferencia, el Dr. Alcover va presentar a l'amo Antoni Vicens Santandreu de son Garbeta, famós glosaire mallorquí que, careixent d'instrucció y ab sols unes lliçons de llegir y escriure rebudes en sa infancia, produeix hermoses composicions, resucitant en nostres dies la vera poesia popular ab sos defectes y ses belleses. L'amo Toni recità alguna de ses glosades, entre elles *L'escomesa an els catalans, La Trinitat, El nom de Déu, A la Verge de Lluch* y *El mes de Maig*, totes les que produiren gran goig y entusiasme en la concurrencia, que no s cansava de sentir al simpàtich vellet mallorquí, fent-li una veritable ovació.

El Sr. Casas-Carbó clogué la sessió endreçant a Mossèn Alcover y a l'amo Toni sentides paraules d'agraiment per llur visita a nostre Centre.

Ascensió a la Pica de Cervi (Pallás). — El dia 29, el soci D. Ceferí Rocafort llegí un notable treball ressenyant l'excursió efectuada ab nostre company en Juli Soler, el passat mes d'Agost, a la Pica de Cervi. La descripció d'aquelles encontrades pirenenques, ab ses congestes, ses agradoses valls y sos esplèndits panorames, fou feta ab carinyo y acert, encomanant als concurrents l'entusiasme per aquelles hermoses y anyorades comarques.

Res direm d'aquest ben escrit treball, ja que nostres llegidors podran

assaborir-lo per complert a l'esser publicat en un dels vinents nombres de aquest BUTLLETÍ.

La ressenya fou acompanyada de gran nombre de projeccions fotogràfiques de D. Juli Soler, totes tretes y presentades ab el gust y acert que caracterisa a dit senyor, que, junt ab son company, foren xardorosament aplaudits.

CURS D'HISTORIA DE LA LITERATURA CATALANA. — El nostre actiu y incansable consoci D. Rossendo Serra y Pagès va començar el dia 13 el curs d'*Historia de la Literatura Catalana*, que anirà continuant cada dimecres.

En la primera conferencia va fer una ressenya general de la nostra literatura, començant per unes atinades consideracions sobre la literatura en general, la manifestació més noble del pensament; sa aparició espontania com a primera senyal de civilisació, desenrotllament progressiu y reflexe directe de l'estat social, fent-ne veure l'importancia com a educadora dels pobles.

Pera estudiar ordenadament la materia, va resumir ab claretat y abundor de datos l'enderrocament de l'unitat imperial romana ab l'invasió dels barbres y la formació de noves nacionalitats relacionada ab l'aparició de les llengües novo-llatines, fixant-se especialment en les agrupacions polítiques de la nostra terra, l'empenta que va pendre la nacionalitat catalana en el sigle XIII y la federació catalano-aragonesa.

Després de fer algunes indicacions respecte a l'origen de la llengua catalana y dels primers documents literaris, va referir-se a la conveniencia de conèixer la literatura patria; dolent-se de la falta d'obres a propòsit pera estudiar directament als nostres escriptors de cap-de-brot y de les didàctiques, tot y alabant als diferents autors que se n'han ocupat, especialment el savi Sr. Milà y Fontanals y el Sr. Rubió y Lluch, que té perfectament metodisat aquest estudi, declarant que en bona part seguiria l'ordre establert en el seu programa.

Passat el temps de la formació de la llengua, que es del domini filològich, y deixant córrer algun que altre document religiós de caràcter literari anterior al sigle XIII, l'època compresa entre aquest sigle y el primer terç del XIX, es a dir, fins al Renaixement català, la considerà dividida en tres períodes: 1.er, el *nacional*, que comprèn de primers del sigle XIII fins a últims del XIV; 2.^{on}, l'*edat d'or*, d'últims del XIV a les darreries del XVI; y 3.er, la *decadencia*, d'aquesta data fins a l'any 1833, en que apareix la cèlebre *oda* de l'Aribau.

Examinant successivament aquests períodes, va remarcar l'influencia provençal que en el primer se va deixar sentir, ab el consegüent predomini del lirisme en la poesia, y l'altura a que de sobte va arribar la prosa, notable desde'l començament per la narració històrica, que era'l gènere essencialment nacional, y per la divulgació de les ciencies. A l'efecte va citar les principals obres degudes al rey en Jaume'*l Conqueridor*, Jafuda Bonsenyor, Desclot, Arnau de Vilanova, Ramon Llull, Muntaner, Dez Coll, Bernat

Metge y Eximenis, posant de relleu les figures del rey en Jaume, Llull, Muntaner y Eximenis y l'obra coneguda ab el nom del *Llibre del Consulat de Mar*, pel que's regien tots els pobles comercials del Mediterrani.

Al referir-se a l'Edat d'or, va senyalar la protecció que la literatura havia rebut d'alguns monarques, especialment de Joan I y Alfons V; l'influencia que'l desvetllament tolosà havia exercit, y sobre tot la determinada pel renaixement italià, essent Catalunya'l vehícul que havia dut el gust literari d'Italia al restant de la península, corresponent la prioritat an en Febrer y a n'en Jordi de Sant Jordi. Tractant del caràcter propri de la literatura catalana, va enumerar els continuadors de la tradició històrica, Tomich, Turell, Boades y Carbonell; y referint-se al sentit pràctich que dominava en general, va fer notar que fins els llibres de cavalleries propris de Catalunya, *Tirant lo Blanch* y *Curial y Guelfa*, no se substreyen a la realitat, al revers de lo que succehía en altres bandes, ahont els Amadís, Palmerins y Artús eren producte d'una fantasia esbojarrada. Va parlar del conreu de les ciencies ocultes, la preocupació de l'època; de la continuació de l'escola lulliana; de les obres notables de medecina y geografia, de l'abundor de tractadistes de religió, entre'ls quals sobressurt el predicador Sant Vicens Ferrer, y de la munió de llibres hagiogràfichs; dels començos del teatre català ab els misteris, dances y entremesos, acabant la ressenya del període ab l'estol de poetes Pere March, Jaume Roig, Anselm Turmeda, Roiç de Corella, Fra Rocabertí, Romeu Llull, Pere Serafí, etc., y, per damunt de tots, l'incomparable Ausies March.

Al tractar de la decadencia de la literatura catalana, va fer indicacions sobre'ls desastres ocasionats per les guerres de separació y de successió, ab l aclaparament que s'en va seguir y conseqüent predomini castellà. La producció literaria va anar essent cada vegada més pobra y més vulgar; y anulada la tradició catalana, la nostra llengua va quedar sols reservada pera la religió y l'ensenyança primaria, deixant d'esser oficial per decret de Felip V. Les obres dignes de menció són ben poques: les massa vulgars del Rector de Vallfogona, les acadèmiques d'en Fontanella, les d'en Serra y Postius, que, més que decadencia, senyalen decrepitut; les lectures religioses, tant abundants com d'escàs valor, entre quins autors mereix significar-se'l P. Eura; els tractats de gènere històrich, com el primer volum de la *Crònica de Catalunya*, d'en Pujades; els *Titols d'honor de Catalunya y Rosselló*, d'en Bosch; la *Relació sumaria de la fundació de Barcelona*, d'en Bruniquer, etc., y alguna que altra d'heràldica, com l'*Armeria catalana*, d'en Vila.

Finalment, va referir-se als erudits catalans, que, tot y escriure en castellà, com en Capmany y en Torres Amat, a l'estudiar el passat de Catalunya pera historiar-lo o pera admirar-ne la literatura, varen deixar la llevor en el camp que més tard, a l'escala del romanticisme, començava a treure brotada, desvetllant en els nostres temps l'esperit general de la terra.

Després de recomanar l'afició a la nostra literatura y de remarcar-ne'ls principals títols d'honor, va acabar la conferencia qual extret s'inserta aquí,

malgrat l'impossibilitat de poder-lo fer fidelment pel poch espay de que's disposa, a quin objecte en el BUTLLETÍ sols se donarà compte de les conferencies de D. Rossendo Serra y Pagès sobre l'*Historia de la Literatura Catalana*, insertant sols el programa de les materies tractades en cada una:

Dia 20. Segona conferencia. Primers documents.

Desfeta de l'imperi romà. Els cenobis guarden la cultura de l'antigor.

Influencies extranyes actuant en el llatí. Baix llatí.

Aparició de les llengües novo-llatines. Filiació y denominacions de la catalana.

Indicis de la llengua catalana en documents anteriors al sigle X. Acta de dedicació de la Seu d'Urgell.

Fonts d'estudi: *Marca hispánica*, *Viaje literario á las iglesias de España*, *Histoire générale du Languedoc*, col·leccions diplomàtiques d'en Milà y Fontanals, Bofarull, Alart, Capmany, Monsalvatje, etc.

Principals documents dels sigles X, XI y XII (bilingües en sa major part).

Erros comesos pel P. Ballot, Sr. Pers y Ramona y demés autors que'ls segueixen.

Documents literaris anteriors al sigle XIII. Planys de Sant Esteve y de Santa Maria.

Epitafi del comte Bernat. Document català apòcrif o posterior al sigle IX.

Els juraments d'Estrasburg. El llenguatge no es català.

Dia 27. Tercera conferencia. Período Provençal.

La Provença. Dominació de la casa comtal de Barcelona.

Relació entre Catalunya y Provença.

Llengua provençal. Denominacions. Traces que s'en troben en documents antichs.

Diferencies entre'l català y el provençal dels primers sigles.

Literatura provençal. Aparició, influencia y caràcter. Desaparició.

Poesia lírica. L'amor com a tema obligat.

Poesia religiosa. Poca importancia que tenia.

Poesia èpica. Erro sobre les cançons de gesta. Noves.

Poesia dramàtica. Insignificancia de lo que s'en conserva.

Prosa didàctica. Abundor de tractats religiosos y profans.

Trobadors. Aptituts que havien de reunir y vida que feyen.

Juglars. Origen. Paper que desempenyaren.

Aquestes conferencies, que cada dia's veuen més concorregudes, han despertat gran interès, essent felicitat el Sr. Serra pel seu desinteressat treball.

ERRADA.—En el número anterior, al final de l'última linia de la pàg. 34, hi fa'ten les paraules gregues: Τὸ ὄνομα ἡδύ.

Barcelona. — Tip. *L'Avenç*: Ronda de l'Universitat, 20. — Telefon 115

Any XIV Barcelona, Març de 1904 Num. 110

Butlletí

del

Centre Excursionista de Catalunya

Del Noguera-Pallaresa al Noguera-Ribagorçana

A TRAVERS DEL FLAMISSELL

ASCENSIÓ A LA SERRA DE SANT GERVÁS

Aprofitant ma estada en el Pallars un dels passats estius, vaig deturar-me a Gerri de la Sal pera visitar el monastir de Santa Maria y combinar desde allí una excursió a travers del Flamissell, fins a trobar el Noguera-Ribagorçana en el Pont de Suert, fent de retorn cap a la Pobla l'interessant ascensió a la serra de Sant Gervàs.

Deixant apart les impressions purament personals, que de res serveixen, en el present treball me concretaré exclusivament a transcriure les notes recullides y que poden esser útils als excursionistes.

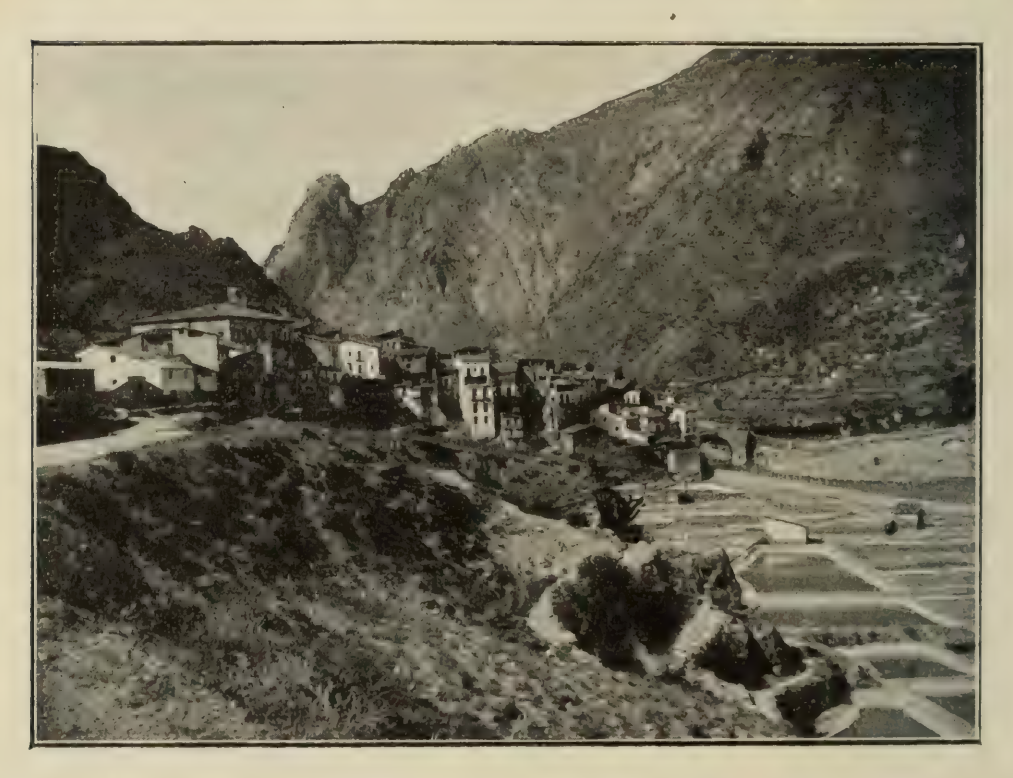
Gerri de la Sal

Gerri es una antiga y pintoresca població de costaruts y mal empedrats carrers, situada quasi a l'extrem d'una petita y encongida vall que'l Noguera-Pallaresa atravessa de N. a S. desde'l pas del Comte fins que s'engorja en l'estret de Collegats, sota les emboscades montanyes de Cuberes y Pentina.

Al peu mateix del poble hi brolla una font salada que constitueix sa única riquesa. La producció es tant abundosa, que, no podent-la exportar tota, se veuen obligats a treballar no més que l'un any per l'altre, y devegades les existencies encara resulten excessives. El depòsit de la sal es una gran casa de planta quadrada que al primer cop de vista's distingeix dels demés edificis, desprovehits de tot interès pera l'excursionista. Els salins o eres on queda l'aigua

estancada fins que s'evapora, agafen bona part de la ribera y venen a esser la nota més característica d'aquella simpàtica vila.

A l'altre costat del riu se troba'l monastir de benedictins, del que no més resta en peu l'iglesia de Santa Maria, consagrada en 1149 per l'Arquebisbe de Tarragona, havent-hi assistit, ademés del bisbe d'Urgell, els de Barcelona, Ausona, Çaragoça, Girona y

Clixé de J. Soler

Gerri

Lleida, y Artal, comte de Pallars, segons aixís se desprèn de l'acta de consagració que va esser impresa y col·locat un exemplar en el camaril de la Verge.

Les construccions posteriors han desfigurat completament la part forana d'aquella romànica construcció. Un atri del segle XVIII tanca la porta d'entrada. La formen dugues columnes de ben treballats capitells, historiat l'un y ab ornament vegetal l'altre, recordant l'estil corinti, que aguanten una robusta arcada, per damunt de la qual, desde'ls abachs, ressegueixen exteriorment el mur tres linies interrompudes en forma de canutets. A sobre, en el mateix pla de la fatxada, s'alça una espadanya de tres pisos, essent els dos primers de doble obertura lobulada. Entre'l campanar y la porta

Clixé de J. Soler

MONASTIR DE GERRI

hi ha un pesat finestral que dona llum a l'interior. Els absis queden tancats per la sagristia y pel camaril. Solament del central poden observar-se, entre dugues columnes que pujen de terra estant, tres arquets amparats en senzills permòdols o modillons.

L'interior es de tres naus, de mig punt la del centre y de segment de cèrcol les laterals, servint de contrafort an aquella. Les separen tres arcades per banda, que descansen sobre quatre pilars en quals cares s'hi apoyen quatre columnes, pujant, la que mira a la central, a major altura, fins a sostenir els archs formers de la volta. Enfront de cada pilar hi correspon en les naus laterals una altra columna empotrada en el mur, el qual va resseguit damunt dels capitells per una motllura a tall de cornisa. Els tres absis, més baixos que les naus, són semi-circolars y de volta senzilla.

La llargada de l'iglesia, descomptant els absis, es de 23'20 metres; d'amplada té la nau central 6'80 m.; les laterals, 3'60; y el basament dels pilars, 2'50 m. cada un. L'altura, que no va ser-me possible pendre, està molt ben proporcionada ab el conjunt del temple.

En la nau lateral esquerra, encastat en el mur d'espatlles a la fatxada, hi ha una sepultura que porta gravat per escut l'àliga de dos caps, emblema dels comtes de Pallars. A sobre's veu una estatua jacent d'un abat, que no correspon an aquella urna, per esser molt més llarga. Ab les continues revoltes han desaparegut els restos y la làpida que devia contenir el nom del personatge allí enterrat.

El chor agafa bona part de la primera arcada en la nau central.

El camaril es de construcció relativament moderna, ab ornaments barrochs. En la paret del fons hi ha una tela pintada que representa la consagració de l'iglesia. L'imatge de la Mare de Déu que s'hi venera es de talla romànica, d'uns 2 pams y mig, y té la cara morena, com la de Montserrat. Està montada dalt d'una armatosta de fusta y va vestida ab la ridícola indumentaria de *campana*. A la sagristia s'hi conserven alguns quadros bastant bons.

Aquest monastir consta que ja existia a principis del segle VIII, havent sigut matriu d'altres cases de l'ordre de Sant Benet en el Pallars. Els seus abats exercien jurisdicció sobre les següents parroquies: Gerri: Sant Feliu y Santa Maria, ab les anexes d'Enseu y Bresca; Pobleta y anexe d'Envall; Bahent y anexes d'Useu y Buseu; Peramea y anexes de Pujol, Coscastell y Canals; Montcortés y anexa de Bretuy; Anchs y anexes de Celluy y Balestuy; Montsó y

anexa de Socís; Cuberes; Sant Joan de Vinyafrescal; Sant Martí de Canals; Bernuy y Escart.

A mitja hora riu amunt, dalt d'un cingle, en el pas del Comte, hi ha una antiga ermita dedicada a Nostra Senyora d'Arboló, imatge molt venerada en aquella ribera. Es de construcció romànica, lo mateix que'ls capitells que aguanten la pica d'aigua beneita.

La casa de l'ermità's troba encastada en una roca d'ont es fàcil arrencar bones partides de manganès, mineral molt abundós en aquells contorns.

De Gerri a Peramea, Montcortés y Pobleta de Bellvehí

De Gerri al Pont de Suert hi compten onze hores. L'itinerari que descrich ne comprèn un parell més a causa d'haver-me desviat desde Mentuy, per dalt de la serra, en lloch de baixar directament a Senterada y remontar desde allí la ribera de Sarroca.

A les mateixes espatlles de Gerri comença'l camí que en continuats revolts enfila la montanya, sota quins replechs desapareix ben prompte la vall del Noguera, quedant dominada per les estimbades roques del Comte a l'un costat y pels escrostonats tossals de Collegats a l'altre.

Al cap-d'amunt se troba Peramea (antigament Petra-media), petita vila d'unes seixanta cases. Se veu estirada en un repeu de serra trencat al N. per una espadada penya que baixa dret al torrent del Comte. Allí, en el punt més aixecat, desde on se domina bona part del Pla de Corts, s'alçava'l castell, algun temps habitat pels comtes de Pallars, dels que se'n conserva, entre altres recorts, les reliquies de dos sants Ignocents, que, segons tradició, varen portar-los de Terra Santa y en feren present an aquella parroquia.

Desde l'iglesia, construida al bell costat del castell, arrenquen els dos carrers un poch divergents en direcció a mig-dia, aon tornen a juntar-se, formant ses propries cases una ben estudiada linia de defensa, completada per la macissa torre dels Colomés, que s'aixeca un poch més enllà per damunt de l'ermita de Sant Sebastià y Sant Roch. Moltes de ses cases tenen porxades, y en els adovellats portals s'hi observen escuts y dates dels segles XVI y XVII.

A la sortida de Peramea, el camí baixa al fons d'una allau poch abans de juntar-se ab el torrent que, venint del costat de Celluy y

Balestuy, entra en el Noguera, prop del caseriu del Comte, que li dona nom.

Seguint la llarga y pedregosa pujada de Bretuy, y continuant cap a Montcortés, se passa pel Pla de Corts, pintoresca comarca brodada de prats y conreus y vorejada d'arbredes. Queda reclosa entre Serraspina al N. y la serra de Peracals al S., en quin costat se troba Canals; montanya de Peramea, Coscastell y Pujol a l'E., y el coll de Montcortés a l'O. Per dependre d'aquest poble també's considera que'n formen part Capestany y Mentuy a l'O., malgrat donar aigües al Flamissell. De manera que la comarca, apart del pla, que es molt reduit, perquè no tindrà més que una hora y mitja de circumferencia, agafa les dues vessants, o siga la gran depressió que deixen les esmentades serra de Peracals, estrebada ab la de Montsó, que va d'E. a O., y Serraspina, que's dirigeix de N. a S.; quedant junyides pels colls de Montcortés y Mentuy, situats a una y altra banda de l'estany, de quins pobles equidista un quart en prou feynes.

L'estany de Montcortés, donchs, se troba en el punt mig de l'aixamplament que va de riu a riu; té de 500 a 600 metres de llarch per uns 400 d'ample, y desaigua al N. en un barranch tributari del Flamissell, part d'avall de la Pobleta (1).

Es un lloch sumament deliciós, envoltat per montanyes de suaus cayentes clapades de verdor y ample horitsó que permet ovirar al lluny, per dessobre'ls serrats, els macius pirenenchs de les comes d'Aguiró. En ses reposades aigües se reflecten les rústegues cases de Capestany, enfilat dalt d'un puig, com si volgués guaitar més bé aquell encisador recó.

La feconda imaginació del poble l'ha rodejat de misteris, y en conta moltes tradicions, encantaments y no sé quantes coses més. Es curiosa la que explica sa formació. Hi havia allí, abans que l'estany, una gran ciutat. Passava un pobre captayre de porta en porta demanant almoyna, y en lloch va trobar aculliment: a tot arreu se'l treyen del davant ab males paraules; ningú va ser bo pera allargar-li un trist rosegó de pa. A l'últim topà ab una pobra dòna que pastava; va compadir-sen y, fent-lo entrar en sa casa miserable, li donà de bon grat lo poch que tenia. Ell se n'anà justament agrahit y li digué: «Vos sou l'única ànima que mereix salvar-se d'a-

(1) El mapa francès del Depòsit de Fortificacions, equivocadament li dona sortida per l'E. cap al Noguera, sent aixís que'l coll de Montcortés parteix les aigües d'aquest riu y el Flamissell mitjansant l'estany.

questa ciutat malvada. Quan sentireu a mitja nit que tot trontolla y els vostres vehins fugen esma-perduts de llurs cases, no sortiu per res del món». Vingué la nit, començà a tronar y a caure llamps a tort y a dret, y, sentint-se un fort terratrèmol, la ciutat va anar enfonsant-se, quedant l'estany en el seu lloch. Afegeixen, ademés, que en la nit de Sant Joan, a les dotze en punt, apareix la dòna ab la pastereta al cap y se senten al fons els gemechs dels desesperats habitants de la ciutat negada.

També es molt coneguda la tradició del Comte de Pallars, que, trobant-se un cru hivern de cacera per aquells voltants perseguint un porch singlar, va endinsar-se en l'estany, que era tot gelat, y ab el pes y'l trepig del cavall se li esberlà'l glaç, enfonsant-se en les aigües. Allavors va encomanar-se a Santa Maria del Monastir de Gerri y li feu una rica prometença pera que'l salvés; més el comte, al veure-s fòra de perill, exclamà tot alegroy: «Aigua passada, Mare de Déu enganyada», y al instant quedà sense vista, no retornant-li fins que va satisfer el compromís que lliurement s'havia imposat.

Passat l'estany, ab mig quart se guanya'l collet de Mentuy. Gran cop de vista. La ribera de la Pobleta a primer terme, més enllà la depressió que forma la de Sarroca entre la serra de Llebata y el Sant Gervàs ab el Monebuy al fons. Més cap a l'esquerra, enfront mateix, per damunt de l'oposada ribera, s'obre la vall de Pinyana, entre la serra que porta'l seu nom y l'aglebat Camporan, tancada per l'escayrat y altiu tossal de Bedoga d'Adons. Al costat de mig-jorn queden les darreres estribacions de la serra de Peracals a l'enllaçar-se ab la de Montsó.

Ab cinch minuts més s'arriba a Mentuy, agrupació de tres o quatre cases al peu d'un emboscat turó. La casa del Rey, ab escut a la porta, altes balconades y sortida teulada, conserva l'aspecte d'una antiga *casa de senyors*; es la que té més caràcter de totes les que hem vist en aquesta rodalia, aont acostumen a esser migrades y de poch gust.

Mitja hora fins a la Pobleta de Bellvehí. A mida que's baixa, la vegetació augmenta, els tons són més vigorosos y les arbredes més abundants en tota la ribera, vegent-s'hi moltes pomeres y noguers, que li donen just renom. Se troba hermosament situada a l'esquerra del Flamissell, y, ab tot y esser la més important població d'aquell troç de montanya, no compta més que unes cinquanta cases. La del *senyor* es un destartalat edifici que s'està cayent de vell y no se surt del motllo general d'aquesta mena de construccions.

El Flamissell ve dels estanys de Capdella, un dels recons més

trencats del Pireneu. En aquell poble se junten les riberetes d'Estanytort y Ricuerna, que arreplega també la de Filià; segueix per Espuy y Aiguabella cap a la Torre de Capdella; passa dessota Castell-Estahó, després de recullir les aigües de la Coma de Montrós per l'esquerra, y les d'Aguiró y Astell per la dreta; se'n baixa a la Plana y Beranuy; continúa cap a la Pobleta y Senterada, aon pren la ribera de Sarroca, y, endinsant-se pel congost d'Erinyà, enforca més avall ab el Noguera-Pallaresa a l'arribar a la Pobla de Segur.

De la Pobleta de Bellvehí a Antist y Çarroca de Bellera

Continuant l'excursió sempre serres a travers, a cinch minuts de la Pobleta passat el riu comença la pujada d'Estivill (una hora), dominant el verdós riberal que's deixa darrera.

Mitja hora més de camí planer fins a Antist.

Desde allí's descobreix un esplèndit paisatge sobre les valls del Flamisell, esmaltades de pobles tots ells ab el característich campaneret de llicorella. Aguiró, Obeix, Astell y Castell-Estahó s'oviren en una mateixa vessant; a l'altre costat de riu, dalt de la Coma, Monrós, Pobellar y Pauls, y més avall Beranuy y Gramenet, a la cayent NO. de Serraspina, que s'allarga per sobre d'Envall fins a morir prop de Bretuy, en el Pla de Corts. Les primeres serres pirenenques queden tallades pel Flamisell al sortir de la vall de Capdella, destacant-se al fons l'alterós Montseny y les retallades agulles d'Estany-Tort.

Dirigint-se d'Antist a Llarent, s'atravessa la collada del Codó. Prop d'aquell poble neix el torrent de Sant Genís, que, passant pel costat de La Bastida de Bellera, va a desaiguar en el Flamisell entre la Pobleta y Senterada. Com més avança, el seu llit se va enfondint y ses vores s'encongeixen de tal manera que esdevé un punt sumament estret de cinch o sis passes d'ample, perdent-se ses aigües en l'abim, que, segons diuen, may ningú ha pogut penetrar.

Trobant-se, donchs, en aquell indret un pont de pedra en el camí de La Bastida a l'antich convent de Sant Genís y Estivill, no hi podia mancar la seva tradició, com la tenen tots els ponts que s'atribueixen al diable. Conten que una pastora de La Bastida menava a pasturar el bestiar a les vehines montanyes, havent de fer gran marrada pera guanyar el desnivell del torrent. Vet-aquí que un dia se li presentà un galan jove y li proposà construir un pont que li estalviaria bona part de camí, mitjansant que ella acce-

dís a certes peticions. A la pastora no va semblar-li mala la proposta y acceptà, més ab la condició de que primerament aixequés el pont, de lo contrari no hi havia res de lo convingut. El pobre diable hi va caure de pla; posà mans a l'obra y, quan a mitja nit hi duya la darrera pedra arrencada del castell de Çarroca, s'escunsà a passar un monjo de Sant Genís, qui, al veure aquella atrevida construcció en tant poch temps portada a terme, y creyent que un poder sobrehumà hi havia intervingut, va fer la senyal de la creu, sentint-se tot seguit un fort terratrèmol, desapareixent l'improvisat enginyer torrent avall entre núvols de sofre pestilent. En la penya del castell de Çarroca que mira al riu hi han quatre forats que encara'n diuen les *potes del diable*.

A la banda oposada del barranch que va a Estivill hi han les ruines del convent de Sant Genís, ab el que va enllaçada aquesta tradició. Era de benedictins y'l trobem ja esmentat a principis del segle IX. Els documents indiquen sa situació *in comitatu Paliarensi, infra territorium castri Bellaria*, entre'l Flamissell y Bosia. A darrers del segle XI figura com a priorat del de Santa Maria de Lavaix.

La carta de donació dels comtes de Pallars, Artal y Lucia, feta an aquest monastir l'any 1030, el situa *super alveo flumen Cello, que alio vocabulo nuncupatur Astranue*. El *flumen Cello*, de que parla'l document, ha originat per corrupció'l nom de *Flamicell* que porta'l riu de la Pobleta, ahont desaigua precisament el torrent de Sant Genís. Fins ara hem vingut escrivint-lo ab *s* doble tenint en compte la manera de pronunciar-lo en el país y no ab *s* senzilla, tal com s'acostuma; però en rigor deuriem fer-ho ab *c*, atesa la forma en que'l veyem escrit en els primers documents que a ell se refereixen.

Pera anar de La Bastida a Erdo, una de les cases més acabalades de la montanya, s'ha d'atravessar el coll de Fades, y s'entra a la ribera de Çarroca, que constitueix la divisoria entre'ls bisbats d'Urgell y Lleyda.

El riu de Çarroca ve de la vall de Llebata; baixa estimbat per sota de Manyanet, recullint a Les Iglesies el rieral d'Abellanos, y continua per Xerallo y Çarroca, fins a Senterada, aont embranca ab el de la Pobleta o Flamissell. Porta successivament el nom dels pobles que atravessa, segons la secció que vulgui indicar-se; però sa veritable denominació es *Bosia*, de *Bosega* y *Bosegia*, que's troba en antichs escrits, dels quals ben clar se'n desprèn que ab aquest nom era conegut tot el riberal de Çarroca y de Les Iglesies.

No serà de més pendre nota d'alguns documents publicats per

O. E.

Clixé de J. Soler

Çarroca de Bellera

Marca y Villanueva, que, relacionant-se ab això mateix, tenen molt interès pera historiar la comarca.

El monastir de Santa Grata, del que n'ha vingut a resultar l'actual Senterada, existia molt abans de l'any 823, en que figura ja restaurat pel bisbe d'Urgell, segons es de veure del decret de con-

Clixé de J. Soler

Imatge de la Verge de Bellera

firmació dels seus béns, firmat per Ludovicus Pius, el qual ne parla en els següents termes: *monasterium quod dicitur Sancta Grata, quod est situm super fluvium Bosegia, dicatum in honore Sanctæ Dei Genitricis Mariæ semper Virginis*, etc. L'any 1042 fou novament restaurat y dedicat, fixant sa situació *inter ambas aquas: in Tramasaguas in comitatu Paliarense in vocabulum Sancta Grata.*

Un altre document no menys important es l'escriptura de l'any 847, sobre l'institució de la vida monàstica en l'iglesia de Sant Julià, *qui est fundata prope fluvio cuyus vocabulum est Bosega subtus villa Senticeto*. Sentís es un poblet de deu cases corresponent a la Batllia de Sas, no gayre lluny del riu de Les Iglesies, al qual fa referencia el Bosega o Bosia, ab quin nom ja hem vist que se'l coneix en tota la ribera (1).

Çarroca de Bellera, antigament cap de la baronia, ho es avuy d'una petita encontrada montanyenca plena de recorts dels temps passats y completament oblidada dels presents. Se veu allargada dalt d'una penya esmorrada pel costat que dóna al riu, aont abans s'aixecava'l formidable castell dels Belleres, que extenien sa jurisdicció per tots els pobles del voltant. D'aquella antiga fortalesa avuy no'n resten més que algunes parets quasi bé caygudes y'l recort inesborrable del casal d'una familia que va ocupar llochs distingits entre la noblesa catalana.

L'iglesia posseeix un retaule gòtich y una petita imatge romànica de la Mare de Déu de Bellera, molt apreciable pel seu valor arqueològich. Va asseguda ab el Fill a la falda donant la benedicció. La pintura està molt ben conservada, y entre'ls motius decoratius de la cadira es fàcil observar l'escut de la baronia en forma de taula d'escachs.

CEFERÍ ROCAFORT

(Acabarà)

Excursió als orígens de la riera d'Argentona

(Rectificació)

Reclou la vall d'Argentona per lo NO. la serra de Parpers, que es hu dels principals orígens de la riera d'Argentona. Esta serralada s'extén de Céllechs al Corredor, y compta ab les despulles de quatre antigües fortaleses, de les que ja parlàrem en lo BOTLLETÍ de l'any passat (2), més que havem de tornar a tractar-ne pera corretgir l'errada en que encorreguerem en la publicació de les plantes topogràfiques del castellot de Céllechs y de la fortalesa del turó del Vent.

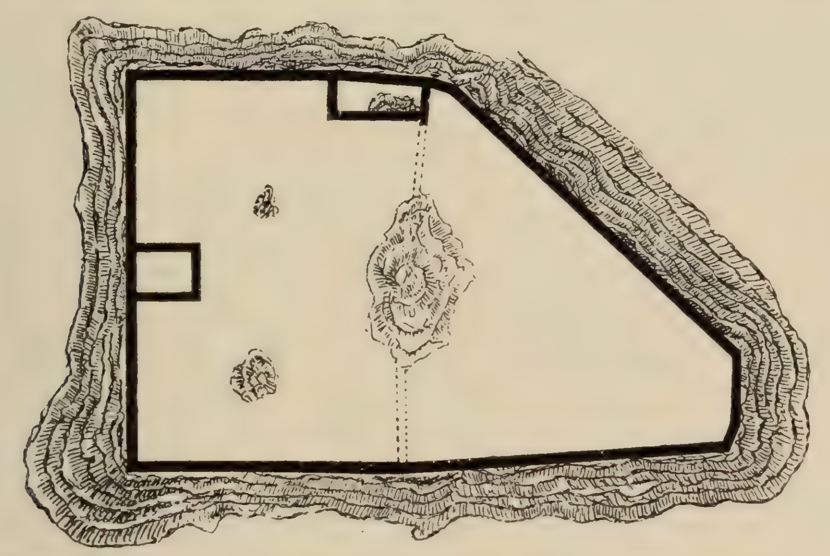
Lo cim de Céllechs ostentà un *castellot*, del que encara'n queda

(1) En el mapa francès abans esmentat se l'anomena *Tallon*.

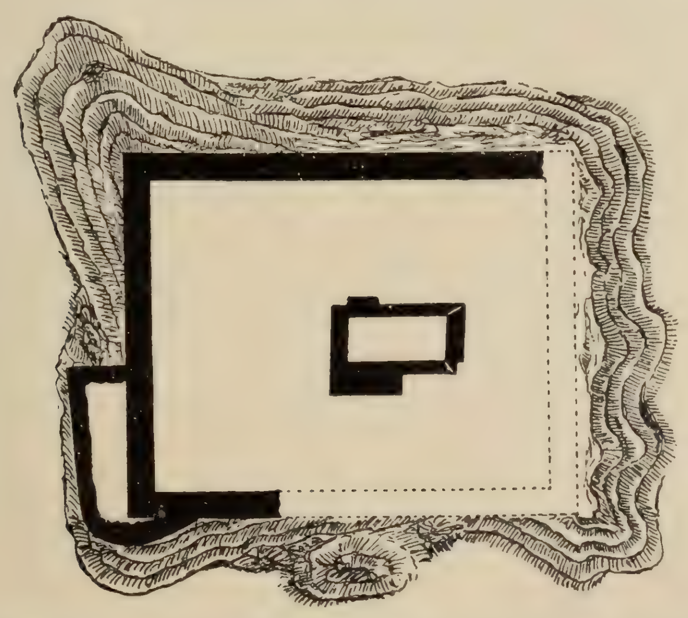
(2) Vegi-s lo present *Botlletí*, any 1903, planes 242 y 243.

recort, en la designació d'una de ses altures per lo poble y en los fonaments ran de terra que permeten alsarne la planta, més o menys imperfectament.

De Célleçhs al Coll no hi ha en lloch senyal de fortalesa, per

Planta del *castellot* o fortificació pre-romana de Céllechs (escala de 1 per 1,000)

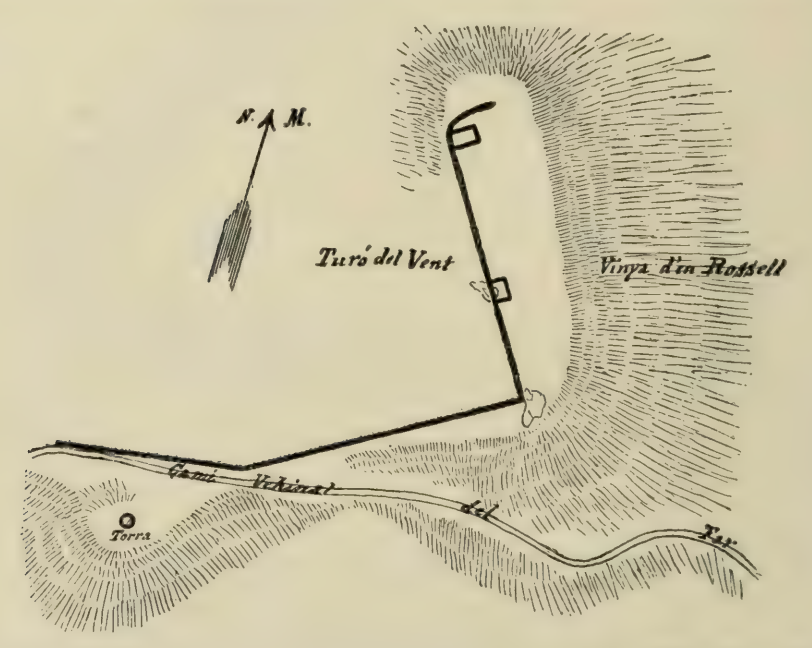
Planta del castell mitjeval del Far, prop del coll de can Bordoy (escala de 1 per 400)

més que un dels cims se nomena *lo turó dels castellans,* que nosaltres haviem tingut intuició de que pogués esser un de tants puigs *castellar*, com hi ha en molts termes o poblacions de Catalunya, recordant les fortificacions derrocades; mes, ben examinats los

cims, res hi trobàrem que donàs a entendre hi hagués hagut allí fortalesa de cap mena.

En la parroquia de Sant Esteve del Coll existeix la famosa torra romana o *specula* ja coneguda dels excursionistes (1), la que ha estat habilitada per son propietari com a habitació, fa uns quatre o cinch anys, aprofitant les velles parets romanes y semievals.

Damunt de la collada de *Can Bordoy*, per hont passa la carre-

Planta de la *hibernacula?* del *turó del Vent* (parroquia del Far) (escala de 1 per 3,000)

tera de Dos-rius a Llinars, s'alcen les runes de l'antich castell mitgeval del Far, possessió de la casa dels Corbera, casa famosa per haver posseit la rodalía de Corbera a Barcelona, qual reivindicació senyorial tant ha pertorbat modernament la bona marxa econòmica de la capital catalana.

Lo castell del Far fou abandonat per los Corberes en lo segle XV, al construir a Llinars lo fexuch castell que encara admiram en peu, per l'excelencia de sos murs.

Prenent lo camí carreter de la parroquia de Sant Andreu del Far, s'atravessa la *hibernacula* del *turó del Vent*, extens recinte murat, del que'ns en ocupàrem per menut. Proper a ell se troven certs fonaments circulars, que apar siguessen d'una torra desde la qual se dominava molt bé la vall vehina.

(1) *Butlletí de l'Associació d'Excursions Catalana*, 1883, plana 186.

En la serra de Parpers també hi hagué, al començar lo segle XI, lo castell Ça Creu, qual situació ignoram, segons diguerem en altre trevall nostre (1).

La present rectificació va endreçada a les plantes topogràfiques, que tornem a reproduhir esmenades, donant la del *turó del Vent*, que'ns descuidàrem de reproduhir l'any passat; y fet axò, ja no'ns resta més a afegir.

francesch CARRERAS y CANDI

LO VALLÈS

(Continuació)

OROGRAFIA DEL VALLÈS

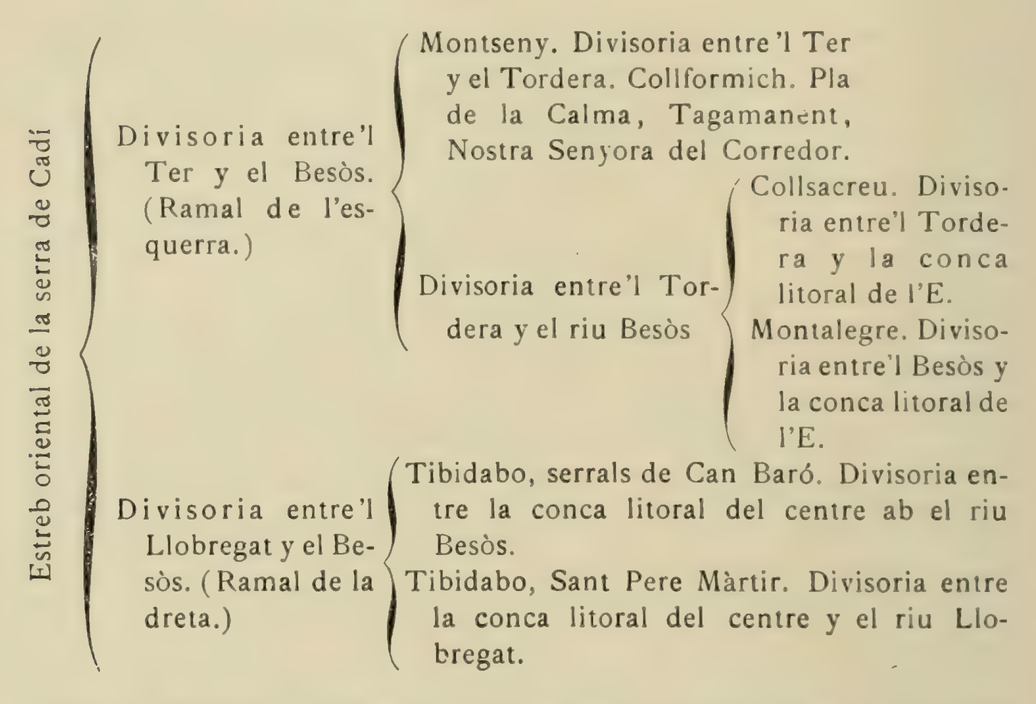
Tres són les principals depressions que al primer cop d'ull s'observen en el Vallès, formades respectivament per ses corrents més capdals. La primera correspon al límit NE. y serveix de jaç a les aigües de Tordera; la segona té la direcció de N. a S., desde la Puda a Papiol, y correspon al Llobregat; y la tercera al Mogent, riera de Granollers y Congost, de la reunió dels quals resulta la principal depressió de la comarca, corresponent al jaç del Besòs.

Les estribacions dels Pireneus orientals, que formen la serra de Cadí, baixen formant la divisoria entre'l riu Llobregat y l'Ebre. L'estreb oriental separa'l Llobregat del Ter, dividint-se en ramal de l'esquerra y ramal de la dreta. *Lo ramal de l'esquerra* forma la divisoria entre'l Ter y el Besòs. — Montseny. Divisoria entre'l Ter y el Tordera. — Collformich, Pla de la Calma, Tagamanent, Nostra Senyora del Corredor. Divisoria entre'l Tordera y el Besòs. — Collsacreu. Divisoria entre'l Tordera y la conca del litoral de l'E. — Montalegre. Divisoria entre'l Besòs y la conca litoral de l'E.

Lo ramal de la dreta forma la divisoria entre'l riu Llobregat y el Besòs. — Divisoria entre la conca litoral del centre ab el riu Besòs, o sia Tibidabo, Serral de Can Baró. — Divisoria entre la conca litoral del centre y el Llobregat, o sia Tibidabo, Sant Pere

(1) *Lo castell de Sant Vicents o de Burriach* (Mataró, MCM), en public ació

Màrtir. Ab el següent esquema pot veure s clarament l'ordre de aquests estrebs y divisories.

Estreb oriental de la serra de Cadí
- Divisoria entre'l Ter y el Besòs. (Ramal de l'esquerra.)
  - Montseny. Divisoria entre'l Ter y el Tordera. Collformich. Pla de la Calma, Tagamanent, Nostra Senyora del Corredor.
  - Divisoria entre'l Tordera y el riu Besòs
    - Collsacreu. Divisoria entre'l Tordera y la conca litoral de l'E.
    - Montalegre. Divisoria entre'l Besòs y la conca litoral de l'E.
- Divisoria entre'l Llobregat y el Besòs. (Ramal de la dreta.)
  - Tibidabo, serrals de Can Baró. Divisoria entre la conca litoral del centre ab el riu Besòs.
  - Tibidabo, Sant Pere Màrtir. Divisoria entre la conca litoral del centre y el riu Llobregat.

En la divisoria del Ter y del Besòs l'únich estreb important que hi ha es el que, sortint del Puig de l'Oller, vora Sant Cugat, separa les aigües del Congost de les de la riera de Parets, extenent-se pel Pla de la Garga, Sant Miquel del Fay, Puiggraciós, l'Ametlla y immediacions de Canovelles y Montmeló, hont acaba; essent el més capdal dels seus contraforts la serra de Montmany, que's desprèn de Sant Miquel del Fay, dirigint-se al NE. y es correspon ab la de Vallcarcara en la vessant del Congost.

Los estrebs principals que's formen en les vessants meridionals del Montseny són: el que arranca del Pich de les Agudes en direcció a Fogàs de Montclús, hont se divideix en quatre ramals, el primer dels quals forma'l límit de la provincia de Girona y la divisoria entre les rieres de Breda y la Batlloria, afluents del Tordera, y els altres tres se dirigeixen respectivament a Gualba de Dalt, Campins y Sant Celoni, separant entre sí les rieres de la Batlloria, de Gualba y de Partegàs, afluents tots del Tordera.

Les linies orogràfiques principals de la vessant N. de la divisoria entre'l Tordera y la conca litoral de l'E. són:

1.ª Les quatre que surten de la serra de Vallmanya y formen les divisories entre les rieres de Roquet, Sant Tous, Sant Pons, Raminyo, Fuirosos y altres petits tributaris del Tordera, consti-

tuhint una linia la serra del Tronju; corrent per Orsavinyà, Puig de la Touja, turó de Silvestre y ermita de Sant Pons, l'altra; desviant-se de l'interior, més avall del turó de Silvestre, la tercera, pera marxar pel turó de Ferrer cap a Fogàs de Tordera; y dirigint-se pel Puig d'en Batalla y Bach a acabar en Puig de l'Oller l'última.

2.ª Les tres que baixen de la serra Llaureda per Montnegre y Fuirosos, per Roca Valtorera y Puig de les Sitjes, y per turó de Puigvent y Vilardell, separant les vessanes de la riera de Fuirosos y d'Olsinelles de les d'altres afluents, menys importants del Tordera.

3.ª La que sortint de Collsacreu divideix les conques de la riera d'Olsinelles y la de Vallgorguina.

4.ª La que arranca de l'ermita de Nostra Senyora del Corredor, coronant la vessana esquerra d'aquesta última riera y la dreta de la de Trentapassos.

En la divisoria entre'l Besòs y el Tordera se desprèn un notable estreb que separa les conques del Congost y de Mogent, afluents principals del Besòs. Arranca de l'elevat cim de Tagamanent, y pels cims de Vallcarcara, ermita de Sant Cristòfol, Cànoves, Les Franqueses, Marata y torre de Pinós, se dirigeix a la confluencia d'abdós rius, més avall del molí de Bramasachs. El més important dels seus contraforts per l'E. es el que divideix les vessants del Riusech de les de torrent de Villalba, afluents abdós del Mogent. A l'arribar vora l'ermita de Sant Cristòfol, aquell estreb destaca un ramal cap al SO. pera formar la divisoria entre'l Congost y son tributari la riera de Corró, de quin ramal y de l'estreb principal se desprenen a l'O. una serie de petits contraforts, com el Pla de Montau y altres, que separen entre sí'ls torrents de Can Grau, de Sant Fortuny y de Can Pere Artigas, les rieres de Blancafort, de Vallcarcara, de Bancó y altres afluents més secundaris del Congost.

Surt un altre estreb d'aquella divisoria principal, y es el que baixa cap a Sant Pere de Vilamajor y abans d'arribar-hi se subdivideix en tres petits ramals que separen les aigües entre la riera de Cardedeu o Vallfornés, el torrent Alemany, la riera Guiolà y la de Vilamajor, que baixen a alimentar el Mogent.

Queden encara del costat S. de la divisoria, y cap a l'extrem oriental de la conca, altres petits estrebs, dels que sols citarem el que divideix la riera de Vilamajor de la de Molina, tributaris del Mogent.

Los contraforts de la divisoria entre'l Besòs y el Litoral són de molt poca importancia: sols mereixen que se'n faci menció los que,

baixant de les montanyes d'Orrius, d'Agell, de Sant Matheu y del monastir de Montalegre, separen unes d'altres les rieres de Cavanals, de Xaragall, de Montornés, de Martorelles, de Sant Fost y de Cavanes, de les quals les tres primeres desaigüen en el Mogent y les altres en el Besòs.

La divisoria entre'l Besòs y el Llobregat origina un gran nombre d'estrebs. Los més capdals són:

A l'E. — 1.er El que surt de vora Sant Fructuós de Castelltersol, y a l'arribar prop l'ermita de Sant Sadurní se divideix en tres ramals, dirigint-se un d'ells per Sant Feliu de Codines, Sant Matheu de Montbuy, Plegamans y Sant Vicens de Mollet a la confluencia de la riera de Caldes ab el Besòs; altre, per l'ermita de Sant Jaume, Sentmenat y Palau Solitar, a la confluencia de la riera de la Roca ab la de Caldes; y l'altre, per Puig de la Creu, Casa Monistrol, Santa Maria de l'Antiga y Ripollet, a la riera d'aquest nom ab el Besòs.

El primer d'aquests ramals se bifurca entre Sant Matheu de Montbuy y Plegamans pera formar lo llom hont s'assenten l'ermita de Sant Tiburci, el poble de Gallechs y, ja en sa basa, el de Parets, separant entre sí a les rieres de Parets o Tenes y de Mollet, tributaries del Besòs.

Una altra bifurcació sofreix l'últim dels dits ramals sortint de Casa Monistrol cap a l'E. pera formar la divisoria entre les rieres de Caldes y de Santa Perpetua, afluents del Besòs.

2.n El que's forma en Sant Julià d'Altura y, atravessant los plans de Sabadell y de Santa Maria de Barberà, separa de Ripollet la riera de Sant Quirse, que li es tributaria.

3.r El que baixa de Vilademilans per Sant Pau de Riusech, repartint les aigües entre la riera de Sant Quirse y la de Riusech, afluent també del Ripollet.

A l'O. — 4.t El que baixa de Santa Coloma Saserra, y per Marfà, Granera y Sant Miquel de Viladecavalls va a morir en l'unió de la riera de Talamanca ab el riu Calders, afluent del Llobregat.

De Sant Llorenç del Munt se desprenen cap al S. tres contraforts de coneguda importancia, particularment el que desde la serra del Pou s'obra en dos ramals, baixant el principal, pel Clarà, Ullastrell y Castellbisbal, a morir en l'unió de la riera de Rubí ab el Llobregat; y la més secundaria per Sant Pere de Tarrassa, a dividir entre sí les rieres de Tarrassa y de les Arenes, afluents abdues de la de Rubí; un altre d'ells s'aparta d'aquell ramal al NE. de

Vacarisses y, passant prop Sant Martí, forma la divisoria entre la riera de Gayà y son afluent la de la Torre.

Es tant curt l'espay en que's desenrotlla la conca litoral del centre, que al primer cop d'ull ja's comprèn l'impossibilitat de que en ella's trobin grans linies orogràfiques. Citarem sols, per esser les més importants, el turó de Montcada, qui's desprèn de l'extrem oriental de la divisoria, separant del Besòs les aigües de son afluent el Ripollet, y les montanyes de Sant Pere de Papiol y Santa Creu d'Olorde, que divideixen respectivament les rieres de Vallvidrera, afluents de la de Rubí, y la de Santa Creu, afluent del Llobregat.

Tenim ja descrit a grans plomades el sistema orogràfich del Vallès; no'ns es possible fer-ho parcialment, puix fora necessari escriure una obra voluminosa. Ab molta veritat se diu que «en el Vallès tot hi es», puix en lo mateix sistema orogràfich trobem desde la més altiva serralada a la més humil coma, y desde la més feréstega y pregona vall fins a l'elevat cim, cobert tot'hora de boirosa mortalla.

S'ofereix abans de tot, a l'E. de les vessants del Montseny, un magnífich paisatge en que la naturalesa mostra sos més hermosos contrasts.

Allí, com diuen en Maureta y Thos, junt a les bullidores y sorolloses aigües del *Salt de les Bruixes* y altres rierons secundaris, les més tranquiles de la corrent principal, y en mig de totes elles les tristes y callades del llegendari *Gorch Negre;* a l'un costat les grans salzeredes de les fondes valls, a l'altre les planuries sempre alegres de Palautordera; més amunt la gegantina massa del Montseny, negrosa y solitaria, envolquellada ab espessa calitja y coronada de neu la major part de l'hivern.

A l'O. s'extén el Vallès. Pot dir-se que aquesta comarca, més que una vall sola, se compon d'un conjunt de valls, atravessats per amples y pregones depressions, separades entre sí per extensos serralets de poca altura y de suaus vessanes. No obstant, a mida que'ns anem acostant a la cordillera interior (Montseny, Tagamanent, Puig Graciós, El Farell, Puig de la Creu y Sant Llorenç del Munt), el terrer se fa més trencat, los estrebs són més sortints; la naturalesa, segons frase d'en Piferrer, pert gradualment l'apacible igualtat que fins allí havia conservat; les depressions s'estrenyen, les corrents precipiten llur curs, y, combinades axís les coses, se formen salts y cascades que sorprenen a l'excursionista.

Imitant a n'en Masferrer, podem dir que'l Vallès, contemplat desde un dels cims que'l rodejen, fa l'il·lusió, a l'observador ins-

truit, de contemplar sota'ls seus peus el pre-històrich llach vallesà, semblant los serralets les lleugeres ones, mogudes pels ayres dels temps miocènichs.

L'altura mitja de la planuria sobre'l nivell del mar es d'uns 200 metres, y de 500 a 600 la de les serralades que la rodejen.

No fem una descripció detallada dels principals estrebs orogràfichs perquè, com ja havem dit, açò demana una obra apart, y fent-ho'ns apartariem del tema que tenim assenyalat.

NORBERT FONT Y SAGUÉ, PBRE.

(Seguirà)

NOTES DEL BERGADÁ

Fins que en el rellotge de l'excursionisme català tocà l'hora de torn a la comarca de Berga, jeya aquesta adormida en l'ignorancia de les belleses naturals y de les joyes artístiques que atresorava. Com en el bosch verge, a les petjades de l'home, cauen ací y allà arbres seculars a l'empenta del temps, quedant malmesa la fusta preciosa on l'esculptor hi hauria sensibilisat son ideal lluminós, axís nostra comarca ha restat fins no fa gaire verge de les mirades del geòlech, del naturalista y del arqueòlech. Per axò ses belleses, quan no han anat a raure a l'abim de la postració, han sigut víctimes del descuit agermanat ab l'ignorancia que, sobre tot en edificis antichs, ha deixat rastres lamentables.

Més, per ventura y sort, a l'apuntar per nostra benvolguda comarca l'aubada de l'excursionisme, els tresors ocults y rovellats per cims y fondalades, van trayent cada dia son brill de lley, a proporció que la llum avança, sobre tot en aquests últims temps, en que l'eximi excursionista Sr. Torras, digne President d'aquest CENTRE, no s'ha donat repòs en esbrinar y estudiar lo notable de nostres encontrades.

Pera contribuir, donchs, a n'aquesta obra de misericordia social y patriòtica, encara que no més sigui ab l'almoina raquítica de la viuda de l'Evangeli, en ales d'una ferma y may defallida afició als grans panorames de la naturalesa y d'una admiració jovenívola y, per tant, entusiasta per les manifestacions de l'Art en nostra aimada terra, vinch avuy a n'aquesta maisó de la Natura y les Belles Arts, vinch a n'aquesta casa, escorn pairal de l'excursionisme català, a n'aquest rusch meravellós on feineres abelles de

totes les encontrades de nostra nació porten el nèctar riquíssim de les respectives comarques. No es la competencia per les variacions de l'Art y pels espectacles sempre sublims de la Naturalesa'l mòbil que'm fa vindre a n'aquest santuari, digne certament de mellors veus que la meva. Es, com he dit, l'afició junyida ab l'admiració, y abdues empeses per l'excés de deferencia y honor ab que m'ha volgut distingir nostre il·lustre y benemèrit senyor President.

Rebin, donchs, aqueixes *Notes del Bergadà*, ab la benevolença del company, com a dictades que són per la bona voluntat del fill enamorat de sa terra, y per tant sempre dispost a entonar-li un himne de llohança, trayent a faró ses belleses.

I

Lo Pi de les Tres branques

A l'ocupar-me avuy d'algunes de les belleses que estotja la comarca de Berga, m'es imprescindible dir-los quelcom del Matusalem de nostres boscuries, principalment quan la meva relació ha de concretar-se en aquest jorn als varals de son veinatge.

Fixant-nos en la meravella, suprem esforç del regne vegetal, admirem una soperba pinassa, regnant sobirana y majestuosa desde'l mig del Pla de Campllonch. Com lo doll d'un fenomenal sortidor brota la soca de 32 pams de circumferencia, fins que a l'altura de 7 s'esbandeix en tres grills, rebassades y titàniques branques que pujen bessones y simètriques cel amunt, a l'altura de 100 p., en que extenen sa gerda capsalada de 28 p. més d'alçaria, restant com oasis sospès en l'espay.

Aquest pi se veu que, com avuy, en temps antich ja va esser la joya predilecta de nostra comarca, adquirint celebritat per la seva figura y dimensions fenomenals, com ho corrobora'l fet d'haver sigut indulgenciat sigles enrera pels prelats de Solsona. Més en un dia venturós l'immortal poeta de Catalunya encarnà en son cor teyós lo simbolisme de la Patria, brollant de la seva inspiració cèlica aquest vaticini:

«Preguem que sia aquest Pi
l'arbre sagrat de la Patria».

Y desde aquella jornada'l Pi de les Tres branques romangué l'Arbre de Guernika català, adquirint una altra celebritat, una

nova representació moral, a més del simbolisme de la Trinitat divina. Avançant lo renaixement català y precipitant-se'ls successos en pro de la causa sagrada de Catalunya, com providencialment lo proprietari Tomàs Campa, ab una generositat que l'honra de debò, feu graciosa donació de tal meravella a l'«Unió Catalanista» a 23 de Maig de 1901, restant desde aquesta jornada memorable, de dret y de fet, l'arbre sagrat de la Patria, complint-se la profecia del malaguanyat Mossèn Cinto.

Fins aquí les glories. Més en la vida de les plantes, com en la de les nacionalitats, s'en compten de totes. Avuy, com lo llamp centralista descarrega sa furia destructora sobre la personalitat catalana, de la mateixa manera'ls elements envien ses fletxes dret al gegant de Campllonch, sol y vern en mig d'extensa plana; com la Patria passeja sa nuesa de lleys y parla, arrabassades oficialment pel Govern de Madrid, l'Arbre de la Patria ostenta la nuesa de ses arrels, descalçades pel moviment de terra ab motiu de la construcció del camí-carretera que frega a sa soca, a l'ensems que trepitjades pels vianants, cavalleries y carros que inconscientment estronquen, encara que sia a poch a poch, l'ufanor y la vida, ufanor y vida fins no fa gayre exuberant, del tresor de que'ns enorgullim los bergadans, y ab nosaltres Catalunya tota.

Per tant, me sentiria immensament satisfet que, quan no tingués altre fruyt la meva humil tasca, obtingués la sort de fer moure a l'«Unió Catalanista» a practicar los treballs convenients pera que'l Pi de les Tres branques representés per molts anys y centuries a la Catalunya sempre jove, floreixent y ferma, may decrèpita, envellida y morta.

II

LA COVA DE LES LLOSANQUES

Deixant el Pla de Campllonch y passada la masia Porxos, del terme de Castellar del Riu, seguint el camí que condueix a l'antich y patriarcal pagesiu de Canals de Catllerí, se troba l'excursionista petjant una atapahida catifa de *Aconitum Lycoctonum* y *Aconitum Napellus*, coneguts per matallops y herba-tora, de *Digitalis Lutea* (didalera de Sant Geroni), de *Gentiana Acaulis* (gensana), *Carlina Acaulis* (carlina), *Acussa tinctorea* (peu colom), *Arbustus Uva Ursi* (boixercla) y *Berberis vulgaris* (coralets), fins a arribar a la boca de la Cova de les Llosanques, que vaig a descriure.

Està situada a mitja hora de distancia de la masia Porxos, deixant el camí a 30 passes a la dreta, y anguilejant per una pendent de 45° d'inclinació. Un curner està com guarda d'honor, abocant-se a la Cova en son extrem N., servint a l'ensems de senyal a l'excursionista.

Forma l'entrada un esquey de roca de 20 p. de llarch, corrent de N. a S. y 2 p. ab desigualtat d'entrada. Un pi de 34 p. de llarch, colocat gayrebé perpendicularment, serveix d'escala d'ingrés, fins que ve un pilot de terra de 12 p., que ab els 34 constitueixen els 46 de la boca al fons. L'antessala està feblement il·luminada per la claror de boca, presentant la figura d'elipse perllongada, quin exe major es de 92 p. y de 27 el menor. La volta té l'altura de 32, plena y agensada d'estalactites en forma de cons inversos.

Pel centre s'entra, ab obertura de 32 p. d'ample y 12 d'alt, en un magnífich al propri temps que capritxós temple gòtich, guaytant a l'Orient y paralel a la primera estança. La divisió està formada, part per roca comú (pudinga caliça), nota característica de la sedimentació de la Cova, y part per estalactites, que constitueixen columnes arquitectòniques, ab capitells d'ornamentació la més arbitraria, ab perfils que volen imitar el romànich. Avançant cap al N. se troben a l'esquerra y dreta columnes menors y cornises, figurant el conjunt un retaule ab la seva mesa a l'extrem, formada d'una estalagmita, o més bé de roca de cristall d'Islandia, coberta d'una incrustació terrosa, humida y llisquenta, a la qual s'ha de pujar ab precaució.

Damunt d'aquesta, y endinsant el recinte, termina la Cova ab ornaments més bells y cristallins, anomenant-se la nova cambra'l *Sancta Sanctorum*. La volta està arreu agensada d'estalactites simulant mil obgectes modelats a capritxo, si bé a l'esser ferits per la llum causen un efecte imponent y corprenedor: l'efecte d'una habitació fantàstica, decorada per un d'aquells genis que no més presenta l'imaginació en els somnis més sublims: tot arreu resplandeix ab el brill enlluernador de les perles y diamants; fins meravellen, al caure regalimant ab accent rondinaire y acompassat desde una munió d'estalactites fistuloses, les gotes d'aigua, llagrimeig comú de les coves. ¡Que n'estotja la Natura de belleses pera alliçonar l'ideal de l'artista!

La darrera estança es coneguda ab el nom de *Cova dels Encantats*, per presentar-se a la claror de la llum espectres cadavèrichs, formats per estalagmites y a propòsit pera impressionar de cop al visitador ab la llur forma y figura especials. Aquí's troben també

algunes estalactites, havent-hi el pis 8 p. més baix que'ls descrits primerament, formant una pendent que, unida al pilot de terra esmentat, fa l'entrada perillosa, puix aquesta ofereix les dificultats d'entrada, per comunicar directament ab la boca de la Cova. La volta, en sa major altura, compta 12 p., mostrant la configuració d'un forn de coure pa. Està enfilada al S. de la primera, inclinant-se al SO. Sa figura es més circular que la de les altres, comptant 56 p. de N. a S. y 36 d'amplada.

Pera concloure, està la descrita Cova de les Llosanques distant tres hores y mitja de Berga y englobada en el terme de Castellar del Riu, entremig de les masies Porxos y Canals de Catllerí.

BONAVENTURA RIBERA, PBRE.

(Acabarà)

PIRENEU (1)

Herodot, que escrivia vers los mitjans del segle V a. C., diu que l'Ister (el Danubi) «comença al poble de Pirene, en la regió dels Celtes», los darrers cap a ponent que habiten l'Europa. Al segle IV, Aristòtil col·loca les dèus de dit riu «al mont Pirene, en terra de Celtes», situat cap a occident. El geògraf Eratosthen, segle III, senyala igualment la naixença de l'Ister en dita regió.

Se poden referir a n'aquestes indicacions dos versos del poeta Crinagores (segle I a. C.), en els quals presenta «els monts Pireneus y els Alps» a proximitat de les riberes del Rhin. La cartografia moderna'ns senyala'l Rhin corrent cap al nord, per la vessant oest, del macís de la Selva Negra, y precisament el Danubi neix a la vessant est.

Els Pireneus d'en Crinagores, vehins del Rhin, se trobaven, donchs, en la mateixa encontrada que les dèus del Ister o Danubi.

Es veritat que Herodot no parla pas del Rhin; més els dos grans geògrafs de l'antiguitat, Strabon y Ptolomeu, presenten sempre en una mateixa regió'ls naixements de l'Ister y del Rhin.

De la confrontació d'aquests textos resultaria que'l nom de Pirene, ab son derivat Pireneu, se donava del V al I segle abans de la

(1) Traduhim el següent fragment del notable treball que M. Alphonse Meillon publica en el *Bulletin Pyrénéen*, dedicat al vocabulari toponomàstich pirenench. Cada cita que en el mateix s'hi fa, porta al peu de l'original el lloch d'ont es treta.

nostra era a un poble, a montanyes y potser fins a una regió situats als encontorns de les dèus del Danubi.

Si passem a l'etnografia, ens trobem ab que'ls Celtes estaven establerts al V segle a. C. (es a dir, al temps d'Herodot) en la regió alta del Danubi, d'ahont s'expandien cap a l'oest fins a l'Oceà. Atravessaren els Alps cap a l'Italia Septentrional, y tenien per vehins, pel costat del Mediterrani, els Iber-liguris, y pel d'Espanya els Ibers.

Aixís, donchs, trobem la designació toponomàstica Pirene en país cèltich, o ocupat per celtes en l'època en que escrigué Herodot. Aristòtil col·locava també, un segle més tart, dit nom, enllaçat ab les dèus del Danubi en terra cèltica. Crinagores ens ha proporcionat implícitament el mateix dato.

Examinarem després les qüestions a que dona lloch aquesta afirmació. Convé ara, pera més claretat, continuar exposant les bases de l'investigació etimològica al tractar d'un altre punt geogràfich que en temps d'Herodot portava igualment el nom de Pirene.

Era un poble o port del golf de Lyó, situat, de consegüent, en terra ibèrica o ligúrica, o, pera mellor dir, en la zona del SE. de França designada ab lo nom de iber-ligúrica, que s'extenia pel litoral mediterranench del Ròdano als Pireneus.

L'existencia de dit poble es senyalada per Festus Avienus, qui escriu que cap a l'extrem del territori de Sordes hi havia *abans* l'opulenta ciutat de Pirene, aont anaven sovint els marsellesos a fer-hi cambis comercials. Es veritat que aquest autor es del segle IV després de C., més son poema de les Regions Marítimes es una compilació feta sobre autors grechs anteriors, y principalment sobre textos fenicis de la fi del segle VI a. C. Hi ha conformitat en referir a n'aquesta època els datos que dona.

El poble (o port) situat a la costa del golf de Lyó, proper als Pireneus, existia, donchs, en temps d'Herodot y Aristòtil, portant el mateix nom de Pirene que aquests autors descobreixen prop del naixement del Danubi.

Ademés, en dita època ls Celtes no havien pas encara influit sobre'ls Iber-liguris ni havien arribat al Mediterrani. El poble de Pirene se trobava en un territori ocupat encara pels Iber-liguris ab exclusió de tota influencia cèltica.

ALFONS MEILLON

(Acabarà)

CRONICA DEL CENTRE

FEBRER DE 1904

EXCURSIONS

A LA VILA Y CASTELL DE CENTELLES.—Aquesta excursió, efectuada'l dia 3 de Febrer, fou la primera de les organisades per la novella Secció d'Arquitectura ab el fi de conèixer y estudiar els monuments més notables de la nostra terra. En el tren de les 6'20 sortiren cap a l'històrica vila de Centelles els socis senyors Vauteren, Catà, Deu, Font, Llatas, Martorell, Miret, Rosals y Santamaria, ab un temps poch a propòsit pera empendre la desitjada excursió.

Arribats a Centelles, prompte emprengueren el camí vers el poble de Sant Martí de Centelles, quina distancia recorregueren en una hora aproximadament. Allí visitaren l'iglesia, que es de tres naus y a la que està adossada la capella-panteó dels Duchs de Solferino, Comtes de Centelles, la qual res té de notable a no esser una imatge de la Verge que pertany a plena època mitjeval.

Desde Sant Martí, y de cara sempre vers les imponents runes del antich castell dels senyors de Centelles, aixecades encara avuy al cim d'altívol turó que domina aquella petita vall, emprengueren la pujada al mateix plens de dalit pera assolir el cim d'aquell geganti guayta de tant xamosa encontrada.

No'ns entretindrem a descriure aquelles venerandes runes, per haver-ho sigut ja altres voltes desde aquestes mateixes planes. Sols farem notar que aquelles soperbes y enrunades construccions, reduides quasi sols a muralles emmarletades y runes de l'antiga capella del castell, produiren gran y dolorosa impressió als nostres excursionistes, que una volta més se dolgueren de l'abandonament en que jauen els restos de nostres antigues grandeses.

Després d'haver tret algunes fotografies y pres alguna mida de l'antiga iglesia, que es la part menys enrunada d'aquelles construccions, retornaren nostres companys vers la vila de Centelles, aon, després de dinar, se dedicaren a visitar la població, examinant els detalls que's conserven en moltes de ses cases, la creu que's troba a l'entrada de la població y la seva iglesia parroquial, en la qual, mercès a l'amabilitat de l'apotecari Sr. Pineda, pogueren contemplar un antich y interessant retaule gòtich, completant d'aquesta manera aqueixa bonica excursió.

A CERVELLÓ, SANT PONS Y CORBERA. — El dia 17 se feu aqueixa pintoresca excursió, organisada també per la Secció d'Arquitectura de nostre CENTRE, y en la que hi prengueren part els socis senyors Busquets, Canaleta, Domingo, Martorell, Planas (Ll. y J.), Planella y Soler y Escofet.

Desde Molins de Rey, y en tartanes a propòsit contractades, se dirigiren cap a Cervelló, aturant-se breus moments davant la Granja del Sr. Garcia, bonich exemplar de nostra moderna arquitectura, projectada pel nostre malaguanyat consoci Sr. Gallissà. A Cervelló, y acompanyats de l'amable rector d'aqueixa vila, visitaren les obres de l'iglesia en construcció, feta sobre plans del mateix Sr. Gallissà, d'estructura gòtica modernisada, y en la que s'hi empleen com a material, a més de la pedra, el mahó y la majòlica.

De Cervelló, y a peu sempre, se dirigiren a l'iglesia vella, curiós exemplar d'istil romànich, admirant també la preciosa creu de terme, d'un gòtich pur molt notable.

Retornats al poble de Cervelló, y en els mateixos carruatges, se seguí fins a Vallirana, desde aont, després d'esmorzar, se prosseguí fins al renomenat pont del Lladoner, obra molt notable del segle XVIII, que imposa per sa grandiositat y sa ferma construcció.

A quarts de dugues arribaren a l'antiquíssima capella de Sant Pons, tipo complert de l'arquitectura romànica del segle IX, dirigint-se després cap a Corbera, típica població per son aspecte com per sa situació, desde aont, en tartanes, se retornà a Molins de Rey, dolent-se nostres companys de que la falta de temps no'ls permetés aprofitar més aquesta important excursió.

A Puiggraciós, Montmany y La Garriga.—Els senyors Bombach, Coll, Larsegui, Gosch, Santamaria, Miret y Treserra emprengueren aquesta excursió'l dia 28 de Febrer, pera visitar aquells llochs pintorescos, embellits tant per la Natura com per la mateixa tradició.

Sortiren en el tren del matí cap al Figaró, desde aont, per Mas-Oliveras y Mas-Uyà, arribaren a Montmany, iglesia de construcció romànica, encara que restaurada recentment. Ab poch menos de mitja hora foren a l'ermita y casal de Puiggraciós, pujant al cim del serradet que'l domina.

A la tarda, y ab aigua a l'esquena, se dirigiren cap a La Garriga pera agafar el tren de dos quarts de sis, que'ls retornà a nostra capital.

CONFERENCIES Y SESSIONS

El dia 5 el nostre vice-president, D. Joaquim Casas-Carbó, ens donà a conèixer el treball de M. Jaume Freixe *Punts de vista històrichs sobre les transformacions del litoral del Rosselló*. Es aquest un notabilíssim treball en el qual, en forma elegant y ben escayenta, el seu autor nos descriu aquella serie de transformacions que ha sofert l'hermós litoral del vehí Rosselló, estudiant-les solament baix el punt de vista històrich y de la seva grandíssima importancia. La lectura d'aquest treball, escrit per un català de França, fou rebuda ab grans aplaudiments per les nombroses persones acoblades pera escoltar-lo y coneixe-l.

El dia 12 el soci D. Pere Reig y Fiol llegí una ben escrita Memoria-

ressenya d'una excursió al Montseny y Guilleries, verificada juntament ab altres socis del CENTRE. En forma molt agradosa'l Sr. Reig nos anà descrivint aquelles hermoses regions, començant pel pla de Tordera y remontant aquest riu fins al poble de Montseny, pera dirigir-se després cap a les valls de Santa Fe y Sant Marsal.

Passà després a descriure'l camí d'aquesta vall al cim de Matagalls, y per Sant Miquel dels Barretons y Sant Segimon cap a Viladrau, pera endinsar-se més tard cap a Les Guilleries, visitant Espinelves y Sant Hilari, pera retornar cap Arbucies y Hostalrich.

Aquesta ressenya fou acompanyada de diferentes projeccions fotogràfiques, tretes ab molt art y pulcritut pel mateix Sr. Reig, quin treball fou calurosament aplaudit.

A l'acabar-se l'esmentada conferencia se feu la sessió preparatoria de l'excursió que's realisà'l dia 17 a Cervelló, Sant Pons y Corbera.

El dia 19 se donà lectura d'un notable treball del nostre actiu soci delegat a Rodonyà D. Pau Teixidor y Tarrida, ressenyant la recent troballa d'una nova necròpolis proto-històrica en el terme de Vilavella, partida del Padrós.

Se tracta d'unes sepultures descobertes en unes excavacions aprop mateix de l'indicada vila, que contenien les respectives ossamentes més o menos ben conservades, y de quin estudi'l Sr. Teixidor ne dedueix que pertanyen a la plena edat de pedra, rebutjant les opinions en contrari sustentades per altres persones que també les examinaren.

De veritable importancia sembla esser aquesta nova troballa, y alabances mereix el Sr. Teixidor per son desinteressat treball, com aixís ho reconegué'l públich que escoltà la lectura del mateix.

Darrerament, el dia 26, se llegí un treball del nostre consoci y bon escriptor D. Ignasi Soler y Escofet sobre una excursió a l'estany de Lanós. Es aquest un treball reflexe d'una serie d'impressions rebudes per son autor al realisar aquesta excursió de Puigcerdà al renomenat estany de Lanós. En ell nos descriu en forma molt poètica aquelles hermoses encontrades, quin record ens evoca com agradosa emoció que'ns plau sempre tenir ben present.

Després de llegir-se aquest treball se feu la sessió preparatoria de l'excursió a Montmany, Puiggraciós y La Garriga, que ja ressenyem en altre lloch d'aquesta mateixa secció.

CURS D'HISTORIA DE LA LITERATURA CATALANA. — Durant aquest mes han continuat despertant gran interès les conferencies que sobre tant important assumpte ve donant el nostre benvolgut consoci D. Rossendo Serra y Pagès.

Heus-aquí'l programa de les lliçons donades darrerament y quin desenrotllo tants aplaudiments y enhorabones han valgut al Sr. Serra:

Dia 3. Quarta conferencia. 2.ª del Período Provençal.

Corts d'amor. Discussions sobre si realment varen existir. Qüestions proposades y veredictes donats.

Puigs d'amor. Importancia que tenien aquests certamens literaris. Aplech del Puig de Velay.

Poesia trovadoresca: Mot, Cobla, Bordó y Vers. Rima o rim. Classes de rimes: planes, cares, etc.

Cançó. Cançoneta. Cançó mitj-partida. Assumptes. Tornada y endreça.

Sirventès. Origen y objecte. Mitj sirventès y cançó-sirventès.

Tençó. Joch partit o partiment. Formes de la controversia dialogada. Mostres de les qüestions proposades.

Noves. Novel·la rudimentaria.

Gèneros secundaris de la lírica: *Dança* y *balada* (ballada). *Alba o albada* y *serena*. *Pastorel·la* o *pastoreta* (vaquera, porquera, cabrera, vergera, oquera, hortolana, monja, etc.) *Descort.* Semblança ab el *lay* (accepcions d'aquesta paraula). *Sestina. Sonet. Doneaire* y *salutz. Comiat. Escondig. Romanza. Torney. Somni, visió, enuig, gelosia,* etc.

Concepte que ha merescut la sàtira dels sirventesos. En Bertran de Born y En Cardinal. Exemples cèlebres de sàtires de trovadors.

Relació dels principals trovadors catalans dels sigles XI al XIV.

Dia 10. Quinta conferencia. 3.ª del Període Provençal.

Referencies d'En *Ot de Moncada.*

Berenguer de Palassol. Composicions endreçades a Na Ermessinda d'Avinyó.

Alfons I de Catalunya. Afició que tenia a la literatura. Composicions que s'en conserven. Rivalitat ab En Bertran de Born.

Guerau de Cabrera. Poesia dirigida al juglar Cabra.

Guillem de Cabestany. Tràgica llegenda dels seus amors ab Na Sermonda o Marguerida. Composicions que li va dedicar.

Huch de Mataplana. Noble llinatge dels barons de Mataplana. Fama d'En Huch. Les pretingudes *corts d'amor* celebrades en el seu castell. Tençons y sirventès que se li coneixen.

Ramon Vidal de Besalú. Indicacions biogràfiques. — Cançons. — Les *Razós de Trobar* o *Dreita maniera de trobar.* Importancia d'aquest tractat. Influencia que va tenir sobre las *Flors del Gay Saber estiers dichas las Leys d'Amors,* d'en Molinier; les *Regles de Trobar,* d'en Foxà, y demés tractats de Gaya ciencia (Noya, Castellnou, March, Terramagnino de Pisa, etc.). Denominació de llemosí que dona al provençal. Esperit crítich d'En Vidal. Purisme en el llenguatge. — *Novas:* «En aquel temps c'om era jais.» Explicació de l'arbitratge sotmès a n'Huch de Mataplana; descripció del castell.

(Lectura de poesies provençals, de troços de les *Razós de Trobar* y traducció).

Dia 17. Festa.

Dia 24. Sisena conferencia. 4.ª del Període Provençal.

Ramon Vidal de Besalú (continuació). *Noves:* «Unas novas vos vuelh comtar...» Narració d'un juglar feta en la cort d'Alfons de Castella a pro-

pòsit de l'aventura del gelós Alfons de Barbastre: «Abril issi'e mays intrava...» Ressenya curiosa de les corts que En Vidal havia visitat y dels nobles que havia tractat.

Serverí de Girona. Composicions amoroses dedicades a la «Dompna dels Cartz». Gènero sentenciós y moral en que's distingeix.

Guillem de Bergadà. Composicions sentimentals inspirades probablement per Na Anglesa de Cardona. Vida aventurera y criminal d'aquest trovador llegendari. Cinisme horrible de moltes obres seves, atacant al seu germà, a n'En Pons de Mataplana, al bisbe d'Urgell, al rey d'Aragó, etc. Retractació a la mort d'En Pons de Mataplana.

Amaneu des Escàs. Doneaires (curiositat paremiològica de la carta endreçada a una dama queixant-se d'estar-ne allunyat): «Estenhamen del escudier que fe aquel mateis Dieu d'amors» y «Ensenhamen de la donzela». Importancia d'abdues instruccions.

Pere III d'Aragó el Gran. Sirventès dirigit al trovador Pere Selvatge.

Ullada general sobre'ls cèlebres trovadors provençals.

Relacions de la cavalleria ab la poesia trovadoresca.

Desaparició de la literatura provençal: creuhada contra'ls albigesos; crema de les obres provençals ordenada per l'Inquisició; absorció dels antichs comtats independents, pel centralisme francès.

Renaixement de la poesia a Tolosa. Jochs Florals (1324). Convocatoria a tots els països de la *llengua d'oc.* Restauració dels Jochs Florals en 1495. Clemencia Isaura. Resucita la festa, però no l'antich esperit provençal.

(Lectura y traducció de troços escullits.)

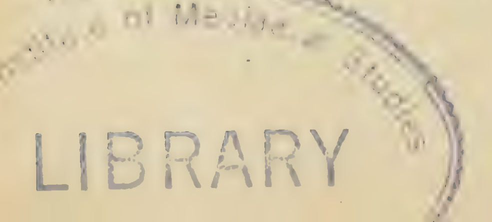
NOVA

Hem rebut el primer número de l'*Universitat Catalana,* que torna a publicar-se ab un cos de Redacció notablement extès, ab representació de les principals societats escolars y docents catalanes, y ab un programa ample y ben traçat que abraça la totalitat d'educació nacional y social catalana. Això es lo que's llegeix en son notable article de presentació y queda feliçment sintetisat ab al sub-títol «Revista mensual d'educació nacional» que s'ha afegit a la portada. Llarga y profitosa vida desitgem a la jove Revista, que no dubtem que serà una arma poderosa a la causa de la renaixença catalana.

Errades. — En el número anterior, plana 64, en la Conclusió 4.ª, on diu *Maselau,* llegeixi-s *Menelau.*

En la plana 67, ratlla 42, on diu: a l'*escala* del romanticisme... llegeixi-s: a l'*escalf* del romanticisme.

Barcelona. — Tip. *L'Avenç*: Ronda de l'Universitat, 20. — Telefon 115

ANY XIV BARCELONA, ABRIL DE 1904 NUM. 111

Butlletí
del
Centre Excursionista de Catalunya

Del Noguera-Pallaresa al Noguera-Ribagorçana

A TRAVERS DEL FLAMISSELL

(Acabament)

ASCENSIÓ A LA SERRA DE SANT GERVÁS

DE ÇARROCA DE BELLERA A VIU, LABAIX Y PONT DE SUERT

Aixís que s'atravessa el pont de dalt, la ribera de Çarroca's va encongint més y més fins a quedar quasi bé tancada prop de Xerallo, miserable caseriu encastat en les negroses roques per on se desvia'l camí de Perves. La pujada es llarga, més un hi arriba sense donar-sen compte, guaitant sempre de l'una a l'altra banda, continuament abstret pels esplèndits paisatges que's desenrotllen com més va enlairant-se.

Per damunt de la vall de Les Iglesies, que's deixa al darrera, s'alcen els imposants massius de Castellnou d'Abellanos y Manyanet ab la punta dominant del Cerví, sobre mateix de la congesta d'Euga-blanca y port d'Erta.

Guanyada la creu de Perves, s'entra tot seguit a la vessant del Noguera-Ribagorçana, en la riallera vall de Viu de Llebata.

El barranch d'Adons, qual direcció es de S. a N., se decanta per sota'l poble cap a ponent; s'ajunta més avall ab el torrent de Masivert, que baixa de la vall d'Erta, orientada de N. a S., y, desprès de recullir les aigües del Peranera, prop de Gironella, embranquen ab lo Noguera de Ribagorça al bell costat del Convent de Labaix.

Viu se troba recolsat al peu d'una llargueruda penya de cara a mig-jorn al davant de la vall d'Adons.

L'iglesia, d'estil romànich, es molt notable. La porta s'obre en la paret lateral de mà dreta vers al S. Consta de dues arcades ab les corresponents columnes y capitells. Ressegueix la fatxada y absis una senzilla arcuació a tall de cornisa. L'interior es d'una sola nau ab volta de mig punt, sostinguda per dos archs formers que descancen sobre altres tantes columnes amparades en els murs. Es impossible apreciar cap detall dels capitells, mentres no desaparegui l'emblanquinat ab que en mala hora varen empastifar-los.

En aquell mateix lloch hi havia hagut el convent de Sant Joan, dependent del de Santa Maria de Labaix. Fou fundat l'any 946, que'n feren donació an aquell monastir Aton, bisbe de Pallars, y el comte Guillem. Sa situació, segons se llegeix en l'acta, era «in spelunca quæ est in pago de Kastro Vivitano».

La construcció de l'actual iglesia porta'l traçat del segle XII y sembla que havia pertengut als templaris.

El camí segueix faldejant les estribacions del Montiberri, entre'l bosch de Viu y'l torrent que s'escorre a gran fondaria, llepant les cayents del Monebuy, aiguavés del riu de Les Iglesies.

Causa veritable pena el considerar com han anat desapareixent les immenses boscuries que poblaven aquelles serres avuy rocoses y descarnades.

El descuit per una part y la cobdicia d'un mal entès negoci per l'altra, acaben de deixar despullades nostres montanyes, abans cobertes d'esplèndida vegetació. D'aqueixa calamitat tampoch va escapar-sen el bosch de Viu; però, gracies a l'acord convingut entre'ls vehins de no escapsar ni un bri d'herba durant un cert nombre d'anys, avuy el veyem altra vegada rebrotar ufanós y ple de vida. Menos mal si a la fi s'esmenen.

Passat el bosch de Viu, se travessa'l pla o collada de Montiberri, dominant un extens panorama. A la dreta les valls de Malpàs, Erta y Erill-Castell, de vessants mogudes y alterosos pichs. Vers al NO., la vista's pert de cim en cim desde les montanyes de Caldes fins més enllà de Venasch, presidint la serra Malehida aquell admirable conjunt.

La baixada de Montiberri es llarga y perillosa si no s'abandona la cavalleria. Al peu del camí, davant de les cases, hi brolla una regalada font, estació obligada dels pochs vianants que s'arrisquen a visitar aquelles arreconades terres.

Mitja hora aprés ja s'entra en la canal del barranch y's veu lliscar al fons lo Noguera-Ribagorçana, que separa Catalunya d'Aragó.

A l'altre costat del torrent, y a poques passes del riu, hi han les ruines del convent de Santa Maria de Labaix, desde molts anys convertides en pública pedrera pels vehins del Pont de Suert, destroçant y malmetent aquella interessantíssima joya romànica, sense que ningú hagi protestat d'aytal profanació artística.

La disposició de l'iglesia encara pot apreciar-se; no aixís els claustres y demés dependencies que's veuen a mà dreta, convertits en munt de runa, mil voltes remoguda per la gent cobdiciosa, cercant imaginaris tresors que allí creuen enterrats. La porta està completament destruida, lo mateix que'l finestral que donava llum a l'interior.

Era l'iglesia, d'una ampla y aixecada nau de mig punt, dividida en quatre compartiments per archs formers que descançaven sobre revingudes columnes ab aixafat capitell, apoyades en els murs laterals. Encara resten en peu les de l'esquerra y un troç de volta immediat a la de l'absis, que era més baixa y també's troba trencada. Afectava la forma de creu llatina, ab un absis a l'extrem de cada braç, que degué desaparèixer ab les restauracions dels darrers segles, puix foren allargades les capelles y adornades ab motllures del més extremat barroquisme, quals mostres poden observar-se encara. A ran de la fatxada s'alça una espadanya de tres finestrals sobreposats, dobles els dos primers y d'una obertura sola'l darrer, que s'està cayent.

Capitells del claustre de Santa Maria de Labaix

Els claustres, segons els datos que he pogut recullir, eren molt petitets. Els capitells que's veuen montats a casa de D. Carles Saura, del Pont de Suert, són de variats dibuixos y semblen pertànyer al segle XI.

Les primeres noticies que's tenen d'aquest important monastir corresponen al darrer terç del segle VIII. D'ell depenien, com he dit abans, Sant Joan de Viu, Sant Julià de Sentís y Sant Genís de Bellera.

Els comtes de Pallars, quals dominis s'extenien per la vessant esquerra del Ribagorçana fins a la vall de Bohí, varen fer-li moltes donacions durant els segles X, XI y XII, en quina època degué arribar al període més brillant de la seva historia, íntimament lligada ab la d'aquell comtat, sobre quin territori, en sa part occidental, exercí una veritable influencia, aixís com el monastir de Gerri la tenia en el centre del Pallars.

Vora de riu amunt, caminant entremig de prats y ombrívoles arbredes, als tres quarts s'arriba al Pont de Suert, poble de típich aspecte, ab ses dues places y carrers adjunts coberts d'amples porxades, en les que s'hi observen alguns detalls del convent de Labaix. L'única nota de vida moderna que s'hi veu es una petita fàbrica de filats y teixits de llana, que, ab sa competidora de Senterada, són els dos únichs establiments industrials d'aquella montanya.

El Pont es la població més important de l'alta conca Ribagor-

PONT DE SUERT

çana; té bones fondes y es punt de molt trànsit, sobre tot a l'estiu, que hi fan parada els que's dirigeixen a Caldes de Bohí, tant si hi van desde Tremp cap a Areny y Sopeira, com si hi pugen desde la Pobla per Çarroca y Viu. Aquest té l'aventatge d'esser més poblat, més no es tant bo com l'altre. La distancia pera'ls que venen de terra baixa, si fa o no fa, es igual. Desde Tremp hi han onze hores ben bones; y per la Pobla se n'hi posen deu, havent-hi d'afegir set quarts de carruatge de l'una a l'altra població. Del Pont a Caldes se necessiten cinch hores més; de manera que no s'en pot treure res d'una jornada y mitja de cavalleria. També s'hi pot anar pel port

d'Erta, però es molt difícil transitar-lo a cavall. Si'l camí estés arreglat, ab una llarga jornada s'hi pujaria desde la Pobla estant, per esser el camí més dret.

Malgrat considerar-se'l Noguera-Ribagorçana'l límit entre Aragó y Catalunya, la veritable divisoria la constitueixen els termes municipals dels respectius pobles, situats a cada costat de ribera, segons pertanyin a una o altra regió.

Com en aquest desditxat país tot se fa de qualsevol manera, y l'element oficial sempre viu a tres quarts de quinze, al fer-se la demarcació administrativa varen senyalar la ribera dreta a la provincia d'Osca y l'esquerra a la de Lleida, resultant d'això que'ls pobles com el Pont de Suert, que té algunes cases y bona part de terme en la banda oposada, havia de tributar a dues provincies diferentes, y en lo judicial era difícil posar en clar quina jurisdicció havia de conèixer en els assumptos qual competencia la determina el territori o bé'l domicili. En vista d'aquest guirigall, varen haver de dictar-se noves disposicions deixant-ho en la forma expressada. Tant fàcil com era preveure-ho!

Però l'etzegallada més grossa y que més ens cou va esser l'arrencar-nos de casa nostra el Ribagorça, que es ben català, y que encara pertany en lo espiritual al bisbat de Lleida. Aquesta sí que no'ls ho perdonarem may.

De Pont de Suert a la Pobla de Segur, per la vall d'Adons y Pinyana. — Ascensió a la Serra de Sant Gervas

Al sortir de Pont de Suert volia anar-men Noguera-Ribagorçana avall fins a Brugulat y, pujant per Esquena d'Ase, guanyar el Coll de Sant Roch, que separa'l Montiberri de Sant Gervàs. Més no havent trobat qui m'acompanyés, no vaig tindre més remey que desfer part del camí recorregut y, desde Viu de Llebata, remontar la solitaria vall d'Adons, que's veu tancada a mig-jorn per l'espadat tossal de la Bedoga, punta oriental de la serra que havia de assolir.

El poble està situat a l'extrem S. de l'esmentada vall. El formen unes catorze o quinze cases agrupades a redós d'una isolada roca, al cim del turó que serví de fonament al castell d'*Atonze*, del qual ne trobem noticies en documents que's remonten al segle X.

Tant Adons com Abella, que s'alça un quart enllà vers ponent, dalt d'una penya sota de la collada de Sant Roch, són dos pobles dels més pobres de la montanya, y no es extrany, perquè les pastu-

res no hi són molt abundoses, y la terra de conreu que tenen es poca y de mala qualitat. Per altra part, la falta d'aigua en el barranch y de vegetació en les properes serres donen an aquell recó un aspecte de tristesa que contrasta ab els verdosos pradells de la baixa vall.

El que m'acompanyava'n diu la Siberia, perquè, estant orientada al N., les primeres neus ja s'hi eternisen y's troba quasi incomunicada en mig d'aquell desert.

Pera pujar al Sant Gervàs lo millor es pendre a Adons com a punt de sortida. Encara que allí no hi hagi hostal, a can Coma s'hi troba sempre un bon aculliment.

No es una ascensió arriscada ni per sa altura ni per l'escabrositat del terrer, que permet fer-la en hora y mitja. L'especial situació prop de l'alt Pireneu y els dilatats panorames que tant en les vessants del Pallars com en les del Ribagorça desde'l cim se descobreixen, fan que resulti un punt interessantíssim y molt digne d'esser conegut dels excursionistes.

El camí arrenca a cinch minuts d'Adons, y en direcció S. va serpejant la montanya entre roques calices esmicolades pels agents atmosfèrichs. Seguint-lo, naturalment resulta més descansat, però també's fa molta més marrada. Deixant, donchs, de banda'l corriol, anàrem pujant pel dret roqueral amunt, ab tot y esser més fadigosa l'ascensió. Als tres quarts atravessàrem les *bohigues*, petit planell conreuat a mitja montanya, desde aon la pendent esdevé més sobtada, perdent-se ja tot rastre de camí. En lloch de continuar en la mateixa direcció, varem trencar a la dreta vers a l'O., per esser molt més fàcil d'escalar que no pas per l'altre costat de serra, despullada de vegetació, perquè en aquesta podiem arrapar-nos en els boixos que cobreixen la vessant y ens permetia guanyar la carena abans de mitja hora sense grans esforços.

Arribats al coll, ens trobem a vint minuts dels dos punts culminants. El més occidental, anomenat penya de Sant Gervàs, s'en puja a 1,880 m. alt., y el tossal de la Bedoga d'Adons, en direcció a sol ixent, alcança una altitut de 1,839 m. Malgrat esser més baix, els enginyers espanyols varen establir allí una senyal geodèsica.

Ha dit un cèlebre excursionista francès que per la banda de mig-jorn era inaccessible aquesta serra a causa dels espadats que s'aixequen a uns 300 metres tallats a pich. Això no es pas veritat: podrà no esser possible guanyar directament els cims més enlayrats, però no hi ha dubte que venint pel S. pot fer-se l'ascensió ab més o menys treballs, anant a parar al collador abans esmentat,

que es el punt més baix entre'ls dos pichs. Allí s'obre'l pas del Porthús, el qual no ve a esser més que una escletxa practicada en la penya, fàcilment franquejable pera'ls que estiguin avesats a córrer per males terres.

Seguint aqueix viarany, en una hora y mitja s'arriba a la Torre de Tamurcia, primer poble de la comarca coneguda per la Terreta, que's veu de cap a cap atravessada pel Noguera-Ribagorçana desde Sopeyra fins prop d'Areny.

L'ermita de Sant Gervàs, que dona nom a la serra, queda amagada en aquell mateix indret sota de les roques que ab les Cornasses d'Aulet o Talló d'Aulet, a l'altre costat de riu, formen el congost de Sopeyra.

Aquesta serra segueix d'O.NO. a E.SE. en direcció quasi paralela a la gran cadena pirenenca, ab la que va enllaçada per altres serres secundaries y de la qual sembla independent a causa de la gran depressió que s'observa entre elles.

El panorama que's domina es immens y impossible d'anomenar tots els cims que's desenrotllen al seu voltant. A l'E., les montanyes d'Areo y serres aiguavessants del Segre y Noguera-Pallaresa fins al Boumort; al S., per sobre Camporan, que va a soldar-se ab la Bedoga, el Montsech en tota sa extensió, ab les fondes obertures dels Terradets y del Mont-remey, que donen pas als dos Nogueres abans nombrats; vers a l'O., a la banda oposada del riu, Aulet y Serraduy; y allà al lluny, terra endintre d'Aragó, les serres d'Oroel y de Guarra, el Cotiella y el Turbon; y al N., el gran Pireneu Ribagorçà y Pallarés, destacant-se a primer terme per damunt de la serra de Pinyana els macisos de Llebata, Castellnou d'Abellanos, Aguiró y Capdella, que alimenten al Flamisell.

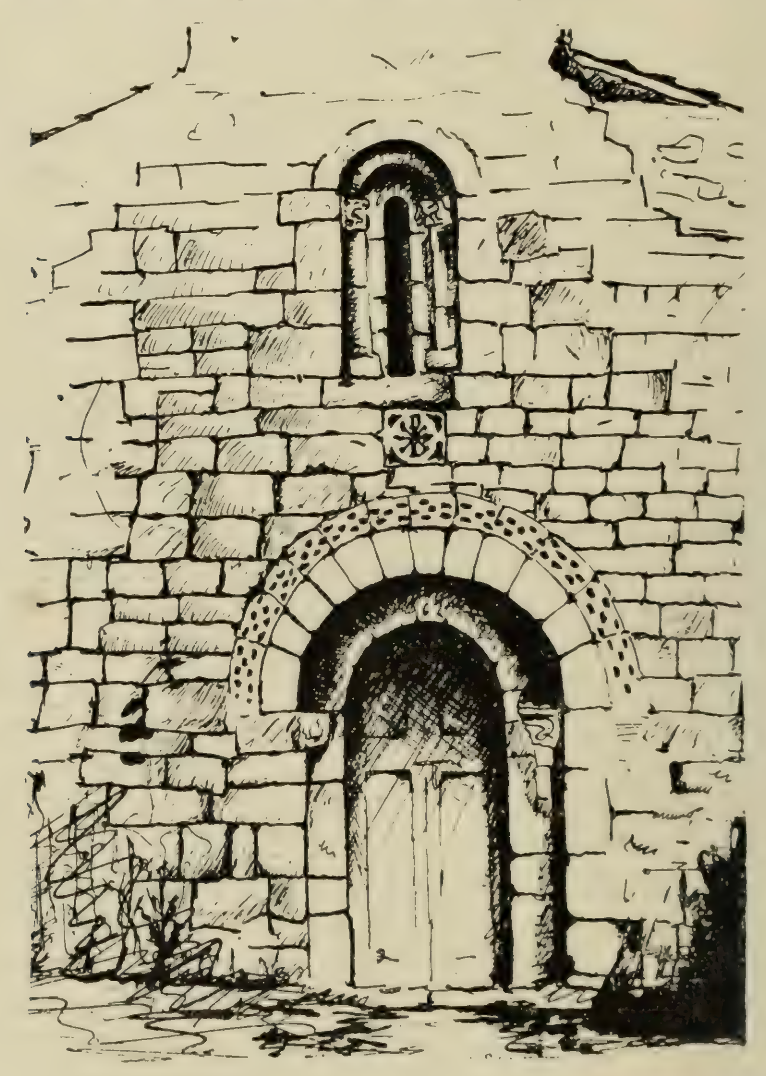
Desde'l tossal de la Bedoga emprenguerem la descensió, llençant-nos rostos avall per la vessant desde aon s'ovira al N. la vall d'Adons fins a Viu, y a l'E. la vall de Pinyana, perllongant-se la vista per damunt del pla de Corts. Allí hi havia hagut un famós bosch d'abets que va cremar-se a mitjans del passat segle, y may més s'han cuidat de replantar-lo. Els tronchs mig carcomits que's veuen escampats ça y enllà, són les úniques despulles que'n resten, y per elles podem formar-nos una petita idea de les colossals proporcions d'aquell abetar sense parió en tota la comarca.

Al cap d'una hora de forta baixada arribàrem altre cop a Adons.

Anant sempre en direcció E. baixant dret a Senterada (3 hores), als cinch minuts sota del poble s'atravessa'l barranch al peu ma-

teix de les cases de la Beguda, y en un quart més se puja al collet anomenat lo Fontanal, que dóna entrada al pla de Corroncuy, en la vessant del Flamissell.

Passades les cases del Pla, recolsat en una penya coronada per una antiga torre que'n diuen del Molar, se veu a mà esquerra, de cara a mig-dia, lo petit poble de Corroncuy (1).

IGLESIA DE CORRONCUY

(1) Es de notar els molts pobles que en el Pallars tenen la terminació en *uy*, abundant més a la part alta que en la Conca. Com a títol de curiositat poso a continuació, per ordre alfabètich, els que he pogut recullir: Arastuy, Balastuy, Bernuy, Beranuy, Bretuy, Bresuy, Celluy, Censuy, Corroncuy, Espuy, Llessuy, Mencuy, Mentuy, Tendruy, Tercuy.

També hi abunden els que tenen la doble *rr* entremig de paraula, com si acusessin un origen vasch. Com a exemple també en citaré uns quants: Arreu,

VALL DE PINYANA. — TOSSAL DE LA BEDOGA D'ADONS (1,839 m. alt.)

Val la pena de fer-hi una visita. Compta unes vinticinch cases, moltes d'elles edificades sota la roca que'ls serveix de paret y teulada a un mateix temps. Una font que neix dintre d'una cova immediata abasta d'aigua als vehins pera totes llurs necessitats. Es un poble antiquíssim, y degut a sa situació, probablement habitat en els temps pre-històrichs y refugi escullit durant la reconquesta.

L'iglesia es romànica y de dimensions molt reduides. Un senzill *ajedreçat* ressegueix el portal d'entrada, format per una motllura que descançava sobre dos capitells toscament treballats, faltant-hi les dues columnes que devien aguantar-los. Entre l'arch d'entrada y'l pesat finestral obert en el mur hi ha gravat l'anagrama de Jesucrist. L'espadanya ab que segurament acabava la fatxada, ha sigut sustituida per un campanaret de pèssim gust.

El camí continua per la vessant N. de la vall de Pinyana o *vall obscura,* tenint a mà dreta'l torrent en quin costat queden lo Tossal y La Bastideta, petites agrupacions de tres o quatre cases.

Pinyana es un poblet bellamet situat a la carena d'un repeu de montanya encatifada de prats, que s'avança de banda a banda perpendicularment al torrent, com si volgués ajuntar les serres de Camporan y Pinyana, donant lloch en la vessant O. pel camí recorregut a l'esmentada vall, dominada a l'extrem per l'estimbat tossal de la Bedoga. Aqueixa pregona clotada havia sigut un extens estany quals aigües han anat obrint-se pas a travers de les penyes que l'empresonaven, escorrent-se per l'estreta gorja que encara'n diuen d'*estany obert*. Mirat aquest congost desde la penya aon s'alçava'l castell al cap del poble, produeix un efecte esferehidor, sobre tot quan el sol se'n va a la posta y les tenebres comencen a amortallar el misteriós esboranch de més d'un centenar de metres, en quin fons se sent gemegar el torrent al rebotre entre les roques que s'han anat agombolant en son llit.

No es extrany que la superstició hagi considerat aquell lloch habitat per bruixes y encantats, y an ells atribueixi'l poble senzill certs monuments qual origen y construcció no sab explicar-se.

Dalt de la serra de Pinyana, que hem vingut vorejant, hi ha un notable dolmen anomenat la *casa encantada*. El formen cinch pedres, que aguanten la que cobreix, de prop de tres metres de llar-

Arros (de Cardós), Barruera, Bayarri, Berros Jossà, Berros Subirà, Biscarri, Bonastarre, Carreu, Callastarri, Carregue, Corroncuy, Corroncó de Durro, Escalarre, Esterri d'Aneu, Esterri de Cardós, Gerri, Ginestarri, Iguerri, Isabarre, Llaborre, Lladorre, Llestarre, Montgarri, Montiverri, Orrit, Sarrahis, Sorre, Surri, Suterranya, Susterris, Unarre, etc.

gada. Si voleu saber com se varen portar allà dalt aquelles pedrasses, us diràn que una nit va sortir una encantada d'estany obert; duya la pedra més grossa al cap, dugues a sota l'aixella, y les més petites a la falda; va seguir torrent avall fins a Cadolla, y desde allí emprengué la pujada; y pera demostrar que no l'afadigava'l pes, afegeixen que no va deixar la filosa en tot lo camí (1).

O. E.

LA CASA ENCANTADA. — DOLMEN DE PINYANA

Desde'l cim aont está situat aquell interessant monument protohistòrich, a cinch quarts del poble y en la mateixa carena a l'envista de la ribera de Sarroca, se descobreix bona part de l'itinerari recorregut.

De Pinyana, en un quart, se baixa a Cadolla. El poble's veu escampat a un y altre costat del barranch, que s'ajunta ab el d'Estany obert, y desaigüen mitja hora avall entre Sarroca y Sentera-da. Antigament aquest poble's trobava en un coster de la montanya dalt dels tossals de Molló, de rares y capritxoses formes, que desde un troç lluny prenen l'aspecte de ruinoses muralles.

Més avall de Cadolla'l camí deixa'l torrent y s'enfila dret a Nahens, curiosament plantat dalt d'una penya sobre'l barranch del seu nom. En cosa de mitja hora's baixa a la *casa blanca*, part d'a-

(1) Pera més detalls sobre aquest curiós monument, vegi-s: *Más monumentos megalíticos en Cataluña*, memoria llegida en l'Academia de Ciencies en 30 de Juny de 1893 per D. Lluís M.ª Vidal, y un treball de D. Francesch Carreras y Candi insertat en el *Butlletí de la Real Academia de Bonas Lletras* corresponent a Abril-Juny de 1903.

munt de Senterada, petita vila enclavada, com he dit abans, entre les riberes de Sarroca y de la Pobleta. Seguint el curs del Flamissell, a les dues hores, havent atravessat el congost d'Erinyà, arribava a la Pobla de Segur, trobant-me altra volta ab el Noguera-Pallaresa quinze kilometres més avall del començament d'aquesta excursió, donant-la allí per acabada.

ceferí ROCAFORT

Janer de 1903.

LO VALLÈS

(Continuació)

HIDROGRAFIA DEL VALLÈS

Dels accidents orogràfichs abans citats se dedueix que'l Vallès pertany a tres conques hidrogràfiques: la del Besòs en el centre, la del Tordera en l'extrem NE., y la del Llobregat en el límit SO.

Conca del Besòs. — El Congost entra en el Vallès encaixonat entre grans desfiladers, y en aquestes condicions atravessa'ls termes d'Aiguafreda, Figaró y La Garriga, però ja en aquest terme la vall s'obra y les vessants se suavisen, marxant per Llerona a terminar en les planuries de Granollers, Palou y Montmeló.

El Congost propriament dit no té afluents de gran importancia. Són los principals a la dreta: el torrent de Llovinar y el de Fondos, que baixen del pla de la Garga; a l'esquerra: la riera de la Llovina, el torrent de la Lloveta y la riera de Bancó, que baixa del pla de la Calma; el torrent de Vallcarcara, que naix en el Socau; la riera de Blancafort, el torrent de Sant Fortuny y el de can Grau, que desaigüen en el terme de La Garriga, y la riera de Corró, que, derivada de l'ermita de Sant Cristòfol, corre per Samalús, Corró de Munt, Corró de Vall, fins la Ferreria, al N. de Granollers, on desemboca.

El Mogent, considerat per alguns com la part superior del Besòs, no es més que un petit riu que serpenteja pel peu septentrional de la cordillera de la costa, tenint son naixement sota'l santuari de Nostra Senyora de Corredor, y unint-se ab el Congost després de regar los camps de Llinàs, Cardedeu, Bell-lloch, La Roca, Vilanova de la Roca y Montornès, quals termes recorre seguint la direcció de SO. La poca distancia que separa la cordillera litoral de l'E. del jaç del Mogent es causa de la poca importancia dels afluents

que reb per la part esquerra; los principals són: la riera de Molina y'ls torrents de Vall d'Arriat y de Cabanes; per la dreta reb, entre altres, les rieres de Vilamajor y de Guiolà, que desaigüen a Llinàs; el torrent Alemany, que ve de Sant Pere de Vilamajor; la riera d'Oniach o Vallfornés, que ve dels cims de Tagamanent y rega la vila de Cardedeu; el torrent de Villalba, que naix en les Franqueses, prop de Marata; el torrent de Riusech, el que baixa de Torre de Pinós, y la riera que, naixent en aqueix mateix lloch, desaigua en los voltants de Casa Rovira, en el terme de La Roca.

Al reunir-se en Montmeló les aigües del Congost y del Mogent, l'única corrent que's forma continua en direcció al SO., fins a Montcada, on li surt al pas la cordillera litoral, y, atravessant-la per entre la serra de Montcada y el coll de Tapioles, s'escorra cap al S., en terme ja del *Barcelonès.*

Units el Congost y el Mogent en Montmeló, formant el Besòs, sols reben per la part esquerra les rieres de Cabanals, Xaragall, Montornés, Martorelles, Sant Fost y Cabanes, de poca importancia totes elles.

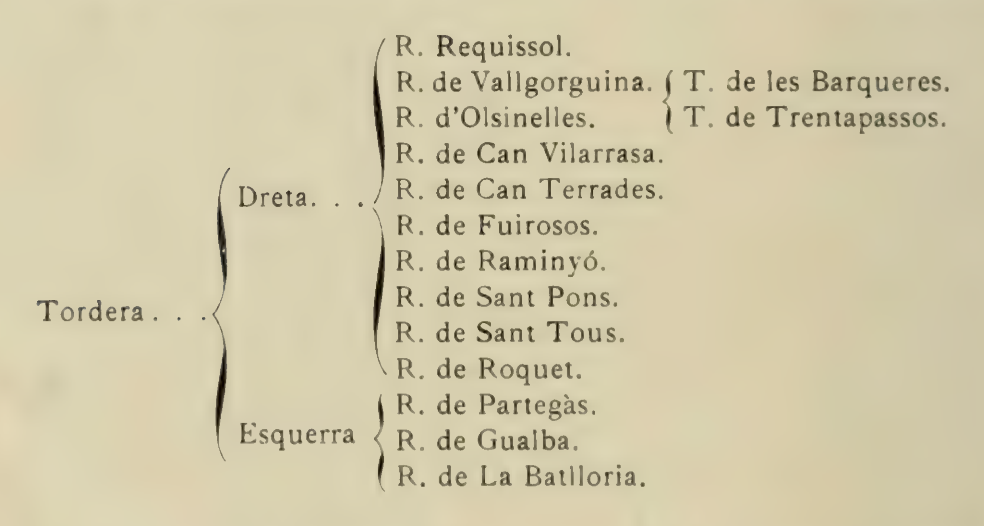
No pot dir-se lo mateix respecte a les que desaigüen per la dreta; són les principals: la riera de Parets o Tenes, que naix en los monts de Collsuspina y s'escorra per Castellcir, Sant Quirse de Safaja, Sant Pere de Begues, Santa Eulalia de Ronsana, Llissà de Munt, Llissà de Vall y Parets, en quals termes reb altres corrents secundaries, com són el Rossinyol, per la cascada de Sant Miquel del Fay; la riera de Mollet, provinent de Gallechs y Palaudaries; la de Caldes, que atravessa per Palau Solitar y Caldes, y té un afluent important en la riera de la Roca, que baixa del santuari de Sant Sadurní de Gallifa y Sentmenat; la de Santa Perpetua y el riu Ripoll o Ripollet, que recull les aigües del Pla de la Bauma, de la serra de les Aligues, de la Frau, de Obsed, de la serra de Montengàs o de Sant Llorenç y de la de Cavall Bernat, escorrent-se per Sant Llorenç Savall, Sant Feliu del Recó, Sant Esteve de Castellar, Sant Vicens de Junqueres, Sabadell, Santa Maria de Barberà, Ripollet y Montcada, lloch de la confluencia. Aquest important afluent compta ab nombrosos tributaris, essent dignes de menció los torrents de les Comes, de Casa Galí, de la Roca y de les Fosques, la Riera Seca, y els torrents de Vich, Bonet, Castellarvell, Argelaguet, Moragues, Capellans y Junqueres, en la part alta; y en la baixa, la Riera Seca de Polinyà y les de Sant Quirse y Sant Cugat. En lo següent esquema pot veure-s resumida tota la conca del Besòs:

- Besòs, dreta
  - R. Congost
    - Dreta. . .
      - R. de Sant Antoni. Torrent de les Tallades.
      - T. del Llovinar.
      - T. de Tondes.
    - R. del Gorch Negre.
    - Esquerra
      - R. de la Llovina.
      - T. de la Lloveta.
      - R. del Bancó.
      - T. de Vallcarcara.
      - R. de Blancafort.
      - T. de Sant Fortuny.
      - T. de Can Grau.
      - R. de Corró.
  - R. de Parets. . . . . R. Rossinyol.
  - R. de Mollet.
  - R. de Caldes. . . . . R. de la Roca.
  - R. de Santa Perpetua.
  - R. Ripoll o Ripollet. . .
    - T. de les Comes.
    - T. de Can Galí.
    - T. de la Roca.
    - T. de les Forques.
    - Riera Seca.
    - T. de Vich.
    - T. de Bonet.
    - T. de Castellarvell.
    - T. de Argelaguet.
    - T. de Moragues.
    - T. dels Capellans.
    - T. de Junqueres.
    - R. Seca de Polinyà.
    - R. de Sant Quirse.
    - R. de Sant Cugat.
- Besòs esquerra
  - R. Mogent
    - Dreta. . .
      - R. de Vilamajor.
      - R. de Guiolà.
      - T. d'Alemany.
      - R. d'Oniach.
      - T. de Villalba.
      - T. de Riusech.
      - T. de Torre de Pinós.
    - R. de Can Rovira.
    - Esquerra
      - R. de Molina.
      - T. de Vall d'Arriot.
      - T. de Cabanes.
  - R. de Cabanals.
  - R. de Xaragall.
  - R. de Montornés.
  - R. de Martorelles.
  - R. de Sant Fost.
  - R. de Cabanes.

Conca del Tordera. — El Tordera naix en les vessants meridionals del Montseny y les orientals del Pla de la Calma, y després corre per molt temps entre terrers montanyosos, trenca al SE. per la planuria de Sant Esteve y Santa Maria de Palautordera, y al tocar a la vila de Sant Celoni tomba en àngol recte y marxa en direcció al NE. per Vilardell y Gualba, fins a Fogàs de Tordera, ont adquireix sa primitiva direcció, fins al mar.

Los afluents principals, pertanyents al Vallès, per la part esquerra, són: les rieres de Partegàs, Gualba y La Batlloria. La riera de Partegàs naix més amunt de Muscaroles, la de Gualba en l'ermita de Santa Elena, y la de la Batlloria en los cims del Montseny.

Per la dreta ne reb molts, però són poch abundants; entre ells hi ha: el riu Requissol, que baixa de Santa Susagna; la riera de Vallgorguina, que recull les aigües de Collsacreu y Nostra Senyora del Corredor, tenint aquesta última per tributaris els torrents de les Barqueres y Trenta-passos; la riera d'Olsinelles, que desaigua al peu de Sant Celoni, y les de Can Vilarrasa y Can Terrades, que s'uneixen al Tordera davant de Gualba y La Batlloria respectivament, y la de Fuirosos, que es de les més notables. La conca del Tordera, pertanyent al Vallès, pot veure-s en lo següent esquema:

Conca del Llobregat. — La conca del Llobregat, pertanyent al Vallès, es molt poch important y consta sols de la riera de Gayà, que desemboca al N. de Martorell, una mica més amunt de la confluencia del Noya, y té per tributaria a la riera de la Torra, que reb a la de Buxadell; la riera de Rubí, que es producte de la de Tarrassa, derivada de la serra del Pou; y de la de les Arenes, que naix en Sant Llorenç del Munt; y ademés les que baixen de Santa Creu

d'Olorde y Vallvidrera per la vessant N. de la serralada del Tibidabo. En esquema són:

Llobregat, dreta	R. de Gayà. R. de la Torra, R. de Buxadell.	
	R. de Rubí .	R. de Tarrassa.
		R. de les Arenes.
	R. de Santa Creu d'Olorde.	
	R. de Vallvidrera.	

Aquestes són les linies més capdals de l'hidrografia del Vallès. La direcció d'aquestes corrents està determinada pel sistema orogràfich ja descrit; les principals desigualtats del terrer són paraleles, a poca diferencia, als límits occidentals, o sia que van de N. a S., desviant-se molt poch cap a l'E. Tal es el curs de la riera de Vilamajor, de la del Congost, de la de les Arenes, de la de Caldes de Montbuy, de la de Santiga, del riu Ripollet, del Tenes, de la de Sant Quirse y altres. El Ripollet y la riera de Sant Quirse, a l'acostar-se als límits del SE., formen una recolsada cap a l'E., y junt ab la riera de Sant Cugat, paralela als dits termes, van a juntar-se al Besòs en el congost de Montcada. El curs de la corrent mare es paralel als límits SE., fins a trobar-se ab el Ripollet, en que agafa la direcció de N. a S.

Ab l'hidrografia del Vallès estan íntimament relacionades algunes meravelles y accidents de reconeguda importancia, com són la cascada de Sant Miquel del Fay, la Bancó, les Barbotes, els Caus de Guitart, Gorch Negre y altres, que no està dintre'l tema assenyalat el descriure.

Aigües minerals. — Gracies a sa constitució geològica, té'l Vallès aigües minero-medecinals de tal importancia, que poden comparar-se ab les mellors de l'extranger. Les fonts principals estàn situades en terrers numulítich, granítich y silúrich, y corresponen a la Puda de Montserrat, Caldes de Montbuy y La Garriga. D'aquestes dues últimes fonts brollen aigües *clorurades-sòdiques*, y de la primera *sulfuroses-sòdiques*.

A n'aquestes deuen afegir-se altres fonts de menys importancia, com són les ferruginoses de Vilamajor, Bell-lloch y Canovelles.

No posem l'anàlisis químich d'aquestes aigües perquè això donaria un caràcter de *guia* o inventari al nostre treball, apartantnos del tema.

Norbert FONT y SAGUÉ, Pbre.

(Seguirà)

NOTES DEL BERGADÁ

(Acabament)

III

Queralt

S'alça majestuosa la montanya de Queralt al NO. de la ciutat de Berga, fent vantguarda al Pireneu, en la part mig-dia de la comarca. Se presenta abrupte y acinglerada, encara que mostrant de tret en tret xamoses clapices de verdor, que armonisen bé ab la rogenca nuesa de la roca. De desde'l timó y sajulida, fins al pi, l'alsina y'l teix, s'arrelen y arrapen en ses pendents, xuclant la sava, malgrat les rues de palets, cingles y descasadors de roca escarida.

Llevat de les vistes panoràmiques que deliten a l'excursionista, al presentar-se, dilatadíssimes, immenses, desde'ls cims més enlairats del Pireneu, el cim de Queralt es una de les mirandes més sublims, mostrant en les direccions SE. y O. un horitzó sens límits, fins a juntar-se al lluny les montanyes ab l'atzur del firmament, dominant les provincies de Barcelona, Lleida y Girona ab llurs estols de ciutats, pobles y masies, que apar que reposen en sos cims, vessants y fondalades. No més en la direcció N. troba la vista obstruit lo pas, al topar ab un mur de montanyes, la Figuerassa y les de Peguera, que priven de fitar al proper cor del Pireneu, restant exclusivament a l'observador la Vall de l'Estret, el santuari de Corbera y la Cova de Camp Mauri, que desperten en compensació records falaguers pera'ls fills de la comarca.

El santuari de la Verge Maria, bastit en el cim de la repetida montanya (1,170 m. sobre'l nivell del mar), ha atret en el transcurs de les centuries la devoció dels bergadans, que no han escassejat medis, ab tal de muntar-lo a la categoria dels mellors de Catalunya. Compta avuy Queralt ab una espayosa casa-ermita, composta de baixos y dos pisos, ab l'equipatge y mobles necessaris pera atendre als devots, en los dies de pelegrinació més nombrosa. El personal ordinari es de dos ermitans, marit y muller, que cuiden de la venderia y d'arreglar el *confort* als forasters, a l'ensems que'l cuidado espiritual de l'iglesia de la Verge va a càrrech d'un capellà custodi desde últims del segle XIV, en que en Francisco Garreta, mercader de Berga, hi fundà un benefici eclesiàstich.

Per tractar-se d'una construcció moderna no m'ocuparé, com altrament faria, de l'actual iglesia de Queralt. Basti dir que'l solemne acte de benedicció tingué lloch a 21 d'Octubre de l'any 1741, quedant-nos una característica obra del Renaixement, ab imprescindibles pilastres estriades, mostrant capitells ornats ab les fulles d'acant y les volutes de costum. En els dos cossos que corren paralels a la nau hi han vuit retaules d'estil barroch, com també n'es l'altar major, si bé resulta estètich per la sobrietat d'ornamentació, fugint de l'enfarfech y ampulositat propis d'aquella època.

No axís passaré lleugerament l'imatge de Maria que s'hi venera. Va esser aquesta, segons el P. Camós, d'acord ab la tradició, trobada per un bou. Està treballada sobre fusta, seu damunt d'un banquet, medint l'alçada dos pams y mig; sa testa va coberta ab la toca o vel dominical, que usaven les donzelles de l'Edat Mitjana pera assistir al temple, arribant-li fins a les espatlles y cobrint-li, per tant, la cabellera. Vesteix senzilla túnica, de mànegues amples, cenyida a la cintura ab una corretja, fins que, fent-se venir lo mantell per dessota'ls braços, tapant a la túnica, cau aquest desde la falda als peus, deixant entreveure en sos replechs rudimentaries ondulacions de *cañotillo*. Els peus, mig coberts pel llarch y modest mantell, van calçats. Ab l'esquer aixafa un monstre, agegut en la plataforma que serveix de base y peanya a la santa imatge.

Com element imprescindible en l'antiga estatuaria mariana, entra a formar part essencial de nostra imatge de la Mare de Déu, el nin Jesús. Està aquest assegut en el genoll esquer de la Mare, presentant un aspecte rigit y descarnat com aquesta. Ab sa alçaria desproporcionada y actitut de son cos, se destaca d'Ell, més l'impressió de jove sobirà, que de tendre infantó. Referma a aital suggestió l'actitut d'arrimar-se al pit ab la mà esquerra un llibre tancat, a l'ensems que ab la dreta, alçada y plegant dos dits sobre la palma, ab els tres mitjers dona la benedicció al poble. Son vestuatge's reduheix a una túnica, encara més senzilla, però consemblant a la de la Mare, davallant-li fins als peus, que també van calçats.

L'ornamentació d'aquest artístich agrupament es humil y raquítica, pera no qualificar-la de pobre y gairebé nul·la, perquè no ostenta més que un senzill trenat en la collera de la túnica y una modesta cenefa en la vorera inferior del mantell de la Verge. Aon tal vegada hauria pogut apreciar quelcom d'ornamentació, seria en la corona que cenyia'l front de l'imatge; més, per dissort, se veu ab tota evidencia damunt la toca'l rastre de mans barroeres que l'arranaren, a fi de substituir-la per les llampants diademes modernes.

Són efectes deplorables de temporades de corromput ideal artístich, com l'esmentada mutilació, entre altres, lo fet d'amputar-se'ls braços de la Mare y d'envernicar son rostre y'l del Fill, obehint, sens dubte, tals estochs, que l'Art qualifica de profanacions, a l'ignorancia, y més que res a la mania que s'apoderà de l'arquitectura y esculptura en els segles XVI y XVII, que no sens rahó se coneixen ab el qualificatiu de sensuals y materialistes. Veus-aquí la causa perquè, al fer la descripció de l'imatge de referencia, me veig privat d'ocupar-me de la munió de detalls que senyala l'Arqueologia respecte a l'estatuaria en aquesta mena de produccions, y quina modelació y misticisme serveix no poch pera apreciar sa vellura.

Encara que sia axís, no es pas controvertible'l seu origen, perquè no es anacronisme ni temeritat l'afirmar que l'imatge de Queralt es filla llegítima y genuina de l'inspiració romànica, si's tenen en compte'ls anteriors antecedents. Es una d'aquelles Madones que, segons el docte Lafuente en l'*Historia del culto de la Virgen María en España*, marquen bé les petjades de l'esculptura en els segles X, XI y XII, seguint sempre una mateixa pauta convencional a l'impuls d'un sentiment dolç, espiritual y d'una rigidesa y misticisme característichs, imposats per l'escola bisantina, d'acord ab la tradició iconística d'Orient.

Bé podria, ab tal obgecte, refutar la creencia de que les imatges com la que m'ocupa són filles de l'esculptura en marcada decadencia entre'ls gots y vissigots, axís com les tradicions apòcrifes que sustenten que's veneraven allavors unes imatges esculpturades y pintades per Sant Lluch. Més la crítica basada en sòlids fonaments, no sols desprecía tals opinions, sinó que senyala an aquestes obres èpoques d'origen tant posterior, que res tenen que veure ab gots, romans y ni, si's vol, ab mussàrabs.

IV

La Capella de l'Oratori

Al tractar ab l'extensió que'm permet aquest treball del Santuari de Queralt, y sobre tot de l'imatge que l'engalana, me trobo en la precisió d'ocupar-me, encara que sia lleugerament, de la Capella de l'Oratori, nascuda del patronat d'aquell Santuari sobre la població de Berga. Desde que la parroquia de Sant Pere de Madrona, en la qual estava compresa antigament l'esmentat Santuari, passà a

principis del segle XVII a la regencia de la Comunitat de Berga, obehint a un decret del Papa Urbà VIII, aquesta població prengué per patrona y advocada a la Verge Santa de Queralt, recorrent a Ella en ses desventures y calamitats ab la convicció ferma de trobar lo bàlsem guaridor.

Aixís, entre l'esbart de professons y romiatges que s'han anat succehint, com les may interrompudes onades de la mar, trobo en lo Juny de l'any 1687 un succés meravellós esdevingut darrera'l Castell de Berga, al baixar l'imatge de Queralt en professó, ab motiu d'una plaga de llagosta que tirava a perdre les cullites de la comarca. Pera testimoni a l'esdevenidor d'aital aconteixement va construir-se la Capella de l'Oratori al peu de la riera de Metge y en lo mateix lloch aon lo fenòmen se presentà. Aquesta era de petites dimensions, ab un senzillíssim retaule, com aquells oratoris o ermitatges que la devoció ha construit en alguns serrats y al peu del camí ral, que ab prou feina poden arredossar una dotzena de persones. Aquesta capelleta, en los primers trastorns de la guerra dels set anys, tocà ja les conseqüencies fatals del trontoll, desapareixent la campana, un reixat de ferro y unes pintures sobre rajola que historiaven la professó citada; y a l'ensems que l'imatge era retirada per sos patrons, les families Farguell y Cortada, l'alberch mig enrunat quedava a disposició de la pobretalla y dels gitanos. Per últim, apaibagades les passions polítiques y regnant la pau, va reconstruir-se la capella, essent retornada a son lloch d'honor l'imatge de Maria, fins que en eixos darrers anys se li ha dedicat un edifici més espayós y que, per tant, guarda proporció més aproximada que la d'ahir, ab la joya preuada que atresora.

No cal dir que'm refereixo a l'imatge qual tresor arqueològich, malgrat esser lo de més valua de Berga, ha passat totalment desapercebut, perquè no's coneixia sinó per damunt de vestidures postices. Al procedir a llevar-li la moderna indumentaria un se troba sorprès, contemplant un agrupament de pedra negra ab los mateixos perfils, rostres, magnitut y proporcions que'l de Queralt: un mateix ideal artístich dictà les dues, una mateixa mà profana mutilà l'una que l'altra, ab la sola diferencia que'ls rostres de l'agrupament de l'Oratori són enverniçats de més fresch.

A l'objecte, dech confessar ab tota ingenuitat que al topar ab tal coincidencia vaig dubtar un moment entre si l'imatge de Queralt era o no l'autèntica trobada, passant com llampech per ma pensa l'opinió d'esser la que m'ocupa la primitiva y verdadera. A més de fundar-se mon dubte en l'exacta y precisa igualtat de les dues esta-

tues, prenia empenta de la coneixença íntima de la raça bergadana y, per tant, del zel y devoció envers la Verge de Queralt que la caracterisen. Per aquest motiu considerava més o menys probable que al construir-se la Capella de l'Oratori's coloqués en ella la verdadera imatge de Queralt, ab lo fi lloable de sustraure-la a les profanacions de les revoltes esdevenidores, traslladant-la junt als murs de Berga, mentres que s'ocupava'l seu lloch ab una imitació de fusta, ben excusada als ulls del públich, ja que existia la costum de les vestimentes postices, y per això no era possible distingir la materia de construcció.

Més se pot assegurar lo contrari: l'imatge de l'Oratori no ha sigut may la de Queralt, si bé crech que es una exacta imitació gaire bé tant vella com l'original. Documents antichs y fidedignes que tinch a la vista a l'escriure les presents ratlles refermen que la d'aquell Santuari es de fusta, circumstancia que ratifica'l P. Narcís Camós en sa obra *Jardín de María*, a més de 30 anys abans de la construcció de l'Oratori y de l'aconteixement que va motivar-la; això adhuc de detalls de pintura que ofereix la de Queralt y que no poden pas ocultar son origen.

V

La Cova de Camp Maurí

Està situada aquesta Cova a tres quarts d'hora de Berga, en la pendent S. de la montanya de la Figuerassa, després de 20 minuts de deixar lo camí-carretera que condueix a Espinalbet y al Pi de les Tres branques. En la citada pendent, y en una gegantina roca que apar despresa de la Figuerassa, guayta al N. una obertura, com la d'una gran foradada, no presentant-se ab l'aspecte de concavitat fins que un hi es a la vora, a causa de l'inclinació acanalada y de l'estrenyor del terrer entre roques. La seva estructura especial y escasses dimensions reclamen més propriament la denominació de bauma que la de Cova ab que se la coneix. Comença ab una gran obertura, ab volta d'arch marcadament ojival, oferint una mitja claror a tota la cambra. Les parets, a mida que va acotant-se la volta, fins a juntar-se en lo fons ab lo paviment, avancen a topar-se, formant àngul obtús. Ja's compendrà, donchs, que la Cova en qüestió s'endinsa pochs metres en la roca.

En ella no s'hi admiren les belleses que'l continuat goteig en lo transcurs dels segles ha depositat en aquesta mena de recintes y

amagatalls de la quietut platxeriosa y del misteri. L'isolada y esquifida planella que corona la timba ab una clapa de verdor, no dona més que per una pausada gotera, que al caure forma bassal d'aigua crestallina en l'ingrés de la Cova.

Pera rematar aquesta lleugera relació dech fer esment d'un triple eco, que ab escrupulosa fidelitat acústica repeteix fins a 12 sílabes seguides, fent d'armoniosos torna-veus la roca de la Cova, la montanya de la Figuerassa que li serveix de capsalera, y la Serra del Mercadal, que s'alça damunt l'Estret, vorejant lo riu de Metge, fins davant lo Collet de Santa Magdalena.

Més no es pas lo que acabo de descriure, la seva posició, la seva estructura, ni'l paisatge que encercla la Cova de Camp Maurí, el motiu que m'impulsa a tributar-li importancia; perquè certament que per lo ressenyat no la mereix. No obstant, axís com venerem y guardem a manera de preuat tresor l'escon dels avis, per les gestes, les glories y records que simbolisa y remembra, també la Cova de Camp Maurí, encara que raquítica, com vella y de poca valua es en sí la fusta de l'escon, esmenta gestes, glories y recorts que constitueixen la tradició més veneranda de la niçaga bergadana.

Era un dia en que'l món cristià tremolava esferehit al veure caure esmicolats los ceptres y corones als peus del colós de la Mitja Lluna. A Berga, com en lo restant de la península ibèrica, queya a manera de pesanta llosa de plom lo jou de l'opressor sarrahí: los cristians de nostres comarques, al guaitar llurs planures y valls invadides, llurs iglesies profanades, llurs creencies perjades y ferit en lo més íntim llur esperit d'independencia, nota típica y característica de nostres montanyenchs, abandonaren les llars volgudes, entrant al cor del Pireneu pera organisar lo plan de lluyta que sempre ha produit resultats de victoria als nostres braus.

Segons tradició antiquíssima, los bergadans esculliren pera defensar-se de l'enemich invasor els cims de Queralt, Figuerassa y sobre tot la Cova de Camp Maurí. Aquest mateix nom, Camp del moro (Campus Mauri) o Can Morí, com avuy se pronuncia, revela una victoria obtinguda pels bergadans, deixant capolat l'exèrcit de Abderramàn al passar per la vall de l'Estret, dirigint-se a la Seu d'Urgell. Diu que'ls braus montanyenchs, fent servir de castell inexpugnable'l cim de la Figuerassa y d'amagatall segur a la esmentada Cova, ab les timbes y tronchs dels arbres que queyen a bell ruixat damunt l'exèrcit opressor, deixaren les vessants de la riera de Metge atapahides de cadavres. Continua la tradició contant que ab una lluita de tres jornades lograren los sarrahins gua-

nyar les altures de Corbera, aon sepultaren los capitosts morts en lo lloch conegut per coll de l'Oreller, camí de l'Estany. Encara avuy queden una munió de sepultures que acrediten la victoria: temps enrera s'hi practicaren excavacions que s'assegura donaren per resultat la troballa de richs anells y alhajes d'or.

Pera acabar d'una vegada, em pertany fer constar que en aquesta memorable jornada nasqué la crisàlida que en temps de festes cíviques y torneigs de l'Edat Mitjana, al bes de la tradició, se convertí en papellona d'ales d'argent, en la tradicional Patum, basada en la lluita continua de turchs y cabretes, ab comparses alegòriques y personatges extravagants, com Abul-Afer, avuy mula fera, o mula guita, recordant el succés relatat.

Ara Déu vulgui que, com Berga, la patria catalana pugui celebrar dintre poch una nova Patum ridiculisant en plena llibertat al Centralisme, a l'ensems que commemorant la victoria complerta sobre'l modern morisme espanyol.

BONAVENTURA RIBERA, PBRE.

SECCIÓ OFICIAL

SOCIS ENTRATS DURANT EL PRIMER TRIMESTRE DE 1904

SOCIS RESIDENTS

D. Joseph M.ª Francolí y Vidal.—D. Manuel Grau y Torres.—D. Joseph Ribalta y Montaner.—D. Bonaventura Solà y Andreu.—D. Joan Bta. Mani. — D. Antoni Marquès Fabra. — D.ª Maria Baldó. — D. Lluís Ballart. — D. Joan Batlle. — D. Ignasi Brichs. — D. Víctor Castelló. — D. Joseph Calvo Anton. — D. Francesch Comas y Folchs. — D. Joan Dern. — D. Narcís Gosch y Boix. — D. Joseph Guardiola. — D. Ramon Mestanza.—D. Antoni Novellas. — D. Bonaventura Pedemonte. — D. Pelegrí Trius. — D. C. Vila Bofill. — D. Ramon Ubach. — D. Damià Vives y Roura. — D. Ezequiel Porcel y Alabau. — D. Emili Llatas y Agustí. — D. Joseph Canaleta y Cuadras. — D. Roch Cot y Cot. — D. Francisco Solà y Jener. — D. Enrich Catà y Catà. — D. Guillem Busquets y Vantrerer. — D. Antoni de Falguera y Sivilla. — D. Fèlix Cardellach y Alibés. — D. Joseph Plantada y Artigas. —D. Pasqual Sanz y Barrera.—D. Geroni Martorell y Terrats.—D. Antoni Barandiaran. — D. Rafel Garamendi. — D. Eliseu González Mateo. — Don Lluís Planas. — D. Manuel J. Raspall y Mallol. — D. Joseph M.ª Pericas y Morros. — D. Ricart Vanteren. — D. Francisco Fargas Margenat. — Don Melcior Viñals. — D. Melcior de Palau. — D. Joseph M.ª Font y Blanco.

— D. Francisco Julià y Serrahima. — D. Joseph Pausas. — D. Joan Bruguera Roget.—D. Pere Domenech y Roure.—D. Joseph Goday.—D. Ignasi Mas y Morell. — D. Agustí Domingo y Verdaguer. — D. Joseph Renom. — D. August Aguirre. — D. Manel Mercader. — D. Marcelí Securum. — Don Francisco Guardia Vial. — D. Joseph Coll. — D. Guillem Elguezabal. — D. Jesús Xuclà. — D. Guillem Reynés. — D. Ferran Cels. — D. Joseph Granada. — D. Ricart Segalà. — D.ª Maria Teresa Maspons y Anglasell. — D. Joaquim Aldavert. — D. Pere Arbó. — D. Rafel Mariné Santaló. — D. Antoni Paré. — D. Sebastià Ponsa. — D. Benet Simon y Casals. — D. Joseph de Torner y Miserachs. — D. Joseph Vinyas Narbona.—D. Francisco Baguñà. — D. Eduart Balcells. — D. Albert Blasco. — D. Joan M. Guasch.—D. Frederich Fernandez. — D. Pere Llovet. — D. Anton Margineda. — D. Miquel Mora. — D. Joseph Pons. — D. Francisco Puig. — D. Jaume Terrassa. — D. Enrich Vintró. — D. Ramon Batlle. — D. Anton Coll y Fort. — D. Joseph M.ª Jordan Puyatós. — D. Joseph Poquet. — D. Pere Rius. — D. Robert Soler. — D. Ferran Tarragó. — D. Jaume Garriga y Lluís. — D. Mateu Olivé. — D. Joseph Pey. — D. Pere Torelló. — D. Carlos Albert de Peralta. — D. Joseph Gimeno. — D. Jaume Irla. — D. Francisco López Pasqual. — D. Guillem Martínez Albadalejo.—D. Carlos Pasqual Soldevila. — D. Domingo Sugrañes. — D. Gayetà Baltà. — D. Pedro Mayor Colomé. — D.ª Irene Planas Argemí. — D. Joseph Puig de la Bellacasa.

SOCIS DELEGATS

D. Cristòfol Almirall, a Esparraguera.

DONATIUS PERA LA BIBLIOTECA

Un opúscol de 31 pàgines contenint els discursos dels Srs. Puig y Cadafalch y Omar y Barrera a la memoria de D. Terenci Thos y Codina (A. C. S.).

De l'Orfeó Català: les memories anuals desde 1897 a 1902.

De D. Joseph Soler y Rosal: un plan d'un tancat pel «Pi de les Tres branques».

Un exemplar de la cansó *Els estudiants de Tolosa*.

Un opúscol de 31 pàgines de son autor D. Francesch Carreras y Candi: *Origen de la riera d'Argentona*.

Un opúscol de 47 pàgines titulat: *La política oriental de Alfonso V de Aragón*, de son autor D. Joaquim Miret y Sans.

La *Memoria leída en la Junta General de 31 Enero 1904, del Fomento del Trabajo Nacional.*

L'acta de la sessió pública celebrada a l'Ateneu Barcelonès el 15 d'Octubre de 1903.

Dos exemplars de la cançó popular catalana titulada *L'Esquerpa*.

De D. Sadurní Ginesta Salas: tres cartes geogràfiques, una de Lyon, altra de Cuba y altra de la Colonia del Cap (Africa del Sud).

CRONICA DEL CENTRE

MARÇ DE 1904

EXCURSIONS

A LA SERRA DE LA MARE DE DÉU DEL MONT. — S'efectuà aquesta pintoresca excursió'ls dies 19 y 20, ab assistencia dels socis senyors Basté, Farrarons, Gosch, Pulido, Romaní, Serra, Santamaria, Valls, Vidal y dos companys més no pertanyents al nostre CENTRE.

Ab el primer tren del matí sortiren cap a Figueres, en quina estació trobaren al nostre soci delegat senyor Bosch y Roig, qui, si bé no pogué acompanyar-los durant l'excursió, els tenia ja preparats carruatges y havia organisat lo convenient pera'l bon èxit y major comoditat de la mateixa, lo que de veres li agrahiren tots els companys.

Al punt de les onze sortien de Figueres en dugues tartanes, emprenent la carretera de Besalú fins a Navata, en que's deixa pera agafar lo bon camí que en dugues hores, desde Figueres, los portà fins a Lladó.

D'aquest poble, y mentres s'esperava l'hora de dinar, se visità lo més important, que no es gaire, ja que poc queda de ses antigues belleses arquitectòniques, a no esser l'actual iglesia parroquial, en la que, a més de sa fatxada, es d'admirar l'original pica d'aigua beneita que conté en son interior.

A tres quarts de tres sortien de Lladó acompanyats dels dos guies en Joan Ribera (a) *Virolà* y en Francisco Pineda, que ab els corresponents animals els portaven el bagatge y les provisions pera'l vespre, y quina amabilitat y caràcter servicial se recomana a tots els excursionistes que's dirigeixin per aquelles encontrades. Passant per l'anomenat *serrat de les bateries* y per aprop Sant Martí Sasserra, sempre per franca pujada y en mig un paisatge rublert d'hermosa vegetació, allà a tres quarts de cinch s'aturaren al peu de la tradicional y renomenada Roca rossoladora, a descançar-hi breus instants.

A les cinch tocades foren a la Font de Falgars, al peu de la casa de dit nom. En mig de bosch en que hi predominen els pins, roures y alzines, continuaren la pujada bastant sobtada fins a dalt mateix del Santuari de la Mare de Déu del Mont. El camí, si bé un xic pesat, té vistes panoràmiques ben hermoses, dominant el nevat Canigó y el vehí pich de Bassagoda.

A quarts de set, y al començar a fosquejar, entraren al Santuari, aon ja'ls esperaven, puix los havia avisat la seva arribada'l consoci senyor Teixidó, que hi havia estat aquell mateix dia.

L'endemà al matí la boira no'ls permeté admirar aquell magnífich panorama que s'ovira desde'l Santuari, situat al cim mateix de la montanya y a una altitut de més de 1,200 m. Axís es que, més que admirar-la, tingueren d'endavinar aquella imponent vista que ofereix a la contemplació de l'excursionista la meitat de nostra benvolguda Catalunya. Tingueren de contentar-se en visitar el Santuari, ab sa senzilla iglesia, en la que's

venera l'imatge de la Mare de Déu de tanta anomenada en tota aquella rodalia.

Després de despedir-se de l'amable senyor rector, que'ls havia rebut molt afablement, y essent ja prop les vuit del matí, deixaren el Santuari, y, ab una tramontana y plovisqueig que'ls molestava bastant, emprengueren la baixada cap a les runes de l'antich monastir de Sant Llorenç del Mont, del que poch ne queda en peu, essent de notable, a més de son pintoresch aspecte, el troç de claustre, obra primitiva, de petites y baixes arcades, que són sostingudes per romàniques columnes ben toscament treballades. Avuy el monastir està convertit en parroquia del poblet de Sous.

El camí que seguiren en la devallada era pintoresch a tot ser-ho, y, passant per sota'ls penyals de Roca Pastora, a quarts de dèu arribaren al pla de Beuda, y al poch temps al poble y parroquia del mateix nom. Després de visitar la seva romànica iglesia y descançar uns moments en una casa vehina, y sense anar a l'antich castell que s'aixeca a l'altre extrem del pla, se dirigiren per bon camí carreter cap a Besalú, ont arribaren en cosa d'una hora.

Després de contractar els carruatges que a la tarda'ls havien de portar a Girona, y mentres esperaven el dinar que a la posada de Cân Felip els estaven preparant, visitaren lo més important de l'antiga capital del comtat de Besalú. Les runes de l'importantíssima Colegiata de Santa Maria y de l'antich castell-palau; les iglesies de Sant Pere y de Sant Vicens, y tot lo que de més notable guarda aquesta històrica vila, fou visitat a corre-cuita per nostres companys, als qui'l temps apremiava pera poder retornar a nostra capital.

Ab gran recança, abans de les dugues de la tarda, abandonaren aquella població que tants records guarda de nostra historia patria, y despedint als bons guies, que tenien de retornar a Lladó, emprengueren en dugues tartanes la carretera que, passant pels pobles de Serinyà, Banyoles, Cornellà, Sarrià y Riudellots, els portà a Girona, pera agafar el tren y arribar a Barcelona, com aixís ho feren, ben satisfets d'aquesta notable excursió.

A Montgrony, Fonts del Llobregat y la Pobla de Lillet. — Els nostres companys senyors Basté, Millet (Tomàs) y Santamaria, junt ab el senyor Balmas, que hi assistia en calitat d'agregat, realisaren aquesta excursió'ls dies 25, 26 y 27 de Març cap aquelles hermoses y nevades encontrades.

Ab el tren del matí sortiren cap a Ripoll, aon dinaren, sortint a la una de la tarda per la carretera de Ribes fins al Pont de les Coves, on prengueren el corriol cap a Cân Barricó y la Collada de Grats, disfrutant d'aquells hermosos cops de vista vers les serres de Montgrony, de Cadí y de Pedraforca, completament nevades, com també ho estava'l paisatge que anaven recorrent. A les cinch tocades arribaren al Coll de la Pardinella, ovirant el pintoresch Santuari de Montgrony y els espadats cingles de Les Gavies, per sota dels quals acabaven de passar; y passant per la font de la Verge de

Montgrony o de la Llet, arribaren al Santuari per allà les set del vespre.

Allí foren molt ben rebuts pel reverent administrador y familia que ab ell viu en aquelles soletats, fent tot seguit un bon foch pera calentar-se y aixugar-se la mullena que tots duyen y quins peus estaven completament xops a causa de la neu que tingueren de trepitjar. Ben reanimats ja, passaren a sopar y a dormir tot seguit, puix l'endemà s'havia de matinejar.

Al dia següent se visità'l Santuari, tot admirant l'esplèndit panorama que desde allí s'ovira, y a les sis tocades se sortí cap a Castellar d'en Huch, passant per Cân Camps, Les Viles, Cân Torra y la romànica ermita de Sant Joan de Cornudell. A les nou en punt s'entrava al pintoresch poble de Castellar, d'original situació y gay aspecte, que atrau desseguida la mirada de l'excursionista.

Per sota'ls esgarrifosos precipicis y cingleres dels Balsos se dirigiren a les Fonts del Llobregat, que, sortint de la viva penya y sota espadat cingle, se llença, formant cascada, al llit del petit riu de Riols, donant lloch a un espectacle verament encisador.

De les Fonts del Llobregat anaren cap a La Pobla de Lillet, de rònech aspecte, bona situació y típichs edificis y antichs casals que li donen tot el caràcter d'una població de l'Edat Mitjana. De La Pobla, y tenint enfront grandiós panorama sobre'l Pedraforca, se dirigiren cap a la romànica ermita de Santa Cecilia de Riutort y cap a l'Hostal Nou, aon se feu nit y se reposà de la jornada, ben aprofitada per cert, que s'havia fet aquell dia.

L'endemà al matí, y a fi de guanyar temps, se prengué un carruatge fins a l'ermita de la Consolació, molt moderna y gayament situada entre alterosos penyals. A quarts de set se deixava aquell lloch, anant cap a la font de la Badella y Pont de Raventí, arribant a Berga a dos quarts d'onze, visitant quelcom de tant important població, dirigint se després cap a Olvan pera pujar en el tren fins a Manresa, y després fins a nostra ciutat, aont arribaren al vespre del mateix dia 27, molt contents de tant important excursió, quins llochs y paisatges recorreguts tant encisador aspecte presentaven ab la neu que arreu els cobria.

CONFERENCIES

L'ART MODERN A CATALUNYA. — El dia 4, el jove arquitecte en Bonaventura Conill va donar la seva anunciada conferencia sobre'l tema que capsa les presents ratlles. Després de conciençuda disertació sobre l'Art en general, feu historia de les seves evolucions, que en tot temps han sigut d'acord ab el caràcter de la societat que li ha donat vida propria. L'Art dels nostres dies, reflexe d'una societat caracterisada per sos nobles afanys de vida y de treball, no pot definir-sel plenament ab tota seguretat per estar encara en l'aubada de la seva existencia, més se distingeix ja per son caràcter eminentment individual y positivista y a més eclèctich. Explicà aquests tres grans caràcters que predominen en el nostre Art modern, en forma ben clara y atractívola, y acabà'l seu valiós treball, que fou caluro-

sament aplaudit per la nombrosa concurrencia en nostre Centre aplegada, fent una aplicació y explicació de l'Art modern a Catalunya.

El dia 11 D. Rossendo Serra y Pagès va dissertar sobre'l tema *Un planter d'escriptores catalanes*, començant per doldre-s de l'endarreriment intellectual de la dòna catalana y encomiant els esforços de la «Societat econòmica barcelonina d'Amichs del País» al crear l'«Escola d'Institutrius y altres carreres pera la Dòna», als que ben poch ha correspost el públich.

Referint-se'l conferenciant a la campanya que fa anys hi ve sostenint pera que les senyoretes tinguin un centre aont anar a apendre'ls coneixements de les coses de la terra (Gramàtica, Literatura, Folk-lore, Historia, etc.), va planye-s del poch interès que han despertat, ab tot y que del migrat número de deixebles que ha tingut n'han sortit varies que són una esperança pera les lletres catalanes.

Va llegir alguns treballs de composició presentats en la classe de Literatura, que més tard han anat insertant-se en varies publicacions catalanes, donant a conèixer els notables baix molts conceptes de les senyoretes Maria Baldó y Sara Llorens y Carreras (abdues socis del Centre Excursionista de Catalunya), ben conegudes ja del públich, y de les que, a més, en va anunciar pròximes conferencies que elles mateixes donaràn sobre assumptes folk-lòrichs, en lo que hi són de reconeguda competencia.

Finalment, va ocupar-se de la poetissa senyoreta Mercè d'Arteaga y Santos, morta, per dissort, en la flor de la joventut, quan tot just començava a escriure. El Sr. Serra va llegir-ne varies composicions, notables per la concisió y delicadesa de sentiment, inspirades totes per una santa resignació y una melangia que arriba a ser cor-prenedora, com la següent poesia, l'última que va fer poch abans de morir y que l'*Ilustració Catalana* va portar en son número del 6 de Setembre de l'any passat:

Tot cusint el vestit blanch,
tot teixint blanques garlandes,
canteu-me aquelles cançons
que sempre'm cantà la mare.

Canteu-me-les baix, ben baix,
com ella me les cantava
quan, posant-me en el breçol,
tot besant-me m'acotxava.

Si llavores m'adormia,
també m'adormiré ara,
que les cançons de breçol
seràn cançons de mortalla.

El conferenciant va dedicar un recort sentidíssim a la seva deixeble y va aixecar-se la sessió, entre'ls aplaudiments de la nombrosa concurrencia.

La vall d'Aneu. — El nostre consoci D. Joaquim Morelló llegí'l divendres dia 18 un ben escrit treball sobre la xamosa y pintoresca vall d'Aneu, quina descripció feu de manera ben acabada y escayenta, completant-la ab l'exhibició de diferentes projeccions fotogràfiques dels llochs més notables d'aquella interessant encontrada.

El senyor Morelló, en sa notable ressenya, estudià les valls del Pallaresa, ab son típich caràcter, ab ses costums propries y ab ses interessants flora y fauna. Féu també un estudi històrich de la vall esmentada, prenent peu de la descripció del castell de Valencia d'Aneu y fent una ressenya d'aquell antich comtat. Acabà'l conferenciant el seu interessant treball esmentant els privilegis y franqueses d'aquella vall continguts y conservats en un curiós code del segle XIV existent en la vila d'Esterri.

La nombrosa concurrencia que omplenava l'espayosa sala del Centre aplaudí xardorosament el treball llegit pel senyor Morelló.

De Pamplona a Roncesvalles. — El nostre consoci y digne president de l'«Associació Arqueològica Barcelonesa», D. Joaquim de Gispert, donà una conferencia pública en el nostre Centre'l dia 28, fent la ressenya d'una excursió desde Pamplona a Roncesvalles.

Va començar el senyor Gispert el seu treball fent unes consideracions sobre la gran serra pirenenca a la que estàn arracerats gran munió de pobles y encontrades a les que serveixen de natural dosser aquestes alteroses montanyes del gran Pireneu, a quin peu s'hi troba també l'antich regne de Navarra ab sa agradosa capital, y el caseriu de Roncesvalles ab sa famosa Colegiata. Després de sentar l'importancia històrica d'aquesta y del caseriu de Roncesvalles, situat enmig de frescal terrer en una collada pirenenca, va descriure l'impressió que causa a l'excursionista'l sortir de Pamplona y, remontant el riu Arga, dirigir-se vers Burguete y Roncesvalles, caseriu situat a més de 1,000 metres sobre'l nivell del mar, y quines construccions religioses, com la Capella del Sancti Spiritus de Santiago, l'iglesia de Sant Agustí y la Colegiata, fan interressar la visita an aquella encontrada y a sos monuments arquitectònichs. Ressenyà també'l senyor Gispert, ab la competencia que'l caracterisa, els objectes arqueològichs més notables que en ells se guarden y que criden poderosament l'atenció del visitant.

A l'acabar el conferenciant son notabilíssim treball fou molt aplaudit y felicitat per la nombrosa concurrencia que l'escoltà.

Programa del curs d'Historia de la Literatura Catalana, donat per D. Rossendo Serra y Pagès.

Dia 2. Setena conferencia. *Segle XIII. En Jaume I el Conqueridor y la* Crònica *o* Commentari.

Idea general de la confederació catalano-aragonesa.

El rey En Jaume I *el Conqueridor*. Sa gran significació pera la nacionalitat catalana.

Llengües enraonades en sos Estats.

La propagació de la llengua catalana ab les conquistes.

Adopció del català com a llengua oficial al costat de la llatina.

Observacions sobre'l llenguatge d'aquest període. Altura a que va posarse la prosa.

Crònica o *Commentari* del rey En Jaume. Vigor, noblesa y ingenuitat ab que està escrita. Interès que desperta. Notable exactitut. Període que comprèn.

Indicacions bibliogràfiques. Traduccions fetes en varies llengües.

Lectura de troços escullits.

Dia 9. Vuitena conferencia. *Segle XIII. Continuació de la* Crònica *del rey En Jaume I.*

Continuació de la lectura de troços escullits.

Explicació d'alguns mots y modismes empleats en la *Crònica.*

Dubtes respecte a l'autenticitat d'aquest llibre.

Refutació del baró de Tourtolon:

I. Arguments d'En Joseph Villarroya de Valencia.

II. Arguments d'En Heffelrich y altres que'l segueixen.

Punts que's tenien per dubtosos, comprovats posteriorment.

Datos de la *Crònica* que indiquen l'època en que va ser feta.

Judicis favorables que ha merescut.

Dia 16. Novena conferencia. *Segle XIII. Cultura oriental en temps del rey En Jaume I y el* Libre de la Saviesa.

Situació dels moros y jueus en el Estats de la confederació. Esperit eminentment lliberal del rey En Jaume I.

Cultura aràbiga. (Transmissió a l'Europa de la ciencia grega. Abundor d'obres científiques y de literatura imaginativa. Falta de filosops entre'ls alarbs propriament dits.) Poch desenrotllament que va tenir a Catalunya.

Establiment dels jueus. (Fenicis; emigració semítica en el segle II; invasió sarrahina; els partidaris de Kaula-ha-Jehudí.) *Aljamas* principals: Barcelona, Valencia, Palma de Mallorca, Tortosa, Girona, Besalú, etc.

Cultura jueva: filosops y comentaristes del Talmud (idea d'aquest llibre sagrat: *Mischna* y *Guemara;* Talmud Babli y Yeruschalmi). Caràcter filosòfich y religiós de la literatura. Metges y astròlechs. Lingüistes.

Controversies religioses instigades pel rey En Jaume: Mosseh Aben-Najman y Ben Astruch de Porta. Pau Cristià, Sant Ramon de Penyafort y fra Ramon Martí (el «Pugio fidei»).

Introducció del semitisme en català. Proverbis jueus.

Libre de la Saviesa o *Libre de Doctrina,* atribuit al rey En Jaume I. Son fons oriental. Influencia d'Honain-ben-Isaac.

Lectura de troços escullits.

Dia 23. Desena conferencia. *Segle XIII. Llegislació del rey En Jaume I y el* Llibre del Consolat de Mar.

Govern general dels Estats.

Criteri que dominava en la llegislació.

Lleys de Catalunya, Aragó y Rosselló.

Furs de Mallorca, Osca y Valencia.

Examen dels *Furs de Valencia*, atribuits al rey En Jaume. Opinions del baró de Tourtolon y del canonge Dr. Chabàs. *Costums de Valencia*, feta en 1240 pel bisbe d'Osca. Sa transformació en *furs* del reyalme en 1251. Codificació y traducció al català en 1261 per uns monjos de Benifazà.

Lectura de troços.

Institució del *Concell* de Barcelona en 1257, anomenat desprès *de Cent*.

Els gremis.

Impuls donat al comerç y a la marina.

Renaixement del comerç mediterrani en l'Edat Mitjana. Potencies mercantils.

Tràfech especial de Catalunya.

Tractats ab soberans extrangers.

Còdich de Costums marítimes o *Llibre del Consolat de Mar*.

Institució dels cònsuls.

Lectura de troços escullits.

Estat general de la cultura catalana en el regnat del rey En Jaume.

Nota. — A l'acabar aquesta conferencia, el senyor Serra va manifestar que, a fi de no fer inacabable'l curs y pera donar-hi un caràcter més popular, concretaria molt més les materies pera lo successiu y a cap autor hi destinaria més d'una sessió.

Dia 30. Onzena conferencia. *Sigle XIII. En Bernat Desclot y En Jahuda Bonsenyor.*

Bernat Desclot. Falta de noticies biogràfiques.

Conquestes de Catalunya. Període que comprèn.

Ingenuitat, erudició y circunspecció de l'autor.

Opinions d'alguns autors sobre la mateixa.

Edicions que se n'han fetes y títols diferents de la *Crònica*.

Lectura de troços escullits.

Jahuda Bonsenyor. Indicacions biogràfiques.

Aplechs paremiològichs:

I. *Proverbis e dits de Philosophs*. (Consideracions sobre les sentencies morals que conté.)

II. *Los proverbis de Salomó*. (La doctrina de Salomó y els cinch llibres *Sapiencials*.)

III. *Lo libre de Cató*. (*Disticha de moribus, ad filium*, de Dionís Cató, escriptor pagà del segle III o IV.)

Perfecció, claretat y justesa de llenguatge.

Lectura de troços escullits.

Barcelona. — Tip. *L'Avenç*: Ronda de l'Universitat, 20. — Telefon 115

Butlletí

del

Centre Excursionista de Catalunya

EXCURSIÓ
A LES SERRES DE GUARDIA Y PINÓS

Erem els Srs. Abella, Puntas, Torras y Buxeda (César), Torras (Joseph Maria) y'l qui té'l gust de fer-vos aquest relat; els mateixos que, sitiats per mal temps y les fortes corrents d'aigua a Sant Jaume de Frontanyà, tinguerem de renunciar en una anterior excursió a visitar la serra y santuari de Guardia. Era, donchs, un complement d'excursió'l que'ns proposavem y anavem a efectuar.

Fou la sortida de Barcelona, el dia 10 de Janer de 1903, en el primer tren que va a Manresa. En l'estació d'aquesta última ciutat prenguerem el tren de Berga pera aturar-nos a l'estació de Puigreig. Allí'ns esperaven l'il·lustrat metge D. Joseph Llaverias y'l fervorós catalanista D. Joseph Relat, ajuntant-sens ben prompte'l farmacèutich D. Vicens Pagès, entès coneixedor de la botànica de l'encontrada. Aquests senyors, molt entusiastes de nostra institució y aymants fervorosos de nostra terra catalana, són socis delegats del Centre. En el poch temps que estiguerem a Puigreig ens afavoriren ab continuats obsequis.

Marxàrem ben prompte, ja que la jornada era relativament llarga per la curtedat del dia; y, ab tot y apressar-nos, era ja prop de la una quan sortírem, deixant pera altra ocasió la visita a l'antiga iglesia de Puigreig y a les despulles de l'antich castell.

Creuàrem el Llobregat pel pont vell, sota la casa Pericas, antiga mansió ab capella propria, que té adjunta. El pont vell té cinch arcades desiguals y està estrebat en la roca. Havent sigut trencat pels carlins en l'última guerra civil, l'arcada més gran fou restaurada, aixatant-la en son centre pera suavisar les pendents, treyent ab aquest retoch gran part de sa esbeltesa.

D'aquest pont n'existeix la tradició de que fou fet construir per

un bisbe que, havent cedit tres grans pagesies a l'altra part de riu a tres germans seus respectivament, feu alçar el pont pera major comoditat llur. Una d'aquestes pagesies es la propera casa Pericas.

Passat el pont, emprenguerem tot seguit la costa, que es ferma, vers al cim de la serra de Guardia. L'hora alta del dia, y una xafagor extraordinaria, impropria de l'estació, feyen més fadigosa la pujada. Compensava la fadiga l'hermós panorama que s'anava desenrotllant davant dels ulls. A nostres peus, l'hermosa vall del Llobregat, encaixonada, serpejant, moguda de ratlles, ab sa munió de grans fàbriques, ab esplèndides edificacions arrambades al peu de l'aigua, com ruschs d'abelles feinadores, xuclant l'aigua dels joliús saltants y convertint en instrument utilitari continuats signes de bellesa; molt prop del riu, també, el pintoresch poble de Puigreig, alçat garbosament sobre rectes balsos de corcades penyes; més en amunt, la vila de Gironella, bellament agropada; çà y enllà, pagesies, poblets, boscos, conreus, clapes barrejades de munió de tons de colors. Tal com s'anava pujant anava extenent-se'l panorama; ben prompte descobrírem la vila de Caserres, Avià y la ciutat de Berga y un conjunt alterós de serres y montanyes encalitjades, qual silueta ab prou feines esfumada's dibuixava, perfilant-se tot just a voltes vers al N. les trencades arestes de Malanyeu y La Nou, La Clusa y Vilada, els colossals macisos d'en Cija y Vallcebre, endavinant-se en el misteriós forat aon les boires, de tant en tant, s'esclarissaven, la serra de Cadí, els colls de Jou y del Pal, Puigllançada y serra de Rus; vers a mig-jorn, la calitja confonia més encara'ls termes, y'l retallat Montserrat apareixia sols, de temps en temps, en el llunyà horitzó com una borrosa y gaire bé imperceptible imatge. Guanyàrem el graonat de la serra y ens trobàrem en son cim després d'una hora d'esbufegadora pujada. Bosch migrat de pins coronava'l cayent superior de la montanya, y en el llom s'extenia una petita y ondulada planuria conreuada, en la qual s'hi destacava de tant en tant alguna pagesia isolada. Donàrem vista ben prompte a la Valloriola, tributaria del Marlés, y penetràrem, a travers d'hermós alsinar que convidava ab sa ombra y poesia a moments de placit repòs. La xafagor era forta, la pujada havia sigut dura y penosa, y'ns-e sentiem acalorats y fadigats. Curta fou, ab tot, l'estada, y emprenguérem via, ovirant promptament la gran casa Gamisans, ab la propera de cal Teixidor y l'iglesieta de Sant Esteve de Valloriola, formant un bell aplech, y en el lluny, seguint el fil de la serra, les construccions de la parroquial de La

Guardia, dominades per l'alt campanar sobressortint per damunt de la més alta arbreda.

Arribàrem a Gamisans, passant pel peu de cal Teixidor, y'ns deturàrem a visitar la petita iglesia de Sant Esteve de Valloriola, sufragània de La Guardia. Es d'escasses dimensions, molt senzilla,

Serra de Guardia

ab reminiscencies de son origen romànich y altar barroch de molt mal gust.

La casa Gamisans es, en cambi, molt digna d'atenció, de bell y antich aspecte, macisos murs, folgades obertures, alegres solanes y un típich pou en sa part de ponent, alçat al nivell de primer pis pera poder extreure l'aigua a flor de les altes dependencies. Situada la casa en el llom mateix de la serra, en un hermós planell perllon-

gat suaument en decliu vers a llevant, en els cayents de la Vall-oriola, tributaria del Marlés, té en la part de ponent un hermós alsinar que s'extén fins a la dreta vessant del Llobregat, y desde quin extrem el punt de vista es preciós y en alt grau extens. La casa Gamisans es tant capaç, que, segons ens manifestà son proprietari, en l'última guerra carlista arribà a aixoplugar a 3,000 homes, no molt còmodament, com es de suposar. En aquest lloch tingueren una reunió magna els més importants capitostos del pretendent Don Carles, en la qual s'hi trobaren presents els infants Don Alfons y D.ª Blanca. Desde'l pla de la serra pogueren anar seguint els moviments de les forces d'exèrcit que marxaven per la serra de Casserres a l'altra part del Llobregat. En essent a n'aquella vila'ls vegeren pendre la direcció vers Gironella. Aleshores les forces carlines s'escamparen en totes direccions. Eren les nou del matí. A la una arribà la columna, buscant endebades als carlins, dels quals ja res se'n resava.

Deixant Gamisans, seguírem per entre bosch y pel fil de la serra, entre pintoreschs grops de penya, arribant aviat al peu del rocós promontori aon s'aixeca'l santuari de La Guardia. L'escalàrem y ens trobàrem en el pintoresch cim de la carena, ocupat en sa part més enlairada per l'iglesia parroquial, rectoria y dependencies. Se troba a 630 m. alt., més de 200 sobre Puigreig.

L'iglesia parroquial, erigida com a tal en el segle XVIII, baix l'advocació de la Verge del Roser, ocupa'l lloch de l'antich santuari. Es un edifici modern, sense cap lley de bon gust, ab altar major molt abarrocat. Abans d'esser erigit el santuari en parroquia propria, pertanyia a la de Salgars. Pera fer el temple més capaç fou aterrat aleshores l'antich, que ocupava ja'l lloch d'altre, encara més primitiu. D'aquests dos derruits temples poden encara apreciar-sen alguns vestigis. Del primitiu santuari'n queda la volta de canó, molt baixa, que forma'l sostre de la sagristia y que's prolonga dret al lloch que ocupa avuy un celler. En la part forana del mur de la propria sagristia, comunicant ab un recinte cobert que serveix actualment de corral de gallines, s'hi observen tres archs aparedats sostinguts per columnes ab llurs corresponents capitells, senzillament esculpturats, y en el mur que hi forma angle s'hi veu una estreta y allargada portadeta romànica, senzilla, adovellada, sense cap ornament. Està també incomunicada. ¿Formarien els citats archs un atri interior o serien fragments tal volta d'algun claustret que tindria'l santuari?

De la segona construcció'n queda també un portal en una de-

pendencia actual de la parroquia y la torra baixa de les campanes. El modern campanar, fet alçar per l'actual rector, es molt alt, quadrat y aixaflanat en els ànguls. Està rematat per una barana reixada de pedra.

Desde'l cim del campanar el panorama's fa verament captivant. Es una hermosa miranda desde la que's frueix deliciosament de la vista de tota la comarca bergadana, tancada al N. per les gegantesques montanyes pirenenques de Rus y Puigllançada. Desde allí pot observar-se a tot pler la constitució orogràfica del Bergadà y de la alta conca del Llobregat. L'alterós Puigllançada, 2,408 m. alt., forma'l capsal majestuós del que n'arrenquen cap a sa dreta, a ponent, al costat del coll del Pal, el colossal macís del Padró dels Quatre Batlles, seguint a n'ell el coll de Jou, el Moixaró, el Pendis y la serra de Cadí. D'aquesta se'n desprèn, desde'l cim del puig de Comabona, 2,525 m., un estrep que, dirigint-se vers al S. per la serra Pedregosa, s'abaixa pera tornar-se a enlairar verticalment en els feréstechs Pals de Pedraforca, 2,493 m. alt., corrent tot seguit pel coll de Trapa, serra d'en Cija, Rasos de Peguera y montanyes de Corbera y Queràlt, aon s'abaixa sobtadament vers la serra dels Tossals, pera anar a tancar la comarca en la serra de Merola. De la part de llevant del Puigllançada se'n desprèn la serra de Castellar d'en Huch, divisoria de les aigües del Llobregat y de les del Rigart, tributari del Freser, corrent fins al cim de Pla de Pujals, 2,061 m., aon se desarrela un brancal que baixa per la Creu d'en Soler y Coll de la Batallola a trobar els asprosos cims de Sant Jaume de Frontanyà y de la Clusa, cayent allí bruscament pera seguir per serrals emboscats y cingles cantelluts a buscar el promontori de La Quar y el serrat de Sant Isidre, seguint ondulant en més suaus cayents per Sant Maurici, Sagars y la serra de Guardia, que va a morir sota Puigreig, en l'Admetlla de Merola y en l'unió del Marlés ab el Llobregat, terme del Bergadà. La muralla de ponent, despresa de la serra de Cadí, formant un de sos més importants brancals, se manté sempre majestuosa y a gran altura fins arribar a Queralt; en cambi, la que forma'l muradal de llevant del Bergadà, desde'l cim de Pla de Pujals, no es tant enlairada, si bé pren formes aspres y imposants en els cims encinglats de la Clusa, La Nou y Malanyeu, y aspecte ferreny y negrós desde La Quar a La Guardia per ondulades serres recobertes d'espessos boscos.

Desde'l N. ocupen l'espay les gegantesques montanyes pirenenques de l'alta conca del Llobregat; més aprop avancen les serres de Peguera y de Queralt, y al redós d'aquesta la ciutat de

Berga y sa rica comarca; més ençà, la vall de Gironella y les nombroses fàbriques y colonies industrials plaçades al peu del riu, y gran munió de pobles de la comarca bergadana. Dret al NE., la carena pirenenca, Caballera y'l Taga. Vers a llevant s'oviren enllà dels fondals de la vall de Marlés y de la serra de Pinós, y, per damunt de les més baixes serres del Lluçanès, el Montseny, les montanyes de les Guilleries, Collsacabra, Ayats y Puigsacalm. Al S. y SO. se domina la Valloriola y llunyans panorames de montanyes presidits pel Montserrat y Sant Llorenç. A ponent sobressurten, per damunt les serres de Capolat y de Montclar, les montanyes del Port del Comte, les de Solsona, Urgell y Segarra.

Prop de l'iglesia, en direcció N. de la serra, s'extén en bella planada un magnífich y espès alsinar que produeix un encisador aspecte. A l'entrada de l'hermosa boscuria hi ha'l nou santuari, inaugurat de poch temps en aplech solemne, al que hi concorregueren més de 3,000 persones; santuari fet construir per l'actual rector Mossèn Jaume Vilafranca, qui regeix la parroquia fa ja una vintena d'anys, y qui estigué en extrem amable ab nosaltres. La capelleta es petita y senzilla, alçada en el lloch on fou trobada l'imatge àntiga de la Verge. S'hi puja per una estreta graonada. En l'altaret s'hi venera una bonica imatge obra de l'esculptor Potellas, de Vich. Sota la capella hi ha una cripta, a la que s'hi baixa per doble escala oberta a cada costat de la xica porta d'entrada. La cripta no té paviment; el sòl es la propria foradada penya, estant descoberta l'esquerda o fisura en quin sot fou trobada l'antiga imatge. Se venera aquesta en un petit altaret, del tot modest. Es romànica, bastant expressiva, y sembla esser del segle XIII; està asseguda en cadiral; porta túnica rogenca, ab dibuixos, y mantell blau estrellat; té un pom daurat en la mà dreta enlairada, y ab l'esquerra sosté l'infant Jesús assegut en son genoll esquer. Aquest té la mà dreta en aire de benehir, y en l'esquerra aguanta un llibret daurat. L'imatge es de fusta, molt corcada en distints indrets. Sortosament no porta vestidures de roba, lo qual fa que pugui apreciar-se mellor son valer arqueològich.

De l'iglesia de La Guardia se'n tragueren distints y notables obgectes artístichs pera'l Museu arqueològich de Vich.

Estiguerem entretinguts a La Guardia molt més temps del que'ns pensavem, y abans de sortir-ne donàrem una ullada a l'hermós alzinar y ens en anàrem convençuts de que plegariem tart y de que la nit ens vindria a sobre pel camí. Afortunadament podiem comptar ab claror de lluna, y tot nostre obgectiu era poder arribar encara de dia al pont de Marlés.

Emprenguerem, donchs, marxa decidida flanquejant el preciós alsinar, y agafant ben prest forta davallada cap a les cayents del riu de Pinya, creuant molts bells paisatges, realçats per bells agrupaments de roques, combinats ab sapats arbres de recargolat brancam. De sobte se'ns presentà a la vista l'antiga iglesieta de La Tor, a travers de corpulents arbres, prop de pintoresch rocater, en un

Clixé J. Puntas

Iglesia de La Tor

replech d'amagada torrentera, darrera típica masia y al caire d'un estimball de penya; petita, baixa, ab porta esbalandrada, escapsada espadanya, entonació rogenca y gaire bé aixoplugada per gegantesca alsina d'ample y extens brancam. El cayent de la tarda contribuia a poetisar, ab sa llum melangiosa, el ben compost quadret.

L'iglesieta de La Tor, abandonada ja de molts anys, fòra del record dels vivents, ho fou, segons tradició, per haver sigut profanada per un horrorós homicidi. Se diu haver sigut la primitiva iglesia parroquial de Santa Maria de Marlés, encara que no consta aquest fet en cap document. Prop l'iglesia's noten restos d'altre antich grandiós edifici. Son abandonat recinte serveix avuy de gar bera y corral de gallines y conills, sense porta ni res pera tancar-lo.

Pot veure-s encara en son degut lloch la vella taula de l'altar, ab gran llosana de pedra. L'obra es molt primitiva y completament senzilla: petit portal adovellat, ab campaneret d'espadanya modestament alçat damunt seu, llisos paraments, teulada a dues vessants, senzill arrodonit absis d'igual alçaria y amplitut que la nau, que es molt baixa y de canó seguit.

Minvada era ja la claror del dia quan deixàrem la poètica y abandonada iglesieta pera enfonsar-nos en les recloses cayents del riu de Pinya. Atravessàrem la migrada corrent d'aquest riuet, que baixa de Salgars pera anar a confondre-s un xich en avall ab el Marlés, y, prenent ràpit pujant pera guanyar l'estrep de serra que separa abdós cursos d'aigua, passàrem pel peu de la casa Salavert y giràrem ben tost en vistes de la preciosa vall de Marlés. A l'arribar a Santa Maria era ja entre dos llustres. Ab tot, poguerem encara donar una llambregada a una antiga pica de batejar, tombada a terra en un camp de davant de l'iglesia, abandonada a sol y serena y a mercès de la maynada, que la malmenarà'l mellor dia a cops de pedra, o del primer mal intencionat que la vulgui trocejar, sia per ignorancia o pel sol gust de fer mal. Es una vera llàstima, ja que es un curiós exemplar romànich. Es gran, de les que servien pera'ls bateigs per immersió, de boca rodona, ab un fris ornamentat prop de la vora y altre ornamentat també prop de la base.

Santa María de Marlés es l'última parroquia del bisbat de Solsona. El riu forma'l límit ab el bisbat de Vich. L'iglesia, bastant moderna, no ofereix especial interès.

Baixàrem a atravessar el riu per l'antich pont ogival, d'un gran arch apuntat, ab un de petit per banda, estrebats en la roca. El lloch es molt pintoresch, més malhauradament havia ja entrat la nit y no'ns fou dable treure-n cap vista fotogràfica. Prou se'n dolia l'amich Puntas. No obstant, un bell clar de lluna poetisava aquelles ja de sí precioses voreres de riu, relluint en el mirall de les gorgues y en els espurnejants cayents de l'aigua, contrastant ab els negres batiments que li impressionaven les feixuges roques que l'envolten.

Emprenguerem la costa de Riambau, passant pel costat de la iglesia de Sant Martí de Marlés, primera del bisbat de Vich, y ens endinsàrem en negrosa baga de pins, fantàstichs, d'ardides y espigades formes, realçades pel misteri y ombres de la nit; negror mitigada a claps pels esblaimats reflexes de la blanca lluna. La costa es dura. A causa de la forta humitat el terrer era tou, sovint lliscós, y fangós en extrem. Malgrat la temperatura, que era bastant

alta, no sentint-se mica de fredor, al contrari, més aviat angoixa, en un reclot trobàrem el camí cobert per endurida capa de glaç, que cuidàrem d'evitar pera no relliscar-hi. En sent a la casa de Riambau, que'ns quedà a la dreta, en un cap de bosch, la pujada se suavisà bon xich, fins arribar a la Creu de Teulats, 700 ms. alt. ont ens detinguerem breus instants pera seguir de dret a Prats de

Clixé J. Puntas

Una sortida de sol al Lluçanès

Lluçanès, passant pel peu de la grandiosa pagesia de Teulats y a un tret d'escopeta de l'antiga iglesia de Sant Andreu de Llanars, qual romànich cloquer se destacava en l'espay dominant les ombres, invitant-nos a visitar-lo'l següent dia en bona claror, encara que tinguessim de fer més o menys marrada.

En sent a la moderna ermita de Sant Sebastià vegerem ja la vila de Prats aclarida per la lluna.

Hi ferem nit, tenint el gust de saludar a nostre digníssim dele-

gat Mossèn Joseph Valls, qui'ns feu tota classe d'oferiments y ens omplí de distincions.

Era ben dematí quan sortírem de Prats l'endemà. Un xich costa amunt, abans d'arribar a Sant Sebastià poguerem disfrutar d'una hermosa sortida de sol, apareixent entre núvols pel costat mateix de la rabassuda massa del Montseny, endallà de les planes y fondals del Lluçanès y de la carena que les separa de la plana de Vich.

Arribàrem a la moderna ermita de Sant Sebastià, que no ofereix cap particularitat remarcable, sols l'hermós panorama que de allí's disfruta, vegent-se als peus la vila de Prats, la comarca lluçanesa extesa a l'enfront, ab els campanarets de les iglesies dels poblets escampats arreu, ressortint en els serrats o en mig de les boscuries, clapejant el mogut espay grandioses masies y ornant els llunyans horitzons altes montanyes: Montserrat, Sant Llorenç, serres de Collsuspina, Montseny, Guilleries; més al NE., les de la comarca ripollesa, y al N., per dessobre les de Sant Jaume de Frontanyà, La Nou y La Clusa, la soberca carena pirenenca desde la serra de Cadí al Puigmal y pichs alterosos de l'alta vall del Ter. Desde'l cim del campanar s'ovira, a ponent, la ciutat de Berga per dessobre les serres de Pinós y La Guardia.

Contemplat el panorama y l'espectacle grandiós de la sortida del sol, prenguerem ruta vers a Sant Andreu de Llanars. No feya gens de fret y el dia semblava presentar-se bé, molt mellor que'l dia abans, ab molta menos calitja y ab els horitzonts, per tant, molt més clars.

Arribem a Sant Andreu y'ns aturem a contemplar l'antiga iglesia, poèticament emplaçada, junt a un bonich bosquet, en un cap de serra, dominant ombrívola torrentera, ornada de pintoresques roques y joliva y variada arbreda. Es aquesta iglesia de petites dimensions, d'una sola nau a volta de canó seguit, coronada per senzill absis, de més petites proporcions, sense ornamentació exterior, sols un petit bordó en son coronament y una estreta finestra aspitllerada en son centre. En els llisos paviments del temple hi ha sols també una senzilla obertura en aspitllera, pariona d'aquella. L'absis se troba en la part de llevant. La porta, oberta al costat de mig-jorn part d'avall del temple, es també senzilla y estreta, ab adovellat arch. En la part de ponent, sobre la volta y ran del frontis, que es despullat de tot ornament, ab sols una petita obertura aspitllerada en forma de creu grega, s'hi alça'l campanaret quadrat, format per una torra de dos pisos; en l'inferior, una sola obertura per cara, ab vano semi-circular, sense més ornament que un petit

bordó que'l ressegueix; en el superior, altra obertura per cara, bipartida, sostinguts els archs de l'agimès per tosques y curtes columnes sense base y ab cúbichs senzills capitells. Està coronat per pronunciada teulada a dues vessants, com la volta de l'iglesia. Junt a l'absis s'hi alça un aditament pera sagristia, que ve a rompre la correcció y elegancia de proporcions del petit temple, quina data de construcció serà tal volta del segle XI. La tradició popular en

Sant Andreu de Llanars

l'encontrada la fa remontar a l'època de Jesucrist. Aquesta tradició tant innocent ve a esser com una credencial que l'acredita d'esser el temple més antich de la comarca.

Deixant Sant Andreu, creuant per hermosos bosquets, dominant bells panorames y fruint de deliciosos paisatges, passàrem pel peu de la grandiosa casa de Teulats y de l'antich casal Soler d'en Huch, de senyorial aspecte, y emprenguerem la pujada a Serra de Degollats. La casa d'aquest nom, hermós tipo de mansió forta de montanya, està situada en el mateix caire de la serra, entre vessants de les rieres de Marlés y Lluçanès, domina un extens cop de vista, enlairada sobre rocós promontori, recobert de vell alzinar. El llom de la serra forma en son cim una ampla explanada, extesa a l'enfront del majestuós casal. L'edifici es grandiós, gaire bé quadrat, ab amples barris, espessos murs, folgades finestres ab llindes y

brancals de pedra, coronats dos de sos ànguls ab torretes sortints aspitllerades, a faisó de garites. Porta la casa, gravada en la llinda d'un de sos portals, la data del 1640.

Es memorable aquest lloch en els fets de la guerra de successió. Les forces castellanes, manades pel sanguinari Bracamonte, venien de saquejar y cremar viles y pobles del Lluçanès, y's dirigien a creuar la serra de Pinós pera entrar en les comarques del Llobre-

Serra de Degollats

gat, quan al passar per aquests varals caigueren en una emboscada preparada per la gent de la terra, que se'ls tiraren damunt ab fort brahó, fent-ne una gran estonyinada, degollant sens misericordia a quants enemichs tombaren a llurs mans, venjant ardorosament els fets cruels y vandàlichs perpetrats en les llars catalanes per aquell exèrcit que semblava format més per bandolers que per forces regulars y disciplinades. D'aquest fet provè'l nom de Serra de Degollats que porta encara avuy la casa.

La situació del casal es molt pintoresca, fruint-se de xamosos paisatges y poètichs efectes camperols.

Desde la casa anàrem seguint el fil de la serra per entre espessa pinosa, en la que s'hi destaquen de tant en tant corcats roures y ufanoses alsines. Deixàrem a l'esquerra la casa nomenada Costa de Cavalleria, gran també y de senyorial aspecte, situada sota la colla-

da, en un cap de costa dominant ampla extensió de territori. Son nom li prové igualment de l'abans citat fet d'armes, per esser el lloch aon fou sorpresa y encalçada la cavalleria de l'exèrcit de Felip V.

En la collada hi ha un gros forn d'obra. Tot seguit la serra de Pinós s'enlaira sobtadament enèrgica y rocosa. La pujada's fa per un prolongat llis de penya, en la que'l camí hi està enfondit a forsa

Clixé de J. Puntas

Alsinar de Pinós

de passar-hi. Es un tragecte molt curiós. Se passa pel costat de Camprodon, enlairada casa gaire bé al cim de la costa. Abans era hostal: avuy es una petita masoveria. Pensavem esmorzar-hi, perquè la gana'ns hi apressava, y ens en tinguerem de pairar ab prou recansa.

Desde Camprodon aviat s'es dalt del cim de la serralada, que's creua prenent un de sos estreps, en el que a petita distancia s'hi veu l'iglesia de Sant Pau de Pinós y unes quantes cases esbargides en una ampla explanada formada en el llom de la serra. Més enllà s'extén un soberch bosch d'alzines. El dia, que's presentava bo a primera hora del matí, s'havia anat enterbolint, el sol se mostrava

del tot enlleganyat, y els horitzons, coberts y llisos, amenaçaven aigua.

Ens dirigírem a un pobre hostalet pera esmorzar, y no hi trobàrem res, ni tant sols pa que Déu n'hi dó, y tinguerem de fer una pelegrinació de casa en casa ab tal de trobar ous pera combinar una truita. Sortosament duyam pa, bull y llangoniça, y bé o malament ens arreglàrem un esmorzar. Si la llista de plats no era escullida, en cambi la gana, continguda ab el desencant de l'hostal de Camprodon, havia ascendit a fam y era que ni triada pera entaular-se en un restaurant de primer ordre.

L'iglesia de Sant Pau de Pinós, molt moderna, sense particularitat digne d'esment, no pertany a cap gust determinat: tot lo més, a falta complerta de tal.

L'alsinar que s'extén pla enllà de la serra es, en cambi, magnífich y el mellor de totes aquelles comarcades; les alsines, encara que no molt velles, són corpulentes, d'exteses y enrevessades brancades, ab atapahit fullatge y esplèndida copa; sense estar massa espessehides, se lliguen y combinen en llurs brancatges, formant precioses variants y bells efectes de perspectiva; y la llum, mitigada per la verdor, es dolça y misteriosa en el fons llunyà.

A la sortida de Sant Pau ens atrapà ja una gotellada, encara que de poca importancia. Flanquejàrem la serra passant pel peu de pintoresques cases, el Puig, can Gervasi y can Miquel; guanyàrem la aresta principal de la serra de Pinós y ens dirigírem de dret al santuari del propri nom, situat al bell cim de la mateixa serra, tot de planer.

Se'ns presentà la petita romànica iglesia per l'indret de l'absis, festejat aquest per robusta alsina, d'ampla brancada y enlairada testa. Dit absis es semi-circular y té en son coronament una ratlla de cimbres concèntriques, apoyades de tres en tres en aplanades y llises pilastres, formades en el mateix mur.

Una forta gotellada, per sort de curta duració, ens feu refugiar en el temple. Té aquest un pintoresch atri a dues vessants, davant de sa portada; corona'l frontis un petit campanaret, a tall d'espadanya, ab una finestra a cada cara. L'interior, a volta de canó seguit, no ofereix particularitat. La Verge que's venera en l'altar major es d'estil barroch.

La serra de Pinós forma part d'una gran derivació de les serres de Matamala, que separen els aiguavessos del Ter dels del Llobregat. Arrenca a Comià, davant de Puigcerós, d'aquelles altes montanyes, y corre en seguides ondulacions entre'l Marlés y les valls

de la riera lluçanesa, terminant al peu del Llobregat, més amunt de Sallent, entre la confluencia del Marlés y de la Gavarresa ab el propri riu. Són ses altes vessants, en general, emboscades, y sa vegetació arborescent està constituida en sa major part per pins, roures y alzines. Són sos cims tant prompte aplanats com aguts,

Absis del santuari de Pinós

sobresortint, en aquest cas, els grenys de les roques calices y algunes voltes les bancades de penya formant ciclòpica graonada. Son nivell es bastant igual, les zumzades són poch brusques y bastant ondulades, y enllà del santuari de Pinós s'abaixa, a poch a poch, a morir ab suavitat en el pla de Bages, entre les corrents del Marlés y la Gavarresa.

Passada la ruixada, emprenguerem el descens dret a la vall de Marlés per ombrívola baga de pins, molt esclareída, que era fa

pochs anys un dels més espessos y soberchs boscos de la regió. Cinch anys seguits les destrals dels dallaires no han parat sa feina exterminadora, donant menjar a un molí de serrar fusta situat en el clot de la vall de Marlés, en el que, pera enllestir més depressa, ja que la força de l'aigua no era suficient pera donar l'abast a les serradores, s'hi instalà un motor de vapor.

PORXADA DEL SANTUARI DE PINÓS

Entre'l bosch, en un cap de serradet avançat vers a la vall, se destaquen dos alts llenços de mur que formaven part de l'enrunada torra del Ginabret o dels moros, construcció mitjeval de forma quadrada, apreciant-se encara en els espessos murs alguns detalls de les fermes obertures.

Vessant avall arribàrem a La Molina, al peu del riu Marlés, ont hi havia instalada la fàbrica de serrar fusta de que he fet menció. Es un lloch molt pintoresch y placèvol, com totes les voreres del Marlés. Atravessàrem aquest curs d'aigua per una alta palanca

de fusta ab baranes, y ens enfilàrem per la vessant oposada, dominant en avall el curs del rieral.

En essent a la Caseta del Teixidor, petita masoveria en lloch ventejat, a l'esquerra del camí's domina al fons la gran casa del Pallot, ab sa propera antiga iglesia de Sant Andreu, junt a la que hi ha unes sepultures obertes en la penya a l'estil de les d'Olèrdula, Cervelló y altres llochs.

Revoltada una fonda y oberta clotada que cau al riu, se guanya'l collet de la Creueta de cal Pallot, 520 m. alt., en la serra de Guardia, en el lloch ont aquesta suaument s'abaixa pera termenar en el Llobregat en l'enforch d'aquest riu y del Marlés.

Emprenguerem nova y dreta baixada per lliscós terrer, en vista, ben prompte, del poble de Puigreig, sentat garbosament sobre uns balsos de penya, a la vora dreta del Llobregat, presentant un bonich aspecte.

Travessada una ombrívola clotada per la que hi saltirona un festós torrentet, baixàrem a trobar el Llobregat en el pont vell y arribàrem a Puigreig, amenaçats per la pluja, que vèyam feya estona caure per les altes serres de l'horitzon NO.

A Puigreig prenguerem el tren de retorn, y tot just en marxa'l convoy començaren els núvols a desfer-se en aigua, no parant ja de ploure en tot el camí fins a l'arribar a Barcelona.

Afortunadament no'ns vegerem aquesta vegada impossibilitats de desenrotllar el plan proposat d'excursió. No obstant, les calitges del primer dia y les cendroses fosques nuvolades del segon impediren que'l resultat fotogràfich de l'excursió fos tant aprofitat com hauriem desitjat.

CÉSAR AUGUST TORRAS

LO VALLÈS

(Continuació)

DETERMINACIÓ DE LA COMARCA

En nostres estudis havem procurat determinar les antigues comarques catalanes, y, després d'un treball immens y d'una investigació penosa, havem arribat a la conseqüencia de que *es impossible determinar* EXACTAMENT *les antigues comarques.*

A n'alguns dels nostres lectors li semblarà exagerada la nostra

afirmació; però que ho provi, que faci un estudi sobre'l terrer y en quedarà convençut. Havem estat en poble en que'ls seus habitants estan dividits respecte a si pertanyen a una comarca o bé a altra.

De què prové això? L'origen *històrich* d'una comarca ha de buscar-se en la proto-historia, en los seus primers pobladors, en una tribu, o bé en una sola familia que, separant-se de les altres, se'n va a buscar un terrer desert on poder viure ab completa independencia. Aquesta familia esculleix, per exemple, algun recó del Vallès actual, y va augmentant, augmentant, fins que al cap de pochs anys forma ja una tribu nombrosíssima, y, per lo tant, necessita més espay y va extenent-se entorn de lo que'm podriem dir centre de vida. Però lo mateix fan les altres tribus vehines, fins que arriba un dia en que's troben, y allavors o bé's declara la guerra, pera disputar-se ab la força'l terrer a que abdues tribus creuen tenir dret, o bé ho arreglen pacíficament, determinant los termes que assenyalen ses respectives jurisdiccions; més, com que aleshores no s'havia inventat encara la geodesia oficial, ni'ls plans en que constessin les divisions y termes, d'aquí la necessitat de servir-se d'objectes de la naturalesa pera indicar los termes. Y aquests objectes podien esser, ja una montanya, ja un riu, ja un arbre, ja una roca, es a dir, una cosa que no pogués esser cambiada de lloch fàcilment; y a fi de que fossin més respectats, se donà a n'aquests objectes termenals un caràcter sagrat, conservat després pel cristianisme mitjansant les creus de terme.

Ab un senzill exemple's compendrà lo que acabem de dir: figureu-vos que tireu al mateix temps unes quantes pedres dintre d'un estany de tranquiles aigües; quiscuna d'aquelles formarà un cèrcol d'onades que s'aniràn engrandint, engrandint, fins a topar ab les onades de l'altre cèrcol, y aleshores s'anularàn mutualment.

Això es lo que passa ab la comarca del Vallès y ab totes les altres, però avuy nos són desconeguts los termes assenyalats pels seus primers pobladors: sols podem fer algunes suposicions deduhides dels noms usats actualment.

Los noms pertanyents al Vallès que tenen o poden tenir un sentit termenal són: *Montseny (Mons-signi)*, *Mata-de-Pera*, *Montornés*, *La Roca*, *Vilanova de la Roca*, *Sant Feliu de Codines*, *Montmeló*, *Mont-many*, *Mont-eugues*, *Sant Feliu de Recó*, *Sant Esteve del Coll*, *Sent-menat*, etc. No creyem, en veritat, que tots aquests pobles representin o hagin representat funcions termenals, més d'alguns es indubtable, ab la particularitat de que la major part d'ells estàn en lo límit actual del Vallès.

Retornant a la nostra afirmació de que'ls límits d'una comarca no poden determinar-se exactament, y circumscrivint-nos al Vallès, podem dir que, un cop poblada enterament aquesta comarca y les vehines, en los límits d'elles havia de resultar una barreja, a causa dels encreuaments y constant comunicació.

Jo comparo les comarques catalanes a uns quants topos de tinta fets sobre un paper, que, si's van difumant difumant, arriba un moment en que no's pot dir on comença y ont acaba l'altre; se coneix, es veritat, lo centre d'una comarca, però'ls seus termes no: se confonen ab los de l'altra.

Lo curs dels rius y de les conques tancades per les montanyes assenyalen ab ratlles eternes les afrontacions de les *comarques naturals*, a les que havia acomodat sempre l'antich Principat ses divisions polítich-administratives, corresponent a elles, com veurem, les antigues vegueries y sots-vegueries.

No basta l'hidrografia sola, com volen alguns, puix en el Vallès hi ha tres conques hidrogràfiques que ni naixen ni moren ensems en la mateixa comarca.

No basta tampoch l'orografia, puix el Vallès està completament lliure de montanyes pel SO. L'orografia y l'hidrografia, les montanyes y els rius, són, donchs, los que assenyalen les comarques naturals; y, mitjansant abdós sistemes, pot determinar-se *aproximadament* la comarca del Vallès.

Anem, donchs, a recorre'ls seus límits, partint del principi de que forma, no, com diuen la major part dels autors, una extensa faixa, sinó una especie de ferradura, o sia una grandiosa paràbola (1).

L'extrem de la corba's troba en el jaç de Tordera, prop l'estació de La Batlloria o de Gualba, estant representades ses rames per les dues cadenes de montanyes que, arrancant d'aquell lloch, formen les cordilleres litoral y interior de la comarca.

Dirigit l'eix de la corba de NE. a SO., passa aproximadament per Sant Celoni, Cardedeu, Granollers y Sabadell, acabant davant de Martorell en l'històrich *Pont del Diable*. En altra linia sensiblement paralela a l'expressat eix, però una mica més cap al N., se troben La Garriga, Caldes de Montbuy, Tarrassa y Olesa, que, ab les anteriors, són les poblacions més importants de la comarca.

La rama litoral, formada per la serie de montanyes que separen

(1) Axís la compara'l Dr. Cadevall en sa *Flora del Vallès (Boletín de la Real Academia de Ciencias y Artes de Barcelona*, tercera època, vol. I, n.º 9).

el Vallès de les platges mediterranies, arrenca del citat lloch de Gualba, passant per Fuirosos, Montnegre, Collsacreu, monts de Nostra Senyora de Corredor y Sant Cristòfol; segueix paralelament al Mogent per entre'ls partits judicials de Granollers y Mataró fins als monts de Sellechs, continuant pels de Mata, Montalegre y Sant Geroni de la Murtra fins a Montcada. Aquí atravessa'l jaç del Besòs y s'extén cap a Collcerola y Tibidabo, per entre'ls partits judicials de Sabadell y Barcelona, avançant per la mateixa cadena de montanyes, entre'ls partits de Sant Feliu de Llobregat, Sabadell y Tarrassa, fins al Papiol, pera terminar en la confluencia del Llobregat y riera de Rubí, a poca distancia del Papiol.

En aquesta cordillera's troben los colls de Collsacreu, Parpers, Font de Serà, Conreria, Montcada y Collcerola, per on passen los antichs camins del Vallès a Arenys de Mar, Mataró, Alella, Tiana, Barcelona y Gracia.

La rama superior està determinada per una altra linia que, arrancant del mateix lloch de Gualba, passa pels monts de Viabrea, Sant Martí de Riells, cims del Montseny, Santa Elena, Pla Pradés, Roques de Corbs, Turó de l'Home, Catiu d'or, Matagalls y Mulà, y, atravessant el Pla de la Calma, se continúa fins al Congost, per Tagamanent y Vallcarcara. Atravessat el jaç del riu, segueix per Puiggraciós y serrat de Leucata, montanyes de Bertí, Sant Miquel del Fay, Sant Quirse Safaja, Sant Llorenç del Munt y Montcau, avançant pels monts de Pas o Caixal de Llop, serra del Pou, Ubach, Collcardús y Sant Pere Sacama, pera acabar en el Cairat, a poca distancia de la Puda.

Aquesta linia es molt accidentada y té també alguns colls, com los de Sant Marsal, Congost, Puiggraciós, Sant Feliu de Codines, Pas de Llop y Collcardús, que respectivament comuniquen el Vallès ab Viladrau, Vich, Pla de la Garga, Moyà, Manresa y Monistrol.

El límit occidental del Vallès queda perfectament determinat pel marge esquerre del Llobregat, en lo troç que va desde'l Cairat al Papiol, en quals punts acaben les rames de la paràbola que'ns ha servit d'esquema.

Tot l'espay que queda dintre aquests límits es lo que s'anomena comarca del Vallès, situada entre'ls meridians de la Puda de Montserrat y de La Batlloria, y'ls paralels de Papiol y de Montseny, o sia entre'ls 5° 33′ 15″ y 6° 13′ 25″ de longitut del meridià de Madrid y'ls 41° 52′ 20″ y 41° 47′ 30″ de la latitut nord.

No volem dir ab això que aquests hagin sigut sempre y sien los

límits exactes del Vallès, però sí que són los més aproximats, puix si bé algunes vegades s'han inclòs en el Vallès pobles pertanyents a les comarques vehines, com tindrem ocasió de veure, això eren divisions purament administratives que no tenen res que veure ab les naturals que determinen la comarca.

Y com si lo dit no fos suficient y la naturalesa volgués confirmar nostres afirmacions, que no són més que la transcripció de la opinió general, la constitució del terrer y la vegetació espontania venen a confirmar l'exactitut d'aquests límits, com diu el Dr. Cadevall (1).

En efecte, aixís com en la vehina comarca del Maresma predominen les formacions modernes resultants de la destrucció que sofreixen los granets feldespàtichs, y en la del Pla de Bages abunda el terrer numulítich, en la del Vallès adquireixen gran predomini les formacions pliocèniques y quaternaries.

La flora, ab la diversitat de formes y colors, facilita en gran manera la determinació d'aquests límits, senyalant d'una manera que no deixa lloch a cap dubte'ls contrasts. L'uniformitat de la vegetació en tot l'espay que aixís resulta circumscrit es realment tant assenyalada, que al pujar per les vessanes del Montseny li sembla al botànich que s'enfila a Sant Llorenç del Munt, y al recórrer els torrents de l'Ubach, li sembla visitar los de Campins y Muscaroles, de tal manera que si l'observador pogués passar instantaniament d'un cap a l'altre sense fixar-se en los accidents orogràfichs, li semblaria que no s'ha mogut d'un mateix lloch.

Però a l'atravessar los esmentats límits resulta desseguida'l contrast. La *Polygala calcarea,* de flors blavenques, que alfombra'ls boscos de les comarques superiors, tant sols s'atreveix a entrar uns quants metres dintre'l Vallès, y encara amagada pels congosts, com si tingués por de causar celos a la *Polygala rosea* que en la planuria mostra altiva'l rich carmí de ses fulles. El rústich *Lythospermum fruticosum,* que viu allí solitari en llochs herms, no s'atreveix a gosar, ab son semblant el *Lythospermum purpureo cœruleum,* los plahers que li proporcionen l'ombra y frescor de les salseredes del pla. Tampoch l'*Anthyllis citisoides,* que hermosseja'ls herms de Tiana, gosa traspassar lo cim de Montalegre.

Y, pera fer més perceptible la *facies* o fesomia propria de la comarca del Vallès, qual *gea, flora* y *fauna* ofereixen detalls característichs ben marcats, creixen dintre son perímetre precioses plantes

(1) Obra citada.

que, com la *Serratula nudicaulis, Lisiaria rubrifolia, Aceras densiflora* y *Carex nitida*, fins avuy dia *ningú ha citat ab certesa en altra comarca catalana.*

L'autor del *Mapa vinícola de la provincia de Barcelona* distingeix com a característica la vinya del Vallès, y, després de dir que fins avuy ningú ha pogut assenyalar exactament les comarques naturals, afegeix: «Si admetem pera'l senyalament de les comarques vitícoles les designades com a naturals per la veu pública, tenim de completar aquest treball, apartant-nos un poch de la pauta fins avuy seguida generalment, modificant-la quelcom per rahó de certes analogies de cultiu, així com de les que existeixen en la producció vinícola, y també baix lo punt de vista de la constitució geològica dominant en cada comarca, partint, donchs, d'un sistema mixte en que la basa principal són les formacions geològiques dels terrers y'l complementari'ls accidents orogràfichs» (1). En sa conseqüencia estableix les següents comarques: Vilanova, Penadès, Llobregat, Costa de Llevant, *Vallès*, Segarra, Pla de Bages y Alta Montanya.

De manera que'l Vallès està determinat en certa manera per la vinya, si bé'ls límits característichs d'aquesta no corresponen exactament als de la comarca natural (2); però això no contradiu pera res les nostres afirmacions. Lo vi que's cull en el Vallès es també diferent del d'altres comarques, segons se desprèn dels anàlisis que porta'l citat Roig y Armengol en sa Memoria.

Si'ls animals inferiors determinen en certa manera la comarca vallesana, ¿podia l'home deixar de contribuir-hi refermant més les diferencies característiques? L'home es cosmopolita, es veritat, però ningú negarà que té diferencies etnogràfiques notabilíssimes que'l distingeixen dels seus semblants; y aquestes diferencies no sols poden apreciar-se entre'ls de terres de climes diferents y regions apartadíssimes, sinó entre'ls d'una mateixa nació.

¿Qui podrà negar les diferencies ètniques que separen y distingeixen als habitants d'algunes comarques catalanes? Examineu als que viuen a redós del montanyam pirenench: als escardalenchs, sapats, de color terrós, mostrant en son cap la vermella barretina, ballant la rítmica sardana o'l grave contrapàs; contempleu als qui s'emmirallen en les aigües de l'Ebre o guaiten les muralles de Tar-

(1) Roig y Armengol: *Memoria del Mapa vinícola de la provincia de Barcelona.*

(2) Apèndix, núm. III.

ragona, fills dels romans y dels alarbs: esprimatxats, nervuts, de sang y imaginació calenta, fantasiadors y llarchs de paraules; y després examineu al tipo del Vallès, baix, rebassut, treballador y intel·ligent. Podreu negar que les diferencies etnogràfiques ajuden també en la determinació de les comarques?

Avuy, per desgracia, ab la facilitat de comunicacions y constant immigració y emigració, van desapareixent les diferencies etnogràfiques que separaven algunes comarques; el Vallès, a causa de sa situació, es de les que s'ha desnaturalisat més. Queden, no obstant, alguns detalls característichs.

Dos són los elements etnogràfichs que al primer cop d'ull distingeix l'excursionista intel·ligent al recórrer el Vallès: el de montanya y el del pla.

El de montanya podria anomenar-se *tipo ros;* es el més intel·ligent, fort y emprenedor de la comarca; aficionat, a causa de son caràcter, a les idees polítiques, figura en totes elles desde les més retrògrades a les més avançades; l'esperit d'independencia es sa nota característica.

El del pla es egoista, sofert y treballador; amich de casa seva y gens aficionat a empreses aventurades; sab emmotllar-se a totes les circumstancies; es d'intel·ligencia escassa, aficionat a les diversions, y sobre tot té com a nota característica un esperit satírich fins a l'extrem.

NORBERT FONT Y SAGUÉ, PBRE.

(Seguirà)

PIRENEU

(Continuació)

Alguns han identificat l'antiga Pirene del golf de Lyó ab Colliure y ab Elna, localitats del departament dels Pireneus Orientals.

Les deduccions d'això les veurem deprés.

De moment hem de constatar que'l vocable toponomàstich Pirene existia alhora al V y IV segles abans C. en domini geogràfich de la llengua cèltica y en país iber, més aont els Liguris havien ja penetrat.

Però'l mot no pot pas tenir alhora un origen cèltich y un

d'ibèrich. Les dues llengües, com les dues races, són absolutament distintes, deixant apart el Ligur, que, encara que indo-europeu com el Cèltich, n'es del tot diferent.

Semblaria, donchs, natural orientar l'examen en les tres direccions, més la crítica exigeix, al contrari, que un pari esment en la perfecta conformitat del nom de dos punts geogràfichs distints pera trobar-ne'l motiu.

Per això'ns serà necessari dir en pochs mots quin podia esser al V y IV segle a. C. l'estat dels coneixements geogràfichs respecte a la part occidental d'Europa.

En la marxa de la civilisació procedint d'Orient, els fenicis foren els primers en posar-se en contacte ab els pobles establerts en l'extrem Occident. Després d'haver resseguit la costa africana, penetraren en Europa y fundaren Gaddir (Càdiz) vers l'any 1100 (a. C.), en una encontrada apellada Tartesa. D'aquí, sa activitat comercial els empenyà per l'Occeà Atlàntich cap al nort, establint-se en les illes Cassitèrides.

Les factories fenicies se multiplicaren tot seguit per la costa ibèrica, en termes que en el segle V a. C. llurs colonies estaven escalonades del Tartessi (Guadalquivir) al Tader (Segura). Igualment arribaren navegant a qualques punts de la Provença.

Axís, donchs, havien pogut arribar a Grecia en època molt llunyana, a comptar del segle XI a. C. noves de l'oest de l'Europa per medi dels fenicis. Emperò, tals informacions devien esser en tot cas incomplertes, puix el domini fenici a Iberia sols s'havia establert al litoral de Gaddir (Càdiz) a Massiena (al S. de Cartagena). Respecte als altres punts de la costa fins a Cap de Creus y al golf de Lyó, els fenicis tot lo més que podien tenir era un encadenat de factories.

La vinguda de la marina grega al Mediterrà occidental, y sobre tot l'establiment dels Phoceos a Marsella, en 600 a. C., podien donar a Grecia mellor coneixença de l'oest d'Europa. Més, els Massaliots, malgrat lo geni de sa raça, eren veritables comerciants com els fenicis de Tyr y Cartago. Si col·locaren colonies pel litoral del golf de Lyó y per les costes d'Espanya, fou ab l'única fi d'assegurar-se punts d'apoy pera llur tràfech.

En aytals condicions no devien cuidar-se gaire de la geografia ni de l'etnografia de l'interior de ses terres: lo simple coneixement de la costa'ls abastava. Axís, donchs, a Grecia no podien obtenir més que les informacions referint-se al litoral, y lo que sa freqüentació permetia veure. Ademés, les descripcions anaven so-

vint barrejades ab els recits llegendaris y mitològichs que tant complavien l'imaginació grega. Ab dificultat la ciencia devia poder treure-n l'entrellat de les nocions exactes.

Aquestes són les conclusions que's dedueixen de l'historia marítima dels fenicis y grechs, que comproven exactament els textos geogràfichs més antichs.

Els predecessors y contemporanis d'Herodot no sabien gaire cosa més de l'oest d'Europa que'ls noms dels pobles y ciutats de la zona marítima del Guadiana al Rose.

En quant a la geografia física de l'interior, apenes tenien, y per simple conjectura, una fosca concepció de sistema orogràfich cap al nord o centre d'Europa, aont col·locaven els origens dels rius quals desembocadures veyen en el Mediterrani y el Mar Negre.

Aquest ràpit estudi es suficient pera fer compendre per què al V y IV segles a. C. malgrat l'activa navegació dels fenicis y grechs, l'Europa occidental era encara tinguda per una regió llunyana, com a extremitat del món. A ver dir, era terra desconeguda. No es d'extranyar, donchs, que'ls antichs escriptors grechs no donguin més que indicacions molt vagues o tot lo més molt generals sobre dites regions.

Vet-aquí per què cap a la fi del segle V, prop de 200 anys després de la fundació de Marsella, Herodot, malgrat ses investigacions, no sab més que'ls noms dels pobles que habiten l'interior d'aquelles encontrades: els Celtes vehins dels Cynesians o Cynetes, els darrers cap a occident. Incidentalment fa esment dels Ibers. Encara més, no creu en l'existencia d'un mar al nord d'Europa, y en quant a les illes Cassitèrides declara no saber on cauen. Apella Atlàntich «a la mar més enllà de les columnes d'Hercul», que forma part «de la solcada pels grechs». El Mediterrani, llavors, no tenia nom: Herodot l'anomena «nostre mar».

Respecte al litoral mediterranench, tenia datos menys incomplerts, encara que, malgrat ses digressions, no's trobi en sa obra una descripció geogràfica d'occident. Escrivia la guerra mèdica y l'historia dels pobles que hi intervingueren, essent-ne tant sols incidents les mencions de l'Europa occidental. Emperò formen un conjunt suficient pera demostrar que estava informat, en quant era possible llavors, sobre nostres regions.

Esmenta «l'illa d'Erythia, situada envers Gadeira, més enllà de les columnes d'Hercul»; conta com l'atzar d'una tempesta feu descobrir als Samiens Tartesa, el rich mercat minench dels fenicis,

fins llavors «desconegut»; fins parla de les musteles de Tartesa, parIones a les de Llivia. Diu després que «els foceos foren els primers grechs que's dedicaren a la navegació d'altura y descobriren l'Adriàtich, el Tirrè, l'Iberia y Tartesa», y adhuc fa la ressenya de llur primer viatge en aquest darrer punt (1). L'historia de l'emigració en massa dels foceos cap a occident lo porta a parlar de Sardenya y l'illa de Còrcega (Cyrnos). En cambi, no esmenta llur establiment a Marsella, sense que per això ignori l'existencia d'aquesta colonia grega: sab que Massalia (Marsella) està situada en país de Liguris.

No s'ocupa de l'etnografia del litoral més que incidentalment: en una llista dels auxiliars de l'exèrcit d'Hamilcar (480 a. C.) esmenta'ls Ibers, els Liguris y els Heliscis. Avienus diu que aquests darrers eren establerts a la rodalia de Narbona.

Cita, finalment, Herodot, el nom de Pirene, que era, com hem dit, una ciutat o port del golf de Lyó. De moment poch ens interessa l'aplicació que ha donat a dit nom: lo essencial es constatar que havia arribat a sa coneixença.

* * *

Aquesta lleugera ressenya ens ha fet veure que Herodot, com sos predecessors, no havent visitat personalment l'Occident, no'n sabia gaire més que lo que podien dir-ne'ls qui tant sols freqüentaven la costa de dites regions. L'erudició, boy nada, dels grechs, tenia sols medis d'investigació molt limitats, y no més que datos incomplerts y insegurs podia obtenir de l'oest d'Europa. Els geògrafs havien de contentar-se ab descripcions superficials de la zona marítima y ab conjectures de les terres inexplorades de l'interior.

Tot això'ns permet determinar que la coneixença de les montanyes de l'Europa occidental sols podia basar-se en les explicacions dels marins o mercaders. Aquests, que viatjaven pera comerçar y no pera explorar, s'acontentaven ab la navegació de cabotatge. De manera que llur noció de les montanyes havia sigut sols deduhida de l'aspecte del relleu del sol, en lo litoral mediterranench d'Espanya y golf de Lyó. Desde llurs vaixells y desde la platja, sols podien ovirar les estribacions que de l'Ebre's dirigeixen cap al nord,

(1) Herodot fa distinció entre l'Iberia y Tartesa, mot que aplica sols a la regió de l'Ebre.

s'apleguen ab la serra de les Alberes, al Cap de Creus, y s'ajunten al macís del Canigó y Corbières (1). Vist desde'l mar aquest macís, pren una direcció de sud a nord y apar perllongar-se cap al nord més enllà del Canigó.

alfons MEILLON

(Seguirà)

CRONICA DEL CENTRE

Abril de 1904

EXCURSIONS

A Sant Joan de les Abadesses y Ripoll. — Els socis de la Secció d'Arquitectura senyors Coll (A.), Closa y Martorell, acompanyats del fotògraf senyor Martinell, realisaren, durant els dies 4 y 5 d'aquest mes, una excursió-visita a les importants poblacions de Ripoll y Sant Joan de les Abadesses.

En aquesta darrera començaren la visita per l'iglesia de Sant Pol, notable exemplar del sigle XI y en la que crida poderosament l'atenció la portalada, l'absis y una torra cimbori de planta cuadrada, situada a l'extrem de la nau de l'iglesia.

Després de visitar aquest monument arquitectònich, se dirigiren nostres companys a visitar l'iglesia de l'antich monastir o col·legiata, avuy convertida en iglesia parroquial. La planta d'aquesta coneguda construcció es de creu llatina, distingint-se per l'especial disposició de sos absis, actualment ben malmesos y cambiats de sa estructura primitiva. En la mateixa iglesia's visità'l tradicional *Santíssim Misteri,* notable obra d'esculptura de talla mitjeval, que's venera en un camaril d'estil barroch de guix daurat y d'una correcció molt apreciable. L'altar major sembla del segle XIV, y per son istil recorda'l d'Argentona.

Durant la tarda del mateix dia nostres companys visitaren els claustres y'ls ornaments sagrats. Del claustre primitiu ne queden quatre arcades empotrades en el mur y que s'atribueixen an aqueixa antiga construcció. L'actual es obra del XIV, d'escayent conjunt, encara que de treball bon xich incorrecte.

El següent dia 5, sortint ab el primer tren, se dirigiren a l'històrica vila de Ripoll a visitar el seu notabilíssim monastir, pera admirar una volta més aquella colossal obra reconstruida pel malaguanyat Dr. Morgades. L'aspecte

(1) Consti que no fem un traçat orogràfich. Nostra sola fi es reconstituir la descripció abreujada que podia fer una gent que no's cuidava dels fets orogràfichs y sols judicava segons l'aspecte de les montanyes desde la costa.

exterior de son conjunt; la seva simbòlica portalada, el seu claustre y lo seu interior, ab ses tres severes naus, els sepulcres de nostres comptes-reis y altres mil detalls, tot plegat constitueix un munt de riquesa arqueològica que un may se cança d'admirar. Lo que causà una agradable impressió als nostres consocis fou el zel y cuidado ab que's ve formant el Museu del claustre, provinent de fragments arquitectònichs que s'han anat recullint. ¡Quants claustres de nostra terra podrien esdevenir museus semblants ab un xich de cuidado y amor a nostres passades grandeses!

De Sant Celoni a Arenys de Mar. — Va fer-se aquesta agradosa excursió'l dia 15, ab assistencia dels socis senyors Bombach, Espelt, Figueres, Pons, Tresserra y Vallhonrat. Sortiren en el tren de les 4'45 del matí fins a Sant Celoni mateix. Desde la població baixaren cap a la riera, dirigint-se a can Draper y can Alzina, y passant un bonich corriol per entre bosch espès d'alsines sureres, entre les que verament n'hi ha que criden l'atenció per ses dimensions y extranya formació, pujaren serra amunt fins a trobar la carretera particular de can Valls, que prest deixaren pera tornar a la drecera que ls portà fins a Vallgorguina.

Allí dinaren, y, després de visitar la seva iglesia parroquial, emprengueren carretera amunt cap al Coll Sacreu, devallant vers Arenys de Munt y Arenys de Mar, aont arribaren a l'hora justa pera agafar el tren y retornar a nostra capital.

SESSIONS Y CONFERENCIES

Una visita a les mines d'Almadén. — El nostre benvolgut company Mossèn N. Font y Sagué donà'l dimecres dia 6 una interessantíssima conferencia, filla de les impressions personalment rebudes al visitar un dels més importants centres miners de la nostra península.

Començà fent l'historia de la mina d'argent-viu d'Almadèn, apoyant els fets nomenats ab cites de diferents autors antichs; y entrà tot seguit en la relació de llur visita. Exposà l'importancia del jaciment de cinabri, el seu origen geològich y manera de presentar-se, y la riquesa d'aquell mineral quina explotació constitueix una font d'ingressos considerables pera l'Estat espanyol, que en cambi té completament abandonats als infeliços obrers que's dediquen a la feixuga tasca de llur extracció. Mossèn Font y Sagué, al ressenyar sa davallada al fons d'aquelles mines pera estudiar els filons del mineral, nos feu també un acabat estudi social del minaire d'Almadèn, quina existencia física està constantment amenaçada per la forçosa absorció dels vapors mercurials y quins interessos morals se veuen desatesos, contribuint a la seva complerta degradació física y moral. La tètrica ressenya de l'erudit conferenciant despertà també l'interès de l'auditori, com ho havia lograt en l'altra part de son instructiu treball, que fou rebut ab entusiastes aplaudiments de tots els aplegats aquest dia en el Centre.

Una excursió hivernenca a la vall de Santa Fe. — El dia 15, el nostre consoci en Joseph María Pericas llegí la seva ressenya d'una excursió a n'aquesta deliciosa vall montsenyenca, realisada en ple hivern. Ab frase castiça y forma agradable anà relatant les seves impressions rebudes al visitar aquella encontrada, ressenyant el camí recorregut y posant de manifest les seves innombrables belleses naturals. El senyor Pericas acompanyà'l seu notable treball ab la projecció de diferentes y hermoses vistes fotogràfiques d'aquells llochs encisadors, que completaren l'efecte d'aquesta ressenya, que valgué a son autor molts y merescuts aplaudiments.

A l'acabar-se la conferencia's feu la sessió preparatoria de l'excursió que s'efectuà'l següent diumenge de Sant Celoni a Arenys.

Festa patronal de Sant Jordi. — Seguint la ja tradicional costum en el nostre Centre de festejar la diada del gloriós patró de Catalunya, com aixís se ve fent desde molts anys enrera, enguany, ab tot y l'estat de les obres del nostre local, no s'ha volgut perdre aquesta hermosa consuetut, y el dia 23 un bon nombre de socis que omplenaven la nostra sala varen aplegar-se pera commemorar aquesta diada.

El nostre entusiasta president, senyor Torras, va obrir la sessió ab un breu y sentit parlament sobre l'importancia y significació d'aquesta festa dins del Centre Excursionista. Tot seguit el notable y conegut autor dels *Croquis pirenencs*, senyor Massó y Torrents, llegí un interessant capítol d'una novela original pròxima a publicar-se. El nostre company senyor Galbany y Parladé va llegir el quadro *Acompanyant al difunt*, del popular escriptor en Joan Pons y Massaveu, que's distingeix per la característica naturalitat y agre-dolç que rumbeja en totes les produccions d'aquest festejat autor. El celebrat novelista català en Narcís Oller llegí'l seu quadret *Lo senyor Benet*, en el qual ab son istil peculiar descriu les costums barcelonines de mitjans del segle passat; y el senyor Serra y Pagès llegí també un ben escrit quadret *El primer amor de la Lluiseta*.

Alternant ab aquestes composicions en prosa, varen llegir-se també diferentes poesies dels senyors Ubach y Vinyeta, Joseph Carner y Emili Tarrés, llegint el mestre en Gay Saber en Guillem A. Tell y Lafont dugues traduccions d'altres inspirades poesies alemanyes. Pera honrar ensems la memoria del nostre malaguanyat consoci, el poeta nacional de Catalunya, y tenint en compte que Mossèn Cinto Verdaguer sempre en vida havia distingit al nostre Centre venint-hi a llegir ses obres abans de donar-les al públich, el senyor Rocafort passà a llegir algunes de les poesies que constitueixen el volum *Eucarístiques*, que estava a punt de publicar-se, y que, com totes les altres llegides, fou rebuda ab forts aplaudiments per part de la distingida concurrencia que les escoltà.

El senyor president clogué la festa remerciant a tots la part que havien pres en la mateixa y desitjant noves prosperitats pera la nostra associació.

Una excursió al pich de Balandrau. — El dia 29, el nostre president,

D. César A. Torras, llegí la ressenya d'una excursió a l'enlairat cim de Malandrau o Balandrau, que acompanyà ab projeccions de vistes fotogràfiques tretes durant aquesta ascensió, que fou la primera en que hi concorregueren senyoretes socis del nostre CENTRE. El treball del senyor Torras es una complerta descripció d'aquelles encontrades pirenenques, feta d'una manera acabada y ab bon istil literari. Tots els paisatges de desde Camprodon al pich de Balandrau, de més de 2,600 metres sobre'l nivell del mar, passant per l'oratori de Llanàs, el poble de Vilallonga y el de Tragurà, foren descrits de mà mestre, com també les impressions causades per la contemplació d'aquelles gemades valls y alterosos cimals que tanquen l'esplèndit panorama que's descobreix en l'excursió realisada per nostres companys y ressenyada en aquella vetlla pel nostre president, que rebé forts aplaudiments per son meritíssim treball.

Acabada la conferencia se celebrà la sessió preparatoria d'una excursió projectada pera l següent diumenge a Palautordera y Canet de Mar.

PROGRAMA DEL CURS D'HISTORIA DE LA LITERATURA CATALANA:

Dia 8 (divendres, per haver-se hagut de cambiar el torn de conferencies). Dotzena conferencia. Segles XIII y XIV. *Arnau de Vilanova.*

Discussions respecte a quina era la seva patria (queda fòra de dubte que era català).

Notes biogràfiques.

Sa intervenció en assumptes del govern d'Aragó y de Sicilia.

Lletra tramesa per En Frederich III de Sicilia a n'En Jaume II d'Aragó (lectura).

Coneixements enciclopèdichs de l'Arnau. Indicacions bibliogràfiques respecte a les seves obres.

Art d'Agrimensura y versos que'l precedeixen (lectura).

Principals punts de vista de l'autor:

I. Alquimista (idea de l'Alquimia y importancia que tenia en l'Edat Mitjana). Invencions y tractats que se li atribueixen (lectura de l'obra *Fenix).*

II. Metge. Tractats enclosos en *Opera omnia.* Estudis d'higiene (Escola Salernitana).

III. Teòlech. Influencia d'En Joaquim de Fiore. Obsessió per la vinguda de l'Anticrist y la necessitat de reformar l'Iglesia. Activíssima propaganda de les seves doctrines. Escrits catalans condemnats a Tarragona en 1316. *Rahonament d'Avinyó.* Explicació y lectura de fragments del mateix.

Dia 13. Conferencia XIII. Segles XIII y XIV. *Ramon Llull.*

Biografia y llegendes d'En Ramon Llull. Veneració que sempre se li ha tingut. Atachs que se li han dirigit per no coneixe-l prou bé. Supersticions que li han atribuit. *Testamentum,* llibre apòcrif d'Alquimia. Caràcter de la doctrina llulliana. Teodicea racional.

Creuada en pro del Cristianisme:

I. Conversió de moros y jueus. Predicacions en terra musulmana. Coneixement de les llengües orientals.

II. Campanya anti-averroista.

III. Propòsits de conquistar la Terra Santa. Viatges de propaganda.

Sa colossal producció. Idea de les principals obres publicades en llatí y català (1).

I. *Obres filosòfiques*. Sa gran concepció de l'*Art general*. Idea de la filosofia llulliana y ressò que ha tingut.

II. *Obres ascètiques*. Grandiosa enciclopedia del *Llibre de Contemplació, Llibre de les dialogacions y càntichs d'amor entra l'amich y l'amat;* punt de partida de la mística espanyola. Tractats de propaganda.

III. *Obres literaries*. Fins perseguits. *Blanquerna*. Poesies: *Desconort, Els cent noms de Déu*.

IV. *Obres científiques. Fèlix de les maravelles del món*.

(Lectura de fragments escullits.)

Dia 20. Conferencia XIV. Segles XIII y XIV. *Ramon Muntaner*.

Ressenya biogràfica d'En Ramon Muntaner.

La *Crònica*. Quan va esser escrita. Període que comprèn. Principals fets de que tracta.

Opinions de diferents autors sobre la mateixa.

Traduccions que s'han fet. Indicacions bibliogràfiques.

Son estil animat. Interès novel·lesch y fons èpich. Segell personal.

Observacions sobre la fidelitat històrica.

Sermó en vers pel passatge del rey Alfons a Còrcega, etc.

(Lectura de troços escullits.)

Dia 27. Conferencia XV. Segle XIV. *Bernat Metge*.

La cort del rey En Joan I l'*Aymador de la gentilesa*.

Aplech d'homes de lletres.

Indicacions biogràfiques d'En Bernat Metge.

Notable cultura del mateix. Son llenguatge fluit y cuidat.

Indici de diferents autors respecte a l'opinió que'ls mereix En Bernat Metge.

Poesies y documents cancillereschs.

El *Somni*. Argument de l'obra. Condicions que l'avaloren.

Historia de Valter y la pacient Griselda, traduida del llatí d'En Petrarca. Popularitat que va tenir.

Notes bibliogràfiques.

(Lectura de troços escullits.)

El Sr. Serra va anunciar que, degut a les seves perentories ocupacions, se veya obligat a anticipar les vacacions, quedant en continuar el curs d'*Historia de la Literatura Catalana* en havent acabat l'istiu.

(1) Les obres que se citen a continuació es no més pera donar una mostra de la producció d'En Ramon Llull, perquè es impossible donar-ne una idea en una sola conferencia.

PLAN D'EXCURSIONS PERA LA PRIMAVERA DE 1904

Dies 12, 13, 14 y 15 de Maig. — Excursió a la Vall de Marlés desde'l naixement del riu fins a son aigua-barreig ab el Llobregat; serres d'Estiula, Matamala y Pinós en tota sa extensió.

Altra excursió: Al Canigó desde Prades, y per Cuixà y Taurinyà al Chalet-refugi dels Cortalets, retornant pel coll de la Cirera cap a Corsaví y Arles.

Dies 21, 22, 23 y 24 de Maig. — Excursió a Sant Llorenç dels Piteus y montanyes de Busa, per Berga.

Dies 22 y 23 de Maig. — Excursió a l'històrica ciutat de Lleyda.

Dia 29 de Maig. — Excursió a la Cartoixa de Montalegre, la Conreria, Sant Fost y Mollet.

Dia 12 de Juny. — Excursió a Sant Llorenç del Munt, per Tarrassa, retornant per Sant Llorenç Savall y Castellar.

Dies 23, 24, 25 y 26 de Juny. — Excursió a Castell de l'Areny y la Quar, Sant Romà de la Clusa, La Pobla de Lillet y Montgrony.

NOVA

Són moltes les felicitacions que hem rebut ab motiu de les reformes introduides en el BUTLLETÍ, encoratjant-nos pera que continuem en el camí començat.

Aquestes millores obeeixen a una necessitat ja de molt temps sentida, puix els treballs de caràcter excursionista perden la meitat del seu valor si no van degudament il·lustrats. Per això no repararem en imposar-nos sacrificis de tota mena, fins a lograr que la nostra publicació correspongui a l'importancia del CENTRE, que tant desinteressadament treballa en bé de la cultura catalana.

Ab l'ajuda de tots els consocis esperem portar a feliç terme el plan adoptat, convençuts de que no han de resultar fallats els nostres propòsits.

Barcelona. — Tip. *L'Avenç*: Ronda de l'Universitat, 20. — Telefon 115

ANY XIV — BARCELONA, JUNY DE 1904 — NUM. 113

Butlletí

del

Centre Excursionista de Catalunya

LA VALL D'ANEU (1)

La vall d'Aneu se troba a l'extrem occidental del Pireneu català, a l'àngul que formen les terres d'Aragó y França, y es tota la part alta de l'antich comptat del Pallars. Confronta al NO. ab la vall d'Aran, de la qual està separada pel port de la Bonaigua o de Pedra Blanca; al N.NE., ab el departament francès de l'Ariège, de la que'l separa'l port de Salau, pel qual se baixa a la ribera del Salat y Sant Girons; a l'E., la serra de Tebascant, que també comunica ab França pel costat de la vall Ustou; al SE., la vall de Cardós, que ab la de Farrera constitueixen l'altra ribera de l'alt Pallars; y la SO., ab les serralades y vall de Bohí. L'única obertura natural es al mig-dia, seguint el curs del Noguera-Pallaresa. Pera anar-hi de Barcelona seguint la conca del Pallaresa, s'han de fer cinch hores de ferro-carril fins a Targa; quatre de cotxe atravessant la plana d'Urgell de mig-dia a tramontana; deu hores més de cotxe pera atravessar el Segre y començar desseguida la mandrosa pujada de la serra de Comiols y davallar-la després fins a trobar el Noguera-Pallaresa als peus de Tremp; quatre hores més de tartana fins a Gerri; y, finalment, onze hores de cavalcadura, sempre Pallaresa amunt.

Formen la vall 22 pobles (2), ab una població total d'uns 4,000

(1) Treball llegit en el CENTRE'l dia 18 de Març.

(2) En la llista d'iglesies del bisbat d'Urgell al fer-se la consagració de la catedral de la Sèu l'any 819, figuren en la vall d'Aneu les de Jou, Berrós, Santa Maria, dita abans Santa Deodata, Assor, Sonne, Isil, Alòs, Stirri, Burgi,

habitants, essent la més importànt la vila d'Esterri, que'n té uns 800. El clima es fred. La temperatura màxima, que generalment alcança en la segona quinzena d'Agost, oscila entre'ls 24 y 28°, poques vegades arriba a 30; la mínima, entre'ls 5 y 10° sota zero, quasi sempre en la segona quinzena de Janer. El vent dominant es el nord, conegut en el país ab el nom de *vent de port*.

La riquesa principal de la comarca ha sigut sempre la cria del bestiar de tota mena, lo que l'imprimeix un aspecte molt caracterís-tich. La vetlla de Sant Joan es diada de molt moviment per tota la vall, ab motiu d'esser el dia destinat pera marxar el bestiar a la montanya, portant molt tràfech l'arreglo y neteja de les esquelles que aquella nit se posen a les eugues y vaques. A les dugues de la matinada s'obren els corrals, y les besties, instintivament y sense guia, se dirigeixen vers la montanya, aon pasturen fins que les pri-merenques neus de la tardor els obliguen a retornar, pera consumir durant l'hivern les grans quantitats de pastures que s'han aplegat dels prats en les dugues cullites de Juliol y Setembre. Mentres la neu no cobreix el pla, de vuit a nou del matí s'obren els corrals, y eugues y vaques se dirigeixen a un punt determinat, aont esperen que arribi'l pastor que se'ls emporta a péixer per aquells prats. La remada té'l nom de *La Guarda*. De la mateixa manera's forma la remada de bèns y ovelles, una altra de cabres y una altra de porchs. Aquests últims, segons el temps, estan poch fòra, per quin motiu no se'ls avía fins que'l porquer toca un corn d'un punt elevat de la vila. Al cap-vespre comencen a arribar les remades, y es curiós veure de la manera com van distribuint-se en totes direccions, re-tornant cada *ovella a son corral*.

Altra font de riquesa seria la fusta si no's trobés tant limitada per les dificultats de l'acarreig fins al riu. Tres hores més avall d'Esterri, en el lloch nomenat Aydí, enganxen les fustes de dèu en dèu, y tres o quatre restelleres d'aquestes, enganxades unes ab altres, ab un rem a cada cap, formen lo que s'en diu un *ray*, y que dos homes, dits *rayers*, ab exposició constant, sortejen els continuats esculls del riu, fins a trobar el Segre, després l'Ebre, y acabant el viatge a Tortosa, principal mercat de la fusta d'aquelles valls.

Moltes altres són les riqueses naturals ab que compta la vall

Cervo y Espotu. Totes subsisteixen, excepció de la d'Assor, que podria ser la de Sorpe. No hi figuren les d'Arreu, Borent, Isabarre, Valencia, Gabàs, Unarre, Escalarre, Escaló, Llaborre, Escart y Estahis. ¿Es que aquests pobles són més moderns? Hi ha motius pera duptar-ne, al menys d'alguns, essent lo probable que no tinguessin encara iglesia propria.

d'Aneu, que fa restar improductives la falla de camins moderns: milers de cavalls de força que corren, salten y s'estimben per aquelles encontrades sense altre afany que trobar sa tomba en el Mediterrà; richs y abundants minerals que en les entranyes de la terra estan esperant que'l picot del minaire'ls faci veure la llum del sol; veres fonts de salut, de mineralisació exhuberant, que van escorrent-se y deixant rastre a son pas, fins a trobar una corrent que les confongui ab les del Noguera.

La fauna y la flora de la vall són aixís mateix riques y esplèndides. En aquelles invernades que la neu impera com a reina y senyora de plans y montanyes, la vida animal y vegetativa semblen mortes. Més aquella neu no es mortalla: es mantell que protegeix carinyosament la vida, que's manté ensopida, pera despertar potent y ufana al primer baf del sol de primavera. Y desperta, com desperta l'ós pirenench en sa cova, raça que semblava pròxima a desaparèixer y que d'uns anys an aquesta part torna a ser abundant, fins al punt de que en l'istiu passat se'n mataren quatre. El matador de l'ós, ademés del benefici de la pell y'l greix, passa pels pobles ab la pell al coll y fa lo que s'anomena *capta de l'ós*, y tots els que tenen bestiar li donen quelcom en diners o especies. Els llops acaben de desaparèixer gracies al veneno y a les rateres, igual que les guineus. Se troben també alguns cinglars, gats selvatges coneguts ab el nom de *gat fer*, llòdrigues, musteles, teixons, taups, que alguns anys són una verdadera plaga pera'ls prats; rates d'aigua, conegudes ab el nom de *rat buf*. No hi falten ramades d'isarts, qual delicada carn se ven a bon preu, exportant-se algunes vegades a Luchon igual que les truites, que són abundantíssimes en rius y estanys. En sos boscos canta també algun gall selvatge. Les perdius, y especialment les llebres, són de tamany superior a les d'altres comarques. Abunden les merles, cogullades, cuetes, caderneres, pinsans y les boniques aiguaroles, que sembla que estiguin més satisfetes quan poden saltironar sobre les vores del riu glaçades. Entre les aus de pas hi ha les guatlles, estornells, aurenetes, cornelles, becades, ànechs y cigonyes. Entre'ls reptils s'hi troba l'escorsó, entre'ls insectes la cantàrida, y gran abundancia de papellones, a les quals donen el nom de *voliaines*.

Més ben representat se troba'l regne vegetal, gracies a la molta fertilitat de la majoria de les montanyes, més que als treballs dels naturals del país, que sembla tinguin guerra declarada a l'arbrat, tallant sempre y no plantant may. Es una llàstima que trobant-se en vigilies de posseir una carretera, que facilitarà l'ex-

portació de molts productes, no tinguen, com totes les comarques suisses, grans plantacions de pomeres y perers, que, junt ab el noguer y cultiu de l'avellaner, que creix espontaniament per tot, podria esser important font de riquesa, ja que la producció d'aquests fruits es allí de segura y abundant cullita. Abets, pins, bedolls, de qual escorxa fan els pastors diferents utensilis casulans; nogueres centenaries, roures, freixes, clops, salzers, cirerers, pomeres, pe-

DETALL DEL PORT DE LA BONAIGUA
(2,000 metres d'altitut)

rers, pochs presseguers y atmetllers, y encara menos parres. Els ceps han desaparegut, y algunes proprietats conserven el nom de vinyes (1). També s'hi cullen mores, rives, gerts y maduixes, que nomenen *fragues*.

Entre les flors, apart de les moltes naturals que converteixen els prats en jardins, abunden els geranis, clavellines, roses, lliris junquillos, essent notables uns clavellets de pastor, de quatre pètals,

(1) En 1577 acudiren los de la vall al duch de Cardona contra les vexacions de que eren obgecte per part del governador del castell ab l'excusa de que'l bestiar se ficava a la vinya que tenia aquell entre Esterri y Valencia.

que creixen entre les roques, al costat de les semprevives, y un lliriet blanch hermosíssim que creix en els pradells de les més altes montanyes. Les plantes medecinals hi tenen representació molt important en número y qualitat. Acònit, Arnica, Anèmona, Helèbor, Genciana, Lúpul, Ruda, Digital, Valeriana, Cinaglosa, Tosilach, Calèndula, Axicoria Taraxacum, Consolda Colxich, Cicuta, Fonoll, Euforbi, Bistorta y totes les propries de la regió pirenenca.

Entre les costums típiques del país pot citar-se la dels *Fallaires*, que's conserva ab més integritat en el poble de Gil (1). Consisteix en córrer la nit de Sant Joan, ab les *falles* enceses, d'un punt determinat de la montanya fins al poble. *Falla* es un tronch de pi jove esberlat d'un cap y entatxonat de teyes. A l'entrada del poble són esperats per les noyes, que aixís que van passant els ofereixen un ram y una copa de vi. Arribats que són tots a la plaça, depositen les falles unes sobre altres, quedant fet lo foch de Sant Joan.

Les noyes comencen com una sardana al voltant del foch, y ab sos cants indiquen als fallaires quan poden entrar a la dança.

Heus-aquí les poques estrofes que hem pogut aplegar:

Aquesta nit encenem falles,
aquesta nit de Sant Joan;
aquesta nit cullim roses
del roser de Sant Joan.

Fadrinets, sortiu en dança,
los que esteu pera dançar.
Fiqueu-s entre dos noyes,
agafau-les per la mà.

Aquesta nit encenem falles,
aquesta nit alegrement.
Diguem tots: «Alabat siga
lo Santíssim Sagrament».

Al dir aquest últim vers, la dança para, els fadrins se descobren y torna a començar el ball al sò de noves cançons.

Altra costum que pot esmentar-se es la referent a les bodes. Les

(1) El nom d'aquest poble's troba ja escrit en documents del segle IX, *Isil*, igual que s'escriu ara, y en la fundació del monastir de Sant Pere d'Escaló, entre les iglesies donades al mateix pel bisbe Aton en el referit segle IX, s'hi troba la de *Gilardum*, lo que pot esser una prova de que en el llenguatge parlat devien dir-ne també Gil, com actualment.

noyes del poble formen un chor que per dret de costum se presenta a totes les bodes y canta cançons alusives als actes de la boda y altres dedicades als nuvis, als sogres, capellà y convidats. Es curiós veure una boda quan els nuvis no són del mateix poble, especialment si pertanyen a la classe acomodada. La nuvia aporta sempre un parell de matelaços, dos coixins, un gall y una gallina, tot lo que va carregat en un matxo, cuidant bé que's vegin els brodats de les coixineres y que l'animal vagi molt enflocat y guarnit ab dos o tres restelleres de picarols al pitral. Aquest matxo es la vantguarda de la comitiva, al que segueixen els nuvis, parents y convidats, tots muntats en animals guarnits de festa, ab les tradicionals angarilles les dònes y ab son corresponent moço de peu cada una.

A l'acostar-se un poble, el matxo davanter s'avança un bon troç a la comitiva y serveix de nunci pera fer saber que la boda arriba. Llavors surten les cantores y, acompanyades de pandero, canten cançons després de regalar flors, primer als nuvis y després a tot l'acompanyament. Els fadrins se posen a l'entrada del poble y tapen el pas ab una cinta de seda, que no obren fins que'ls nuvis y demés de la comitiva han acceptat coca y vi que'ls ofereixen. Quasi sempre'l pare de la nuvia fa un present als fadrins, que passa al fondo de lo que'n diuen *la Comuna* (1).

Vegi-s algunes de les cançons que canten:

Aquí venen les donzelles,
aquí venen per cantar,
aquí venen les donzelles,
si llicencia'ls voleu dar.

Al baixar-ne de l'iglesia
heu perdut lo ram florit,
que es lo ram de les donzelles
tant hermós y requerit.

Flor del lliri lliri,
flor del lliri blanch,
ja les males llengues
ara callaran.

Despediu-vos de la filla,
mare del cor dolorós:
despediu-vos, que a la filla
no la manareu més vós.

Galan dama l'hi han dada,
cavaller guardeu-la bé:
no diran de qui n'es filla,
sinó de qui n'es mullê.

Criats de la nuvia,
siau diligents,
que enllà d'aquest poble
hi ha'l camí dolent.

(1) *La Comuna* es una institució que funciona sols tres dies a l'any en quasi tots els pobles de la vall. Tots els diners que'ls fadrins poden recullir durant l'any, s'inverteixen el dia de la festa major en coques y vi, que's reparteix gratuitament y a totes hores a tot-hom que'n demana, sigui o no sigui del poble.

Pare de l'hermosa nuvia
ben content podeu estâ:
heu casat la vostra filla,
l'heu posat en bona mà.

Lo manteu porta de seda
lo bon pare capellà:
quan serà canonge o bisbe
el portarà de tafetà.

En aqueixa casa
hi trobareu cunyades:
serviu-les y amau-les
com a vostres germanes,
millor si podeu;
més dels vostres pares
no vos olvideu (1).

Vall d'Aneu. — Vores del Noguera-Pallaresa

També es digna de mentar-se una altra costum que acaba de desaparèixer. Els padrins de fonts acostumaven regalar a sos afillats, el dia que's casaven, una camisa, la qual la portaven posada'l dia y la nit de la boda. L'endemà se guardava en lloch ben segur y no tornaven a portar-la més que'l dia de la mort, que'ls-e la posaven pera enterrar-los.

(1) Aquestes cançons són extractades d'una col·lecció nombrosa que ha anat aplegant nostre amich D. Carles Estevan, notari que ha sigut fins fa poch d'Esterri. Aixís mateix ens proporcionà una copia de l'informació feta pels delegats del Duch de Cardona referent als privilegis de la vall, que extractem més endavant.

Els jochs més usuals, com en tots els países frets, són els d'exercici corporal: el de pilota, barra, quatre pilans, a l'hivern la patinació sobre'l glaç, y pera les dònes, els diumenges a la tarda, el joch de bitlles.

BREU RESSENYA HISTORICA DE LA VALL

L'historia de la vall es la del Comtat, y la d'aquest es part integrant y importantíssima de l'historia gloriosa de Catalunya. A

VALL D'ANEU. — VORES DEL NOGUERA

esser certa la llegenda d'Otger y els nou Barons de la Fama, el castell de Pallars fou el primer baluart que s'aixecà pera proclamar l'independencia de nostra patria. Lo que no té dubte es que fou l'últim en que onejà la nostra bandera, resistint gloriosament per alguns anys l'unió del comtat a la corona de Castella.

El nom d'alguns pobles de la vall, com Isabarre, Escalarre, Unarre, Llaborre, sembla confirmar la teoria euskàrica referent als primers pobladors de la vall, teoria que suposa a la raça bascongada representant de la primitiva població aborígena.

L'igualtat de costums y llengua fa suposar que la segona in-

fluencia fou la mateixa que a les terres orientals de Catalunya, que la raça occidental camita o sarda no's deturà a la Cerdanya, sinó que s'extengué a les properes valls del Segre y del Noguera.

A l'arribar les invasions cartaginesa y romana, se sab ja ab seguretat els pobles que ocupaven els territoris de Catalunya.

Els Ilergetes, que eren la gent més important de l'Iberia, s'extenien per tot el Pireneu desde'l Segre fins a les terres d'Aragó, confrontant pel S. ab els països Celtíbers. Eren dels Ilergetes les ciutats d'Orgia (Seu d'Urgell), Erga (Tremp), Osca (Huesca), ab lo que queda ben determinada la població de la vall en l'època citada.

Quan la llarga dominació romana entrà en son període de decadencia a mitjans del segle IV, perdent el respecte a les llibertats del país y cometent vexacions ab els naturals, per aquelles encontrades, igual que per tota la serralada del Pireneu català, se sentí un crit de protesta contra'ls decadents dominadors, crit que ha ressonat sempre a Catalunya quan la dominació ha sigut opressora. Els Bagaudes, nom que dóna l'historia an aquells pobladors del Pireneu, lluitaren valentment contra'ls romans, més una nova y formidable invasió inutilisà son esforç, l'invasió dels Goths, iniciant-se desseguida les lluites entre aquests y'ls imperials de Roma, que havien de durar altres dos o tres segles, pera començar desseguida en els principis del segle VIII la nova invasió dels Alarbs.

Començada la reconquista pels reys franchs a mitjans del segle VIII, y acceptant la llegenda d'Otger, aquest entra precisament pel Pallars, atravessant el Pireneu per la vall d'Aran, desallotja de la vall als Alarbs y clava en son castell la fita aon comença a dibuixar-se l'independencia de la nostra terra. A son crit segueix el dels nou Barons de la Fama aixecant el país y apoderant-se de tot el Pireneu català, arribant fins a posar siti a Empuries. Mort Otger en dit siti, queda comanant totes les forces Dapifer de Montcada, que al saber que'ls Alarbs venien ab un gran exèrcit, al que'l seu no hauria pogut resistir, se retirà a la Cerdanya, Urgell y Pallars, quedant senyor de dits llochs, Castellbò, Aran y Andorra.

Acaba de trascórrer el segle ab incessants lluites entre Cristians y Alarbs, y en l'alborada del segle IX, quan Ludovich emprèn la conquista de Catalunya y arriba als murs de Barcelona, any 801, ja s'hi troba un comte de Pallars, lo que demostra que aquest existia com a comtat.

Com en tot lo referent als segles VIII y IX, l'historia resulta molt confosa; més una copia d'un document existent en l'iglesia

d'Escaló, que arribà a nostres mans (document que consta també en l'historia del Languedoc), aclara del tot l'historia de la primera meitat del segle IX, posant de manifest l'existencia del comtat del Pallars ab caràcter hereditari en l'esmentat període, y per lo tant molt abans que'ls demés de Catalunya.

El document a que'ns referim es la fundació del monastir de Sant Pere d'Escaló o del Burgal, feta pel comte Isarn, instituint abadessa a sa filla Ermengarda en lo que'l bisbe Aton (1), germà del comte, dóna al dit monastir les iglesies de la vall. Consta que abans que Isarn foren comtes sos pares Ramon y Ermesinda, als que succehí son fill Vifret, casat ab D.ª Sanxa, que morí sense successió, passant llavors el comtat al dit Isarn, germà de Vifret. El document de fundació no porta data, més va acompanyat d'altre que precisa l'any, y es la donació que de dit monastir fa l'abadessa Ermengarda, filla d'Isarn y germana de Guillem, comte, a l'Abadia de la Grace, feta l'any 15 del regnat de Ludovich. Ara bé: l'any 15 de Ludovich correspon al 29 del segle IX; y fins admetent, com suposa l'historia del Languedoc, que's refereixi a Ludovich d'Ultramar, que seria'l 59, queda ben demostrat que al començ del segle'l comtat era hereditari, ja que són quatre'ls que ab aquest caràcter succeeixen en 59 anys, confirmant l'opinió d'alguns historiadors de que'l comtat del Pallars quedà constituit molt abans d'acabar el segle VIII, o sigui prop d'un segle abans que'ls demés comtats de Catalunya.

Si tot això no confirma la llegenda d'Otger, al menys confirma la data en que's diu que's feren senyors d'aquelles comarques els nou Barons de la Fama després del siti d'Empuries y mort d'Otger.

Que la casa de Pallars fou de les que més gloria donà a Catalunya y que més contribuí al manteniment de les llibertats, es cosa fòra de dubte: cal no més fullejar l'historia catalana.

Vegi-s una breu crònica dels fets en que prengueren part principal referent a l'època en que nostra historia's presenta més clara, que confirma plenament lo que diu un historiador de que sembla que la casa de Pallars tenia vinculada la defensa de totes les bones causes.

1148. Arnau Mir de Pallars, que tenia fama de gran capità, es

(1) Aton fou el segon dels bisbes de la Sèu de Pallars, quin bisbat durà fins a l'any 1140, en que passà altra vegada al d'Urgell. La residencia dels bisbes era a Roda de Ribagorza, més se sab que durant seixanta anys estigué establerta en altre lloch, que no ha pogut esbrinar-se quin, considerant-se poch probable que fos a Tremp, com alguns pretenen.

demanat per Berenguer IV pera ajudar-lo en la presa de Tortosa.

1218. Després de la batalla de Muret, el comte de Tolosa pert sos estats. Va un exèrcit en son auxili, comanat pel comte de Pallars, que reconquereix y retorna'l comtat al de Tolosa.

1235. Un Pallars combat valentment a favor d'en Pons de Cabrera per creure-l ab verdaders drets a la successió del comtat d'Urgell.

1238. Roger de Pallars es un dels primers capitans del rey don Jaume en el siti de Valencia y sa firma figura de les primeres en el conveni de capitulació.

1274. Arnau Roger de Pallars era un dels barons confederats contra la disposició del príncep Don Pere disposant que les dònes no poguessin heretar y'ls dominis fossin retornats al rey, disposició que Don Jaume revocà, exigint-li llavors que revoqués les disposicions preses contra'l vescomte de Cardona. No volguent accedir-hi'l rey, los barons li enviaren ses cartes de *deseiximent,* que significava'l despedir-se de la fe que li devien.

1282. Els comtes de Pallars y d'Urgell comanaren la gloriosa expedició a Berberia. En aquesta expedició l'historia cita un fet del valor fins temerari del de Pallars. Tot sol arremeté contra un agrupament de moros, derribant-ne quatre ab son cavall y matantne dos ab sa llança. A l'acte quedà rodejat d'enemichs, acudint en son auxili'l d'Urgell y dos joves fills d'en Vidal de Sarrià, combatent y vencent tots quatre a més de cinquanta berebers, lo que'ls valgué renys del rey Don Pere pel perill a que s'havien exposat, felicitant, no obstant, al de Pallars.

1285. Ramon Roger de Pallars y'l vescomte de Cardona foren els elegits per Don Pere pera capitans de l'expedició a Perpinyà, en la qual s'apoderaren de son castell. En el mateix any, quan els francesos, quasi per sorpresa, s'apoderaren de Castelló, en el consell de Perelada'ls barons decideixen que'l rey se retiri, y aquest, després de resistir-se, consent, encarregant a Arnau Roger el comanament de tot l'exèrcit.

1286. Devent sortir el rey cap a Çaragoça, nomena a Arnau Roger llochtinent general seu a Catalunya, ab facultat de regir y administrar justicia del Cinca al coll de Panissars.

1296. En aquest any comença una de les èpoques més calamitoses perquè passà'l Pallars, y especialment la vall d'Aneu, que fou el centre de les guerres que breument detallarem. Mort el comte Arnau Roger sense successió, la comtesa's casà ab un cavaller francès, Roger de Comenge, vescomte de Corsarans, viudo també

ab un fill, que portava'l seu mateix nom. Sembla que, enganyada la comtesa per son marit, vengué la meitat del comtat a son fillastre, acabant per fer-li cessió de l'altra meitat. Assegurat el negoci, el de Corsarans abandona a sa muller, y aquesta entra en un monastir, aon professà. Son marit, viva ella encara, torna a casar-se, tenint d'aquest matrimoni dos fills, Arnau y Ramon Roger. El primer se titulà també comte del Pallars, casant-se ab una infanta de la casa de Grecia dita Làscara. No tenint fills mascles, son germà Ramon pretén també'l comtat; y partint-se la gent del país en partidaris dels uns y dels altres, se promogueren lluites que acabaren en verdadera guerra civil.

Morts abdós germans, quedaren hereves les filles d'Arnau y Làscara, una de les quals, anomenada Sibila, casà ab Huch de Mataplana, fill de Ramon Huch, un dels principals barons de la terra y, segons Zurita, emparentat ab el rey Don Jaume. Llavors entrà al comtat un fill del de Comenge ajudat pel comte de Foix y ab molta gent de guerra, ab pretencions a la successió.

El rey Don Jaume envià a Felip de Saluce a lluitar contra ell, ordenant a Bernat d'Erill, Guillem de Castellvell, Acant de Mur y al bort de Pallars (1) que resistissin al de Comenge, que tenia en son poder els castells de Leort, que era a la ribera d'Espot, segons Zurita (que bé podria esser lo d'Escart) y el d'Escaló, arribant a dominar quasi tot el comtat. Nombrà també un tribunal, compost del comte d'Urgell, del vescomte de Cardona y del gran mestre del Temple, pera que dicidís la successió, acordant una treva de 50 anys, y que durant aquests fossin els comtes del Pallars Huch de Mataplana y Na Sibila, lo que tampoch fou acceptat pel de Comenge.

Cançat el rey Don Jaume de tantes dilacions, decidí anar ell mateix a acabar ab les intrigues que eren la ruina del comtat. El dia 6 de Juliol sortí de Lleyda, aon se trobava, en direcció als castells de Leort y Escaló, y, després d'apoderar-se del primer, se li presentà aquell admetent la treva de 50 anys, y quedant comte, per ordre del rey, Huch de Mataplana y Na Sibila, a qui foren entregats els forts que restaven encara en poder del de Comenge.

La pau no durà més que trenta anys, o sigui fins a 1327, en que, ab tropes franceses, entrà per la vall d'Aneu el de Comenge pera disputar el comtat a Arnau Roger, fill d'en Mataplana. El rey

(1) Zurita, de qui principalment treyem aquestes noticies, no dona cap explicació d'aquest personatge.

d'Aragó donà ordres al d'Urgell pera que auxiliés al de Pallars, y envià d'embaixador al rey de França a Ramon de Melan ab l'encàrrech de demanar que prohibís als senescals de Tolon y Carcassona de que ab tropes franceses se fes la guerra al comte de Pallars.

1341. El comte de Pallars assisteix a l'entrevista que celebren a Sant Celoni'ls reys d'Aragó y Mallorca.

1396. Quan a la mort del rey Don Joan deixà en son testament que fos son successor son germà Don Martí, el comte de Foix, creyent-se ab més drets a la sucessió per esser sa muller filla major de Don Joan, entrà ab sa gent pel vescomtat de Castellbò, y el Parlament nombrà al de Pallars pera resistir-lo, impedint que entrés una expedició de 1,500 francesos que venien en auxili d'aquell.

1423. Quan l'expedició catalana en auxili de n'Alfons d'Aragó a Nàpols, el comte de Pallars, el de Cardona y l'infant Don Pere foren els encarregats de les divisions que per tres punts diferents atacaren a Nàpols, possessionant-sen desprès de dos dies de gegantina lluita, quedant afirmada la sobirania catalana al regne de Nàpols.

1461. Arribem a l'últim comte de Pallars, Huch Roger, una de les figures capdals de l'historia de Catalunya. Ell y en Bernat de Cabrera foren els primers que ab ses hosts aguerrides se pronunciaren contra Joan II y a favor del príncep de Viana; y un any després, quan la cèlebre revolta de Catalunya contra dit Joan II, Huch de Pallars es nomenat general dels exèrcits, ab els quals s'apoderà d'Hostalrich y posà siti a Girona, aon se trobava la reina, apoderant-se de la ciutat el dia 6 de Juny y refugiant-se aquella al fort Gironella, al que també posà siti, el qual tingué d'aixecar precipitadament per haver entrat un nombrós exèrcit francès en auxili de la reina, replegant-se altra volta a Hostalrich. El rey, que havia vingut d'Aragó, havia posat siti a Barcelona, y el de Pallars comparegué en auxili dels sitiats, entrant a la ciutat per mar. Cau presoner del rey en la batalla de Prats de Rey. Recobra la llibertat y pot tornar a Barcelona, desde aon fa sortides atacant continuament a les avançades reals. Al firmar-se la capitulació, el rey exclueix de totes les concessions únicament al de Pallars, qui durant la nit sortí de Barcelona y, atravessant les files dels sitiadors, se dirigí a son comtat pera continuar la guerra a Don Joan II. Havia jurat guerra d'extermini al rey y complia son jurament. Ni les promeses ni les amenaces ni la força logràren que reconegués al rey, qui envià contra d'ell al vescomte de Cardona, a Requesens de Soler y D. Felip de Castro. Reconeixent aquests l'impossibilitat

de vence-l, firmaren una treva d'un any, trobant-se'l comte en el castell de Sort.

1480. Mort Joan II, es proclamat son fill Ferran II, que era ja rey de Castella per son casament ab l'infanta Isabel, coneguts després ab lo nom de Reys Catòlichs, quedant d'aquesta manera consumada l'unió de Catalunya a Castella; més hi ha encara un bon troç de terra que rebutjà l'unió, com rebutjà les imposicions del difunt Joan II y que continuà ab sa independencia y ses llibertats. Aquest troç es el comtat del Pallars. Proclamat rey Don Ferran, alguns barons catalans que més o menys encobertament estaven al costat del de Pallars s'avingueren a reconèixer el nou estat de coses. Més Huch Roger, abans de reconèixer al fill de Joan II, preferí, a pesar de tenir conciencia de l'immensíssima superioritat de son enemich, tots els perills de la lluita a les grandeses y honors ab que s'el brindava.

1488. Han passat vuit anys més, y aquell troç de terra continua encara ostentant en son escut y en son penó l'àguila imperial negra, quin simbolisme resultava de realitat pura.

Huch Roger continua essent l'únich campeó de les llibertats catalanes. Don Ferran, esforçant-se pera subjugar a n'aquell gegant, mana al de Cardona que altra vegada procedeixi enèrgicament contra d'ell, y tres anys després, quan ja'l comtat està convertit en runes, l'àguila cau, més cau soperbament, cau com cauen els grans homes y els grans ideals.

El comte havia anat a França, confiant trobar encara algun medi de continuar la lluita, quan el príncep Don Enrich, virrey de Catalunya, impacient perquè'l de Cardona no acabava de subjugar-lo, manà que s'aixequessin fins els somatents.

La comtesa Na Caterina, tant entusiasta y decidida com son marit a sostenir el penó de Pallars, se feu forta en el castell de Valencia, resistint ab tant ànim com hauria pogut fer el comte.

Es tradició a la vall que les tropes del de Cardona cercaren el castell, y que aquest envià un missatge a la comtesa pera fer-li compendre que era inútil tota resistencia, ja que dintre poch li faltaria fins l'aigua. La contestació que la comtesa envià al de Cardona fou fer-li present d'una gran plata plena d'aigua ab un parell de truites que hi nedaven, lo que era prova, segons la tradició, que existia una mina interior que del castell baixava al riu. Quan ja li fou impossible sostenir-se més, quan hagué apurat tots els recursos, rendí'l castell ab la condició d'entregar-lo passat cert temps, «per si durant aquest el comte se trobés més poderós que'ls oficials del

rey pera sortir al camp», lo que demostra que'l de Pallars cregué trobar ajuda en el rey de França. Passaren els dies convinguts, el comte no pogué retornar, el castell fou entregat, desapareixent de sos murs l'última bandera de la patria catalana. Na Caterina sen anà a França a reunir-se ab el seu marit, y en aquells mateixos dies abdós eren declarats traidors per sentencia del virrey, donada a Barcelona'l 12 de Desembre de 1491. Traidors els comtes de Pallars! Traidors aquelles dugues grans figures de la nostra historia

Pont d'Esterri

a qui'l poder real brindà reiteradament munificencies, grandeses, honors, poder, y ells, seguint el dictat de sa conciencia, preferiren la miseria y fins la fam de la proscripció! Però encara no havia lluitat prou. Al servey del rey de França anà a Nàpols pera poder lluitar un cop més contra'l rey de Castella, y al caure aquesta ciutat en poder de Gonzalo de Córdova, defensant el Castell Nou s'hi trobava Huch Roger de Pallars. Fet presoner, fou portat al castell de Jàtiva, aon morí miserablement aquell pobre vell y hèroe de la nostra historia.

Aixís acabà la gloriosa casa de Pallars. Els títols, convertint el de comtat en marquesat, junt ab els drets senyorials, els passà

Ferran II a la casa de Cardona, mitjansant el pagament de 36,000 lliures, otorgant-ne escriptura pública a Çaragoça, segons se desprèn d'un recurs entaulat a principis del segle passat per la casa de Medinaceli, a qui per unions de familia pertanyen avuy els títols y la proprietat d'algunes montanyes y boscos de la vall.

Privilegis y franqueses de la vall

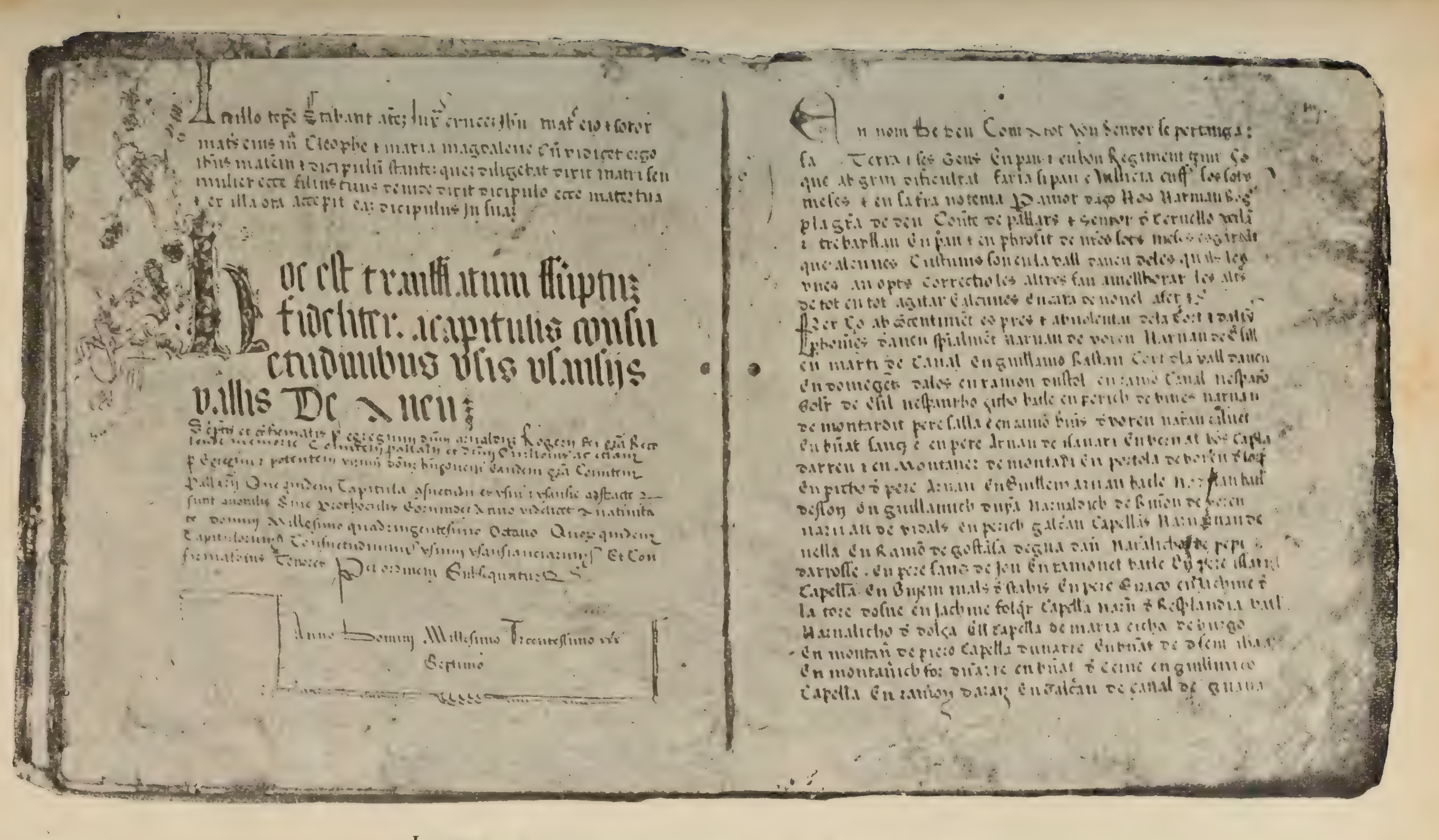
En l'arxiu municipal d'Esterri se conserva en molt bon estat el *Llibre de les ordinacions*, o sigui *Capítols, costums y usos de les Valls d'Aneu* (1), quina copia fotogràfica del primer full acompanyem.

Es una col·lecció començada en 1337 pel notari de la vall, Joan de Berrós, el comte Arnau Roger y tots els prohoms de la vall, quals noms consten en la segona y tercera plana. Davant de cada ordinació hi va l'epígraf *Placet Proceribus*, y totes comencen ab la fórmula d'*Establim y ordenam*. Aquest llibre es l'únich que's conserva dels molts documents, cartes y privilegis que's guardaven en la *Casa de la Vall* (2), desapareguts a causa d'un incendi que la destruí totalment a principis del segle XVII, salvant-se'l llibre, per trobar-se casualment a casa d'un dels Braços de Cort.

Era nostre propòsit extractar son contingut, quan sapiguerem que existia en l'arxiu d'Esterri la copia d'una informació feta pel duch de Cardona en 1669, en la qual, ademés dels privilegis continguts en el llibre, hi ha'ls creats posteriorment y els cremats, y que'l poble sabia de memoria y volia fer respectar al de Cardona, lo que era causa de continues disensions, determinant a n'aquest a obrir la dita informació, a quin efecte sos delegats convocaren a tots los caps de casa en l'areny d'Esterri, o sigui en el firal, el dia 20 de Agost de 1669, y mitjansant jurament declararen tots els privilegis que tenia la terra d'Aneu, davant dels delegats del duch. El dia 4 de Setembre del propri any se reuniren els delegats ab los Braços de Cort, y aquests, desprès de jurar per Déu y els quatre sants Evangelis, declararen que: en la vall d'Aneu, desde que era vall, existia la costum d'elegir cada any dos Braços de Cort pera ocupar la plaça dels dos que havien de sortir-ne, y junt ab els quatre res-

(1) Realment són valls, ja que tot lo que's comprèn ab la denominació de la vall d'Aneu està format per les riberes d'Escaló, Esterri y Alòs, Coma de Berrós y les valls secundaries d'Espot y Unarre.

(2) L'actual rectoria d'Esterri, edificada fa dotze o catorze anys, ocupa'l lloch aont era la Casa de la Vall, en quals baixos hi havia la presó, y en el primer pis una gran sala que rebia la llum per un gran finestral de punt rodó.

Hoc est translatum scriptum fideliter a capitulis consuetudinibus usis usaticis vallis de Aneu

LLIBRE DE LES ORDINACIONS DE LA VALL D'ANEU

tants governar la vall, fent-se sempre l'el·lecció en el dia de Sant Miquel de Setembre a l'aire lliure y en el lloch dit Bassa Morta de Valencia. El cos electoral era format pel Bon Concell, o sigui tots els caps de casa. Un cop feta la el·lecció, quedaven reunits els sis Braços de Cort y tots els caps de casa o Bon Concell, y feyen l'aforo dels blats, ordis, civades, mills, vi, fruites y demés vitualles, imposant penes o contribució, desde tres lliures aplicables al senyor comte, y desde 20 sous aplicables als Braços de Cort.

Que si algunes universitats (pobles) tenien qüestions per rahó de termes y d'axò'n resultés alguna mort, no s'acusaria al matador, mitjansant que'l poble a que pertanyés pagués trescents sous al senyor comte y altres trescents als hereus del mort.

Que no tenien de pagar delmes als sagristans, perquè, encara que estiguessin molts anys a les iglesies, l'experiencia demostrava que acabaven per casar-se y que no devien pagar-los si no fossin en ordres sacres constituits.

Que'l comte Arnau Roger, en presencia del noble Artal Roger de Pallars, en Guillem Bella, jutge ordinari del comtat, y en Simó de Rocafort, prior de Sant Genís, havia fet donació dels delmes dels grans y del vi, reservant-se un terç, que cedia als capellans de tota la vall, donant la primicia a l'iglesia de Borent, firmant aquests capítols en el castell, el 16 d'Octubre de 1337, després d'haver sigut llegits pel notari de la vall, Joan de Berrós.

Que'l dia 10 d'Octubre de 1341, reunits en el castell el senyor comte Arnau Roger y els Braços de Cort (quals noms citen), estatuiren que cauria en la pena de 60 sous tot aquell que, sentint tocar les campanes o cridar *via fòra, que han mort un home,* no acudís y seguís el crit, igualment que'l qui vegés al matador y no l'aturés.

Que «tot hom o fembra que farà un latrocini, *ensedesca* o caigui en pena de 60 sous». Si reincideix, serà corregut per la vila en dia de mercat. «Si fa latrocini per tercera vegada, que sia senyalat ab ferro calent en lo front y tallades les orelles. Si per cuarta, que sia penjat per la gola.»

Que si un home *nafrave* a altre en l'iglesia, pagués 500 sous barcelonesos, si era durant els divins oficis o en hores canòniques, y 100 sous si no era en dites hores.

Que en 21 de Novembre de 1345 en Ramon Roger, comte del Pallars, concedí un privilegi (que sens dubte es dels més notables, donada la manera d'esser que'ns conten d'aquella època), y es que si ell, el comte, o'ls seus encarregats, tinguessin capturada y presa

alguna persona de la vall per algun fet, fos civil, fos criminal, deguessin fer les proves davant els Braços de Cort, donant a n'aquests la facultat d'absoldre a l'acusat, y, en cas de condemnar-lo, el comte venia obligat a fer cumplir la pena per ells imposada.

Que per altre privilegi, els Braços de Cort deuen assistir a totes les causes de la vall que's vegin davant el comte y son escrivà. «Més que si los Braços de Cort no podien prou veure en los plets y qüestions que's veuran devant d'ells, que en tal cas hagen a demanar lo bon Consell jurat de la terra. Y si los dits non podien veure, hagen de consultar ab un sabi y que la cort li'n puga demanar consell, però que hagen de demanar consell al jutje ordinari del comtat.»

Que en 1398 el comte Arnau Roger confirma davant dels Braços de Cort (que s'anomenen), y en la sala de son castell, els privilegis de 1341, y concedeix als naturals de la vall y sos successors el dret de poder vendre sos bens, sense que per dites vendes paguin lluismes, terços ni fadiga.

Que per altre privilegi, el senyor comte no podia treure de la vall a cap pres fill de la mateixa, aon devia esser castigat del delicte que hagués comès.

A l'arribar aquí de l'informació, diu: «Mes mitjansant dit jurament diuhen y confesen tenir privilegi, com lo molt noble en Berenguer de Anglesola, en nom y en veu de autoritat del molt Alt e Illtre. Senyor en Jaume, per la Gracia de Déu Rey d'Aragó, e los molt nobles Senyors en Huch de Mataplana, Comte del Pallars, en Arnau Roger, fill seu, e la dòna Na Civilla, Comtesa, firmaren e lloaren totes llibertats, franqueses e inmunitats que fosen en la Vall d'Aneu».

Afegeixen a continuació'ls informants que, ademés de tot lo dit, tenien que no havien de pagar cap cens ni usatge, sinó'ls feudals, que eren fixats en cinch sous cada un, pagadors en la diada de Sant Martí. Les viudes quedaven excluides d'aquest pagament. El comte no podia acaptar blat, vi, diners ni altre acapte, sinó ab consentiment dels homes de la vall.

Que'ls homes de la vall no tenien obligació de seguir al comte en host o cavalcada més que fins al lloch dit *Sopeira;* y si d'allí devien passar, tenia de fer-los portar les armes y fer-los provisió de tot lo necessari, *anant, estant* y *tornant,* però may podia fer-los sortir del comtat.

Que'l comte no podia posar jutge ni notari que no fos de la vall.

Que'l comte y la terra, *ensems*, devien crear cort cada any, fentlos jurar sobre'ls Evangelis que serien fidels al senyor y a la terra.

Que en Berenguer d'Anglesola, en nom del senyor rey en Jaume, y Arnau Roger, en nom de la comissió y en poder a ell donat pel dit senyor rey, afranquí a «tots els homes o fembras de tota *Leuda* e peatge en tota la terra e dominis del dit Sr. Rey.

»Que hom franch no sie tingut de fermar dret al Sr., sinó en tres coses, so es, en cas de traició, en cas de apartament o salt de vila fòra, y en cas d'homicidi per algú o alguns perpetrat.

»Que cap dòna de la vall podrà ser acusada de adulteri, més que per son marit e lo home que sia *quitis* (lliure) e franch.

»Que los homes estants e habitants en la vall que tinguin y poseescan terres, vinyes, prats, cases, orts, arbres, montanyes, boschs, fonts, molins, torrents, aigües e selves franques e *quities* de tot usatje y servitut y subgecció», donant, venent y fent ses voluntats, exceptuant els feudals, o siguin els dits cinch sous.

Joaquim MORELLÓ

(Acabarà)

LO VALLÈS

(Continuació)

CLIMA Y EXTENSIÓ SUPERFICIAL

La comarca del Vallès està situada en la regió climatològica inferior de la provincia de Barcelona, y's troba, com tot Catalunya, sota l'influencia de dues grans arteries atmosfèriques que li donen sa característica metereològica.

La proximitat de les platges mediterranies, la disposició de la cordillera superior que desvia y modera l'impuls de la freda tramontana, y la suau declinació cap al S., de la que resulta major perpendicularitat dels raigs del sol, permeten assegurar *a priori* que'l clima d'aquesta comarca ha d'esser suau en totes les estacions. Y ho confirmen l'existencia dels garrofers, tarongers y altres exemplars de la flora que sols viuen en regions templades.

La part septentrional es més freda a causa dels vents gelats que baixen del Montseny. L'alt Vallès té un clima més benigne perquè reb els vents del quart quadrant, aromatisats abans entre'ls pichs del Montserrat, però no ho es tant com el centre.

La diferent disposició geogràfica de les vessanes de la cordillera interior y de la del litoral influeixen en la diferencia del clima d'abdues, puix rebent la primera més perpendicularment les radiacions solars y oferint un terrer piçarrós de fons escàs y color fosch, es bastant àrit y sech, lo qual no succeeix ab la segona.

Les característiques de les quatre estacions són, en el Vallès (1):

HIVERN.—Si'ns trobem invadits per la gran arteria atlàntica, quedem en la part dreta dominant els vents horitzontals, de S., SW. y W., que determinen un règimen plujós y suau, si no es notable la distancia als centres d'energia atmosfèrica; y un règimen nuvós y nebulós, si la distancia es gran; durant aquest règimen may gela.

Si, al contrari, som invadits per l'arteria del mateix Atlàntich, en sa trajectoria desde les regions supertropicals de l'Africa occidental, fins les comarques caucàsiques al través del Mediterrani, quedem sempre en la part dreta dominant els vents E. y NE., que determinen un règimen humit y fred. Si no es notable la distancia d'aitals centres, pluges interminables nos envolcallen en un etern bany d'aigua en la terra y de vapor d'aigua en la mortalla aèrea que'ns rodeja. Si'ls mateixos centres d'energia's troben a més distancia, dominen els mateixos vents continentals, uns cops ab el cel serè y sech, lo qual origina fortes gelades, y altres ab el cel nuvulós y trist, *boira de neu,* com se l'anomena en la comarca.

PRIMAVERA. — Pot dir-se que'l Vallès no té primavera. A les gelades ventades d'hivern segueixen tot d'un cop forts calors d'estiu. Els raigs del sol intenten calentar les valls ab llurs tebis efluvis primaverals, que avancen la vegetació, tot d'un cop gelada per una corrent aèrea. Aquest règimen climatològich, a més d'esguerrar moltes vegades les cullites, es causa de gran nombre d'enfermetats dels aparells respiratoris y principalment circulatori.

ESTIU. — La sequedat es la seva característica, per trobar-se'l Vallès en ple Sahara espanyol. Tant sols de tant en tant ve una tronada passatgera que rega nostres valls y torrents assedegats. Fòra d'això, el cel se mostra pur, serè y blau com lo somnien en llurs nits de boira'ls fills del Nord. Si no fos la marinada, el Vallès seria inhabitable, puix s'hi respiraria una atmòsfera de foch.

TARDOR. — El règimen meteorològich de la tardor es del tot oposat al de la primavera: la característica d'aquesta es el fred, la d'aquella un temps dolç y suau. L'excepció de la primavera es la normalitat climatològica de la tardor. En aqueixa estació'ns trobem

(1) Segons en Dionís Puig.

sota l'influencia dels diferents segments tempestuosos que atravessen l'Atlàntich central, alternant ab els encara vivificants raigs del sol. Si, per excepció, apareix de sobte l'arteria africana, ja pot assegurar-se una tardor dolenta y un hivern dur y llarch.

La generalitat dels autors que han volgut descriure la comarca del Vallès diuen que té 7 llegües desde Montserrat fins al límit de la provincia de Girona, dato inexacte que no's pot admetre.

L'axe de la paràbola que havem imaginat seguint al Dr. Cadevall, determinat per l'estació de Gualba y Pont del Diable, té aproximadament 60 kilòmetres. L'extrem S. de les montanyes de Bertí y el pich mig dels monts de Sellechs determinen una altra recta d'uns 22'50 kilòmetres perpendicular al dit axe en son punt mig. Prop de l'intersecció d'aquestes dues rectes se troba Granollers, que pot considerar-se com el centre de la comarca. D'això pot deduir-se que l'extensió superficial del Vallès es aproximadament d'uns 1,350 kilòmetres quadrats.

AGRICULTURA, INDUSTRIA Y COMERÇ

Hi ha un refrà castellà que caracterisa admirablement al nostre poble, y diu: *El catalán, de las piedras saca pan.* No s'ha de fer un passeig per qualsevol de les comarques catalanes pera convence-s de la justicia y veritat de l'esmentat refrà: per tot arreu ont hi ha un dit de terra pera aprofitar, mal sia en una altura de 1,000 metres y en terrer penosíssim, allí s'hi veu la mà de la nostra gent. S'ha dit que Catalunya y el català se completen, y es lo cert, puix el nostre caràcter ha sigut format, entre altres causes, per la rudesa del terrer.

La comarca del Vallès es una de les més bones de Catalunya, essent la major part d'ella de fàcil conreu; però sos habitants no podien desmentir el caràcter general de Catalunya, y per xò, no tenint-ne prou de les planuries, s'han enfilat per les vessants de les cordilleres que serveixen de tanques, deixant arreu lo solch del seu pas. Desde'l Besòs al Tordera, desde'l Llobregat al Congost, planuries, serres y montanyes, tot mostra les senyals del conreu més cuidadós. Temps enrera era una cosa rara el trobar un herm en tot lo Vallès, y fins avuy, en que la filoxera ha mort quasi totes ses vinyes, los vallesans treballen ab constancia pera repoblar-les.

Allí on la disposició del terrer y la quantitat d'aigües fan possible'l regadiu, s'ha establert el conreu intensiu, representat per les plantes de ses diferentes y variades seccions. Se conreua'l blat, l'ordi, la civada, el mill, l'escayola, etc., però en quantitat insufi-

cient pera'l consum. En les conques dels rius se cullen les mongetes y altres del mateix gènero; no hi falten tampoch les plantes tuberculoses y les pratenses. Es inútil dir que allí ont es possible ocupa'l lloch preferent la verdura, especialment en Riells y Olesa; les maduixes adquireixen gran importancia en Granollers y Montcada.

El conreu de les plantes industrials es bastant escàs, y fóra de desitjar que adquirís més desenrotllament, puix gracies a les bones condicions climatològiques de la comarca podria auxiliar en gran manera a la avuy decaiguda agricultura; les plantes textils adquireixen alguna importancia en Mollet, Montmeló, Palou y Ripollet.

Los arbres fruiters són d'interessants especies y riques varietats, distingint-se la part occidental. Són notables també'ls cirerers, que creixen en los terrers granítichs de Caldes, y els tarongers desde Olesa a La Roca, los ammetllers en l'Alt Vallès, les castanyes en el Montseny, y la vinya en tota la comarca.

Pera parlar com se mereix de l'industria del Vallès fóra necessari escriure una obra voluminosa més que la present. ¿Com s'explica que una comarca on falten los primers elements, carbó y aigua, hagi pogut adelantar tant en l'industria, fins a ocupar el lloch preferent en la provincia de Barcelona? Sabadell, Tarrassa, Castellar, Sant Feliu, Granollers, per tot arreu s'alcen les xemeneyes, revelant lo geni d'un poble actiu y treballador en perpetua lluyta ab la naturalesa; per tot arreu ressona'l trich-trach dels telers, dient que aquest miracle, aquest *tour de force* se deu al caràcter eminentment fabril dels pobles del Vallès.

A la fabricació llanera de Sabadell y Tarrassa deu afegir-se la de panyos y castors d'Olesa, los gèneros de llana, cotó y barreges de Granollers, les sedes y velluts de seda de Rubí, la fabricació cotonera de Castellar, de Caldes y Sant Feliu de Codines, la de paper de Barbarà y Ripollet, los percals y encaixos de Sant Celoni, y altres de menys importancia.

Aquestes produccions són causa d'un actiu comerç. El d'exportació consisteix en vins, olis, fustes, ciment, cals, y sobre tot les manufactures; y d'importació, en grans, llanes, carbó, drogues y maquinaria.

Pera facilitar aquest actiu comerç compta'l Vallès ab una important xarxa de carreteres, camins vehinals y ferro-carrils.

Les carreteres que pertanyen a l'Estat són les següents:

De Barcelona a Ribes (trajecte de Montcada al Figaró per Mollet, Granollers y La Garriga).

De Granollers a Mataró per Argentona y La Roca.

De Llinàs a Mataró per Dos-rius.
De Molins de Rey a Caldes per Papiol, Rubí, Sabadell y Sentmanat.
De Rubí a Sabadell.
De Sentmanat a Caldes.
De Mollet a Moyà.
De Montcada a Tarrassa per Sardanyola y Sabadell.
De Sabadell a Prats de Lluçanès per Castellar y Sant Llorenç Savall.
De Sant Celoni a Arenys de Mar.
De Tarrassa a Olesa.
De Viladecavalls a la Puda de Montserrat per Olesa.

Corresponen a la provincia les següents:
De Sant Feliu de Codines a Centelles.
De Gracia a Tarrassa per Sant Cugat y Rubí.
De Granollers a Masnou per Montornés y Alella.
De Granollers a Caldes.
De Sant Llorenç Savall a Sant Feliu de Codines per Gallifa.
De Sant Sadurní de Noya a Sentmanat (trajecte de Martorell a Sentmanat per Tarrassa).

A les expressades carreteres té d'afegir-se un gran nombre de camins vehinals que uneixen uns pobles ab altres.

Els ferro-carrils del Vallès són:

Ferro-carril de	*Trajecte del Vallès*	*Estacions del Vallès*
Barcelona a Tarragona .	Papiol a Martorell. .	Papiol (límit).
Barcelona a França per Granollers	De Montcada a La Batlloria.	Montcada, Mollet, Montmeló, Granollers, Cardedeu, Llinàs, Palautordera, Sant Celoni, La Batlloria.
Zaragoza	De Montcada a Olesa.	Montcada, Sardanyola, Sabadell, Tarrassa, Viladecavalls, Olesa.
Sant Joan de les Abadesses	De Montcada al Figaró	Montcada, Mollet, Parets, Granollers, Llerona, La Garriga y Figaró.
Caldes	De Mollet a Caldes.	Mollet, Gallechs, Palausolitar, Plegamans y Caldes.

NORBERT FONT Y SAGUÉ, PBRE.

(Seguirà)

CRONICA DEL CENTRE

MAIG DE 1904

VISITES Y EXCURSIONS

A LA CASA-TORRA DEL MARQUÉS DE CASA BRUSI. — El diumenge dia 8, y per iniciativa de la Secció d'Arquitectura del CENTRE, se féu la visita a la finca que'l Marquès de Casa Brusi té a Sant Gervasi de Cassoles, ab l'intent d'admirar el pati de l'antiga casa Gralla, avuy reconstruit en la finca esmentada.

Gran nombre de socis concorregueren an aquesta visita, contemplant aquella coneguda obra del segle XIV y enderrocada de son propri solar durant el passat segle XIX.

Al mateix temps pogueren fer-se càrrech nostres companys d'altres despulles arqueològiques que'l citat Marquès de Casa Brusi ha aplegat sortosament en la seva finca.

VISITA A L'HISTÒRICA CIUTAT DE LLEIDA. — Durant els dies 22 y 23, els socis senyors Gabriel Bernadà, Joaquim Morelló, Melcior Rodriguez Alcàntara, Juli Soler y Juli Vintró efectuaren una excursió a Lleida pera visitar lo més important d'aquella capital. Sortiren el dia 21, a tres quarts de set de la tarda, per la via del Nord, arribant a Lleida a dos quarts d'una de la nit, essent rebuts a l'estació pels amables socis delegats del CENTRE n'Ignasi Simon y Puntí y en Ricart Canalda de Gomis, els quals els acompanyaren fins a l'Hotel Suís, aon s'allotjaren els nostres companys.

El dia 22, a les nou del matí, començaren sa tasca visitant el pati de l'Hospital, aon se tragueren vistes fotogràfiques de lo més interessant que té. Després passaren a l'Arxiu Municipal, veyent ab greu sentiment com s'ha espatllat la fatxada de la Paheria, emblanquinant-la sense solta ab motiu del viatge d'Alfons XIII a Lleida. A l'Arxiu foren rebuts per l'arxiver en Rafel Gras, qui's posà a la disposició de nostres consocis, acompanyant-los en lo restant del dia. Després d'admirar els tresors que's guarden en aquella dependencia, anaren a la Catedral nova, construida per Carles III, enorme massa de pedra que si crida l'atenció al visitar-la per dins, es solament pel chor, que es l'única cosa que té de bo, com també per guardar alguns objectes arqueològichs de gran estima. L'orgue d'aquesta Catedral ha gosat de molt renom, y per aquesta causa nostres companys tingueren interès en coneixer-la, a quin fi se'ls donà tota mena de facilitats pera que se'n fessin càrrech, lo que'ls proporcionà un bon desengany. Acabada aquesta visita, se passà al Museu Provincial, en el que's guarden objectes de molta vàlua, essent d'aplaudir y encoratjar els esforços realisats pera aplegar totes aquelles despulles de nostres monuments arquitectònichs.

La tarda del mateix dia fou destinada quasi tota a la visita de la Catedral vella, convertida avuy en quarter que hostatja les forces que'l guarneixen com a castell. La contemplació d'aquell admirable monument, objectiu principal de l'excursió, bé val el viatge a Lleida. Els visitants gosaren de debò a l'enfront de tanta meravella, sentint fins al fons de l'ànima que'l ram de Guerra continui encara en possessió d'aquella portentosa fàbrica. Nostres companys tragueren gran nombre de fotografies d'aquest lloch y de les immenses perspectives que s'oviren desde l'airós campanar.

El dia 23, a les sis del matí, retornaren a la Catedral vella pera treure més fotografies dels detalls que per raó de la llum no s'havien pogut fer el dia abans. Després visitaren les runes de l'antich monastir de Sant Rúf, distant uns tres quarts de Lleida, del que quasi no queda en peu més que l'absis y una creu de terme. Retornats a la ciutat, visitaren l'iglesia de Sant Joan, l'antiga de Sant Llorenç, el Museu del Seminari, inaugurat deu anys enrera y que ja té quatre grans sales ben rublertes d'objectes d'art religiós de gran preu, y darrerament l'Academia Bibliogràfica Mariana.

A les dugues de la tarda sortien de Lleida'ls nostres consocis per la via de Picamoixons, arribant novament a Barcelona a dos quarts de dèu de la nit.

Els excursionistes quedaren altament reconeguts als serveys y mostres d'afecte que reberen durant tota l'estada a Lleida, no sols dels delegats senyors Canalda y Simon y Puntí, sinó de l'arxiver senyor Gras, del catedràtich d'arqueologia del Seminari Mossèn Ignasi Pintó, y del jove y il·lustrat catalanista en Joseph Piñol, els quals ab llur companyia y amena conversa feren encara més agradable aqueixa visita, de la que'n portaren nostres companys com a profit y record una col·lecció de prop d'un centenar de fotografies.

De Palautordera a Tapioles, Pedra-Gentil, Sant Iscle de Vallalta y Sant Pol. — El dia primer de Maig se féu aquesta excursió, ab assistencia dels socis senyors Bombach, Espelt, Larcegui y Tresserra. De desde Palautordera, aont havien arribat ab el primer tren, se dirigiren cap a l'antiga iglesia de Santa Eulalia de Tapioles y cap a l'important dolmen de Pedra-Gentil, un dels més ben conservats de la regió, situat al cim d'un enlairat turó y sobre mateix de Cân Pradell.

Baixaren nostres companys cap a Vallgorguina, dirigint-se després per bon camí rublert de gran vegetació y per terrer molt habitat cap a Sant Iscle de Vallalta y Sant Cebrià, arribant a Sant Pol a quarts de sis de la tarda pera pujar en el tren que'ls havia de retornar a nostra capital.

Excursió al Canigó. — Per últim pogué efectuar-se aqueixa excursió montanyenca, que desde molt temps estava ja projectada, els dies 12, 13, 14 y 15 del mes que som. En el primer tren del matí del dia 12 sortiren cap a la frontera, Perpinyà y Prades, aont arribaren a les 4 de la tarda, els

socis senyors Narcís Gosch, Bartomeu Mitjans, Manel Miret, Juli Soler, A. Santamaria y Eduard Vidal.

Després de posar-se d'acord ab l'encarregat de la guarda del Xalet del Club Alpí, M. Saporte, y resoldre tot lo convenient pera'l bon èxit de l'excursió, y mentres en Soler aprofitava'l temps arribant-se fins a Cuxà a treure alguna fotografia, els demés companys se dedicaren a visitar la vila de Prades, d'aspecte molt agradable, y qual iglesia de Sant Pere està completada per majestuosa torra romànica del segle XIII, que es sens dubte lo més important de la població junt ab els restos que de l'antich monastir de Cuxà se veuen en algunes cases de la mateixa.

L'endemà, a tres quarts de cinch del matí, sortien nostres companys de l'Hotel January, aon s'havien hostatjat, y en un carruatge a propòsit, y acompanyats d'en Saporte, feren via cap a Taurinyà, aon trobaren els guies que devien acompanyar-los junt ab una cavalleria pera portar-los fins aont fos possible l'equipatge y viandes que fou precís emportar-sen.

A dos quarts de sis se sortia de Taurinyà cap a trobar la carretera que puja del Vernet, que se seguí fins a Balatj, aont arribaren a dos quarts de nou. Abans d'arribar an aquest lloch havien trobat ja'ls nostres excursionistes alguna clapissa de neu que poch més amunt augmentaren extraordinariament, fent impossible la continuació de la cavalleria serra enllà. Allavors, y en la clotada dita de les Surdes, a uns 1,600 metres sobre'l nivell del mar, feren parada nostres companys, despedint un dels guies ab la cavalleria, repartiren entre tots l'equipatge, y emprengueren montanya amunt ab tot dalit.

La neu, de molta gruixaria, cobria arreu el terrer, dificultant un xich l'ascensió.

A tres quarts d'una, y anant contemplant sempre'l majestuós aspecte d'aquelles encontrades, arribaren al Xalet-Refugi dels Cortalets, construit en bon'hora pel Club Alpí Francès en aquella altitut de més de 2,000 metres sobre'l nivell del mar.

La tarda d'aquell dia la dedicaren nostres amichs a visitar aquells encontorns, els estanys, que's veyen coberts quasi del tot per la neu, y la tètrica fondalada de Balatj en son començ fins aprop el Glacier, sota mateix de l'enlairada Pica del Canigó.

El dia 14, a les 5 del matí, y ab una temperatura de 2 graus sota zero, pujaren nostres consocis cap al Puig Barbet (més de 2,700 m.), aont arribaren a quarts de set. Desde allí seguiren tota la carena del Barbet fins al pich més occidental, sobre mateix de la Bretxa Durier. Retornats al Coll Barbet, a un quart de nou començaren fadigosa davallada cap a la Vallmanya, arribant a tres quarts de dèu a la font de baix de Vallmanya.

Desde allí pujaren cap al Coll de la Cirera, y per les mines de Batera baixaren cap a Arles, aont arribaren a les set del vespre.

L'endemà al matí se visità la població d'Arles en l'unió del riu Ferrer ab el Tech, d'aspecte típich, y en la que, a més de la seva romànica torra del rellotge, sobresurt per sa importancia l'iglesia de Santa Maria, ab

sa notable portada, sos claustres, sa torra y mil detalls de gran interès.

A quarts de sis sortiren cap a Amelie-les-Bains, en la confluencia del Mondony ab el Tech, y, després de visitar les Thermes romanes, continuaren en el mateix carruatge cap a Palaldà, Ceret, El Portús, La Junquera y Figueres, desde aon tornaren a Barcelona.

EXCURSIONS

A LA VALL DEL MARLÉS Y SERRES DE MATAMALA Y ESTIULA. — Tingué lloch els dies 12, 13, 14 y 15 de Maig, assistint-hi'ls Srs. Biada, Bonbach, Rosals y Torras (César August). Anaren en tren fins a l'estació de l'Admetlla de Merola, aon foren rebuts per nostres delegats a Puigreig y Gironella respectivament, Srs. Llaverias y Feliu. En la colonia fabril de l'Admetlla reberen la visita del Director de la fàbrica dels Srs. Serra, qui a nom de dits senyors se'ls oferí per quant els fos menester ab referencia a la propria colonia.

Els dies 12 y 13 recorregueren tota la preciosa vall del Marlés desde son embrancament ab el Llobregat fins a Sant Jaume de Frontanyà, deturant-se a visitar l'antiga iglesia de Sant Andreu de Câl Pallot, ab les properes sepultures obertes en la roca, les iglesietes de Santa Maria y de Sant Martí de Marlés, el pintoresch pont gòtich proper a les dues indicades parroquies, la gran casa Vilalta, aon feren nit, un preciós seguit de paisatges, arbredes y saltants, el pontet y les fondes goles de les Eures, els pintorescos molins den Vilardell, del Vilar y de Boatella, l'engorjat y baumes de Gatafera, la grandiosa casa Boatella, ab sa adjunta iglesieta, y la propera de Sant Miquel, les fosques bagues de pins y rouredes, el pont antich de Roma, la casa Puigcercós (bell model de senyorial llar pagesívola de montanya, aon dinaren el segon dia, essent objecte de molt fines atencions pels proprietaris de la casa), els molins y saltants d'en Danyans, La Farga, Capdevila y Moreta. A Sant Jaume visitaren l'iglesia y'ls voltants del poble. essent objecte de distincions per part del senyor Ecònom reverent Marginet.

El dia 14, passant per les fonts més altes del Marlés, creuaren la serra en la Creu den Soler, faldejant les vessants de l'Arija pels cingles de Mordolà, passaren el coll de Palomera, fruint d'hermosos panorames del Pireneu y serra de Cadí, nevats; y per entre vella y espessa boscuria, dominant les iglesietes de Sant Esteve de Solallonch y Sant Martí de Puigbò, arribaren al coll de Faig general, entre les vessants del Mardàs y del Marlés. Pujaren al turó de Sant March d'Estiula, fruint de l'esplèndit panorama seguint desde allí en avall la cresta que separa aigües del Llobregat y del Ter. Desde'l coll de Cân Carles pujaren pel coll de l'Ars a la serra de Matamala, baixaren al pla de les Lloses, visitant la romànica iglesia, s'enfilaren a la serra de Coll d'en Soler pel Grau de Baumala, ab bell domini de la vall alta del Marlés y belles rengleres de serralades, s'aturaren en l'iglesieta de Sant Pere de Serrallonga. baixant d'allí al coll de Comià, d'on per la carretera anaren a fer nit a Puigcercós.

El dia 15, travessant la vall del Marlés, s'enfilaren per les bagues de Boatella a la serra que separa aquella vall de les lluçaneses, y passant per prop la Tor de l'Espà, la Roqueta, colls de Viladeura y Cabres Mortes y serrat de la Plana, arribaren al Grau de Prats, dominant bells punts de vista per tots costats, y molt de prop el castell y poble de Lluçà y la vila de Prats de Lluçanès; vegeren la Pedra Dreta y l'iglesieta del Grau, ab notable retaule. D'allí baixaren a la vall de Marlés, pujaren a la derivació de la serra de Guardia per la Creu del Pallot, y arribaren just a Puigreig pera pendre'l tren que'ls tornà a Barcelona.

A SANT LLORENÇ DELS PITEUS, FONTS DEL CARDENER Y MONTANYES DE LA MARE DE DÉU DE L'HORT Y DE BUSA. — L'efectuaren els Srs. Biada, Figueras, Junquera, Margineda, Reig y Torras (César August), els dies 21, 22, 23 y 24 del mes de Maig.

El dia 21 feren nit a Berga. El 22, per l'Estret, l'hermosa vall de Metge, el pla de Campllonch y Castellar del Riu, creuant l'Aiguadora, l'Aiguadevalls y'l Cardener, camí molt pintoresch y agradable, anaren a Sant Llorenç; a la tarda del mateix dia, pel peu de l'iglesieta romànica de Sant Cerni y pel Grau de la Foradada, ab hermós camí de penyes y cingleres, anaren al Santuari de la Mare de Déu de l'Hort, on s'hi venera una Verge romànica, fruint d'hermosos cops de vista de montanya.

El dia 23, al matí, visitaren el pintoresch poblet de Pedra y Coma y les copioses fonts del Cardener, nascudes en la penya en el baix rampant de la serra del Port del Comte o de la Bofia. Visitaren també, de pas, la Font Puda, medecinal, sulfurosa, freda. Resseguiren lo més interessant del poble de Sant Llorenç, l'iglesia, ab son claustret y antichs retaules, y l'ermita de la Pietat, ab retaule gòtich molt notable.

A la tarda baixaren a l'engorgat del Cardener, que travessaren per l'antich pont de Vallonga, pujaren per la preciosa clotada de les Set Riveretes, seguiren per l'iglesieta de Sant Iscle y Santa Victoria, per sota'ls cingles de Busa, el coll d'Arques, y entraren en l'emmurallat natural de Busa per la collada. Visitaren dalt del cim de la serra'l Capolat y'l Capolatell.

El dia 24 baixaren de Busa per l'aspre emboscat Grau de Sant Pere, visitaren la notable iglesia de Sant Pere de Grau d'Escales, abandonada y en molt mal estat, y l'estret de Balianes; travessaren l'Aiguadora, y pels cingles de Trevil anaren a sortir al Cint y al camí de Solsona a Berga, que seguiren passant pel peu dels cingles de Capolat y del serrat de Sant Salvador, l'Espunyola, Avià y l'iglesia de Valldan.

En el tren de la tarda retornaren a Barcelona.

A LA CARTOIXA DE MONTALEGRE. — El dia 29 se féu aqueixa bonica y pintoresca excursió a les serres de Montalegre, ab assistencia dels socis senyora M.ª del Carme Galbany de Vintró, senyoreta Herminia Pagès, y dels senyors Coll, Cid, Castelló, Castañeda, Danés, Larcegui, Mariné, Pérez, Planas, Pagès, Vintró y Tresserra.

Sortiren al matí cap a Tiana, Montalegre y La Conreria, retornant per Sant Fost, Martorellas y Mollet, molt complaguts d'aqueixa agradosa sortida a nostres vehines montanyes.

CONFERENCIES

UNA EXCURSIÓ A LA VALL D'ANDORRA. — UNA EXCURSIÓ A LA FONT DE BOR. — Abdós treballs foren llegits en la sessió del dia 6, en que's feren les preparatories de les excursions a la Vall de Marlés y als cims del Canigó.

El primer d'ells es una notabilíssima ressenya que'l soci delegat del CENTRE a Constantinopla, el comte suech Birger Mörner, publicà com a resultat de sa excursió a la Vall d'Andorra. Fou llegit dit treball pel soci D. Emili Schierbeck, qui'n feu una esmerada traducció en la que's traslluiren les belleses literaries de l'original y les agradoses impressions que causà al distingit excursionista la contemplació de l'hermosa vall andorrana.

La concurrencia aplegada en nostre local aplaudí xardorosament aquest treball, com també ho feu ab el del senyor Soler y Escofet, que es una poètica descripció d'hermosos paisatges de la Cerdanya, feta en forma castiça y llenguatge apropriat.

UNA ASCENSSIÓ AL PEDRA FORCA.—Importantíssimes varen esser les dugues conferencies que va donar nostre company en Pere Pagès y Rueda els dies 11 y 20, ressenyant una excursió practicada el passat istiu a l'alt Ripollès, Bergadà, serra de Pedra Forca y conca del Cardoner.

El treball del senyor Pagès es un conjunt d'impressions sobre'ls paisatges, pobles y monuments d'aquells encontorns, seguint el pas dels excursionistes desde Ripoll cap a Gombreny, La Pobla, Bagà y Gòsol, pera escalar el cim del Pedra Forca, qual perillosa ascensió relatà'l nostre company en forma ben interessant y atractívola.

No'ns entretindrem en resumir el notable treball del senyor Pagès, ja que nostres llegidors podràn assaborir-lo per complert al publicar-se en un dels nostres prop-vinents números. Sols direm que'l mateix anà acompanyat ab la projecció de gran nombre de clixés dels senyors Torras, Vintró y Deu, fets tots ab la pulcritut y bon gust que caracterisa a nostres benvolguts amichs.

IMPRESSIONS D'UN VIATGE AL JAPÓ. — El dimecres dia 18 donà en el nostre CENTRE una conferencia sobre'l tema *Impressions d'un viatge al Japó*, el súbdit nortamericà y rector d'una de les parroquies de Sant Francisco de California, nostre compatriota Mossèn Joseph M.ª Montaner, qui començà son notabilíssim treball endreçant una franca salutació a tots sos compatricis, fent ostentació de sos ideals catalanistes, dels que feu calurosa defensa.

Tot seguit passà Mossèn Montaner a exposar les seves impressions

rebudes durant son darrer viatge a l'Extrem Orient. Feu una descripció general d'aquell interessant país; exposà les costums senzilles y naturals d'aquell poble; la manera de viure de sos habitants; les seves predileccions, sos defectes, ses qualitats, y tot lo que més ha contribuit a son actual estat verament progressiu.

Se detingué l'erudit conferenciant en exposar les causes que a son entendre més han influit en lo seu avenç y cultura; estudià l'educació de que es objecte la seva joventut, explicant l'organisació de les seves Universitats; manifestà que'l gran ideal pera'l que lluitava aquell poble era pera l'assimilació de tot lo dels pobles més avançats, conservant, emperò, la llur característica nacional, tractant axís de resoldre'l gran problema de l'existencia de tots els pobles ab ansies de progrés y millorament.

Acabà Mossèn Montaner la seva peroració fent aplicació de ses manifestacions anteriors al poble català, excitant-lo pera treballar ab tota fermesa y constancia pera crear una voluntat nacional que exigeixi la realisació de nostres conviccions patriòtiques.

Una gran salva d'aplaudiments ressonà per la sala a l'acabar sa conferencia Mossèn Montaner, indicant axís el gust y complacencia ab que l'havia escoltat aquella gentada que omplí totes les dependencies de la casa pera escoltar la seva autorisada veu.

ESTUDI MONOGRAFICH DEL SANTUARI DE BELLMUNT. — En la darrera sessió del mes de Maig, celebrada'l dia 27, se donà a conèixer una important monografia que baix el títol *Historia y Album del Santuari de Bellmunt* acaba de publicar el soci delegat del CENTRE a Sampedor Mossèn Antoni Vila y Sala. En aqueixa publicació, de vera utilitat pera tots els que vulguen visitar aquella encontrada, se va descrivint tot lo més interessant que baix tots conceptes nos presenta la montanya y santuari de Bellmunt.

Pera completar aquesta lectura, y a l'acabar la mateixa, que fou rebuda ab franchs y merescuts aplaudiments, se projectaren diferentes vistes fotogràfiques que'ls socis senyors Batlle y Llorens havien tret en una excursió al mateix lloch.

Barcelona. — Tip. *L'Avenç*: Ronda de l'Universitat, 20. — Telefon 115

ANY XIV BARCELONA, JULIOL DE 1904 NUM. 114

Butlletí

del

Centre Excursionista de Catalunya

LA VALL D'ANEU

(Acabament)

Que'ls homes de la vall puguin fer pau ab sos frontalers, exceptuant en temps de guerra.

«Que los dits homes, cuant lo Sr. los manarà a vista, no sien tenguts de entrar en castell ni en castells, ni viles ni dintre viles o clausura, sinó de fòra en plasa comuna, e aquí los diga lo Sr. so perque los fa venir a ajuntar.

»Que lo Sr. no puga posar pena de *ban* (multa; aquesta paraula's conserva encara; an el guarda-termes li diuen lo *bander*) a nengun hom o fembra ni al poble, sinó ab comú consentiment del Sr. y del poble.

»Que sempre que's crearà comte nou, deu ferse en lo lloch dit Segura (1), e que hage a jurar sobre la pedra comtal, e aquí los haja de fermar e lloar totes ses llibertats e franqueses y los homes que li fasan sacrament y homenatje.»

Afirmen que existia altra carta fent-los franchs de tota *lleuda* y peatge, de pernes de porch (serà'l dret de pernada?) y de venda de blat, de fogasses de pa, que eren acostumats de fer.

Diuen que hi havia altra carta com n'Arnau Roger fermà totes les llibertats y franqueses donades y otorgades per sos pares Huch de Mataplana y na Civila, comte y comtesa.

Que tenien altra carta feta, firmada y jurada de dit Arnau Roger y dels prohoms de la terra, concordant que si home o dòna de la terra traspassava son domicili fòra del comtat o fugia, y en la

(1) Segons la tradició, aquest lloch es lo repeu que surt sota'l castell, formant com un balcó sobre'l pla d'Esterri, conservant-hi vestigis d'escalons oberts a la mateixa roca. Alguns autors nomenen també'l castell ab lo nom de castell de Segura.

terra aont anés fos enemiga del senyor Comte, sos bens fossin confiscats, perdent-hi tot dret los fills, filles y muller, y que'l senyor no puga perdonar-los; y que igual pena s'aplicarà a qualsevol que's trobi en terra enemiga y abans d'un mes no procuri algun damnatge al senyor. Igual pena s'aplica al que, trobant-se en altra terra, enemiga o no, parlés mal del senyor Comte y de la terra.

Juren novament que totes aquestes franqueses y privilegis tenien recòndits y guardats en la casa de la vall, junt ab moltes altres escriptures, abans de l'última crema, salvant-se'l llibre de les ordinacions, per trobar-se casualment en casa d'un dels Braços de Cort, y que aquests són els privilegis que han jurat tots els governadors del castell, tots aquests que estan en memoria, sinó molts altres que no hi estan continuats, tant escrits com no escrits, quals juraments consten en tots els actes de possessió, inclosa la presa en l'any anterior de 1668 en lo dia 12 d'Abril pel senyor Alexandre de Palau y Toralla en nom del senyor Duch de Cardona, segons ha fet fe'l Dr. D. Bernardí Sanci, per les autoritats Apostòlica y Real notari públich de la vila d'Esterri, escrivà proprietari de l'Escrivania de la vall.

Com se veu, el feudalisme dels senyors de Pallars es ben poca cosa. L'estat social que suposen les llibertats, franqueses y immunitat que acabem de veure respiren un aire de llibertat que no sembla poch ni molt de l'Edat Mitjana per lo que d'ella'ns conten.

«Desde que la vall d'Aneu es vall, — diuen els Braços de Cort al de Cardona, — es costum d'elegir cada any dos Braços de Cort pera ocupar la plaça dels que havien de sortir-ne», que eren los dos més antichs, y junt ab els quatre que restaven constituhien el Govern de la vall. Y qui elegia als Braços de Cort? Tots els caps de casa, es dir, tots els que tenien més interès en posseir una bona y honrada administració tant pera'l bé de sos interessos com pera'l pervindre dels seus fills. Quins poders tenien els Braços de Cort? «Si lo comte o los seus encarregats tinguessin capturada y presa alguna persona de la vall per algun fet, fos civil, fos criminal, deguesen fer les proves devant los Brassos de Cort, donant a aquests la facultat d'absoldrer al acusat», es dir, un tribunal d'ultima instancia, el Suprem, que diem avuy. «Los Brassos de Cort dehuen assistir a totes les causes de la vall que's vegin devant lo Comte y son escrivà, més que si los Brassos de Cort no podian prou veurer en los plets y cuestions que's veuràn devant d'ells, que en tal cas hagen a demanar lo bon Consell jurat de la terra».

En una paraula, tenien de veritat lo que no fa molts anys de-

manava sarcàsticament un dels polítichs més funestos que ha tingut l'Estat espanyol: «El govern del poble pel poble».

Excursió

Pera fer l'excursió a la Vall desde Barcelona poden seguir-se tres diferents itineraris. El més curt es per la via de França a Tolosa, Boussens y St. Girons, tres o quatre hores de carruatge seguint

Esterri. — Carrer Major

la ribera del Salat fins a Salau, desde aon se puja ab poch menos de dugues hores al cap del port del mateix nom, frontera de França ab la vall d'Aneu, a dugues hores d'Alòs y cinch d'Esterri. Aquest port es bon xich pesat per lo molt forta que es la pujada y's troba a 2,052 metres d'altura. El projecte de carril del Pallaresa atravessa aquesta montanya per una foradada aproximadament a la meitat de sa altura.

El segon itinerari es pel mateix camí, seguint ab el carril fins a Montrejeau, aon se troba'l ramal de Luchon, que se segueix fins a Marignach, y allí'ls cotxes que passen per Fos y Sant Beat, tota vora del Garona, entren a la vall d'Aran per Pont de Rey y van

fins a Viella, invertint en el tragecte sis o set hores. De Viella, ab cavalleries y en dugues hores, acaba de seguir-se tota la vall fins a Tredós, últim poble de la mateixa. Ab menos de mitja hora s'arriba al pont de Ruda, que s'atravessa, y comença desseguida la pujada del port de la Bonaigua, tota vora esquerra de la grandiosa y fèrtil vall de Saboredo, que dura uns cinch quarts fins al cap del port, empleant-se prop de quatre hores més pera arribar a Esterri. Qualsevol d'aquests itineraris són ventatjosos si l'excursió pot fer-se durant els mesos de Juliol y Agost.

Lo tercer, que es el que seguirem, com hem dit al començar aquest treball, requereix cinch hores de carril fins a Targa, catorze de cotxe fins a Tremp, qual conca's troba tancada pel nord, a dugues hores més de carruatge, per les últimes estribacions del Pireneu, una de les quals es la serra de Boumort, que atravessa'l pas de Collegats. Pot ben dir-sen portal de Pallars, ja que de l'altra banda comencen els constants dominis de l'antich comtat y lo que actualment se comprèn per Pallars.

Són uns immensíssims penyals oberts per fortes commocions geològiques y per l'acció constant y secular del riu Noguera, únich que l'atravessà fins a últims del segle XVII, en que un particular obrí a pich un camí, mitjansant un dret de peatge que s'ha cobrat fins que's construí la carretera, fa catorze o quinze anys. Aquesta segueix 4 o 5 kilòmetres l'estret congost, y poch abans de sortir-ne's troba aquella Argenteria que Flor de Neu, guiant el carro de les set daynes, ensenya a Gentil, son aymador:

«La rica argenteria que en la penya
parà algun geni ab enciseres mans.»

La fotografia no detalla com la ploma del nostre immortal Verdaguer quan la descriu:

«Cortinatges de tosca y brodadures,
cascades d'argent fos en l'aire preses,
garlandes d'eura en richs calats sospeses,
d'alguna fada finestró diví,
de lliri d'aigua y de roser poncelles,
com ulls closos de verges que hi somnien,
tot hi es blanch, com els coloms que hi nien,
papellones gentils d'aquell jardí.»

Cal veure-la a l'hivern pera admirar ab tot son esplendor aquella meravella. Els degotalls que per tots indrets van saltironant de roca en roca, se congelen y formen immenses estalactites, que a voltes arriben fins a tocar la corrent del riu y formar una foradada.

Una hora més amunt se troba la vila de Gerri, dita de la Sal, per la gran quantitat d'aquest producte que's recull en sos salins, per evaporació espontania de l'aigua de la Font Salada, que la

Pas de Collegats. — L'Argenteria

conté en gran quantitat. Enfront mateix del poble, y a l'altra banda del Noguera, s'hi troba l'iglesia de Santa Maria y algunes parets enrunades de la que fou cèlebre abadia de benedictins.

De Gerri a Sort hi ha tres hores, per una carretera que fa dèu o dotze anys fou explanada, y aixís s'ha quedat. Una hora de Sort a Rialp, ab la carretera enterament acabada. S'atravessa'l riu, y vorejant la montanya de la dreta, que es una estribació de la de Sant Joan de l'Herm, després de tres hores de carretera, també explanada y abandonada, se passa altra volta a l'esquerra del riu, aon se troba'l poble de Llavorsí, confluencia de les valls d'Aneu, Cardós y Ferrera.

Fins fa quinze o vint anys treballà a Llavorsí la farga de ferro que abastava a totes les necessitats de la montanya. Sucumbí als moderns avenços industrials, restant-ne no més les parets mig enrunades y les montanyes de vall Ferrera, esperant que les vies de comunicació noves y l'industria moderna li facin infantar les immenses quantitats de metall que serva en ses entranyes.

Hora y mitja més amunt se troba Escaló, que es ja en plena vall d'Aneu. Aquí queda demostrada l'importancia que la vall tenia dintre del Comtat. Escaló era plaça fortificada, conservant encara'l portal de tramontana ab marlets y matacans, extenent-se l'edifici per abdós costats y presentant tot l'aspecte d'una gran casa senyorial. Darrera la montanya on s'assenta'l poble pel costat de ponent, hi havia'l castell d'Escart (1), y al cantó oposat, a l'altra banda del riu, els forts de Berrós y castell de Llaborre.

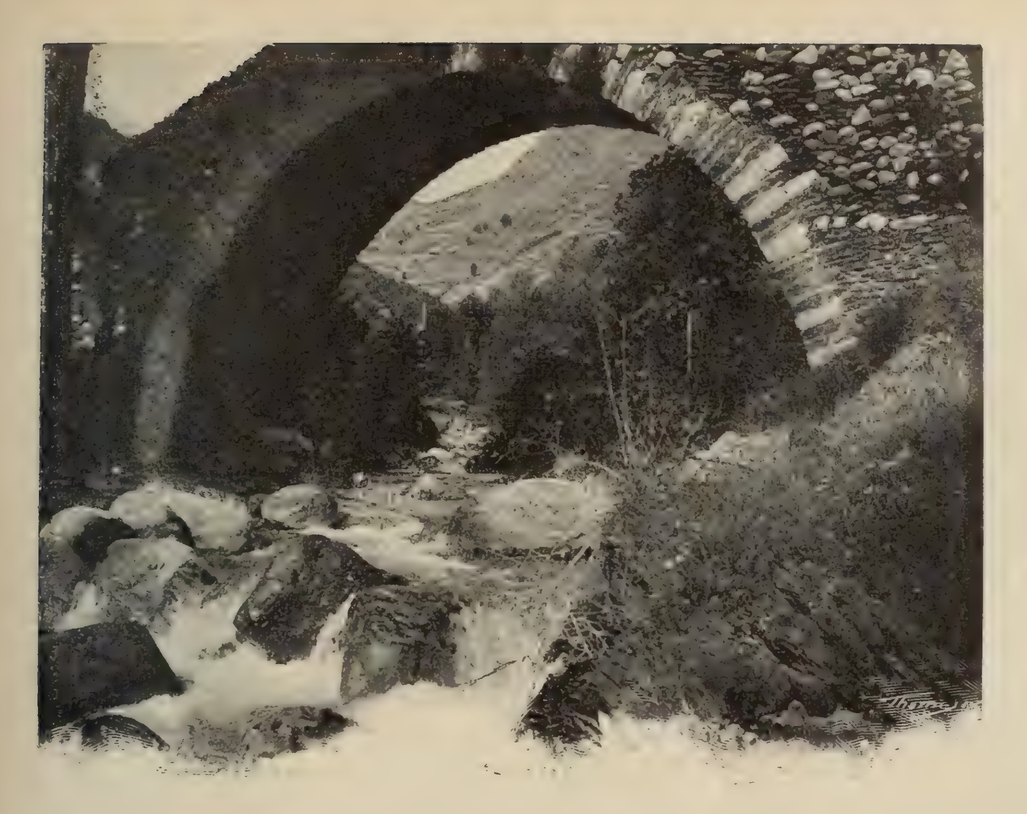
La torra que's conserva sobre mateix del poble, estava en comunicació ab la Torrassa, aquesta ab la Burgo, y aquesta ab el castell de Pallars. Comunicant-se aquest per la part del nord ab la torre de Port Aran, y aquesta ab la d'Arreu, lograven ràpida y completa comunicació per tota la vall. Quasi enfront el poble, a l'altra banda del riu, hi ha encara les parets enrunades del monastir de Sant Pere del Burgal, fundat pel comte Isarn, en el segle IX.

A menos d'una hora's troba'l pont de la Torrassa, a qual esquerra, y en el puig que toca al pont, hi havia la torre que comunicava ab la d'Escaló, y ab la de Burgo pel nord. El riu es l'Escrita, més conegut per riu d'Espot, nom del poble que hi ha al cap de la petita vall que s'ovira. Naix en els estanys del mateix nom, dos o tres hores més amunt del poble, a la confluencia ab la vall de Bohy, y s'aboca al Noguera a cinquanta metres del pont.

Un quart més amunt se troba'l Mall, troç de ferro que surt de terra uns setanta centímetres a la dreta del camí, ab totes les apariencies d'una fita de terme:

«Tot passant pel pla d'Esterri,
pel camí que baixa a Gerri,

(1) En els goigs de la Mare de Déu de la Roca d'aquest poble's recorda que l'any 1079 el comte d'Urgell feu sangrenta guerra al comtat, no logrant apoderar-se del castell. Sembla que'l dit castell depenia de l'abadia de Gerri. L'historia del Languedoc publica un document en que'l comte Artal retorna a la dita abadia'l castell de Sant Just d'Escart. manifestant que l'havia retingut en son poder desde que «comes Ermengaudus Urgelli obtabat mihi tollere». Aquest document porta la data de 1081.

Vall d'Aneu. — Pont de la Torrassa

El Mall («Massa de Rotlant»)

mal clavada en un llis d'herba,
ha ovirat fèrrea y soperba
la gran massa de Rotlant.»

Satisfactoriament no s'explica la presencia en tal lloch d'aital ferramenta, qual fondaria sembla no s'ha procurat conèixer. Actualment s'està explanant la carretera a 15 o 20 metres a la dreta del Mall, y sembla que l'empressari constructor té'l propòsit de trasportar-lo al peu de la mateixa. La llegenda del país es que era l'arma que un gegant portava sobre la sella de son cavall y que al passar per aquest lloch li caigué, y, per mandra de baixar de cavall, preferí deixar-la. Aquesta llegenda induhí probablement a Mossèn Cinto a fer-ne *la gran massa de Rotlant.*

Del Mall a la Guingueta, que es el començ del pla d'Esterri, hi ha un quart. La petita vall que s'ovira a la dreta es la d'Unarre, qual riu s'aboca al Noguera, al bell mig del pla; el poble's troba al fons, y ben amunt els de Gabàs y Cervi. A la dreta del pich més alt hi ha'l port de Cervi, que comunica ab França per la vall d'Ustou.

Entre'l poble y el port se troba l'ermita de Sant Beat, que conserva una curiosa tradició. Un pelegrí francès se trobà detingut per un temporal de neu a l'empendre'l pas del port. Assistit pels del poble, restà en ell llarga temporada, durant la qual feu alguns miracles. Passats molts anys sapigueren que havia sigut canonisat per l'Iglesia, decidint aixecar-li una ermita, pera qual manteniment s'imposaren un tribut d'una garba de sègol per cada 30. Un vehí del poble retornat de França en època de la revolució, logrà que fos suprimit el tribut al sant, y una forta ventada s'emportà les garbes corresponents, que trobaren l'any següent dintre l'ermita, com acabades de segar. Se restablí'l tribut en forma de quarteres de sègol, y per la diada del sant, 30 de Juliol, se distribueix un pa a cada pobre y a tots los concurrents a l'aplech, ab el nom de *pa d'absoltes.*

A la mateixa Guingueta comença'l pla d'Esterri. Després de tantes hores d'encongiment entre montanyes, resulta verament esplèndida la planura d'Esterri, de 4 kilòmetres de llarch per 2 y 3 d'amplada.

Quasi tocant al Noguera, amagada per espessa arbreda y al bell mig del pla, se conserva l'iglesia de Santa Maria, que fou monastir de benedictins, conservant no més que l'elegancia de sa fàbrica y la devoció dels aneuenchs.

La Guingueta

Vila y pla d'Esterri

A un quart de distancia en direcció a llevant, y assentat al peu de la montanya, se troba l'antiquíssim poblet d'Escalarre, en qual iglesia's conserva l'altar major y un altre lateral d'istil gòtich.

Al cap del pla, y servint-hi de capsalera la vertent de mig-dia del cèlebre castell de Pallars, se troba la bonica vila d'Esterri, població la més important de la vall y centre de la mateixa.

El Noguera, que surt d'un estret congost, atravessa la vila, comunicant-se'ls dos costats per un antiquíssim pont construit segurament en l'època romana y que es camí de la ribera de Gil y Alòs y port de Salau. Poch més amunt del port comencen les rescloses, que aprofiten, a poca diferencia, la mateixa força que segles endarrera, fent marxar ab mecanismes també primitius el molí fariner, el batan, la serra y una fabriqueta on se prepara la llana que les dònes filen en les llargues vetlles d'hivern, que porten després a cal teixidor y al batan, sortint una roba que may acaba una mateixa generació.

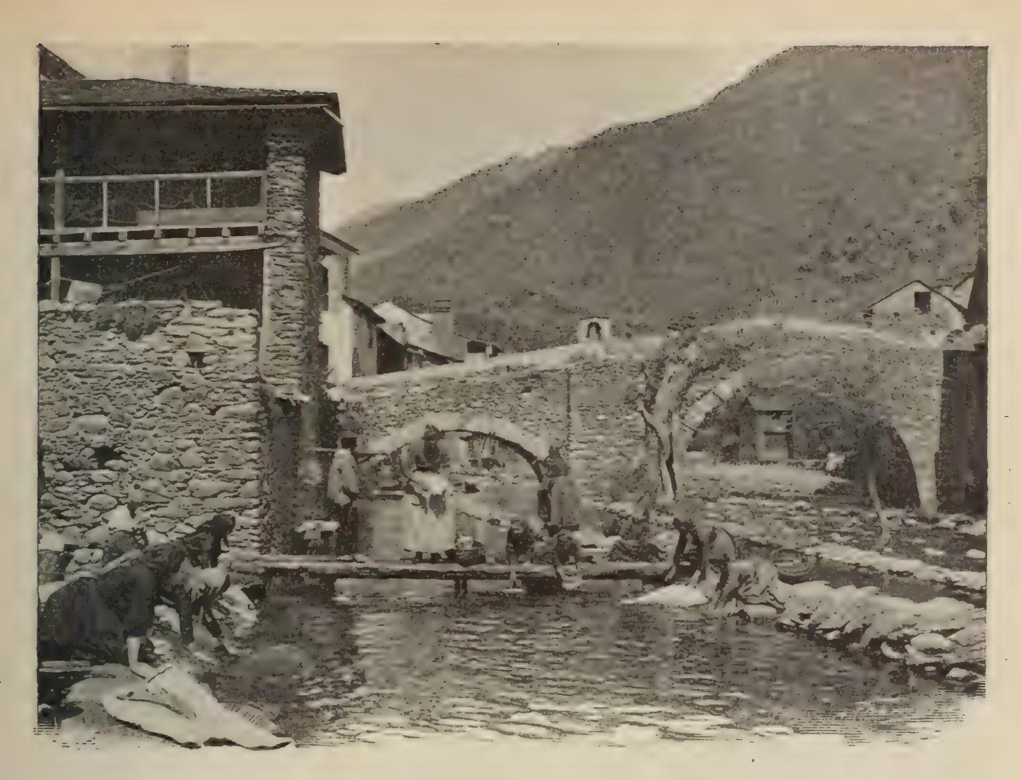
La primitiva població d'Esterri (1) la constituía tota la part alta, o sigui la que s'assenta als peus del turó, a qual cim hi havia'l castell del Pallars, trobant-se encara en peu les ruines de sa primitiva iglesia de Sant Pere.

L'actual iglesia era de convent. Es molt més gran que l'antiga, y's veu que s'aprofità l'altar major, d'estil barroch, bastant notable, al que s'hi afegiren dos cossos laterals que no pertanyen a cap estil. Al cap del carrer Major hi ha una creu de pedra que no té altra cosa de particular que haver sigut construida pels francesos en 1623, segons es tradició al poble.

De l'altre costat del pla's troba'l poble y petita vall de Son, a la que serveix de march la grandiosa serralada del Teso, que's manté ab neu quasi onze mesos de l'any. S'extén per darrera la vall, en direcció al nord, fins al coll de Baciero, enfront del Puy de la Bonaigua. Una hora més avall de Son, y a la mateixa altura, hi ha el lloch ont havia existit el poble de Sant Quirse de Rose, desaparegut, segons tradició, a causa d'una peste que no deixà viva més que a una dòna, que llegà la proprietat de camps y boscos a Esterri, únich de comú que conserva avuy la vila.

La part més bona del terrer, tant del pla d'Esterri com de tota la vall, està dedicada a prats, lo que vol dir que la recolecció de l'herba es la feina del camp més important de la comarca. Fins hi ha dispensa de festes mentres aquesta dura. Després de segada,

(1) Consta que a mitjans del segle XVII Esterri no tenia més que 33 fochs.

ESTERRI. — PONT Y RESCLOSA DEL MOLÍ

RECOLECCIÓ DE L'HERBA

van desfent lo rem que deixa la dalla pera afavorir la desecació, que generalment tarda dos dies, y al tercer es carregada als matxos, que porten un aparell especial nomenat *argets*, que no es més que un bastiment de fusta que s'aparta uns quatre pams als costats de l'animal ab unes grans bosses de xarxa de corda. Lo dia que s'acaba l'entrada de l'herba se celebra ab un berenar extraordinari, y entren tots els treballadors al darrera de l'última càrrega, sobre la qual coloquen un gran ram.

A tramontana, y dominant el pla, se troba'l cèlebre castell de Pallars, que tant magistralment descriu Mossèn Cinto. «Es un niu d'àligues espatllat per un temporal d'hivern; d'aquell casal de nostres antigues glories, no'n queden més que pedres escampades, entre les quals torna a sortir la roca viva, que va esqueixant y llevant-se aqueix vestit que li serví pera una estona. Un jessamí florit que trobí entafurant-me entre les ruines, fou una gota de bàlsem del meu cor trist y adolorit, recordant-me que no tot hi ha mort.

»En efecte, de la plèyade de guerrers, comtes y hèroes que tingué per breçol el castell de Pallars, no tot ha mort en els llibres y en la memoria d'aquells pobles. Eixos y aquells us parlaràn ab gran entusiasme de Sant Dot, bisbe de la Seu, nascut dels comtes de Pallars en aquell castell memorable. Y la tradició, que ha oblidat els cavallers y dames, les guerres y torneigs, recorda que anava cada dia'l sant a apendre de lletra a Sant Esteve, convent que ha desaparegut y que estava a l'altra banda del Noguera, aprop de Port Aran. No en totes les ruines trobarem eixa flor de jessamí.»

Del castell no's conserven més que dos troços de muralla d'un gruix de dèu o dotze pams y un fosso que uns ne diuen presó y altres capella. El repeu que forma'l castell y en punt més avançat era la roca comtal on devien jurar els comtes fidelitat a les lleys de la terra. En el mateix repeu y lloch més proper al castell era conegut per serrat de Simboy *o de les forques*, y es tradició que en aquell lloch eren penjats els condemnats a mort.

En els camps de sota'l castell se troben encara algunes pedres rodones d'uns 25 y 30 centímetres de diàmetre, bales primitives que deixarien anar pels matacans o tirarien ab els fonèbols. S'en veu una encara en un forat del troç de la muralla que resta en peu.

Constituía aquest castell l'inexpugnable centre de forts y torres que dominaven tota la vall. Per tramontana, a l'altra banda del riu y quasi a sa mateixa altura, se troba'l serrat de la Torra, y sota mateix la torre de Port Aran, que porta aquest nom segura-

ment perquè prop seu atravessava'l riu l'antich camí de la Bonaigua y vall d'Aran.

Molts anys, segles tal volta, s'ha mantingut la torra esberlada de dalt a baix, com si ho fos per un llamp, fins que fa dotze o catorze anys s'enrunà l'una meitat. Es tradició que havia existit un poble en eix lloch y molt a la vora'l monastir de Sant Esteve, aon,

Torra de Port Aran

segons la tradició, a mitjans del sigle XI feu sos primers estudis Sant Dot, fill dels comtes de Pallars Artal y Llucia.

Fa poch s'han trobat prop de la Torra una especie de sepultures formades per quatre lloses iguals. A menos de mitja hora's troba'l poble d'Isabarre, que té una iglesia gòtich-bisantina bastant notable. A mitja hora més, Borent, aon se veu una casa ab finestrals gòtichs. L'altar major de l'iglesia es barroch, quasi igual al d'Esterri.

Mitja hora més amunt se troba Gil, que es la segona població de la vall. Se conserva l'iglesia de Sant Joan, que's diu que fou de templaris, qual portalada resta ben conservada. L'iglesia era de una sola nau, que s'enfonsà, essent refeta ab taulons. L'altar major y'ls dos laterals, únichs que's conserven, són gòtichs. Una hora més amunt se troba l'últim poble de la vall, Alòs, aont hi ha una de les cases més fortes de tot el Pireneu, la casa Arnalot, més coneguda

per casa'l Tort. A mitja hora's troba la montanya, en qual cim hi ha'l port de Salau. Dues hores més amunt seguint el riu, se troba'l santuari de Mongarri, quasi tocant al grandiós pla de Beret, d'on surten tot alhora

> «Noguera per Alòs,
> tot joguinós;
> Garona per Aran,
> tot rondinant.»

Retornant a Esterri, a l'altra vora de riu, se troben els pobles d'Arreu, aont hi havia la torra que comunicava ab la de Port Aran, y Sorpe, per aon passava l'antich camí de la Bonaigua. L'actual surt d'Esterri, remontant-se desseguida pel serrat de les Forques, y seguint per sota'l castell arriba en vint minuts al poble de Valencia, al peu mateix de l'entrada natural del dit castell.

Aquest nom de Valencia no's troba fins al segle XII, lo que confirma la tradició de sa etimologia, o sigui que es degut a una comtesa que s'anomenava D.ª Valencia, que, efectivament, existí a finals del segle XI. Probablement fins a tal època s'anomenà Mercat, per esser el lloch aon se celebraven els mercats y fires de la vall, confirmant-ho l'esmentada donació d'iglesies feta pel bisbe Aton, en la que s'hi troba la de Nundiqualis (1), que significa lloch de mercat o fira.

En els privilegis hem vist com era aquí'l mercat en que's passejaven als reincidents de llatrocini, igualment que'l lloch aon se feya l'elecció de govern de la vall, o sigui'ls Braços de Cort. El camí de la Bonaigua atravessa'l poble y, vorejant la montanya seguint la corrent del riu del mateix nom, s'endinsa per estret congost, trobant-se a mitja hora l'estany de la Senyora, que acaba de desaparèixer per haver-se anat omplint per les materies arrastrades pels temporals. La formació de l'estany fou deguda al desprendiment d'un troç de montanya, que, no obstant l'haver trascorregut molt més d'un segle de sa caiguda, conserva l'apariencia com si fos d'època recentíssima. El camí s'anà obrint entremig d'aquelles immenses roques, que conserven la posició en que quedaren en sa caiguda. Diu la tradició que'l desprendiment fou en la diada de Sant Antoni, soterrant a tots els que treballaven en el prat, que's convertí en estany, que era proprietat de casa la senyora de Valen-

(1) *Quem vulgarem vocantur Mercatum*, diu la mentada escriptura.

O.

E

Castell de Pallars o de Valencia

cia, nom que's conserva encara y que s'atribueix a haver sigut fundada per una senyora desterrada pels reys d'Aragó.

Poch més d'un quart més amunt se troba una de les vistes més hermoses del Pireneu, el coll de Baciero. A l'esquerra del primer terme, l'acabament del riquíssim bosch de la Mata, proprietat de la casa de Medinaceli (1). Darrera, en segon terme, a la mateixa esquerra, el Puy de Baciero, y a la dreta, enfront seu, el colossal y

Coll de Baciero y Puig de la Bonaigua

granítich Puy de la Bonaigua, clapat de taques negres formades per abets centenaris que's mantenen valents allà on la roca no ha pogut despullar-se d'uns quants pams de terra. Quasi sempre's veu per aquells cingles l'ossamenta d'algun abet gegantí, arrencat de soca-arrel per algun llamp o per l'esbojarrat torb que passeja la tempesta per aquells enlairats cimals del Pireneu.

El camí del port tomba a la dreta, aon se troba l'hostal de la

(1) Els pobles d'Esterri, Sorpe, Son y Valencia conserven el dret de fer-hi la llenya que'ls convingui, constituint de temps immemorial una industria pels de Valencia, que van a carregar els ruchs a La Mata, y a vendre-la a Esterri.

Bonaigua, y agafa de dret la direcció nord. A tres quarts se troba la capella de la Verge de les Ares, al peu mateix de l'abundosa font de Matamoixons y a cinch minuts de la meravellosa cascata de més de 100 metres d'altura que salta de l'estany Gerbé y que es el naixement del riu Bonaigua.

En la diada de Sant Dot, 7 de Juliol, s'hi fa l'aplech, que resulta molt típich. Els pastors reuneixen tot el bestiar als voltants de la capella, y tenen preparades grans peroles de llet, que's reparteix a dojo. Se canta un ofici, que acaba ab una professó que dona la volta a l'iglesia, cantant tots els goigs de la Verge.

Cap al tard, al retornar els romeus, són rebuts ab banderes y gonfanons, cantant tots altra volta'ls goigs de la Verge fins a l'iglesia.

La capella de les Ares té al costat un gran cobert que serveix de corral. Creyem que ab poch cost podria convertir-se en refugi dels viatgers que han d'atravessar el port durant el mal temps, que regularment dura vuit o nou mesos, y tal volta s'evitarien algunes desgracies de les que tant sovintegen. Es una idea que exposo a la consideració dels aneuenchs, especialment dels pobles que gaudeixen el dret de pasturar-hi ses remades. Tampoch costaria gaire la colocació d'algunes planxes indicadores d'altituts, direccions y distancies, substituint axís les deficiencies de l'Estat. A Suiça, Alemanya, França y altres nacions, els signes de la civilisació's troben fins al cim de les més altes montanyes.

El port, que comença en la mateixa capella de les Ares, forma esplèndida collada fèrtil y esplendent, y manté prop de dos mesos tot el bestiar d'Esterri, Sorpe, Valencia y Son, únichs que tenen dret al pasturatge d'aquella montanya. En l'hivern el torb se cuida d'anar omplint les fondalades, trasportant-hi la neu d'altres indrets, igualant-ho tot, y no més els experts pràctichs poden seguir el camí indicat per uns pilans de pedra que's troben de tart en tart. Pochs són els anys que no queda tancat per espay d'un o dos mesos. Quan arriba la fira de Salàs, segona setmana de Quaresma, a fi de que'l bestiar de la vall d'Aran puga concórrer a la fira, cal *obrir lo port*, que's fa anant al davant els pràctichs ab una colla de bous, que deixen el camí xafat. De tant en tant, durant aquestes penosíssimes jornades, són tots arrossegats per alguna allau, servint-los la neu de mortalla. Fa vuit o nou anys, poch abans d'arribar al cap del port, baixà una allau, que ab sa força impetuosa arrossegà al fons de la vall de Saboredo alguns animals y dos homes. A l'anar el dia següent en busca dels cadavres, trobaren a un d'ells tranquilament assegut sobre la neu; l'altre havia mort.

Contrasta verament la tristesa d'aquest paisatge ab lo rialler que presenta a l'istiu, ab aquell cel blau y aire pur y transparent embaumat per les flors pirenenques y la resina dels abets, ab ses variades verdors, el remorejar de fonts y cascades, el refilar del fluviol dels pastors, els bèls dels corders, els brincos y renills dels pollins, barrejat ab el seguit brandar de les esquelles d'eugues y vaques, resulta un grandiós quadro de color, llum, vida y moviment, sense artifici ni altres subjeccions que les lleys de la savia naturalesa.

Ab hora y mitja's puja del santuari de les Ares al cap del port,

O E.

Cap del Port

2,070 metres d'altura. El grandiós, l'immens panorama que d'allí's descobre, es verament esplèndit, espatarrant, que diem ara. Per mig dia, el relleu de la vall d'Aneu y moltes altres del Pallars, tancat tot per la serralada de Sant Joan de l'Herm. Per tramontana, en primer terme y sota mateix de nostres peus, la verda y hermosa vall de Saboredo, quina montanya s'extén igual y majestuosa en direcció a ponent, fins a trobar la de Porrera, formant abdues un grandiós amfiteatre, comparable al de Gavarnie. Les abundoses fonts, escorrent-se cap al fons, formen el riu Ruda, que atravessa la vall fins a trobar el Garona poch abans de Tredós, primer poble de la vall d'Aran. A llevant, y en segon terme, arrenca la serra de Salardú, en quins fons salta de Beret, estimbant-se sorollosament el Garona, que va seguint dita serra fins a son vertix aon se troba

Viella, y d'allí agafa directa la ruta del nord pera anar a fertilisar y enriquir les terres de França. Per sobre de tot, en l'últim terme, entre ponent y tramontana, treu altívol son cap blanquíssim l'*olímpich abet de la montanya,* la Malehida, aquella Malehida que inspirà al nostre immortal Verdaguer, arrencant-li aquelles valentes exclamacions:

«Quins crits més horrorosos degué llençar la terra
infantant en ses joves anyadas eixa serra!
Que jorns de pernabatre, que nits de gemegar,
per traure a la llum pura del sol eixes montanyes,
del centre de sos cràters, del fons de ses entranyes,
com ones de la mar!»

JOAQUIM MORELLÓ

LO VALLÈS

(Continuació)

PRODUCCIONS, MONEDES Y MIDES

Al primer cop d'ull que's dongui sobre la *Carta hipsomètrica* del Vallès se compendrà que les diferencies climatològiques que ofereix desde'l Papiol y Montcada (punts més baixos) fins als cims de Sant Llorenç del Munt y del Montseny (punts més elevats), deuen necessariament trascendir en la seva flora pera extendre considerablement els límits de l'escala fitogràfica. No deu, donchs, extranyar el trobar en aquesta comarca desde la planta que sols viu en els terrers sechs y ardents de la platja, fins a la qui sols se desenrotlla en les altituts pirenenques.

Com a exemplars de l'abundant vegetació espontania poden citar-se la *pinassa,* el *pimeli,* els roures, alsines, alsines sureres, verns, sàlzers, abets, faigs y un sens fi d'arbustes y especies herbàcees (més de mil), degudament classificades pel Dr. Cadevall en la memoria-catàlech *Flora del Vallès.*

Les produccions naturals del regne vegetal consisteixen en fustes de diferentes classes que serveixen pera tota mena de construccions; faixines pera forns de pa, calç, rajoles, etc.; suro, carbó d'alsina y herbes pera'l bestiar; y ademés maduixes en les vessants del Montseny, y'ls bolets (ou de reig, rovelló, carlet, pinatell), y

les tófones y rabassoles en tots els boscos. Les planuries estan generalment poblades de vinyes.

En Marca (1) diu que'l Vallès es «*frequens vicis, frugum, olei, atque vini fecundus*». El mateix nom d'Olesa no es més que una corrupció del nom llatí *Oleastrum*, qual radical es Oleaster, la olivera silvestre. En Menescal diu també (2): «Forment se cull en gran abundancia y molt bo en moltes parts de Catalunya, en particular en Urgell, en *lo Vallès...*», etc.

Les produccions animals, tret el bestiar de llana, que abunda en el Montseny, se redueixen a les de caça, com són: conills, llebres, perdius, tórtores, merles, torts, becades, garses, oriols, alguns ànechs silvestres, y un sens fi d'aucells. El citat Menescal diu també que «de galls de India y pavos està ple lo Vallès». En la part montanyosa viuen les àguiles y esparvers, les òlives y'ls mussols; y adquireix gran desenrotllament l'apicultura, gracies a l'abundancia de plantes aromàtiques.

Les produccions minerals del Vallès són molt escasses y consisteixen principalment en elements de construcció, com el marbre jaspiat de Castellar, l'arenisca fossilífera de Rubí y la roja de Matadepera, la pedra de calç d'Olesa y Puiggraciós, el guix de Riells y el ciment de Campins, el *Portland català,* segons expressió del Dr. Almera.

En altre temps s'explotaren mines de coure, galena y lignit en el Montseny, on se trobaren també pedres precioses y palletes d'or, qual circumstancia expliquen els noms de *Font de l'Or* y *Catiu d'or* ab que s'anomenen respectivament una font y un cim d'aquella montanya.

S'han trobat, ademés, petits filons de galena en alguns punts de les cordilleres, ab indicis d'haver sigut explotats; però tingueren d'abandonar-se a causa de sa poca importancia. Se diu que'l segell usat per la ciutat de Tarrassa fins a últims del segle passat era de plata extreta de les montanyes vehines. Açò y alguns altres indicis fan creure que a Ullastrell existia galena argentífera. En alguns punts de l'Alt Vallès existeixen petits depòsits de carbó de pedra; però, com tots els anteriors, són de molt poca importancia.

En el Vallès s'hi han acunyat monedes desde la més apartada antiguetat. Vuyt són les monedes ibèriques que en Delgado refereix a poblacions del Vallès, y són les següents:

(1) *Marca Hispánica*, fol. 166.
(2) *Sermó del Rey Don Jaume II*, pl. 69.

Dugues de *Laeisa* (Olesa de Montserrat), una de *Laurona* (Llerona), una de *Vasata* (Montbuy) y cinch d'*Arze-Egara* (Tarrassa).

Durant l'Etat Mitjana les úniques poblacions del Vallès qui acunyaren moneda són: Caldes, Tarrassa y Granollers. Les monedes de Caldes y Tarrassa pertanyen al segle XVI y són del temps de l'aixecament de Catalunya. Les de Granollers són diners de velló y de coure del segle XVI (Felip II, III y IV), y tenien com a distintiu una gralla, caràcter que no's troba en cap altre; de manera que'l mateix Heiss atribuí a Granollers una moneda sense inscripció pel sol fet de portar gravada una gralla.

El Vallès tingué durant tota l'Etat Mitjana dues mesures característiques: la *mensura Granularii* y la *mensura Sabadelli*, com havem tingut ocasió de llegir en un sens fi de pergamins pertanyents a la Confraria de Santa Maria de *Carotitulo* (Cardedeu). Seria curiós fer un estudi sobre'ls pobles qui's regien per la mesura de Granollers y'ls qui ho feyen per la de Sabadell, pera veure si's corresponen, com creyem, ab els que actualment se regeixen per les de l'Alt Vallès y les del Baix Vallès.

Pera estudiar les mides agraries antigues del Vallès es d'absoluta necessitat prescindir de l'arbitraria divisió judicial y referir-les a la comarca antiga. El Vallès primariament tenia unes mides iguals, qual equivalencia era:

1 quartera de 1012 $^1/_2$ canes quadrades, equivalents á 24'4825 àrees

					Àrees met. quadrades
1 quartera =	12 quartans			. . . .	24'4825
	11	»		. . . .	22'4420
	10	»		. . . .	20'4020
	9	»		. . . .	18'3010
	8	»		. . . .	17'3217
	7	»		. . . .	14'2815
	6	»		. . . .	12'2412
	5	»		. . . .	10'2010
	4	»		. . . .	8'1608
	3	»		. . . .	6'1206
	2	»		. . . .	4'0804
	1	»		. . . .	2'0402
	1	»	= 4 picotins	. . . . . .	2'0402
			3 »	. . . . . .	1'5312
			2 »	. . . . . .	1'0201
			1 »	. . . . . .	0'5100

Posteriorment se diferenciaren les de l'Alt Vallès y Baix Vallès.

Es digne de notar-se la particularitat de que les antigues del Vallès eren d'equivalencia diferent a les de les altres comarques. Les de l'Alt Vallès eren iguals a les del Maresma, y les del Baix Vallès se diferenciaven també de totes les altres comarques.

NORBERT FONT Y SAGUÉ, PBRE.

(Seguirà)

UNA NOVA NECROPOLIS PROTO-HISTORICA

LA NECROPOLIS DE PADRÓS

Los antecedents d'aquest antiquíssim fossar no són d'ara. Farà cosa de dos anys que, en una de les excursions que acostumo fer a l'*Estació dels Vergerars* (Cova Fonda) tinguí ocasió de conèixer allí a un bon home, pagès y proprietari de la vehina vila de Vilabella. Després de visitar la cova, anàrem un bon troç de camí plegats, recayent la conversa, com a cosa natural, sobre'ls importants descobriments que dins d'aquella renomenada caverna haviem pogut fer tant en ceràmica, eynes d'òs y de pedra, com en restes d'animals y despulles humanes, fent-me llavors l'home saber que en una finca que ell possehia a l'altra part de la població, en un coster que era bosch y que anava arrebassant durant les temporades de força sahó, hi havia trobat, a bastanta fondaria, moltes sepultures fetes de lloses de pedra, sense que en cap d'elles hi manqués la respectiva ossamenta d'una persona.

Aquesta noticia era molt just que'm cridés poderosament l'atenció, en termes que tot seguit vaig rependre a mon company de viatge pera preguntar-li si's conservava alguna d'aquelles sepultures y alguns d'aquells restos humans. Me respongué negativament, manifestant-me que havia anat desfent totes aquelles sepultures a fi y efecte d'aprofitar les lloses pera fer marge, y que'ls òssos los havia anat colgant en lo mateix tall que portava arrebassant, puix no creya, o no havia cregut fins ara, que allò hagués pogut tindre gaire importancia; y dolent-se en gran manera de veure-m a mi contrariat, m'assegurà que la primera sepultura que topés la respectaria, deixant-la a la meva disposició.

Aquest cas arribà, per sort, farà uns quinze dies. A n'aquell subgecte se li oferia a les mans una altra sepultura, y volent donar

cumpliment a la promesa que'm tenia feta, y tenint present que a Vilabella hi resideix un distingit y illustrat jove, en Pere Figuerola, ab qui m'uneixen llaços d'íntima amistat, s'afanyà en donar-li compte de la troballa que acabava de fer a fi de que m'en fes sabedor, refermant-se en sos espontanis oferiments.

Si ho explicà al sord, no ho digué al peresós. Al rebre en Figuerola aquesta satisfactoria nova, no va tindre espera, sinó que, mogut per son interès y afició a les enquestes científiques, y a més ab la deria de poder-me fer assaborir ben depressa l'inefable goig que tenia jo d'experimentar ab la sobtada presencia y adquisició d'algun d'aquells restes arqueològichs, saltà corrents a la *Partida del Padrós,* destapà la sepultura, vegé un esquelet estirat, n'extragué'l crani y me l'envià a la carrera junt ab les mides y notes que precipitadament havia pogut recullir *in situ.*

No m'entretindré en descriure la falaguera emoció que s'apoderà del meu esperit al veure-m davant d'aquella bonica y significativa testa; no més diré que a sa presencia va semblar que'm rejovenia y revifava pera rependre les sospeses tasques de l'excursionisme, transportant-me an aquells temps ditxosos en que, ab l'ajuda d'altres companys, alguns ja difunts, tant bona feina haviem feta respecte a descobriments arqueològichs y proto-històrichs en aquestes encontrades que tants d'anys fa que trepitjo.

Lo crani en qüestió no es molt voluminós. Per caràcters del seu sistema dentari y per lo poch avançada ossificació de ses sestures creguí ja *a priori* que pertanyia a una persona jove que, al morir, no passaria de 25 anys, y que probablement seria de dòna (1).

Es oval (dolicocèfal), ab predomini expansiu de la part posterior. Les mides són les següents: circumferencia, 450 milímetres; diàmetre longitudinal, 173 milím.; íd. transversal, 132 milímetres; íd. vertical, 125 milím.; àngul facial, 72'4°. Es prognato; més aquest prognatisme no arriba al de la raça mongòlica. Son conjunt es en extrem semblant, per no dir idèntich, a la major part de cranis que recullírem a l'*Estació dels Vergerars,* y que, desgraciadament, se'ns desferen al trasladar-los. Se'l pot considerar sencer, puix pera'ls estudis etnogràfichs no té gran importancia que li manquin les apòfissis estiloides dels temporals y un parell de queixals, y encara aquests se comprèn que desaparegueren en una edat molt tendra, per quant los alvèols respectius tingueren temps d'omplir-se y ossificar-se.

(1) Aquesta opinió'm quedà confirmada a l'examinar y pendre possessió dels òssos de la pelvis d'aquell cadàver.

Dos dies després de rebuda la testa que acabo de descriure'm trasladava, en companyia de l'esmentat Sr. Figuerola, al punt on radica aquesta interessant troballa. Nos topàrem allí ab lo conegut proprietari de la finca y un fill seu, els quals nos mostraren lo perímetre que comprèn, fins avuy, lo terrer on s'hi han descobert despulles humanes, plantat ara ja de vinya, y que no baixa de 40 metres en quadro. No pogueren precisar lo nombre de sepultures que allí havien tingut ocasió de remenar; però'ns asseguraren que eren moltes, totes consemblants a la que teniem davant nostre, a excepció d'unes quantes que contenien esquelets de criatures y eren bon xich més petites. L'orientació que oferien era la mateixa, de ponent a llevant, menos unes quantes, poques, que tenien la direcció de tramontana a mig-dia.

Nos confessaren palesament sa extranyesa de que, havent escorcollat detingudament tots aquells sarcòfachs, en cap d'ells hi haguessin pogut trobar la més insignificant moneda, ni rastre de medalles, agulles, anells, etc., ni de cap mena de metalls. Interrogats per mi de si hi havien vist alguna inscripció o algun objecte treballat d'òs, de marfil o de pedra barrejat ab los òssos, m'asseguraren que res absolutament havien vist may de lo que jo'ls deya (D'això cal dubtar-ne.)

Aquesta necròpolis està situada en un coster d'inclinació vers al S., a un kilòmetre a ponent de Vilabella, a 400 metres NO. de l'estació del ferro-carril, y a uns 250 metres N. d'un agrupament de cases deshabitades y rònegues anomenat *Lo Padrós*, d'on ve'l portar lo nom de *Partida del Padrós*. Respecte al nivell de la població de Vilabella, aquell coster cau més baix, uns 25 metres aproximadament, y respecte de l'estació del ferro-carril y del caseriu del *Padrós*, ocupa un punt més elevat, al menys de 25 metres. Lo terrer on descansa està constituit per un depòsit diluvià argilós-arenós y calcari, de composició igual als demés turonets d'aquella vessant, y recobert, com molts d'ells, d'una capa no gaire compacta de pedra caliça llosenca. Dessota d'aquests turons diluvians s'hi veuen en gran extensió els jaços terciaris, principalment del miocènich cap a la banda del SE. fins al riu Gayà, ab tota sa rica fauna fòssil; podent-se considerar com abundosa en extrem la varietat coneguda ab el nom d'*Ostræa crasisima*, de la qual tinguí ocasió de recullir-ne algun típich exemplar.

La fossa que'ns ocupa, destapada de la part d'O., corresponent al cap, a excepció d'aquest, que, com sabem, havia sigut extret, contenia tot l'esquelet, ajegut en posició supina, y els peus a lle-

vant. S'hi veya, a més, una petita quantitat de terra fina fangosa que en lo decurs dels anys se deuria haver anat escorrent poch a poch per entre les escletxes de les lloses.

La llargada d'aquesta cavitat funeraria es de 1'43 metres, y té la forma rectangular en sa base, quina amplada es de 0'35 metres. Los costats estan fets de llosas irregulars de pedra seca d'uns 0'10 metres de gruix y s'apoyen unes ab altres per la testa, o, més ben dit, estan posades de cantell, y poch més o menos tenen una alçada de 0'43 metres. Aquesta fossa està recoberta per una capa de terra de 0'80 metres. No creyem exagerat suposar que'ls treballs constants d'erosió y despullament se n'hauran endut de la superficie d'aquella pendent, en el decurs de molts anys, 0'20 metres de gruix de terra, que, afegit als 0'80 metres y als 0'43 metres de l'alçada de les lloses, dóna 1'43 metres; fondaria respectable en que's practicaven els enterraments d'aquella remota època.

PAU TEIXIDOR Y TARRIDA
Soci delegat a Rodonyà

(Acabarà)

SECCIÓ OFICIAL

SOCIS ENTRATS DURANT EL SEGON TRIMESTRE DE 1904

SOCIS RESIDENTS

D. Joseph M.ª Barenys. — D. Francisco Nebot. — D. J. Grau y Vila. — D. Salvador Medir. — D. Rafel Patxot. — D. Joseph Soler y Escofet. — Don Ramon Goig y Martí. — D. Joseph M.ª Güerri y Esteve. — D. Pere Bresca y Mitjans. — D. Joseph Jonch y Rodó. — D. Carlos Jordà y Fages. — Don Aureli Pulvé. — D. Antoni Puig. — D. Ricart Tayà y Raich. — D. Francisco Blanch. — D. Joseph M.ª Cunill y Casas. — D. Fèlix Iglesias y Dou. — D. Pere Grau Maristany y Olivé. — D. Francesch Masó y Gras. — D. Vicens Viza y Martí. — D. Francisco Artigas y Pell. — D. Miquel Balmas y Jordana. — D. J. Ferran y Torras. — D. Salvador Font y Pujol. — D. Bonaventura Riu. — D. Jordi M.ª Anguera y de Sojo. — D. Joseph M.ª Bial y Pagès. — D. Francisco Carulla. — D. Eugeni Jordana y Clausolles. — Don Joseph Jurnet y Tomàs. — D. Francisco Lleyxà. — D. Joseph M.ª Macià Bonaplata. — D. Joseph Matas Picañol. — D. Arthur Sans y Batlle. — Don Pau Salvat y Espasa. — D. Antoni Amigó. — D. Gabriel Bernadà. — Don

Ramon Gorgas y Sistaré. — D. Frederich Martí. — D. Ticià Mestres. — D. Octavi Domenech y Vendrell. — D. Eusebi Roca y Farriols.—D. Joseph Soler y Taberner. — D. Joseph Vinyas y Vidal. — D. Lluís Batxilleria y Blasi. — D. Antoni Bori y Fontestà.—D. Fèlix Ciervo y Soler.—D. Eduard Coll. — D. Lluís Comulada y Henrich. — D. Joseph Martí y Fusté. — D. Antoni Pascual y Brujas. — D. Juli Perez y Capdevila.—D. Pere Russell y Muns. — D. Francesch Tomàs y Estruch. — D. Antoni de Zulueta y de Escolano. — D. Emili Batlle y Espinach. — D. Teodor Escorsa y Massip.— D. Rafel Pey y Farriol. — D. Antoni Teixidor Masjuan. — D. Ricart Teixidor Masjuan. — D. Ramon de Viala y d'Aigüesvives. — D. Joaquim Aràjol y Mentruit. — D. Carmel Caritg y Bassa. — D. Joseph Carreras y Nolla. — D. Martí Castañeda y Valls. — D. Joseph Comte Viladomat. — D. Joan Danés y Vernedar. — D. Pere Martir Escorsa y Soria. — D. Rosendo Mir y Tulla. — D. Manuel Rodés y Gebot. — D. Enrich Pedemonte y Clarà. — D. Francisco X. Pedemonte y Falguera. — D. Enrich Morató. — D. Miquel Cases y Martín. — D. Joan Salart y Roig.

SOCIS DELEGATS

D. Joseph Parer, a Perafita. — D. Joseph M.ª Torrents y Llanes, a Torredembarra. — D. Lluís Font, a Llers.

DONATIUS PERA LA BIBLIOTECA

De D. Ignasi Soler y Escofet: dues composicions musicals titulades *Baladeta* y *Otoñal.*

De D. Alfred Gaza: un volum de 390 pàgines: *El año pasado*, de Josep Yxart.

12 números de la *Revue Benedictine* de 1899.

D'En Juli Delpont: un opúscol intitulat *Refilets.*

De D. Rafel Patxot y Jubert: un volum de 98 pàgines, traducció del *Viatge al voltant de la meva cambra,* de Xavier de Maistre.

De Mn. Anton Vila y Sala: un opúscol de 63 pagines: *Historia* y *Album del Santuari de Bellmunt.*

De D. Aureli Capmany: la cançó popular catalana *La Dida de l'Infant.*

De D. Baldiri Tarrida y Puig: una làmina litografiada del Panorama de la ciutat d'Alguer (Cerdenya).

DONATIUS PERA'L MUSEU

De Mn. Norbert Font y Sagué: unes mostres de cinabri de les mines d'Almadèn.

De D. Benjamí Almirall: un sarcòfach del segle XIV.

De D. Joan Fabregat: una moneda romana.

CRONICA DEL CENTRE

JUNY DE 1904

EXCURSIONS

A SANT LLORENÇ DEL MUNT. — El dia 12 s'efectuà aquesta excursió a la pintoresca y tradicional serra de Sant Llorenç del Munt, ab assistencia dels socis senyors Aràjol, Bombach, Batxilleria, Castelló, Cid, Compte, Espelt, Fraginals, Figueras, Llatas, Mora, Mariné, Ponce, Santamaria y Joseph Planas, soci delegat a Sabadell, a qui tots els companys degueren gran nombre d'atencions.

Sortiren la major part de nostres companys en el tren del matí cap a Tarrassa, aont arribaren prop de les 7. El trajecte fins al peu de la montanya lo feren en carruatge, a fi de guanyar temps; y, sense tocar al poble de Matadepera y per bon camí de ferradura, emprengueren la pujada cap al Cavall Bernat, El Robert y Càn Pobla; desde allí visitaren la Cova del Frare y l'Avenc de La Pobla, pujant fins a l'antich monastir, situat al cim de la serra, a 1,120 metres sobre'l nivell del mar, y desde'l qual se disfruta de bonich y grandiós panorama sobre tota la baixa Catalunya.

A la tarda, y després de visitar lo poch que resta de l'antich monastir (convent de benedictins), sortiren nostres companys cap a la típica Cova del Drach y runes de l'antiga ermita de Santa Agnès, pera baixar a la carretera de Sabadell a Sant Llorenç Savall, passant per l'hermós bosch d'en Dalmau, un dels més notables de tota aquella regió. Per la carretera seguiren nostres consocis cap a Castellar y Sabadell, arribant a Barcelona a quarts de 9 de la nit.

EXCURSIÓ A CASTELL DE L'ARENY, LA QUAR, SANT ROMÀ DE LA CLUSA, LA POBLA Y MONTGRONY. — El dia 23 de Juny sortiren de Barcelona en el tren de les 5'32 del matí'ls senyors Aràjol, Espelt, Pon, Serra, Torras (C. August) y Torras y Buxeda (César). A Sabadell se'ls juntà'l delegat a la propria població Sr. Planas, y a Gironella'ls Srs. Teixidor (Joan y Anton).

Arribats a l'estació d'Olvan, seguiren en amunt la pintoresca vall del Llobregat per la ferrada via en construcció. Visitaren el pont antich de Pedret y la notable iglesia romànica de Sant Quirse, en la que hi existeixen apreciables pintures murals.

A l'arribar al Pont de Miralles seguiren la vall del Margansol, desviantse de la carretera de Berga a Sant Quirse pera visitar el pintoresch molí del Cavaller, en l'antich camí ral de Berga a Ripoll, al peu del riu.

El dia 24 al matí anaren a Castell de l'Areny, poblet situat entre grenys y en amagada y fresquívola vall, entre cingles y aspres y alteroses montanyes. De Castell de l'Areny anaren a visitar l'iglesieta de Rotgés, emplaçada en un cap de serrat entre boscuria, bonich exemplar romànich ab interessant campanaret. Prop l'iglesia, en un collet, hi ha'l forat del Moro, avench

fins avuy inexplorat, que té sa entrada en forma d'embut, en el que s'hi llença una petita corrent d'aigua.

Per l'hermosa y espessa baga d'en Cirera faldejaren la vall de Canamàs, revoltant després un serrat y dominant seguidament un extens panorama, en especial sobre la vall del Margansol. Dinaren a Borredà.

A la tarda, creuat el pont del molí de Sant Joan, s'enfilaren per la pujada de Forcons, travessaren entre cingles y penyals per dessobre'l pla de la Quar, y guanyaren aquest santuari pel coll de Gabatxos.

Del santuari de La Quar, bellament situat dalt d'isolat promontori rocós, baixaren al monastir de La Portella, que visitaren. Allí's trobaren ab els Srs. Vidal y Riba, Miret, Millet y Joseph M.ª Torras, que, sortits al matí de Barcelona, venien de Berga per la collada de Mascaró. Seguiren els senyors Vidal, Miret y Torras dret a La Quar y Salga, pera tornar-se a reunir ab els altres companys, a la nit, a Vilada. Els Srs. Teixidor se separaren pera anar a fer nit a Gironella, y'ls demés creuaren l'aspre y encinglada serra pel coll del Tey, pera baixar directament a Vilada. En aquest punt se'ls ajuntà'l Sr. Tarragó.

El dia 25 sortiren de bon matí tots junts dret a La Nou, excepte'l senyor Serra, que's quedà a Vilada.

Passaren pel peu de les ruines del castell de Roset, dalt d'aspre turó, seguiren per les Roques de Gatzera, visitant el Forat del Vent, petit bufador d'aire, y baixaren a La Nou.

Visitat lo més important d'aquest interessant poblet, guanyaren l'enasprada serra per coll d'Espades, flanquejaren el solitari sòt de La Clusa y baixaren a l'iglesia de Sant Romà, d'origen romànich, aon vegeren l'antiga Majestat. D'allí, per fadigosa costa entre bosch, guanyaren el pla del Catllaràs, baixant a la vall de La Pobla pel Forat de Fontanals, el pla de Sant Cristòfol, aont es tradició que hi havia existit un poble, hermoses bogues y el renomenat santuari de Falgars.

El dia 26, mentres els Srs. Vidal, Miret, Tarragó y Joseph M.ª Torras remontaren desde La Pobla la vall del Llobregat pera visitar el Clot del Moro, el Pas de l'Os, Sant Vicens de Rus, Salts d'en Guillem y de la Farga vella, y Fonts del Llobregat y Castellar d'en Huch, dirigint-se desde aquest punt a Montgrony per Sant Joan de Cornudell y'ls alts vessants de l'Arija, els demés anaren a visitar l'antich monastir de Santa Maria de La Pobla y la desolada rotonda de Sant Miquel, seguint després Arija amunt pera anar a guanyar el coll de l'Ars, passant per la vella iglesia d'Aranyonet. En el coll de l'Ars, límit de les valls de l'Arija y del Mardàs, entre'ls colls de Merolla al nord y Palomera a mig-jorn, emprengueren la baixada vers a Vilalta, passaren pel bell molí de La Foradada, y per dreta pujada arribaren al santuari de Montgrony. Visitat aquest y la romànica iglesia de Sant Pere, emprengueren la davallada a Ripoll pel Tó, Sant Llorens y Campdevànol. En el tren de la tarda retornaren a Barcelona.

SESSIONS Y CONFERENCIES

Junta General Extraordinaria. — Se celebrà aquesta'l dia 27, a les 10 de la nit, convocada per la Junta Directiva y a petició de gran nombre de socis, a l'objecte de reformar en algun punt els nostres Estatuts socials, omplint axís alguna deficiencia que la major importancia que ve adquirint el nostre Centre havia posat de relleu. Aquesta's reuní baix la presidencia de don César A. Torras, y en ella s'aprovaren, ab ben poques modificacions, y per unanimitat, les esmenes y adicions proposades an els nostres Estatuts, y que en res modifiquen el caràcter y manera d'esser de la nostra associació. Els dos punts més importants que's tractaren foren els referents a la creació de Seccions pera mellor contribuir al bon èxit de les tasques del Centre, y el referent a cambiar l'època d'inaugural de curs, que d'aquí endavant serà a primers del mes d'Octubre, més en relació y concordancia ab els fets y naturalesa d'aquest Centre.

De cap a cap de la serra de Cadí. — Baix aquest suggestiu títol nostre benvolgut y incansable president en César A. Torras donà'l dia 1.er una notabilíssima conferencia ressenyant una excursió que ab diferents consocis havia realisat el passat estiu cap a la pintoresca y interessant serralada de Cadí.

Tot el territori y païsatges compresos desde Gòsol al Puig de la Canal Baridana, cim culminant de l'alterosa serra de Cadí, passant pel Coll Tarrés, Cap de la Portella, Pla de les Basotes, Pas de Roca Plana, Canal del Crestall y font del mateix nom, fou descrit admirablement pel senyor Torras ab gran nombre de detalls y descripcions que poden facilitar les tasques dels bons excursionistes que vulguen dirigir-se an aquelles encontrades. El ben escrit treball del nostre president anà seguit ab la projecció de gran nombre de vistes fotogràfiques tretes durant la mateixa excursió pel propri senyor Torras y per nostres consocis senyors Barbarà, Deu y Miret, que foren rebudes ab xardorosos aplaudiments per la nombrosa gentada que a cada sessió ve omplint la gran sala de nostre Centre.

De Sant Joan de les Abadesses a Olot y Gerona. — El senyor don Joseph Piera llegí una Memoria referent an aquesta excursió particular, el dia 3 del corrent. Ab bon istil y forma agradosa va descriure pas a pas totes les belleses naturals y arqueològiques que's troben per aquella xamosa comarca. Desde Sant Joan a Olot, Santa Pau, Mieres, Besalú, Banyoles y Gerona, trobaren nostres companys molts monuments ben dignes d'estudi, que'l senyor Piera anà ressenyant ab tot cuidado y coneixement en son ben escrit treball, que fou rebut per la concurrencia ab nombrosos y generals aplaudiments. Igualment ho foren les projeccions d'un bon aplech de vistes fotogràfiques, tretes y exposades per son autor y consoci en Pere Reig y Fiol.

Una visita a Tarragona. — El dia 10 el senyor don Bonaventura

Cunill llegí un acabat estudi monogràfich sobre l'històrica ciutat de Tarragona, fruit solament de les impressions rebudes durant una visita efectuada a la mateixa. Donat el poch temps de que disposava'l conferenciant y l'importancia de l'antiga Tarraco, el senyor Cunill anà descrivint ab tot cuidado y lluhiment cada un dels monuments més importants, y que, ab tot y haver sigut mil voltes ressenyats, sempre s'hi troben nous detalls en que fixar l'atenció, noves belleses que poder admirar. La catedral, l'aqüeducte, el círcol romà, les muralles ciclòpees, y'ls altres monuments de l'antiga Cose, tots foren ressenyats pel senyor Cunill, qui completà son erudit treball ab la projecció de diferents clixés dels senyors Morelló y Nadal, per tot lo que fou calurosament aplaudit.

Una excursió als Pireneus de l'Alt Ribagorza.— El senyor don Juli Soler y Santaló llegí'l dia 17 una interessantíssima ressenya d'una excursió verificada cap a les hermoses y poch conegudes encontrades de l'Alt Ribagorza y vall aranesa. L'actiu y intrèpit excursionista senyor Soler descrigué aquelles alteroses comarques ab totes ses belleses naturals, ses emocions y sos bons records. L'ascensió a l'Estany de Biciberri desde Pont de Suert y Senet, passant per la serra de Penaruy y Pla del Forcalló, sa visita als no menys encisadors estanys d'Anglós y la seva arribada fins a la capital de la vall d'Aran, tot fou ressenyat ab gran interès, notables descripcions del terrer recorregut, y cita de gran nombre d'incidents que feren del treball del senyor Soler un estudi complert y agradable ensems d'aquelles hermoses regions pirenenques. Pera arrodonir el seu treball y pera facilitar la comprensió del trajecte recorregut, l'erudit conferenciant presentà un esquema de la regió recorreguda, gràficament descrita en la piçarra, presentant també gran nombre d'interessants y artístiques vistes fotogràfiques que foren projectades després de l'esmentada ressenya.

De Camprodon a Bagá. — El dia 22 el soci don Joseph Armangué començà la ressenya d'una excursió efectuada per diferentes encontrades dels nostres Pireneus. En dita sessió nos descrigué ab gran nombre de detalls y ensopegades impressions tot el trajecte desde Camprodon al Bergadà, passant per sota la serra Cavallera, cap a Sant Joan, Ripoll, Ribes, Campelles y Coma Armada, pera dirigir-se a la conca del Mardàs y de l'Arige, pujar a Castellar d'en Huch y, per les fonts del Llobregat y La Pobla de Lillet, davallar fins a Bagà, pera continuar l'excursió cap al Bastareny y serres del Moixaró, quina descripció serà completada en successives sessions.

El notable treball del doctor Armangué, que anà acompanyat ab projeccions fotogràfiques dels senyors Torras, Vintró y Valeri, fou xardorosament aplaudit per la nombrosa y distingida concurrencia que, com de costum, omplenava la nostra gran sala.

Plan d'excursions pera l'Estiu de 1904

Dies 2, 3 y 4 de Juliol. — Excursió a Gerona, Banyoles, Porqueres, Serinyà y Besalú. — Proposada per la Secció d'Arquitectura.

Dies 22 al 27 de Juliol. — Ascensions a la serra d'en Cija, Pedraforca y Roques Altes de Moixaró.

Dies 6, 7 y 8 d'Agost. — Ascensió al Pich de l'Infern (2,870 metres altitut) desde Nuria.

Dia 13 al 22 d'Agost. — Excursió a la vall d'Aran y ascensió al pich d'Aneto(3,404 m. alt.). Montanyes Malehides.

Dies 13, 14 y 15 d'Agost.—Excursió a Camprodon, Ull de Ter, Fresers, Nuria, Puigmal (2,909 m. alt.) y Ribes.

Dies 8, 9, 10 y 11 de Setembre. — Excursió a les serres de Prades y Ciurana, Avench de La Febró y Montsant.

Dies 9, 10 y 11 de Setembre. — Exploració al fons del Forat d'Estela, baix la direcció de l'il·lustrat espelòlech Mn. Font y Sagué, y excursió als Rasos de Peguera.

NOVES

Ha quedat exposada en el local del nostre Centre una serie de fotografies de diferents monuments arquitectònichs de la nostra terra, que la Secció d'Arquitectura ha fet reproduir molt oportunament. Aquesta's proposa renovar periòdicament les seves col·leccions que vagi exposant, y que aniran a engrandir el seu Arxiu, actualment en formació, a qual fi prega a tots els que puguin proporcionar-li plans, gravats, dibuixos, clixés y fotografies de nostres monuments, l'ajudin a enriquir dit Arxiu.

A més, nos prega dita Secció fem constar que tots sos clixés estan a la disposició de tots els socis del Centre, que podran fer-ne ús sens més que demanar-ho per escrit a la mateixa per conducte dels empleats de la casa.

Havent-hi en projecte la formació en nostra capital d'una empresa pera la fundació d'una «Biblioteca Popular de Clàssichs Catalans», y ab el fi de contribuir an aquesta patriòtica obra, durant les darreres sessions celebrades en nostre Centre se suscrigueren gran nombre de socis, continuant encara oberta la llista de suscripció en la Secretaria, a disposició de tots els nostres consocis.

Barcelona. — Tip. *L'Avenç:* Ronda de l'Universitat, 20. — Telefon 115

ANY XIV   BARCELONA, AGOST DE 1904   NUM. 115

Butlletí
del
Centre Excursionista de Catalunya

SECCIÓ D'ARQUITECTURA

SANT PERE DE CASSERRES

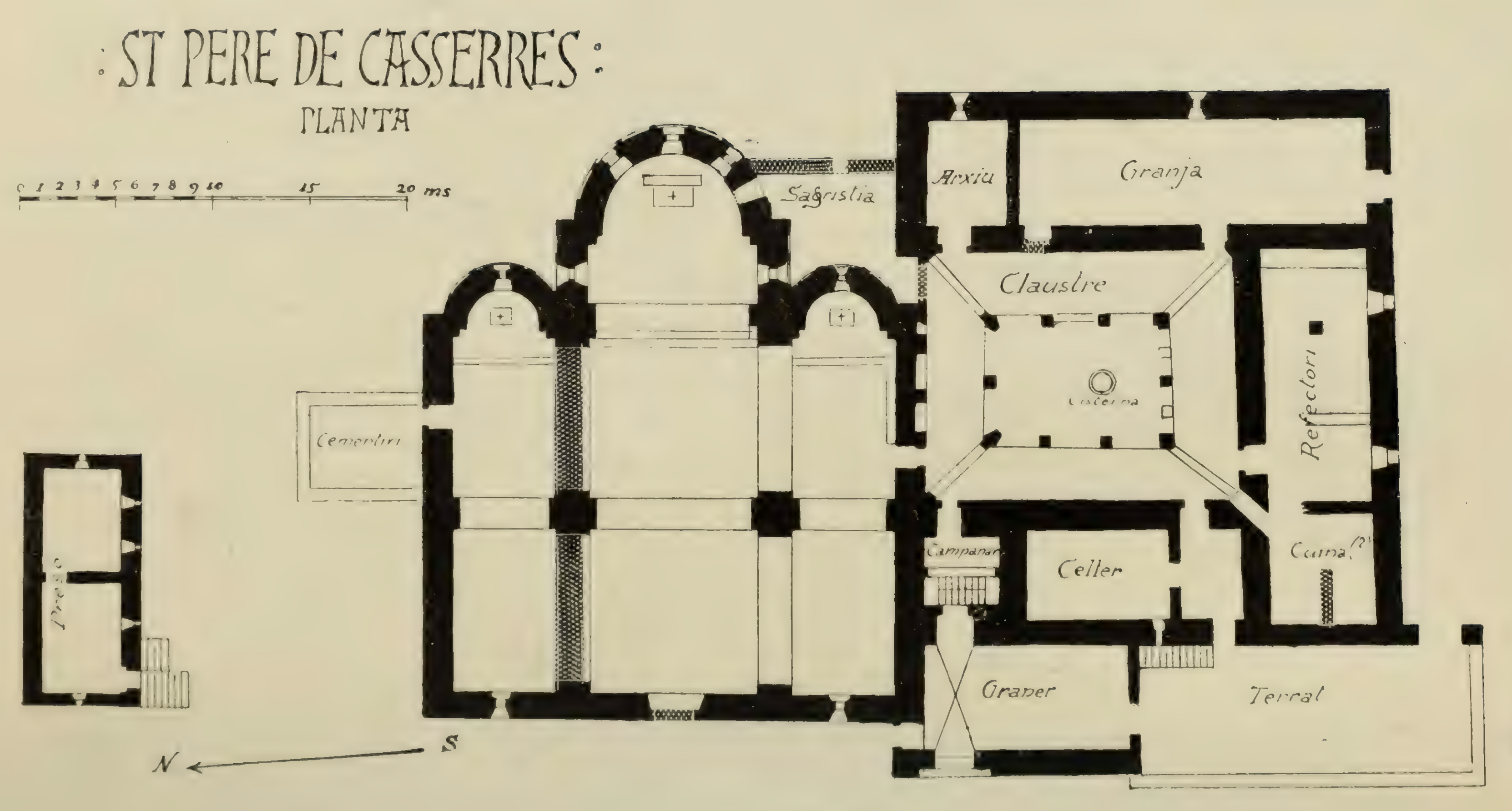
Interessantíssims y dignes d'estudi són els monuments, records que'ns resten d'un passat anyoradiç; profitosos y lloables són els treballs que s'executen pera fer sortir del silenci'ls únichs sobrevivents d'èpoques llunyanes que fugiren pera no tornar; delitós es el resseguir una d'aquestes construccions antigues en que la senzillesa y energia d'un poble naixent hi han quedat impreses; però a tot això s'hi junta l'interès y l'afany d'investigació que una cosa misteriosa desperta, si'l monument té una historia fosca y borrosa com les inscripcions y manuscrits que la consignen; una historia quins mellors capítols jeuen enterrats sota la pols de les ruines. D'aquests es el monastir de que vaig a parlar-vos, el de Sant Pere de Casserres, una de tantes grandeses caigudes del nostre territori. Distant unes quatre hores de Vich, s'han de seguir complicats caminets y viaranys pera arribar-hi, tant aviat per colossals llosanes de roca nua y groguenca com per atapahida boscuria d'alzines y roures. Els ben endreçats camins que en altre temps devien existir, avuy han desaparegut; dels ponts o palanques que, atravessant el Ter, estalviaven una grossa marrada de tres hores, ara necessaria, res se'n conserva: sols se'n té noticia per alguns escrits antichs que'n fan esment.

La situació del monastir de Casserres es estratègica y original; el Ter, en un dels revolts que per les Guilleries dóna, pot-ser en el més sobtat, deixa una llenca d'encinglerats cayents d'uns 150 metres d'alçaria. Aquesta llenca, que es com una paret per lo prima y lo espadat de ses vertents, s'extén cosa de mitja hora quasi bé de sur a nord, essent en alguns punts tant estreta a la part

superior que sa amplaria no arribaria a 4 metres. A la punta nord, sobre un aixamplament de la carena, s'hi alça'l monastir, trist y rosegat per les centuries, fonamentat a roca viva, aprofitant-se les extenses lleves lleugerament inclinades per paviment directe de totes ses dependencies, sense cap preparació. S'hi arriba pel cantó de mig-dia, y per nord, llevant y ponent queda voltat d'estimballs esgarrifosos impossibles de franquejar.

Alteroses serralades, cingleres en ruines, soletat la més complerta, volten per tot arreu aquest indret de feréstega bellesa, de aterradora poesia. Sols pel cantó del nord-oest pot contemplar-se una part de la grisa però al mateix temps rienta plana de Vich, ab l'immens escampall de casetes blanquinoses, contrastant marcadament ab lo revellit y ruinós d'aquella construcció, que, completament aislada dels centres de població, sembla dalir-se de l'intensa vida que de lluny la volta. Verament que al contemplar desde aquell recó de món l'hermosa planura que s'extén a l'altra banda de riu, més enllà de les desertes fondalades de primer terme, s'endevinen desseguida dugues civilisacions que no s'avenen, dugues civilisacions que juntar-les es impossible. Els xiulets del carril, les bones carreteres que en corbes calculades guanyen colls y turonets, l'activitat industrial intensament desenrotllada a la comarca, varen fer bé al quedar-se a l'altra part de riu. Les xacroses parets, la sobtada escala de conreus ara abandonats, l'aspecte rònech d'aquelles estades, tot això s'agermana també ab una forta armonia impossible d'existir ab qualsevol element de la civilisació dels nostres dies.

Caracterisa aquest monument el més senzill y fins auster istil romànich: res d'esculpturats capitells, ni d'elegants motlluratges, ni d'ornamentacions ab fulles capritxoses y ben trobades. Es una construcció en que la recta y l'arch de cercle exclouen tot lo demés. L'ausencia complerta d'inscripcions ha fet la seva historia més fosca y difícil de trobar. Lo que d'ell se sab s'apoya en una munió de cites recullides en varies tombes y manuscrits de diferentes èpoques. El caudal de noticies que l'arxiu propri del monastir hauria pogut proporcionar-nos, resta perdut o desconegut. Com a font de coneixement històrich citaré'l del capítol de la Catedral de Vich, entre quals volums s'hi troben esgarriades les noticies, molt difícils de trobar per qui no està avesat a manejar y dexifrar escrits de l'època. Però si avuy no podem llegir res en aquelles pedres que un sens fi de glaçades han estovat y arrodonit, pot-ser que no hagi sigut sempre aixís; y ¿qui sab si inscripcions interessantíssimes

:ST PERE DE CASSERRES:
PLANTA
0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 15 20 ms
Arxiu
Granja
Sagristia
Claustre
Cisterna
Refectori
Cuina (?)
Campanar
Celler
Graner
Terrat
Cementiri
Presó
N
S

Dibuix d'estructura

jeuen desconegudes cobertes de llot Ter avall, al fons de gorgues solitaries d'aon may més ne sortiràn? Qui sab si preuades esculptures y venerables sepulcres que ara inútilment se busquen corren a troços pel llit del riu, sens rastre de sa antiga fesomia? Trist, y més que trist dolorós, es el pensar-hi, però no deixa per això d'esser probable. Fragments de pedra treballada que pertanyen an algun sepulcre, se veuen escampats y barrejats ab doveles y pedra de fil de totes mides, formant pilots que'l dia de demà s'escorreràn pel cingle, com ja ha succehit altres vegades, confonent-se desseguida en l'espantós devassall de palets rodons que'l Ter porta a cada revinguda. Els actuals moradors, pobres masovers que viuen allí d'una manera incomprensible pera'ls avesats al brugit y conveniencies de ciutat, han contribuit també a la ruina: quan una paret flaqueja, quan un llindar s'els ensorra, l'acaben d'aterrar y l'engeguen rostos avall si'ls plau; però davant del perill imminent de quedar enterrats un dia de forta tramontana, no'n són pas responsables; y cansats de veure per tot arreu objectes tristos y desolats, abrumats per la miseria absoluta que pateixen, han decidit també abandonar-ho l'any vinent. Si fins ara hi havia algú que, tot y esser faltat de medis, era testimoni de la ruina progressiva de parets y teulades, no podrà dir-se aixís d'aquí a un any: sols hi niaràn les aus de presa, y aquella iglesia magnífica, de ratlles correctes, majestuosa per l'istil y dimensions, servirà probablement pera que'l bestiar s'hi aixoplugui en dies de tempesta. Qui ho hauria dit may que aquella construcció aixecada en temps que ara en diuen d'ignorancia y de barbarie, fos mirada ab tanta indiferencia pels esperits migrats de l'enlluernadora civilisació que'ns volta? Desgraciadament ha sigut aixís: aquest monument ha caigut y va cayent encara, sinó sota l'acció violenta de l'alçaprem revolucionari, per l'indiferencia més complerta, que ha fet que'l temps hagi obrat enèrgicament sobre d'aquelles parets y voltes que tenen ja la destrucció ficada fins als òssos.

Si trista es la situació de Sant Pere de Casserres; si'l temps, ab sa potencia incalculable, l'ha destruit en gran part, donant-li un aspecte desconsolador perfectament comprensible fins pera'l que de lluny l'observa, no cal dir lo dolorós de l'impressió que causa quan la distancia s'escursa y s'entra en el seu recinte. Entrem-hi y vejem d'una ullada les peces de que consta.

A la part de mig-dia dos són les portes que s'hi obren: la de l'esquerra era una porta monumental, la principal del monastir, de punt rodó, y que fa uns deu anys encara's conservava. Dóna accés

a un terrat tancat, fonamentat a mig cingle per medi d'un grandiós arch apuntat, quina construcció es segurament d'últims del segle XII o de principis del XIII. Avuy d'aquest portal sols en queden els montants, a punt de caure a la primera ventada. A la dreta s'hi obra una altra porta molt més petita: serveix d'entrada a una peça molt fonda coberta am volta de canó, y d'ella's diu que havia servit d'iglesia abans de la construcció del gran temple de tres naus qual descripció faré desseguida. Està situada a la part de llevant

SANT PERE DE CASSERRES: VISTA EXTERIOR

dels claustres, y, considerant que ls monastirs en aquells temps solien esser centres agrícoles d'importancia, y tenint d'altra part en compte la comunicació directa d'aquella sala ab l'exterior, lo probable es que, ja construida l'iglesia gran, servís d'estable, de depòsit d'eynes o cosa per l'istil. Entre una y altra porta hi ha avuy un esboranch, obert fa pochs anys, y que dóna a lo que havia sigut refectori. En el segle XV o XVI aquesta peça va dividir-se en dues en sentit de l'alçada, y ab aquesta modificació varen tenir d'esser tapiades parcialment les finestres romàniques obertes a l'exterior, perquè'l sostre venia a la meitat de sa altura. D'aquestes finestres n'hi ha una que's veu encara perfectament: de l'altra sols se'n veu

la part inferior. Al costat del refectori, y formant part de la mateixa ala d'edifici, hi havia probablement la cuina. No queden rastres apreciables de sa disposició, però no podia ocupar altre lloch: comunica ab els claustres per medi d'un pas oblícuu, y el refectori també hi dona, essent la seva porta oposada davant per davant de la de l'iglesia. L'impressió que's reb a l'entrar en els claustres es confosa, inexplicable. Sota una ufanosa figuera que tot ho ompla s'hi veuen rònechs pilans isolats que res aguanten. La seva alçaria sembla indicar que'ls elements sostinguts eren vigues y no archs, ja que arriben fins a la ratlla d'arrencada de la teulada. Tenim axís uns claustres resolts pot-ser de la manera més senzilla possible. De totes maneres es fàcil que sa disposició primitiva no fos aquesta, sinó la de columnetes y archs de mig punt descansant en elles; però d'això no'n queda rastre cert: sols en el pilar d'àngul més aprop del refectori s'hi veu una pedra que, sobresortint del parament, sembla indicar rudimentariament l'arrencada d'un d'aquests archs; indicació en extrem confosa y insuficient pera formar-ne concepte.

A les parets del nord y llevant s'hi veuen arcades aon s'hi allotjaven sepulcres que avuy han desaparegut. Tal volta un d'ells es el que, completament esborrat y construit d'una sola pedra, serveix ara, profanat d'una manera que horroritza, pera abeurador del bestiar. Al costat de llevant, ademés de la sala anteriorment esmentada, hi ha una altra peça de més reduides dimensions, en la que s'hi veuen rastres de pintures murals. Es probable que fos l'arxiu. A la part de ponent hi ha'l campanar, macís y reforsat ab vuit finestrals pera altres tantes campanes, de les que una en resta tant sols. Aquesta es del segle XV, porta les imatges de Sant Jordi y de la Verge, y al seu voltant s'hi desenrotlla l'abecedari gòtich. El simbolisme que això pugui tenir m'es desconegut y no crech que se'n trobin gaires exemples. Tal volta'l fundidor, tenint els motllos de totes les lletres y no sabent de moment què posar-hi, va acudir a la combinació més rudimentaria. El campanar està dividit en dos pisos: l'inferior, cobert ab volta de recó de claustre, de planta octagonal y trompes en els ànguls, y el superior ab volta de la mateixa classe, però de planta quadrada. S'hi puja per una mala escala de roure corcada y esmolada de tal manera que passar-hi fa escruixir. La coberta del campanar es actualment a quatre vessants, y es probable que axís fos en un principi; però les últimes filades del campanar són fetes d'un morter diferent de tot el demés, indicant com una reforma, y això podria donar lloch a creure que al prin-

cipi tenia marlets. Molts creuen aquests com característichs de les torres romàniques de Catalunya, però no pot negar-se que'ls campanars emmarletats són els menos en número. Concretant-nos al cas que'ns ocupa, faré notar que'ls de les parroquies vehines, tots ells de l'època romànica, tenen teulada a quatre vessants: aixís són els de Sant Martí Sescorts, Tabèrnoles, Espinelves, Sant Vicens de Torelló, Sant Martí de Riudeperes, Vinyoles, Santa Eugenia y molts d'altres de la plana de Vich y Guilleries; y si'l de Sant Romà de Sau presenta marlets, aquests tenen molt poca importancia y queden dominats per la teulada punxaguda que sobre d'ells s'aixeca.

El de Sant Sadurní d'Osormort, posteriorment reformat, presenta ara una teulada a dos vessants; el de Seva, si ara presenta marlets, no es cert que sempre'ls hagi tingut: els vells de la població encara's recorden de la punxa del seu campanar; el mateix campanar del monastir de Ripoll, no havent estat may acabat fins fa pochs anys, presentava, encara que ab caràcter provisional, una coberta de teules; y si ara acaba ab un terrat voltat de marlets es perquè'l Sr. Rogent, en sa reconstrucció, va inspirar-se en les iglesies romàniques de l'altra part del Pireneu, aont els monastirs de Sant Martí de Canigó y de Cuxà tenen campanars emmarletats notabilíssims. Remontant la vall del Ter, veyem també'l monastir de Camprodon, l'iglesia de Llanàs y moltes altres ab campanars acabats en piràmides més o menos punxagudes. Prescindint de les modificacions, algunes d'elles palpables, que hagin pogut sofrir els campanars de la regió en que avuy ens fixem especialment, la abundancia d'exemples de cobertes en teulada que en ella s'observa fa presumir que les tals cobertes hi són gayrebé tradicionals. A tot això s'hi junta una altra rahó, y es que'l terrat suposa gàrgoles que llencin l'aigua, y aquestes les trobem molt escasses fins al segle XIII, època en que l'art romànich donava ses últimes manifestacions.

Al costat del campanar s'hi veu una peça quasi fosca, quin objecte es difícil de dir: tal volta seria'l celler o serviria de magatzem de queviures. Al cantó de ponent altra peça coberta en volta de canó, molt ben conservada encara, servia de graner; avuy es estable pera cabres y xays. Aquesta sala y un passadiç que dóna al claustre s'obren en el gran terrat de que he parlat al principi. Desde aquest terrat se puja una escala al descobert que dóna accés a les habitacions del primer pis. Aquestes són l'habitació del prior, l'enfermeria y el dormitori dels monjos. Aquest últim era al principi una gran sala ab archs de pedra pera aguantar les vigues: avuy aquests

archs estàn cegats y el primitiu dormitori s'ha convertit en tres peces. En la del mig s'hi veu encara una gran llar de foch.

La part del nord dels claustres està ocupada per l'iglesia, severa y grandiosa, imposant per la seva senzillesa. L'efecte que produeix a l'entrar-hi per la petita porta que dóna als claustres may més se'n va de la memoria. Les finestres, tapiades en gran part, li donen una claror vaga que no permet, al que enlluernat entra per primera vegada, reconèixer aon se troba. Passada l'impressió de moment, tot el mobiliari d'una pobríssima masoveria se li presenta a la vista. Eynes, taules, armaris, caixons, munts d'herba y de vianda en espantós desordre omplen el sagrat recinte. Un dels absis laterals serveix de cuina, sense xemeneya de cap mena, escampant-se la fumera per dintre l'iglesia y produint-se una boira espessa que acaba de desorientar al visitant. Els pobres masovers cuinen, menjen y dormen a l'iglesia, que es avuy l'única peça ferma. Sota les seves voltes s'hi creuen ara més segurs que sota les corcades teulades de lo que havia sigut dormitori dels monjos y aon no fa gayres anys encara s'aixoplugaven. De les tres naus de l'iglesia, la de l'esquerra està aparedada desde'l segle XV, quan violents terratrèmols castigaren gran part de Catalunya, fent sentir sos efectes sobre la volta d'aquella nau que va arruinar-se. L'efecte d'aquella iglesia grandiosa al mig d'una soletat y d'un silenci solament interromputs per l'apagat remoreig de l'aigua, ab ses voltes magnífiques y espayoses, ab els macissos pilars que's perden en la fumera y en l'espantós enrenou que hi domina, no pot pas explicar-se.

A uns 14 metres al nord de l'iglesia s'hi veu un petit edifici que té planta baixa y primer pis: servia pera l'administració de justicia; dessota hi havia la presó, coberta ab volta de canó baixa y encofornada. Té sols una petita finestra al cantó de ponent. El pis superior està dividit en dugues sales, destinades a reunir-s'hi'l tribunal. S'hi puja per uns quants graons molt esborrats sostinguts per una volta de quart de cercle.

Davant d'aquest petit edifici, y adossats a la nau del nord de l'iglesia, s'hi veuen rastres d'un tancat que era'l cementiri. Els òssos que encara s'hi troben en abundancia acaben de fer el pes en l'impressió trista que de lo vist fins aleshores se guarda. Allí aont una exhuberant vegetació priva d'acostar-s'hi, al peu d'una paret en que l'eura s'hi arrapa fortament, aquells òssos blanquíssims y descarnats, sense altra protecció que les romagueres que'ls cobreixen, acaben d'enfonzar l'imaginació en tristes cavil·lacions. Y davant de la quietut y de la tristesa més complertes, davant d'un exemple clar

com no gaires del domini de la mort sobre persones y coses, no hi ha res que contrarresti impressió tant llastimosa.

Entre'ls pochs objectes antichs que s'han trobat a Sant Pere de Casserres citaré una capseta ab reliquies, treta de l'altar lateral de la dreta y que's guarda en el Museu Episcopal de Vich. La capseta es de vidre, y conté, junt ab les reliquies, un pergamí de mig pam en quadro en que hi consta la seva pertenencia y els noms dels personatges que assistiren a la consagració de l'altar. Hi figura també

SANT PERE DE CASSERRES: INTERIOR DE L'IGLESIA

un formulari especial pera semblants casos, que ve a esser un resum de les veritats que ha de creure y dels preceptes que ha de guardar tot bon cristià.

Se conserva també en son lloch propri la pica d'aigua beneita, d'istil romànich. Presenta la particularitat de que en sa construcció varen aprofitar-se la base, el canó y capitell d'una columna d'època anterior. El capitell va tenir naturalment de buidar-se en sa part superior pera donar lloch al depòsit d'aigua.

Heu vist lo que es actualment el monastir de Sant Pere de Casserres: falta ara que us dongui alguna noticia sobre la seva historia, que, encara que molt ignorada y fins misteriosa pels fets que

ab ella s'hi relacionen, dóna per la mateixa rahó un conjunt ple d'interès pera l'arqueòlech. Qui va ser, donchs, el que va fundar el monastir de Casserres? Quins foren els primers habitants de lloch avuy tant desavinent y solitari? Molts cronistes de Catalunya ni tant sols fan esment del monastir, pera'l qual els dies y els anys devien passar sense pertorbar la pau y benestar dels seus moradors. No obstant, Pujades y Marca descriuen exactament la seva situació y no hi ha dubte que d'ell parlen. Abans de l'existencia del monastir, abans de que la religió aixequés aquest sens fi d'iglesietes romàniques que són el més preuat joyell de la nostra arquitectura, el nom de Castrum Serras existia ja. Era el d'un castell fet pels romans pera vigilar aquell lloch, que per sa situació especialíssima era sagrat pera'ls ausetans. Aquests feyen les ceremonies religioses en el lloch que ara'n diuen Casserres. Allí tenien els seus dòlmens o ares y les seves sepultures, perfectament visibles en nostres dies. Un dels dos dòlmens de que's tenen noticies va esser anomenat segles més tard *taula de Carlomagne*. Estava situat aprop del petit edifici que servia de presó, y en l'any 1554 va esser tirat rostos avall. L'altre dòlmen era natural y es veu encara a la part de migdia davant del monastir. Les sepultures són obertes a la roca viva y estan escampades pel paviment de lo que fou en altre temps iglesia. N'hi ha també d'escampades per la rodalia.

En una tomba que pertanyia al monastir, y ab caràcter de lletra corresponent al segle XIII, va esser trobada una inscripció que deya: *Kastrum Serras a romanis constructum ad ferocitatem incolarum hujus territorii continendam*. El castell de Casserres va esser ocupat més tard pels visigots y després pels alarbs. En el lloch que avuy se'n diu *Coll dels Moros* s'hi veuen encara groixuts fonaments de muralles que tancaven el camí del castell.

Ludovicus Pius va conquistar-lo l'any 798, encarregant-lo al comte Borrell y donant-li forta defensa. Sobre d'aquest punt, en el llibre III, cap. X, de la *Marca Hispánica* se llegeix: *Castamserram quoque muniri jussit Ludovicus et incoli. Quo nomine significatur castrum Casserres vulgo dictum magnæ postea famæ sed quod nunc est omnino excisum. Situm erat in eminenti caute et fluvio Tezero fere circumcinctum in modum peninsulæ nisi qua datur aditus decem millibus pasuum ab Ausona non procul a Roda...* Aquest text es interessant perquè fa constar que ja en el segle XVII, quan va escriure-s la *Marca Hispánica*, el castell de Casserres estava enrunat.

Conquistat el castell, el comte Borrell va aixecar-hi una iglesia dedicada a Sant·Pere Apòstol; més tard, en l'any 826, el traidor

Aizon, aliat ab els moros, va apoderar-se'n. A últims del segle IX y en el X torna a trobar-se esmentat en diversos documents tant sols com iglesia, no com a castell ni monastir. Aixís, en alguns testaments arxivats en les parroquies vehines, y que arriben a l'any 998, hi figuren varies deixes ab la fórmula *et ecclesiæ Sti. Petri Castro serras*, etc... Aquesta iglesia, després de quedar per molts anys en part destruida, l'any 1006 fou restaurada per la viscomtessa Ermetrutis, com consta en els papers del canonge Ripoll que's guarden en el Museu Episcopal de Vich. No se sab si ab aquesta restauració va coincidir la fundació del monastir: lo cert es que en un testament d'un tal Ermemir, que data de l'any 1022, ja hi figura propriament com a tal, y després d'aquest en molts d'altres. Entre ells citaré'l del comte de Barcelona Ramon Berenguer, otorgat l'any 1131. Allí, en la llista de deixes a quasi tots els monastirs de Catalunya, n'hi figura una corresponent a Sant Pere de Casserres, que diu: *Sancti Petro Castrosserris unum de melioribus mansis quos habeo in Franciach* (1) *prope villam Albini.*

Lo més probable es, donchs, que la fundació del monastir dati de principis del segle XI, època en que'ls monjos benets de Cluny, ordre a que pertanyien els de Casserres, penetraren en Espanya. D'altra part sembla confirmar-ho la disposició de l'absis principal, exactament igual al de Santa Maria de Ripoll, que data del primer terç del segle XI: tots dos tenen set compartiments, tres finestres en compartiments alternats y un rengle d'arquacions cegues dispo-sades de la mateixa manera. La fundació del monastir de Casserres sembla deguda a un fet extraordinari y misteriós que, ademés d'a-nar-se trasmetent per tradició, consta en l'acta de la visita pastoral feta en 1556 per l'aleshores Bisbe de Vich y redactada en els següents o semblants termes:

El viscomte de Cardona, Bermond, va tenir de sa virtuosa es-posa un fill que als tres dies de nat va dir en clara veu que no viu-ria més de 30 dies; y que passats aquests, ficat el seu cos dins una caixeta, el carreguessin sobre un cavall, y que allí aon l'animal s'a-turés sense fer-li violencia de cap mena en el camí que devia seguir, s'edifiqués un monastir baix l'advocació de Sant Pere. Sortint el ca-vall del castell de Tolchs, proprietat de la casa de Cardona y avuy totalment en ruines, després de caminar molta estona y d'atravessar el riu, va parar-se a la punta del promontori de Casserres, aont hi havia ja l'iglesia, y allí va esser fundat el monastir. Hi hagi lo que

(1) Lloch de l'actual terme municipal de Caldes de Malavella.

hi hagi de veritat en aquest aconteixement extraordinari, lo cert es que encara avuy, al costat de l'altar major, dintre d'un armari enfondit en el gruix de la paret de l'absis, hi ha una caixeta ab l'esquelet d'un infant y els òssos d'una mà ja feta, ab ròtuls molt antichs que diuen: *Hic est corpus infantis cujus causa hoc monasterium fundatum fuisse traditur. Hoc est manus matris ejusdem infantis.* L'armari que conté'ls esmentats restes sol esser tancat, guardant la clau el rector de Tabèrnoles.

L'antiga comunitat de benets del monastir de Casserres era reduida: se composava del prior, ab autoritat jurisdiccional sobre'l terme, el sagristà, l'enfermer, el cambrer y altres sis monjos. Desde sa fundació fins 1572, any en que va deixar d'existir el cenobi benedictí, varen regentar-lo 23 priors, essent el primer Bonifaci y l'últim Carles de Cardona. Un d'ells, Arnal de Rocabruna, té encara allí'l seu sepulcre, molt ben conservat. Està situat servint com de graderia en l'altar major actual, de pèssim gust barroch.

Dos anys més tard de l'extinció del monastir, o sia en 1574, entraven a posseir-lo'ls PP. de la Companyia de Jesús per dàdiva de Felip II y butlla del papa Gregori XIII. Després de sa expulsió, ocorreguda en 1767, va esser venut a un proprietari de Roda, quals descendents el posseeixen encara. Ha sigut fins fa poch sufragania de Tabèrnoles y hi havia, en conseqüencia, missa tots els diumenges y festes de precepte; però això va plegar-se anys endarrera y ha quedat desert y abandonat, sense haver-s'hi fet may més cap solemnitat religiosa.

La solitaria campana que en el cloquer hi resta, escampa ara tant sols de tard en tard tristes cantarelles en dies de tormenta. Els cants y les pregaries s'han sustituit pels xiulets del vent al passar enfurismat per forats y escletxes; aquells claustres senzillíssims, senzills com els sers que'ls habitaven, per aont el Santíssim Sagrament s'hi havia passejat triomfant entre bromes d'incens tantes vegades, són ara solament agonitsants records de tanta gloria. Y verament que la contemplació de ses ruines, sobre tot en dia rúfol, en dia plujós, dóna una impressió que may més s'esborra, una impressió de fonda tristesa y que va barrejada ab un desitj irresistible de tornar-hi, un desitj de passar-hi en altra ocasió una bona estona y seguir minuciosament aquelles rònegues estancies que ploren totes soles el seu infortuni.

A l'entornar-me'n l'última vegada, y després de baixar la colossal cinglera, passar a gual el Ter y guanyar la vessant oposada; a l'atravessar l'últim collet aont el monastir, ja blavós y embolicat

per la calitja, se m'amagava pot-ser pera sempre darrera les montanyes, un trist adéu li vaig donar, y al mateix temps em preguntava: aquell monastir que ha sofert nou centuries, malaltiç y acabat com ara's troba, hi serà l'any vinent? No es possible, que per lo corcat de sa estructura, aquella iglesia que tanta llàstima inspira als escassos visitants de prou força de voluntat pera fer-hi camí, se despedeixi pera sempre de nosaltres dintre de poch temps? No es probable que'l campanar, company seu inseparable desde naixença, voldrà també acompanyar-la'l dia de la ruina? No fa de bon preveure que d'aquí quaranta o cinquanta anys, parets y voltes hauran caigut, y que'ls seus fragments, en estibes formidables, faran l'últim capítol de la seva historia?

Despedim-nos, donchs, plorant, de ruines tant respectables; despedim-nos-en, però esperem resignats el judici de les generacions que'ns succeeixin; deixem caure sens replicar sobre nosaltres y el nostre temps la justificada indignació dels que, vers aimadors de les sagrades construccions que omplen nostres valls y serralades, busquin ab afany, però inútilment, lo que ara deixem perdre.

¡Donguem un últim adéu-siau an aquelles ruines que sembla que hagin d'alegrar-se quan se parla d'elles! Que Déu les conservi y les entregui a generacions que se les mirin ab més amor que la nostra; que surti prompte un esperit generós que les aixequi del seu silenci; y que si no nosaltres, els nostres descendents puguin dir: «el monastir de Sant Pere de Casserres ha tornat a viure y la seva revifalla ha sigut complerta».

JOSEPH M.ª PERICAS

UNA NOVA NECROPOLIS PROTO-HISTORICA

LA NECROPOLIS DE PADRÓS

(Acabament)

Provàrem, ab en Figuerola, d'exhumar aquells restes humans, començant ab tot lo cuidado y paciencia per les vèrtebres cervicals; més haguerem de desistir de nostre intent, perquè, a pesar de que tots els òssos se'ns oferien sencers al davant, se'ns desfeyen no més al tocar-los, no podent aprofitar més que'ls corresponents a la cavitat de la pelvis, que, encara que bastant malmesos, me serviren perfectament pera distingir el sexe d'aquell individuu y apre-

ciar el complert desenrotllament de dita cavitat, quines mides en l'estret superior són les següents: diàmetre àntero-posterior (sacre púbich), 120 milímetres; íd. transversal, 135 milím.; íd. oblícuus, 128 milím.; circumferencia, 380 milímetres.

L'alçada total de l'esquelet es de 1'41 metres, resultant, per consegüent, que pertanyia a una dòna jove de curta talla.

Nos entretinguerem en destriar detingudament la poca terra que hi havia dins de la sepultura, obtenint resultats del tot negatius. Res d'adefessis, joyes ni utensilis de cap mena, ni de metall, ni d'òs, ni de pedra. Ja'ns havia desenganyat l'amo, guiat per lo que an ell li havia succehit escorcollant les altres.

Si anem ara a esbrinar la gènesis de la *Necròpolis del Padrós*, ensopegarem ab els inconvenients de sempre, que tot-hom hi diu la seva y no's lliguen may caps, quedant-nos a les fosques sobre assumptes d'importantíssima trascendencia per lo que atany a nostra primitiva historia y etnografia.

Cada hu explica aquests sepelis a sa manera. Qui'ls fa dependir de l'època romana en virtut de sa proximitat a la *Via* que seguien les legions romanes que, desde Tarragona, passant per *Lo Padrós*, se dirigien a la colonia *Vila Rotunda* (avuy Vilarodona); qui's creu que podrien esser els cadavres dels penjats en Les Forques (1); qui fa procedir son origen d'alguna guerra o calamitat epidèmica ocorregudes a Vilabella, durant la qual seria tant gran l'aixebuch de morts que, no cabent al cementiri parroquial, els sobrevivents escullirien aquell punt pera depositar les despulles de sos companys o convehins; y no manca, per fi, qui, am més desacert, suposa que aquells enterraments podrien amagar algun fet o fets criminals.

Declaro francament que rebutjo totes aquestes suposicions per creure-les, al meu entendre, mancades de tot fonanent.

No's poden fer dependir aquelles inhumacions del temps de la dominació romana, per quant el primer cementiri de Vilabella de la Roma cristiana'l tinch descobert y radica dins de la població. De la Roma pagana tampoch pot ser, perquè en una sepultura o altra s'hauria trobat algun epitafi, inscripció, medalla, anell o altre ornament metàlich, tota vegada que de molts segles ha que eren coneguts els metalls.

(1) Són dues columnes de pedra desembastada y argamassa, de 4 a 5 metres d'alçada, equidistants uns 2'50 metres, y que rematen en forma piramidal, que se suposa daten del temps del feudalisme, y estan plantades a 500 metres SE. de la necròpolis, en un turonet molt més baix.

Que fossin enterraments dels ajusticiats en Les Forques no's pot creure, perquè'ls cadavres d'aquells infeliços entraven de ple en l'era cristiana, y era molt natural que fossin enterrats en el fossar comú de la població, per més que'ls col·loquessin en lloch separat, com veyem se practica en nostres temps.

No es verossímil que sien sepelis motivats per un desastrós fet d'armes o a causa d'una forta epidemia, perquè en casos consemblants, entre altres coses, no hi ha temps suficient pera entretenirse en arreglar ab tanta pulcritut y justesa una sepultura pera cada mort, sinó que, generalment, se'ls enquibeix a tots en una rasa o fossa comuna.

Poch costarà de destruir la versió de si podrien esser deguts a mans criminals, puix a més de tractar-se de molts cadavres, un criminal va d'amagat y depressa y no emplea un temps preciós en construir regulars sepultures pera ses víctimes, les quals, per altra part, poch respecte li infundeixen.

De quina època, donchs, farem dependir aquesta necròpolis? Per la presencia y l'examen d'un sol esquelet y una sola sepultura res podriem dir que no fos fortuit y a l'atzar; més tenim molts d'altres exemplars idèntichs allà mateix que, encara que regoneguts per persona no perita, nos assegura baix sa paraula honrada que tots quants cadavres y sepultures havia vist en aquell indret reunien iguals condicions y circumstancies que l'examinada per nosaltres. Sabem també de cert que en un coster proper an aquell, al SE., s'hi han trobat, aixís mateix, despulles humanes en anàlogues condicions y sepultats d'idèntica manera, sense que ni en una part ni altra s'hi haja manifestat ni ombra de cap metall; per lo tant, tinch de sospitar que'ls sepelis de la *Necròpolis del Padrós* se remonten a les *darreres edats de la pedra*.

Serviria de testimoni a la meva opinió l'*Estació proto-històrica dels Vergerars*, situada a dos kilòmetres a llevant d'aquesta necròpolis, de quals cambres n'extraguerem despulles de 18 o 20 cadavres, molts cranis que reunien els mateixos caràcters etnogràfichs que'l del *Padrós*, aixís com, en general, la mateixa orientació en els enterraments, això es, els peus a llevant y'l cap a ponent. La major part d'aquells individuus eren també de curta alçada.

L'experiencia m'ha pogut demostrar per una llarga serie d'anys l'importancia de les *edats de la pedra* en aquest cantó de l'antiga Cossetania. He conegut el pas de l'home troglodita a Rodonyà, a Masllorens, a Salomó, a Tamarit, a Vilabella y en altres punts, tant per sa industria com per sos utensilis y armes; aixís, res té

d'extrany que jo, atesos els antecedents que deixo enunciats, m'atreveixi a considerar la *Necròpolis del Padrós* com pertanyent a l'*edat neolítica*.

PAU TEIXIDOR Y TARRIDA
Soci delegat a Rodonyà

1.er de Febrer de 1904.

LO VALLÈS

(Continuació)

PRIMERS POBLADORS

Tenim ja formada, després de tantes y tant repetides revolucions, la comarca objecte del nostre estudi. Sembla talment que la Providencia, al permetre tantes transformacions a que estigué subjecta per espay d'un número incalculable de milions d'anys, volgués fer-ne un lloch distingit pera les races que devien habitar-la. Quina fou la primera? Fins avuy no se sab, perquè sa calavera no s'ha trobat en lloch, y no tenint-la es aventurat tot quant se diga.

Però, no obstant, si volem tenir una idea aproximada de la raça primitiva del Vallès, es necessari, avuy per avuy, formar-nos-la o bé imaginar-nos-la ab lo que sabem de l'home primitiu del migjorn de França y part de nostra Península, perquè, per lo que respecta a les demés comarques de Catalunya, estem en el mateix cas que'l Vallès.

En Martorell y Penya recullí, es veritat, restes humans en les sepultures olerdulanes de Banyoles; però aquells restes no tenien res que justifiqués llur gran antiguetat; de la calavera de l'home de l'edat de pedra descoberta en Collbató no sabem que s'en salvés un sol òs; y d'altres enterraments primitius descoberts vora Vilafranca, sols s'han conservat les armes de pedra en ells trobades. L'historia'ns diu que segles passats se trobaren calaveres ab lo cap atravessat per un clau; però, sense tenir els restes, l'antropologia no pot donar una afirmació categòrica.

Fins avuy no s'ha pogut trobar a l'home troglodita; y, no obstant, la toponomàstica'ns mostra sa existencia en determinades regions catalanes. El dia en que les coves catalanes sien convenientment explorades, allavors podrem demostrar antropològicament lo que alguns volen que ho sia ja filològicament.

La toponomàstica es realment un medi bo pera esbrinar el passat y saber les races que'ns precediren, però per sí sola no té prou força: pot ser fàcilment rebatuda, com ho prova la discrepancia que hi ha en alguns punts entre'ls pochs qui en nostra patria's dediquen a semblant estudi; però'l dia en que tingui l'apoy de l'antropologia, allavors podrà donar ab més certesa ses afirmacions més o menys aventurades.

Nosaltres sabem que existeix íntima analogia entre l'home primitiu y la civilisació dita de l'edat de pedra; però també creyem que les races històriques tenen una edat de pedra.

Ara bé: en el Vallès se troben en gran nombre les destrals de pedra (pedres de llamp), pertanyents, sens dubte, a la citada època. Apart d'elles, s'hi troben també monuments megalítichs, com són: un *dolmen* entre Mollet y Montornés, encara molt ben conservat; un altre prop de Parets; un altre en Vallgorguina; un *cròmlech* enrunat, y un *menhir* més avall de Palau Solitar.

¿A qui's deuen, donchs, semblants monuments, a la raça *primitiva* o bé a una d'històrica? La crítica més exigent no pot donar avuy una resposta certa, perquè falta lo mellor, la clau, podriem dir, del dubte, y sense tenir-la no poden fer-se més que suposicions.

El mateix Sanpere y Miquel no s'atreveix a donar una resposta categòrica, y al negar que'ls *dòlmens* pertanyen al poble celta, afirma que poden haver pertengut a «un d'anterior als pobles aborígens, o bé al poble autòcton-català».

Quan està, donchs, tant dividida l'opinió entre escriptors de reconegut mèrit, sembla que no ha arribat pas l'hora de determinar-se, o bé per l'hipòtesis *prehistòrica* que sostenen molts, entre ells Carthaillac; o bé per la de que són degudes als Ibers, com creu lo citat Sanpere y Miquel; o bé la que suposa, ab Fergusson, que'l poble constructor passà de l'Africa a l'Europa; o bé la que més modernament sosté Brunet y Bellet, atribuint els monuments megalítichs a un poble que no vingué del sur, sinó del nord, y que creu esser els Vàndals.

Fins avuy s'ha donat el nom d'Ibers als primitius pobladors d'Espanya, als aborígens, an aquells quals pares no són coneguts, y aixís s'estudía històricament als Ibers, procurant-los classificar per llur llengua. Alguns historiadors, no obstant, no són d'aquesta opinió y convenen en que la raça primitiva fou l'*Euskara* o raça Billusgorri, essent, per lo tant, la llengua èuskara la primitiva dels anomenats Ibers. L'impuls donat als estudis filològichs sobre l'èus-

kar per Humboldt, Delgado, Heiss y Phillips, confirmen les dites opinions.

Per ara, com diu el Marquès de Nadaillac (1), «en va interroguem an aquests vells testimonis: llurs pedres resten mudes, la ciencia humana's veu impotent pera alçar el vel que amaga'l passat de l'humanitat. Ho serà sempre? No vulguem penetrar el secret del pervindre».

Després dels Ibers, la raça que se suposa que poblà part de Catalunya es la semítica, o sien els Fenicis, com pretén demostrarho en Sanpere y Miquel (2); però'ls demés historiadors ho neguen y els geògrafs antichs ni'n parlen enlloch. Ni les rahons dels uns ni les dels altres nos convencen del tot, y, per lo tant, com que la qüestió no afecta al Vallès particularment, lo mellor es deixar-la fins que nous datos vinguen a donar la rahó als uns o als altres.

No podem dir lo mateix respecte als celtes. En Sanpere y Miquel creu que aquests no arribaren a Catalunya, fundant-se en que ni'l poema geogràfich de Scymmo de Chio, ni en Phillips, ni l'Humboldt, ni'ls historiadors y geògrafs antichs ne parlen. No som nosaltres d'aquesta opinió, sinó, al contrari, creyem que'l poble celta habità més o menos espay de temps en nostra patria, deixant-hi petjades que assenyalen el seu pas en algunes comarques, y especialment en el Vallès.

No's cregui ara que aquestes petjades a que'ns referim sien els monuments megalítichs abans citats, perquè sabem prou que aquests tant podien esser dels Celtes com dels Ibers, sos predecessors, com d'alguna raça posterior: ens apoyem en altres fets.

En Celestí Barallat nos dóna preciosos datos pera lo que respecta al Vallès. En son article *Etimologies catalanes.—Sant Miquel del Fay*, demostra com eix nom de Fay equival a *Fall* en l'antiga llenga cèltica *Fail*, que vol dir «caiguda, saltant d'aigua» (3). Ja lo senyor Llobet y Vall-llosera, en una de ses memories inèdites que's conserven en la Biblioteca de la Real Academia de Bones Lletres de Barcelona, nos dóna també la mateixa etimologia: *fall, faja*, salt, caiguda.

Lo propri senyor Barallat, en altre article del *Gay Saber*, «L'home dels arsos» (4), nos en dóna també una altra prova. La copiem exactament:

(1) *Mœurs et monuments des peuples prehistoriques* (París, Masson, 1888).

(2) *Origens y fonts de la nació catalana* (Barcelona, 1878). — *Un estudi de toponomàstica catalana* (Barcelona, 1880).

(3) *Gay Saber*, epoca segona, any III, pag. 3.

(4) Any III, pag. 30.

«L'imaginació popular, que en les taques de la lluna no sol veure-hi en Barcelona sinó una gran caraça, hi veu clarament en el Vallès un home ab un feix d'arsos. Pot conjecturar-se que'l cos de l'home ve format pel *mar de les tempestats;* y que'l *mar de la feconditat* y lo *del nèctar* formen les dues puntes inferiors de la gran feixada.

»La tradició que's conta de l'home del feix d'arsos es la següent, textual y autèntica:

»En algun temps no hi havia en la terra cap lley humana, però hi havia la lley del cel, que es de tots els temps y may s'acaba. Allavores hi havia en un cert lloch un camí molt ample, que passava per l'heretat d'un altre home. Lo camí era d'ús de tot lo món, però aquell home, com passava per casa seva, ple d'orgull volgué tapiar-lo. An aquest fi y efecte començà d'agafar arsos y d'anar-los arrenglerant al mig del camí. Ja n'hi havia de posats una gran restellera, quan la lluna, que sempre vigila, el va agafar, se l'en va portar allí dalt junt ab los arsos, y sempre més l'ha tingut exposat a la vergonya, pera que serveixi d'escarment a tots els homes egoistes.

»Indubtablement aquesta tradició era coneguda a Italia en el segle XIV, puix hi aludeix clarament la penúltima estrofa del cant XX de l'Infern de Dant: «*Il volgo credeva*—diuen els anotadors—*le machie della luna essere Caino con una forcata di spine*».

Un dels redactors de la *Revista Cèltica*, F. M. Luzel, ens ha donat a conèixer la tradició bretona en la forma següent:

«Hi havia un senyor de terres que tornava d'una cacera, y va trobar un vehí que portava un feix de gatoses.

»—Diu: aquestes gatoses me les heu robades.

»—Diu: no, missenyor: no són pas vostres.

»—Jureu per la Lluna si no són meves.

»—Quela Lluna se m'emporti si he pres aquestes gatoses a les vostres terres.

»I veus-aquí que, com ell deya mentida, la Lluna se'l va emportar, y desde aleshores serveix de lliçó pera la canalla.

»Els pagesos de Bretanya li diuen l'home dels arsos, *al laer lann*, es a dir, el lladre de gatoses (o bé d'argelagues o de ginebres, que sobre això pot oferir-se dubte).»

La forma bretona y la delVallès coincideixen perfectament en lo respecte a la lley moral que ve del cel y en l'exemplaritat del càstich. La forma italiana sens dubte es posterior a les indicades. L'esperit poètich de la raça cèltica proclama en les serres del Va-

llès, ab aqueixa tradició mítica, la guerra a tots els egoistes y a totes les injusticies.

Altres tradicions y rondalles podria citar pera demostrar la petjada dels celtes en el Vallès; però prefereixo fer-ho en l'article destinat a l'estudi del folk-lore vallesà.

En Joan Maluquer (1) pretén demostrar que'ls Aryas vingueren a Catalunya, y, després d'estudiar algunes etimologies y mites, diu: «Anem ara a buscar l'etimologia d'algunes comarques de Catalunya, quals noms, si bé avuy no són ja oficials, entre'ls de la terra s'hi consideren encara y són de tot-hom coneguts.

»*Vallès.* — En sanscrit el mot Vallès no's coneix, però sí la paraula *vallà,* que significa *l'acció d'encloure,* y que pot molt ben ser la primera expressió del Vallès d'avuy, enclòs dintre montanyes, gracies als molts segles transcorreguts desde la vinguda dels Aryes a la verge Catalunya.»

Respecte an aquesta opinió, repetirem lo que ja tenim dit: que ab les soles etimologies no pot provar-se ab tota certesa'l pas d'una raça per determinada comarca, perquè aixís com en Maluquer troba *vallà* en llengua sanscrita, esforçant-nos un xich la trobariem també en moltes altres que may han tingut res que veure ab nostra regió.

Els historiadors catalans moderns han encomiat en gran manera l'influencia de les colonies gregues a Catalunya, de quines ja Festus Avienus diu que «en son temps pertanyien a l'historia, perquè foren destruhides totes pels cartaginesos quan ab prou feynes existien». No volem dir ab això que l'element helènich no exercís influencia en la marxa de la civilisació catalana, perquè estem convençuts que n'hi tingué y molta; però aquesta influencia fou sols en el litoral, de Roses a Tarragona, perquè en l'interior es nula o quasi nula.

Ab lo fins aquí dit no pot, donchs, deduhir-se del cert quina raça habità en el Vallès abans de l'invasió romana, ni les diferencies que la separaven de les altres que habitaven en les vehines comarques. Si portava sa filiació dels aborígens influhits per les primeres invasions asiàtiques, la dels *Chtes*, com vol en Bofarull (2), o la del Sidonès y Líbich, com pretenen altres, no ha arribat pas l'hora de dir-ho. Lo que sí no's pot negar es que'ls romans trobessin la comarca del Vallès poblada per un poble indomable, que'ls donà molt que fer. Quin poble era aquest? Anem a veure-ho.

(1) *Aborígens Catalans.* Ensaig històrich sobre'ls primers pobladors de Catalunya.

(2) *Historia crítica de Catalunya,* I, pl. 53.

Els geògrafs antichs grechs y romans (Strabon, Ptolomeu, Plini, etc.) parlen dels pobles que habitaven aquesta part de Catalunya, y citen els Laletants o Aeletans, que habitaven del Llobregat al Tordera, si bé Bercio cita als Betulos com formant part d'ells; els Indigetes al N. de la provincia de Girona, els Ausetans en la plana de Vich, els Lacetans y Cosetans a l'O. del Llobregat. Però entre aquests pobles citen els *Castillans* o *Castellans,* qual situació ha sigut obgecte de grans discussions entre'ls historiadors, y que nosaltres, seguint les últimes paraules de la crítica històrica y de la numismàtica, junt ab la toponomàstica, pretenem aclarir, perquè, com veurem, dits Castillans habitaven precisament una gran part de la comarca que estudiem.

Molts són els escriptors que s'han enganyat en la colocació dels Castillans. D'ells fa ja menció Florian de Ocampo dient que comprenien les poblacions de *Sebendunum, Bassi, Beseda* y *Egosa.* En Pere de Marca (1), al qual segueix en Villanueva (2), posa als Castillans en el comtat de Besalú, y de *Sebendunum* fa Besalú; d'*Engosa,* Camprodon; y de *Basi,* Sant Joan de les Abadesses. Nostre Corbera (3) els col·loca en el ducat de Cardona fins als pobles de Bas; lo mateix diu en Francesch Calça (4); però l'erudit bisbe de Girona en Margarit (5) els posa ab els Cosetans; y en Pere Joan Nunyes diu que aquests pobles eren del vescomtat de Bas, opinió a la que's decanta en Pujades (6).

Entre'ls historiadors moderns, en Pellicer (7) es l'únich qui segueix les anteriors afirmacions, fent gran força pera portar la regió dels *Igletas* de Strabó, los *Castillans, Itans* é *Ilans,* de Ptolomeu y altres, a la vall superior del Ter y del Freser.

Segons ell, les quatre ciutats *Ilanas* o *Castillanas* corresponen:

Beseda, a Santa Maria de Beseda.

Basi, a l'arrabal de Ripoll y Bathet.

Egosa, a Ogassa.

Sebeldunum (metàtesis de *Beseldunum),* a Besalú.

Semblant opinió ha sigut refutada per en Sanpere y Miquel ab los següents rahonaments:

(1) *Marca Hispánica.*
(2) *Viaje á las iglesias de España.*
(3) *Cataluña ilustrada.*
(4) *De Catalonia.*
(5) *Paralipomenon Hispaniæ.*
(6) *Crónica Universal de Catalunya,* llibre II, pl. 35
(7) *Santa Maria de Ripoll.*

«Si aquestes ciutats tenien tal nomenada en temps de Ptolomeu, que ja mereixen esser citades, ¿com explicaria en Pellicer el fet de que de cap d'elles se n'hagi conservat el més petit rastre de la seva antiguetat, el més insignificant monument epigràfich?

»Quan de totes les ciutats anomenades pels geògrafs ne tenim una comprovació lapidaria o numismàtica, ¿no li sembla que no poden referir-se dites ciutats *itanes* a ciutats o pobles que passen sense cap autoritat fins arribar al segle IX de Crist?

»Donchs el text de Ptolomeu s'hi oposa. El geògraf grech, després de citar als Hergetes, diu: «Els més orientals, després »d'aquests, són els Cerdans»; y afegeix: «Units ab els *Cerdans estan »els Ausetans*». Si'ls *Ilans* fossin els de la vall del Ter, ¿hauria dit que'ls que estaven units ab els *Cerdans* eren els *Castillans* per comtes dels *Ausetans*? Y a més a més, després de posar als *Castillans* dessota dels *Ausetans*, que es son verdader lloch, ¿no diu que després dels *Castillans* o *Itans*, y ab ells, venen les ciutats marítimes? Si, donchs, los enrisquessin per dalt del Pireneu, ¿aont haver de trobar les ciutats marítimes darrera d'ells més que evidentment en la Laletania, regió per ell ja deserta?

»Això dit, y puix l'homofonía ab els noms moderns pot fer que's persisteixi en l'error, vejam fins a quin punt les reduccions admeses per en Pellicer són justes.

»Una sola observació etimològica bastarà pera contradir la seva opinió.

»*Beseda*, *Basis*, *Beseldunum*, totes volen dir lo mateix: «vila abundant en aigua», y diu en Pellicer que'l nom ve del cèltich *Besset*. Y en apoyo cita les etimologies cèltiques descobertes per en Sebastià Obradors (1). Però es el cas que a dita etimologia li falta, pera esser exacta, el que en veritat els celtes li donguessin o li donguin a l'aigua'l nom de *Was*, *Bas* o *Wes*, *Bes*.

»El verdader nom cèltich de l'aigua es el següent en els seus varis dialectes:

»En Himrich, *Dobr*.

»En Còrnich, *Dower*, *Dour* o *Dur*.

»En Armoricà, *Dour*.

»En Irlandès, *Dobur*.

»En Erse o Gaèlich, *Dobhair* (2).

(1) *Investigaciones lingüísticas sobre los primitivos pueblos que se establecieron en Cataluña, y principalmente en la provincia de Gerona.*

(2) Zeus: *Gramática céltica*, pl. 160 y 163. — Lagodinech: *Dictionnaire celtique-breton*, pl. 341.

»Donchs, me sembla que ja no hi ha per què insistir. El nom *Was* es germànich y no cèltich.

»Y ara direm al reputat autor de *Santa Maria de Ripoll*, que precisament en els noms de *Beseda* y *Bas* de la comarca de Ripoll trobarà una explicació notabilíssima d'un text que ell mateix cita y una confirmació de no haver pogut existir may en dit punt viles com les que havien d'existir pera esser citades per Ptolomeu.

»El comte Jofre diu en el regoneixement dels habitants d'*Insula* fet a l'abadessa de Sant Joan: «*Venit cum suis fidelibus in jam dicta »vallæ qui era deserto et sic aprœhendit jam dicta vallæ cum suis villa- »ribus*, etc.».

»Nosaltres no podem consentir l'interpretació que de la frase *deserto* dona en Pellicer: Jofre no recupera *un lloch abandonat* pels enemichs, sinó que fa *aprensió (aprœndit)* d'un lloch que *estava desert (in deserto)*. Y si per aquest costat hagués buscat en Pellicer l'etimologia dels noms en *Bas* (Sant Esteve d'en *Bas*, *Base-da*, Bath, etc.), hauria vist com essent l'èuskar la primitiva llengua dels Ibers o Catalans, *Bas* vol dir *desert*, d'on fa'l vasch *Bastherri*, país campestre, selvatge; per aon se veu com el calificatiu de *desert* del document llatí donat a la vall alta del Ter y a la del Freser concorda ab la radical o ab el nom d'alguns dels seus pobles.

»Queda, donchs, tant sols, en favor de l'opinió que avuy sustenta en Pellicer, una homofonía ab els noms moderns d'algunes localitats.

»Lo dit fins aquí hauria bastat pera demostrar que no hi ha un sol argument que autorisi la dislocació del poble *Castillà* feta per en Marca y seguida per en Pellicer.»

Després de semblant refutació, no queda cap dubte respecte si'ls Castillans habitaren o no en el comtat de Besalú y regions vehines. Quina comarca, donchs, habitaren? Lo mateix Ptolomeu, ajudat per la crítica, nos ho dirà clarament.

El geògraf grech diu: «Els més orientals són els Cerretans; els Ausetans estan junt an aquest en la part del SO.; al SO. dels Ausetans els Castillans; y al O. d'aqueixos els Lacetans». Ara bé: els *Lacetans* ocupaven lo pla de Barcelona y la Maresma, y pot-ser part del baix Vallès; els Ausetans arribaven fins el Congost, y els Lacetans fins més avall de Manresa; quedant entre aquests tres pobles una extensa regió, avuy dita Vallès, que era l'ocupada pels *Castillans*. Ademés, Ptolomeu diu que, després dels *Castillans* o *Itans*, venen les ciutats marítimes, lo qual nos prova que no podien estar molt allunyats, com no n'estan allunyats, els del Vallès actual.

Una altra prova tenim pera refermar l'opinió de que la comarca del Vallès, habitada aleshores pels *Castillans,* tenia a poca diferencia'ls límits actuals, al menys per la part del litoral, y es el fet de que en Pellicer (1), judicant fosca l'historia dels castells del *Maresma,* que certs autors atribueixen a l'època feudal, y altres creuen que venen dels alarbs, al retrotreure-ls a l'època romana ho fa ab l'autoritat dels textes d'autors llatins. Segons ell, Polibi «assenyala l'època y motiu de la fortificació de nostra costa», y Titus Livi, qui «copia y comenta en molts passatges a l'historiador grech, y fins li'n pren llibres enters, no sols testifica, com Plini, l'existencia de dits castells y torres, sinó que declara haver sigut destinats a contrarrestar les correries dels indòmits naturals, als qui anomena indignament lladres». «*Multas et altis positas (turres) Hispania habet, quibus et speculis et propugnaculis adversus latrones utuntur*» (2).

Ara bé: donant per certa l'afirmació d'en Pellicer de que les montanyes del Maresma estaven fortificades en temps dels romans pera contrarrestar les correries dels indòmits naturals, salta a la vista que aquests no podien esser els de la costa, sinó'ls de l'interior, o sien els *Castillans,* gent indomable que donaren molt que fer als romans, com veurem en el capítol corresponent.

No som pas sols en sostindre l'opinió de que la comarca del Vallès estava poblava per la raça dels *Castillans.* En Sanpere y Miquel (3), en Cortès (4), en Bofarull (5) y l'Aulestia (6) són del mateix parer. Aquest últim diu: «Nosaltres creyem que'l Vallès ha d'assignar-se als *Castellaunos* o *Castilani* de Ptolomeu, que'ls coloca a occident de Blanda y d'Iluro, y a l'orient y nord dels *Layetans* de Barcelona. Flórez, ab sa singular pericia, els identifica ja ab els qui viuen sobre'l Tordera desde Hostalrich, per llevant, cap al riu Congost. Més aquesta regió, precisament com a montuosa y divisoria de dues aigües, no pot ser la de que's tracta, que deu referir-se mellor a l'actual Vallès.

»Tenim pera afirmar-ho varies proves. Al citar els antichs autors les ciutats principals dels *Layetans,* indiquen solament les de *Bar-*

(1) *Estudios históricos arqueológicos sobre Iluro, antigua ciudad de la España tarraconense, región Layetana* (Mataró, 1887).

(2) Carreras y Candi: *Argentona històrica.*

(3) *Origens y fonts de la nació catalana.*

(4) *Diccionario geográfico-histórico de la España antigua.*

(5) *Historia crítica de Catalunya.*

(6) *Historia de Catalunya.*

cino, Betulo, Iluro, Blanda, Rubricata (per uns Olesa y per altres Rubí), afegint-hi Delgado *Laesia,* que troba en una moneda, y de la que fa derivar el nom de la regió, suposant sia Olesa. Cap d'aquelles poblacions, si exceptuem Rubí, es del Vallès; y fóra molt extrany que en un territori tant fèrtil y extens no's trobés cap ciutat principal. Per lo tant, *a priori* pot descartar-se perfectament el Vallès de la comarca Layetana sense contradir a cap autor.»

A lo qual podem afegir que en tots els demés pobles citats en la *Iphigesis* geogràfica de Ptolomeu no se'n troba cap que puga referir-se als que pertanyen al Vallès, exceptuats els dels *Castillans: Sebendunum, Basi, Egosa* y *Beseda.*

Els autors moderns, confirmant l'opinió de que'ls *Castillans* habitaren en el Vallès, refereixen les citades ciutats a actuals pobles d'aquesta comarca. En Sanpere (1) deriva l'actual Tarrassa de *Tara-Egosa* o castell d'Egosa (*egosa*, lloch d'hospedatge en basch), convenint ab en Cortès. En Delgado troba una moneda de *Vasata* o *Beseda,* que fa equivalent de la *Beseda* de Ptolomeu y col·loca en Montbuy. De la mateixa opinió es en Bofarull. De *Sebendunum* pot molt bé haver-se format Sabadell, com diuen en Cortès, en Bofarull y l'Aulestia; y *Basi* o *Basis,* sinònim *crepido* o fonament, pot reduir-se a *Roca* y també a Sant Celoni, com creuen els citats autors.

Provat, donchs, que'l poble dels *Castillans* habitava la comarca del Vallès y que ja aleshores tindria aquesta, a poca diferencia, els límits que en l'Etat Mitjana se li assenyalaren com a sots-vegueria, passem ara a una altra qüestió que, si bé no es de gran interès històrich pera la comarca que'ns ocupa, prova, no obstant, l'importancia que'ls seus pobladors adquiriren quan arribaren a donar nom a nostra patria.

Lo títol y nom de Catalunya ha sigut objecte de discussions per quasi tots els historiadors, com ja'ns diu en Zurita (2); emperò concorden que aquest títol es nou desprès de l'expulsió dels alarbs. Lo cert es que no's troba que sia imposat per decret ordinari o altra lley, si bé alguns diuen, segons en Bosch (3), que ho fou per Carles-Magne en memoria d'Otger Cataló.

La segona opinió es que ve del temps dels romans, d'una població que hi havia dita Catalo (4).

(1) *Toponomàstica catalana*, pl. 161.
(2) *Anales de la Corona de Aragón*, I, lib. I, fol. 11.
(3) *Títols y honors de Cathalunya, Rosselló y Cerdanya.*
(4) Calça: *De Cathalonia.*

La tercera, dels *Goths* y *Alans*, y d'aquí *Cathalans*.

La quarta, de *Cats* y *Alans*.

La quinta, de la vila de Castelló.

La sexta, dels camps *Cathalaunos* d'Aquitania.

La sèptima, del número de castells, dits primer *Castillans*.

Aquestes són les opinions més generalment admeses sobre l'origen de la paraula Catalunya. No es nostre objecte esbrinar la veritat, y per això no ho fem. Florian de Ocampo, Zurita y Esteve Garibay de Comallva sostenen l'opinió de que'l nom de Catalunya prové dels *Castillans* o habitants del Vallès.

De la mateixa opinió es en Sanpere y Miquel (1), segons pot veure-s en els següents raonaments que fa pera provar la veritat de la seva opinió. Sols ho posem perquè's refereix indirectament a la comarca vallesana.

Diu en Cortès: «Aquests *Igletas*, «reduhits en temps de Strabó »a un petit poble, no són altres que'ls *Ilan*s de Plini, els *Castilans* »de Ptolomeu», ab lo que estem del tot conformes; més dissentim en lo que afegeix de que Strabó, per error o bé per error de copista, hi posa una *g* en lo nom, essent axís que ja endevinarà que per nosaltres es molt necessaria.

»Descartada per en Cortès la *g*, queda reduhit el nom a *Iletani* o *Ilatani*, y diu que aquest nom porta la radical hebraica de *Ila*, que vol dir cosa *alta*, *altura*, *elevació*, *torre*, *castell*, y d'aquests *Italans*, diu en Cortès, ve'l nom dels catalans, per haver, per error, pres Ptolomeu l'excepció de *castell* en lloch d'*altura*, d'aon fa *Castellans*, *Castelans*, *Catelans*.

»Nosaltres, conformes ab la conclusió, dissentim en el desenrotllament y marxa d'ella.

»Estimem que Strabó escrigué bé dient *Igletas*, y l'únich error que hi veyem es una metàtesis de les més vulgars y comunes, puix el nom no es *Igletas*, sinó *Ilgetas*.

»*Ilgetas* es igual a *Il-chetas*. Donem a n'aquest nom la terminació geogràfica *than*, y tenim que'l país dels *Castillans* de Ptolomeu surt clar de *Ila-chetha-thans*, *Chetha-ila-thans*.

»Donchs, el verdader nom que amaga la metàtesis de Strabó *Igletas*, no es altre que *Ila-getas*, *Ila-get-tans*, *Ila-cheth-thans*, *Chetha-il-thans*, *Catha-lans*.»

No creyem que'ns faci l'objecció de fer del poble *Castellà* o *Castel-là* de Ptolomeu, que corresponia segurament a l'agrupa-

(1) *Origens y fonts de la nació catalana*.

ment de montanyes de Sant Llorenç del Munt, ab Tarrassa per capital, el centre, el cor del país de l'Ebre, vista la seva curta importancia històrica en la més remota antiguetat; més, per si a n'algú se li hagués ocorregut semblant objecció, direm: si no fos un fet de tota certitut el que'l gloriosíssim nom d'*Helen* sortí o fou conservat pel poble de la *Helladia*, districte'l més miserable y trist de tota la Grecia, ¿qui podria may creure que'ls *Helens*, els autors de la gran civilisació europea, portessin tant humil origen?

Puix encara Tarrassa guanya a l'*Heladia* en fets gloriosos; encara Tarrassa pot presentar més títols a esser regoneguda y estimada com el cor y centre de Catalunya.

En les nostres pelegrinacions per la terra catalana, quan, am l'*album* sota'l braç y ple'l cap de fantasies històriques, vèyem aixecar-se l'un prop de l'altre, per sobre de totes les montanyes, dominant-les per sa altura y per sa majestuosa forma, Montserrat y Sant Llorenç, ens semblaven dues fites que primer posà Déu quan de les entranyes ne féu sortir la patria catalana. Ens semblaven els centinelles de la nostra independencia o nacionalitat; y de ses coves ne vèyem sortir els primers habitants del nostre país y de les mateixes ne fèyem les Covadongues catalanes; recorreguerem els seus tallats flanchs, pujant als seus cims rodejats de precipicis; ens figuràrem veure als hèroes qui disputaren a Romans, Goths y Alarbs la terra patria, y aixís ens dèyem que país tant singular en estructura geològica, de tant particular ossamenta, havia de correspondre a un ser superior, y, ja ho crech que hi responia!, puix allí anidaren els primitius catalans y allí conservaren en els fons de ses baumes el nom gloriós que immortalisaren Indibil y Mandoni, Empuries y Sagunt, y que, ressonant continuament, anaven a sentir y a confortar-s'hi'ls qui, sempre animosos, no desesperaven de portar el seu ressò per tot l'encontorn del Mediterrani.

Lo cert es, que una vegada s'han vist lo Montserrat y Sant Llorenç del Munt, no s'obliden may més, que caracterisen el nostre país, y que tot-hom ne treu la convicció de que han d'haver representat un paper principal en l'historia catalana. Donchs, a un districte tant singular, com el dit, corresponia al poble *Ca(s)talla* de Ptolomeu.

NORBERT FONT Y SAGUÉ, PBRE.

(Seguirà)

CRONICA DEL CENTRE

Juliol de 1904

EXCURSIONS

A Girona, Banyoles, Serinyá, Besalú y Figueres. — Continuant la tanda d'excursions projectades per la Secció d'Arquitectura del Centre, els dies 2, 3 y 4 s'efectuà la visita a n'aquestes importants poblacions pera conèixer el gran nombre de monuments arquitectònichs que guarden les mateixes. Concorregueren a n'aquesta excursió'ls socis senyors Cot, Jordà, Llatas y Martorell.

A Girona s'entretingueren principalment nostres consocis a la Catedral y a l'iglesia de Sant Fèlix. Desde Banyoles, y atravessant el renomenat estany, anaren a visitar la parroquial de Porqueres, notable per la seva hermosa portada de pur istil y de composició senzilla y interessant. De Banyoles visitaren, en la bona companyia del nostre soci delegat don Pere Alsius, els claustres del monastir, obra ben remarcable del sigle XVI, y la notabilíssima col·lecció prehistòrica que l'esmentat senyor posseeix.

Al dia següent visitaren l'iglesia parroquial de Serinyà y els monuments històrichs que guarda l'antiga capital del comtat de Besalú.

D'aquí en avant els nostres consocis modificaren el seu primitiu itinerari, dirigint-se cap a Lladó, Navata, Figueres y Castelló d'Empuries, pera anar l'endemà cap a Peralada y Vilabertran, retornant a Figueres pera sortir en l'últim tren cap a nostra capital. Nostres companys portaren com a resultat d'aquesta profitosa excursió gran nombre de fotografies y dibuixos dels monuments visitats.

Ascensions a la serra den Cija, Pedraforca y Penyes altes de Moixaró. — Hi concorregueren els senyors Torras (C. A.), Gaza (Adolf), Torras y Buxeda (César y J. M.ª).

El dia 22 creuaren desde Ripoll per entre les serres de Matamala y Estiula, visitaren Sant Esteve de la Riba y Sant Jaume, y per les altes serres de Faig y Branca y Catllaràs y la font del Llop anaren a l'Hostal nou de Bagà, passant per la vall de Sant Julià de Cerdanyola y l'engorjat de les Esposes.

El dia 29 anaren a Vallcebre pel Grau de Sant Climent, visitant aquesta romànica iglesieta. A Vallcebre recorregueren els hermosos encontorns, les curioses Roques d'èn Palomar, l'aspre Forat Negre y l'encinglada gruta de la Cambrota.

El 24 pujaren a la serra d'en Cija, recorrent-la desde Serrat Vulto y Creu de Ferro en un extrem fins al serrat d'en Cija (2,359 m alt.), Roques Blanques y Cap de la Gallina Pelada en l'altre. Visitaren la Bofia, en les Cinglades, aon s'hi troba neu y reconades de glaç formant curioses estalagmites. De baixada visitaren el copiós naixement de la Rivera Salada, aigua d'una salabror molt forta, que brolla a una temperatura de 4 a 5°. Feren nit a Gòsol.

El 25 feren l'ascensió al Pedraforca per Sorribes y Prat de Reo, flanquejant el Pollagó meridional, trescant pels grenys, y desde'l coll de l'enforcadura feren l'escalada al cim superior (2,493 m.) pel costat de l'espadat de la Bretxa. Baixaren de dret a l'enforcadura per un dret esboranch, retornaren a Prat de Reo, descendint d'allí a coll de Jou, sobre'l coll de la Trapa, y per Massanès y Sant Julià anaren a fer nit a l'Hostal nou de Bagà.

El 26 pujaren per Greixa, coll d'Escriu y la Font del Faig als Plans de

Moixaró, y d'allí escalaren les Penyes Altes, retornant per coll de Jou a Bagà.
El 27 retornaren a Ripoll per La Pobla.

SESSIONS Y CONFERENCIES

Secció Folk-lòrica. — El dia 4 va quedar constituída en el nostre Centre una Secció Folk-lòrica, que dins aquesta important branca dels coneixements humans treballarà ab tot entusiasme pera que sien més profitoses les tasques que molts socis venien ja realisant y que tant han contribuit al coneixement del folk-lore en nostra terra.

Exposada a la consideració dels reunits l'objecte de la sessió y la finalitat y plans que projecta portar a cap la novella Secció, va nombrar-se una Junta Directiva de la mateixa, que va quedar constituída de la següent manera: *President*, Rossend Serra y Pagès; *Arxiver*, Ramon N. Comas; *Vocals:* Francisco Flos y Calcat y M. Rodríguez Alcàntara; *Secretari*, Aureli Capmany.

A la serra de Moixaró. — El dia primer el nostre benvolgut consoci doctor Armangué continuà la ressenya de l'excursió realisada el passat istiu per les encontrades pirenenques. En aquesta segona conferencia, que fou també acompanyada ab la projecció de gran nombre de vistes fotogràfiques, el senyor Armangué, ab son istil agradable, anà ressenyant tota la comarca montanyenca de desde Bagà y vores del Bastareny fins a les Roques Altes de Moixaró, objectiu principal d'aital excursió.

El castell de Burriach. — Sant Pere de Casserres. — Aquests dos importantíssims estudis monogràfichs foren llegits en la sessió del dia 8. Del darrer, escrit pel senyor Pericas, res ne direm per publicar-se ja en el present nombre. Respecte al del castell de Burriach, original del senyor Carreras y Candi, es un acabat estudi d'aquest antich castell senyorial baix els diferents aspectes en que puguen considerar-se les avuy runes de tant important construcció. Va acompanyat també aquest notable treball del senyor Carreras d'una planta molt acabada del renomenat castell.

El santuari de Queralt. — El dia 15 va llegir-se l'obra publicada per nostre actiu soci delegat a Berga, mossèn Bonaventura Ribera, que es una acabada monografia d'aquest tradicional santuari y una veritable guia del mateix, que recomanem a tots sos visitants, per esser de gran utilitat y importancia.

NOVA

El dia 24 de Juliol tingué lloch en nostra ciutat la primera *Festa de la Música Catalana*, instituída enguany en nostra capital per les iniciatives del nostre benèmerit «Orfeó Català». La celebració d'aquest acte revestí trascendental importancia, essent un aconteixement ben digne del nostre renaixement artístich y patriòtich, que tots havem de procurar arreli ben fondo en la nostra terra.

En aquesta primera festa o certamen va guanyar el premi que oportunament fou concedit per nostre Centre el jove don Joaquim Pecanins, per sa col·lecció de cançons populars verament inèdites, que li valgueren calurosos aplaudiments y merescudes felicitacions. Rebi també la nostra coral enhorabona.

Barcelona. — Tip. *L'Avenç:* Ronda de l'Universitat, 20. — Telefon 115

ANY XIV BARCELONA, SETEMBRE DE 1904 NUM. 116

Butlletí
del
Centre Excursionista de Catalunya

Excursió al Ripollès y Alts Bergadà y Cardoner

DURANT ELS DIES 22 A 26 DE JULIOL DE 1903

Encaixonats en Juli Vintró y jo en un dels cotxes de l'època primitiva dels ferro-carrils que, pera satisfacció dels aficionats a les antiguetats, encara fa servir la companyia del Nord en la via de Sant Joan de les Abadesses, sense cap incident nou, atravessàrem el pla de Barcelona, el Vallès, el Congost, la Plana de Vich y entràrem al Ripollès. Cal esmentar que'l tren no va haver-se de deturar extra-reglamentariament, ni hi hagué cap ensolsiada a la via, de manera que arribàrem molt satisfets de la nostra primera etapa a Ripoll.

També hi havien arribat, procedents de Camprodon, els nostres companys en César A. Torras y'ls seus fills César y Joseph M.ª, en Bartomeu Mitjans, en Joaquim Casas-Carbó y en Joseph Armangué. Allí mateix varen ajuntar-se'ls consocis Serra y Bombach.

Els socis delegats a Ripoll D. Tomàs Raguer, y a Campdevànol mossèn Eudald Jolis, rector, y nostre consoci mossèn Norbert Font y Sagué, ens obsequiaren venint-nos a donar la benvinguda y a oferir-nos els seus serveys. Grans mercès.

Com ja tenim ben conegudes totes les belleses de Ripoll y era altre'l nostre intent, no les varem visitar. Dinàrem a l'Hotel del Monastir, y en havent carregat tot el fato de mantes, maletes y maquines fotogràfiques a les tartanes, ens hi enquibírem també nosaltres, fent via cap a Campdevànol atravessant Ripoll y seguint la carreterra de Ribes per la vora esquerra de la rivera del Fresser. Passàrem el pont sobre'l mateix riu, atravessàrem el poble en direcció a la rectoria, pintorescament situada als afòres, y allí forem rebuts ab la més ampla y coral expansió pel bon rector mossèn Eudald Jolis, sos vicaris y mossèn Font.

La rectoria es com el rector: simpàtica, senzilla, còmoda, ben situada, entre arbres y flors, en plena naturalesa, com sempre està mossèn Jolis, sense descuidar may la direcció espiritual dels seus feligresos, que l'estimen com son millor conceller.

De la manera que pogueren, les tartanes seguiren el dolent cam carreter que per la vall de Mardàs segueix la vora esquerra de la rivera d'aquest nom. Passàrem tocant les parets de l'iglesieta romànica de Sant Llorenç de Campdevànol, y a la poca estona arribàrem a Gombreny, desde on se puja al santuari de Montgrony, que s'ovira penjat al cingle de la serralada, sota Coma Armada.

Pochs moments de reposar les cavalleries y altre cop férem via, seguint la mateixa direcció, vora esquerra del Mardàs amunt fins a son naixement al coll de la Morolla, a 1,100 metres d'alçada, partió d'aigües cap a llevant, que van al Fresser, y per ont s'hi oviren serralades de montanyes, una damunt l'altra, fins a la grandiosa dels Pireneus; y per ponent, les aigües, seguint el riuet Arige, baixen cap al Llobregat seguint la vall de La Pobla de Lillet. Per aquell indret les montanyes, emboscades, en successió interminable, van allunyant-se, y al bell mig de tant hermós panorama s'hi ovira'l gegantí macís del Pedra Forca, presentant perfectament els dos pals o mugrons que li donen nom y forma tant característica.

Seguint els zigs-zags de la carretera, devallàrem cap a La Pobla de Llillet, entrant y sortint dels estreps de les serres de Montgrony y Castellar d'en Huch. A l'esser en una de les girades, a la punta d'un d'aquells estreps, penjat damunt el cingle més de 40 metres, la tartana en que anaven en Torras y un dels seus fills, en Vintró, l'Armangué y en Serra volcà y quedà a la vora mateix del cingle. Afortunadament no hi hagué més que alguns desperfectes a la tartana, que permeté continuar bé fins a La Pobla de Lillet, l'antiga capital del comtat de Mataplana, aont hi deixàrem les tartanes.

Allí l'amich entusiasta y soci delegat en Joseph Planas ja tenia a punt els matxos pera continuar l'excursió. No es aquí lloch especial pera parlar de La Pobla, un dels pobles antichs més típichs de Catalunya. Pot ben dir-se que tot el poble es un museu arqueològich. Conserva tot l'aspecte de l'Edat Mitjana.

Allí, al mig del poble, barrejen ses aigües les riveres Arige y Llobregat.

Mentres se carregaven els matxos, en Torras, l'Armangué, en Serra, en Vintró y jo començàrem a caminar per la nova carretera que segueix les vores del Llobregat baixant cap a O. en direcció a Bagà. Erem ja a hora baixa, y la llum del sol ponent no arribava

al fons del congost per on passen riu y carretera. A mà dreta'l camí vell s'enfila cap a la serra y passa pel damunt de Roca Subiera. Més enllà hi ha l'ermita romànica de Santa Cecilia de Riutort. A mà esquerra, al cim de l'encinglerada serra de Falgars, hi ha l'ermita de la Mare de Déu. A l'enfront, a l'altra vora del riu, les esquerpes roques del Rus y de les Tortres, y més amunt les montanyes de Sant March. Al davant s'ens presentava, com barrant-nos el pas, la serralada de Vallcebre, coberta d'un bosch espès y negre.

El camp de visió s'anava reduint per falta de llum. El bosch s'ennegria, no circulava ni un halè d'aire, se sentia una xafagor y una quietut propries del misteriós trànzit del dia a la nit.

Nostra atenció s'anava reconcentrant a la cinta blanca de la carretera y al murmuri cadenciós del riu, que remorejava al costat nostre. Una cosa y altra feren naixer en mi unes ganes inaguantables de caminar y caminar, y instintivament vaig acelerar el pas, abandonant a mos companys, y sol anava avançant camí enllà entremig d'aquella foscor y d'aquella soletat corprenedora. Com si m'esperonessin, caminava depressa tant com podia, y semblava com si no'm mogués del mateix lloch. Es l'il·lusió que causa'l caminar a les fosques. No's té punt de relació pera contrastar l'efecte de la marxa.

A vora nostre, el soroll de nostres petjades; a la dreta, el remoreig etern del Llobregat; y allà al lluny s'hi sentia tota aquella armonia de sorolls de la nit, petits xisclets d'aucells, el prim cant dels grills y aquelles vibracions misterioses que contribueixen a fer més solemnial la quietut de la naturalesa.

Mentres anava caminant vaig sentir passos darrera meu, y resultà esser el company Armangué, que s'havia proposat atrapar-me y ho havia lograt. El silenci de la nit es imposant. A l'enraonar, instintivament s'abaixa la veu com si no's gosés profanar aquella quietut.

Al cap de molta estona de caminar atravessàrem un pont, que es el d'Espelt, y a mà esquerra y avall, pel soroll, endevinàrem que haviem arribat a l'aigua-barreig o confluencia dels dos rius Llobregat y Bastareny. Als pochs moments aparegué una llumeta y prenguérem esment que erem aprop del grandiós Hostal Nou o del Frare, situat a la bifurcació del camí de Berga a La Pobla y a Bagà.

L'hostalera va confirmar-nos que seguiem bé'l camí y agafàrem el de Bagà. La vall s'havia aixamplat y el brill de les estrelles donava una fosca més clara a l'espay. Això feya que poguessim

ovirar, com retallada per la llum del cel, la silueta de les montanyes que tanquen la vall, que són les serres de Sant March y de la Greixa y els cims del Moixaró y del Paradell.

Mentres caminavem a les fosques envers Bagà, anavem passant pel davant de Sant Llorenç, pels Guixassos y per sota Brocà. Per fi arribàrem a Bagà. En set quarts d'hora haviem caminat els dotze kilòmetres que hi ha desde La Pobla.

Com ja estava convingut, ens hostatjàrem a l'Hotel Amills. No trigaren gaire a arribar en Torras y en Serra, y al cap de mitja hora arribà la secció d'excursionistes de cavalleria. El potejar y les relliscades dels matxos per aquell desigual empedrat y la gatzara dels genets va acabar la tranquilitat y la foscor del poble. Tots els vehins del carrer obrien balcons y finestres y treyen el cap pera enterar-se d'aquell terrabastall.

A l'Hotel Amills sopàrem y dormírem còmodament. Segons publicaren temps enrera'ls diaris, aquell bon home, l'Amills (que abans havia sigut cuiner de l'Hotel Montagut de la vall de Ribes) va caure al pou y va ofegar-se (a. C. s.).

A l'endemà, ab la claror de l'auba, començàrem a visitar el poble.

Bagà es al mig d'una pintoresca vall regada pel riu Bastareny y voltada de les més altes montanyes catalanes. Com en amfiteatre l'enclouen les grandioses serralades de Cadí, Puigllansada, Peguera y Encija, damunt de les quals hardidament s'hi enlairen els gegantins cimals del Pedró dels Quatre Batlles o la Tossa de Das (2,690 metres), los Rasos d'Alp (2,465 metres), serres de Greixa (2,600 metres), Moixaró y Montonell, Puigllansada o montanya de Rus (2,500 metres), y els colls de Tancalaporta (2,282 metres), de Pal (2,040 metres), de Pandís (1,766 metres) y de Jou (1,700 metres).

El paisatge de la vall y sa corona de serralades altívoles es imposant per sa feréstega grandiositat. Es un espectacle que atreu a l'admirador de la Naturalesa de les grans montanyes. Ara que ja'l ferro-carril de Manresa a Berga arriba fins a Guardiola, no dubtem que seran moltissims els excursionistes que hi aniran y fins families que ho triaran com un lloch d'estiueig.

El poble conserva també tot l'aspecte mitjeval: ne sembla una petita ciutat ab alguns casals de carreus de pedra picada y ab escuts en llur fatxada en demostració que foren bastits pera families de l'antiga noblesa catalana.

La plaça, voltada de porxos d'arch de mig punt a l'un costat y carrats a l'altre, ab cases d'amples finestrals, balconades y espayo-

ses galeries sota les amples barbacanes. Té tot un encisador aspecte arqueològich. En una de les cases hi ha a la fatxada un escut a

Clixé de C. A. Torras

Plaça de Bagà

quatre quarters, en dos oposats les barres catalanes, y en els restants els quadrats de la taula d'escachs. Al damunt de la porta, un altre escut ab quatre oronells, com a símbol del nom del casal Soronell.

En la monografia dels barons d'Ur s'hi troba un Francisco Còdol, que morí en 1669, casat ab na Rafela de Brocà, filla de Bagà, aont hi tenia la casa payral, y en ella venien a passar-hi grans temporades els barons d'Ur.

L'iglesia es força notable. Una de les portalades es gòtica y l'al-

tra romànica. En un dels altars hi han cinch esculptures notables per sa artística execució. Hi ha una creu bisantina notabilíssima per esser un exemplar únich y un dels més antichs de l'orfebreria cristiana a Catalunya. Es d'una severitat y senzillesa corprenedora. Es de fulla de plata daurada y embutida en l'elegant dibuix de l'orla y en les lletres. A la cara anterior hi ha incrustat un reliquiari pera un trocet de la Vera-creu, ab lletres gregues a cada cap. A la cara posterior, ab grans lletres, diu: *Creu de Christ Nostre Senyor.* A les extremitats dels quatre braços y al mig, ab lletres gregues, hi han cinch versos llatins, senaris, jàmbichs, que'l P. Fita tradueix axís: «*El troç de la Vera-creu, en la que Tu, despullat, venceres al dimoni.—Etern Salvador, omnipotent verb de Déu.—Havent-se vestit altra volta ab l'immortalitat als mortals,—guardaren en un reliquiari de plata daurada—aquells que foren cautivats per la salvació que Tu dones y que es l'única*».

El P. Fita, que ha estudiat aquesta joya arqueològica, al contemplar els dibuixos y inscripcions, tant semblants als del reliquari de Limburg, en fa la deducció de que es possible fos portada a Catalunya pel bisbe Arnulf de Vich, al tornar de Jerusalem quan hi anà pels voltants de l'any 1000. El bisbe Arnulf morí en la batalla de Córdova l'any 1010. El P. Fita diu que aquesta creu fou feta lo més tard el sigle X, y per això es una de les joyes d'orfebreria cristiana més antigues que's conserven.

Hi havia també una caixeta gòtica de forma rectangular ab tapa, a quatre plans inclinats, y ab nansa. Estava folrada ab planxa de ferro embutida ab dibuixos ornamentals voltant medallons ab figures d'animals fantàstichs y escenes de cacera. Aquesta mena de caixetes estaven molt en ús en aquells temps mitjevals, ja que servien com estoig de joyes a les dames, y també l'Iglesia hi tancava'ls Sants Olis.

La gent de Bagà es força amable y amiga dels forasters. Són moltes les cases que crien cabres, que durant el dia envien a pastorar al cuidado d'un home que de bon matí passa pels carrers tocant un corn. Les cabres, al sentir-lo, surten espontaniament de llurs cases y s'ajunten al remat. Al vespre, quan retornen, el remat va voltant pels carrers y les cabres totes soles van entrant cada una a casa llur. El pastor, per torn, fa un menjar a casa de cada cabra y cobra un ral per cap cada mes.

Aconvoyada la secció de cavalleria excursionista, varen eixir del poble en direcció O. per la vora esquerra del Bastareny, que neix dues hores més amunt, al Clot de la Comassa, al fons d'una vall o

Clixé de C. Fraginals

Creu processonal de l'iglesia de Bagá

coma estreta atapahida de vegetació, a 1,000 metres d'alçada sobre'l mar.

Era ja gran dia quan començavem a caminar pera pujar a Gisclareny.

A l'arribar al pontet de Sant Joan, engalanat ab un mantell d'ufanoses eures, deixàrem el camí de les fonts del Bastareny y atravessàrem el riu, dirigint-nos cap a la vora dreta, desde aont el camí s'enfila sobtadament montanya amunt, d'una manera fadigosa pera'ls d'a peu. Sort varem tenir que aviat s'arriba a l'esplèndit bosch de la torra de Santa Madalena, qual casal s'ovira al fons de la vall. Es un bosch grandiós, immens, de pins abets y atapahits boixos, que'ns-e serví d'ombrívol cobricel de fresca verdor, embaumant l'aire de delitoses aromes boscatanes dels foscos ginebrons, del senet y les hermoses tores ab llurs graciosos ramells de flors morades.

Més d'una hora y mitja anàrem pujant y caminant per aquella esplèndida boscuria. Ens deya un dels guies que hi ha més d'un milió de pins y que son proprietari estava en tractes pera deixar-lo tallar.

Es això un veritable crim contra la naturalesa. Si aquí hi hagués seny y justicia, s'hauria de privar am tot rigor. En cap poble civilisat se permet aterrar tot un bosch sencer: se tallen alguns pins, deixant la major part pera reconstituir-lo, essent una explotació intel·ligent la que s'hi fa. Aquí'l bosch sembla l'enemich comú: tot-hom va contra ell; però en el pecat hi troben la penitencia. La montanya sense bosch deixa desolat el paisatge y les tempestats d'aigua devallen com allaus montanya avall cap a la plana, arrebassant-ho tot, deixant sols miseria y pedregam aont abans hi havia una exuberant vegetació.

Si no's tallessin els boscos no hi hauria tantes inundacions a les valls y a la terra baixa, ni hi hauria tanta miseria y desolació al cim de les montanyes, aon ja no hi pot viure ningú, perquè ni terra hi ha quedat: sols s'hi veu el rocatam llis y pelat.

Després de tant caminar per l'ombra del bosch atapahit, va sorpendre-ns una ampla clariana aont hi bat de ple a ple la llum del sol, que reflexava suaument la verdor de l'herbey, que'ns convidà a descansar.

Altra volta'ns endinzàrem sota'l bosch, aon s'hi troba una gran esllavissada de gros rocatam que en sa impetuosa devallada havia arrebassat tota la pineda, que lluitava contra aquell accident natural rebrotant arreu y cobrint de vegetació les roques que'ls havien aterrat.

Eixírem del bosch, y amunt fins a assolir el collet de l'Escriga, desde aon podiem dominar l'enlairada vall de Gisclareny, ab el gegantí macís del Pedra Forca a l'enfront. Es tota despullada d'ar-

Clixé de C. A. Torras

PEDRA FORCA DESDE'L COLL DE L'ESCRIGA, SOBRE GISCLARENY

bres aquella vall y vessants de la montanya. Han tingut de fer grans marges de pedra seca pera aguantar la poca terra que'ls quedava, privant de que anés montanya avall. Hi cullen cereals y patates.

El poblet el formen unes quantes casetes escampades, de pobre aspecte. En una d'elles, ab trespols de fusta, varem demanar aculliment pera cuinar-nos lo que portavem pera esmorsar.

Mentres tant, una secció d'excursionistes anà montanya amunt, cap al turó al cim del qual hi ha l'iglesia y rectoria. Allí en aquell cim, constantment ventolejat, hi viu el senyor rector, a qui varen saludar. Es un home robust, com a bon montanyès, molt simpàtich

y entusiasta catalanista. Els va rebre afectuosament, preguntant-los moltes coses de les que llegia en els diaris catalanistes y que allavors se li presentava ocasió d'ampliar y saber més íntimament.

Costà un bon xich l'organisació de la marxa. Una colla arrenquen a caminar, passant pel costat del pou y cap al coll de la Vena.

En Torras havia combinat l'itinerari de manera que a l'arribar allí trenquessim a mà esquerra pera baixar a la vall de Lluria, sota les serres d'Encija, regada pel riuet de Saldes, pera admirar el meravellós espectacle de l'estret de Lluria, entre un espès bosch d'abets de tronch recte, branques horisontals y estrellades, aixecant-se soperbs en forma cònica, adornada ab innombrables agulles de roques posades en restelleres com fantàstica decoració, dominada, aclaparada pel grandiós gegant de Pedra Forca, constituint un dels punts de vista desde aon se presenta més admirablement.

Aquest era'l plan d'en Torras; però, al quedar-se enrera, ens deixà a mercè dels guies, que seguiren camí dret y amunt cap al coll de la Bauma per entremig d'una espessa pineda.

No trigàrem gaire que, tot caminant y tantost assolit un petit collet, ens trobàrem en aiguavessants a la conca del Bastareny, anant resseguint un corriol que, com una cinteta, va serpejant al mig d'aquella esferehidora vessant, que s'enfonza ràpidament cap al Clot de la Comassa, aon, com en un gorch bullidor, hi brollen les primeres aigües del Bastareny, que salta en grandiosa y artística cascada.

Tot caminant per aquell corriol s'hi contempla cap al N. un meravellós panorama de retallades y característiques serralades. Els moviments de la boira y les ullades de sol que entremig s'hi esquitllaven donaven al paisatge un aspecte hermosament fantàstich, tapant y destapant y brunyint ab els lluminosos reflexes d'un sol de Juliol el rocam accidentat, punxagut y feréstech d'aquella successió escalonada de serres y valls que oviravem poch menys que a vol d'aucell.

Y assolírem el coll de la Bauma (1,430 metres).

Ens-e semblà providencial que allí hi ragés una abundosa font. Ajeguts damunt la tofuda alfombra de l'herbey, reposàrem bona estona y refrescàrem, bevent goludament l'aigua fresca y regalada de la font.

Desde allí s'ovira un ample y accidentat panorama: el Pedró dels Quatre Batlles a la montanya d'Alp, els puigs del Moixaró, de Sadern y de Paradell, la serra de Montmell, la de la Greixa, y cap al S. la fantàstica y gegantina pica del Pedra Forca, que ja teniem

ben aprop atrayent-nos ab irresistible suggestió. De N. a NO. ens barrava l'horitzó la grandiosa y colossal carcassa del Cadí, a manera d'una muralla de titans.

Deixem la font, atravessem el coll y seguim cap al santuari del Gresolet. El camí baixa sobtadament y s'entafura per un espès bosch de pins grandiosos que tapen arreu la vessant de la montanya.

¡Quin espectacle més bell, més grandiós y més nou el que teniem a la vista tot fent via y devallant! Els pins hi són a centenars, a milers, enlairant llurs tronchs lleugers, esbelts, a 10, a 15, a 20 metres, sense una rama, y allí dalt s'espandeixen en ufanosa brancada que entrellacen els uns ab els altres, formant un atapahit sostre de verdor. Aquella restellera inacabable de soques se us presenten ja isolades una a una, ja acoblades a feixos de tres o quatre, com si naixessin d'una sola arrel, com a columnades que aguanta la grandiosa volta d'una immensa catedral.

La terra, arreu coberta de boixos exuberants y tota mena d'herbey, escampant les flors els flaires més ubriagadors. Tota aqueixa vida contrastava ab el to grisench del cingle de la vessant oposada, llis y pelat tot ell de dalt a baix d'una sola pedra. Aquella fondalada s'ens presentà baix un aspecte tant immens, tant hermós y tant feréstech a l'ensems, que tots esclatàrem en crits d'admiració y en visques a la terra que tantes belleses enclou.

S'acaben els pibets, ab llur color fosch, y començen els tons alegres, el vert clar d'una atapahida fageda, que, ajupint son brancatge fins a terra, ens barrava'l pas, fent-nos presoners de les fades bosquetanes al mig de tant belles com poetiques visions.

A l'obrir-nos pas entre les darreres branques de la fageda aparegué a nostres peus, allà al fons, la petiteta y joliva vall del Gresolet, ab son humil santuari ajaçat com cadellet al peu del fantàstich, del gegant Pedra Forca.

Desde allí's pot contemplar ab tota sa imposant grandiositat, causant una forta impressió, l'esferehidora canal de Riambau, un grandiós escórrech que verticalment baixa desde'l cim a la base del Pedra Forca.

Saltant de roca en roca, a cada pas que's dona, anem devallant cap al santuari.

Aquella petiteta y pintoresca vall, com un gresolet, està situada a 1,360 metres d'alçada, y a son voltant la tanquen encinglerades y feréstegues serralades que semblen enlairar-se fins als núvols. Els pibets y els faigs s'enfilen per aquelles cingleres mentres troben re-

lleixos ab terra aon arrapen llurs arrels; però sobtadament s'aturen al trobar la montanya de roca llisa, pelada y nua, que verticalment puja hardida fins a 2,500 metres el cim més alt del Pedra Forca, que tot sovint se'l veu envolquellat per la misteriosa boira que s'entortolliga per aquells gegantins cimals.

Clixé de Juli Vintró

LA VALL DEL GRESOLET

Al contemplar aquella naturalesa tant selvatge'ns acudí al pensament que ha d'arrodonir tanta grandiositat, una tempestat desencadenada: els trons hi deuen retrunyir d'una manera esferehidora, les aigües han d'udolar terriblement a l'escorre-s per aquelles canals, y com allaus arrebassadors han de devallar de tant enlairades cimes.

L'ermita es senzilla, com tots els santuaris de nostres montanyes. Aquella Mare de Déu inspira gran devoció a tots els habitants

d'aquella rodalía, que sovint van a visitarla. La casa dels ermitans es més que modesta. Varem dinar a la cuyna, tota negra per les grans foguerades que s'hi deuen encendre a l'hivern pera combatre'l fret horrorós que allí han de sentir. Rebia un rajolí de llum per un petit finestró d'una petita finestra. L'ermitana, sota l'ampla campana de la llar, entonava ab el color de la llar; corria per allí una xamosa filla seva, rossa com un fil d'or, y als pochs moments entrà allí l'ermità, un montanyès gran y sapat, que, ab la capseta de la Mare de Déu, venia de captar almoina per poblets y masies de l'entorn.

Varen arribar en César A. Torras y demés companys, que havien passat per la vall de Lluria; dinàrem y's començà a organisar la marxa cap a Gòsol. Eren les tres de la tarda.

Entre les valls del Gresolet y Gòsol hi ha la serralada del Pedra Forca, que estreba la de Cadí d'O. a E. Calia, donchs, atravessar aquella serralada, enfilant-nos en direcció O. per una estreta vall que s'assenyala per un tou d'arbres arran dels cingles.

Atravessem la vall y fem camí per un corriol que per la dreta puja montanya amunt. A l'esquerra, y a 50 metres, hi teniem els grandiosos y imposants cingles del Pedra Forca.

Els uns a peu y els altres a cavall, anavem pujant ab tota calma. Les boires, que tot el matí havien amanyagat, tapant y destapant, el cim del Pedra Forca, s'escampaven, tapant-nos el sol. Pel damunt de les serres de Gisclareny y vall de Lluria, per llevant, se veya avançar una fosca nuvolada y retrunyir allà lluny el tro. S'iniciava una tempestat tant propria de les regions pirenenques en les tardes de Juliol y Agost.

Caminàrem seguit pera sortir d'aquelles fondalades plenes de boscos y voltades de cingles; però no erem a mig camí que ja enlluernà la lluissor d'un llampech, y darrera d'aquell un altre, ab el corresponent seguici de trons que repercutien per la vall. El vent baixava brunzent, y en alguns moments era tal sa violencia que fins xisclava al passar per la pineda, que furiosament brandava. Y començà un espès aiguat que anava creixent d'una manera alarmant, perquè rebiem aigua per tots indrets.

La pluja esborrà'l corriol del bosch, els de davant se desviaren, y ens trobàrem de cara al cingle sense poder caminar.

L'aigua queya a bots y a barrals. Els llamps se recargolaven al nostre entorn, y a l'instant petaven secament els trons, retrunyint d'una manera esferehidora com si esberlessin aquells cimals de rocatam, y el ressò rebotia de l'una a l'altra d'aquelles cingleres de

pedra nua ab un soroll que aixordava y aclaparava. Tots ens arremolinàrem sense dir res. Algú deixava anar exclamacions d'esglay.

En Torras y algun altre s'escamparen cercant camí.

La tempestat creixia, y com si no'n tinguessim prou ab aquell diluvi d'aigua y ab aquell seguit de llamps y trons, començà a caure una espessa y horrorosa pedregada que la furia del vent ens rebotia per la cara, obligant-nos a humiliar el cap y resguardar-nos ab els braços.

Allò acabà d'espaordir als més poruchs y als guies, que s'arremolinaren a l'entorn dels matxos y amagant-se sota les mantes y tapaboques.

Al sentir els crits d'en Torras que deya: «Per aquí! Amunt!», ningú 's movia: s'estaven allí aguantant la tempestat a peu dret, immòbils com els pins del bosch del seu entorn. Calgué tota l'energia pera fer-los caminar.

De quina manera anavem! Xops de cap a peus, regalimant aigua per dins y per fòra de nostres vestits, xapollejant pels xaragalls y escórrechs, relliscant per la terra argilosa, anavem pujant de mans per terra pera no estimbar-nos. Era un espectacle nou y en certa manera pintoresca y divertida pera'ls que conservaren la serenitat.

Tot s'acaba en aquest món y també s'acabà la tempestat. També sortírem del bosch y s'ovirà'l cim del coll. La terra es plena d'herbey y's va escampant tot planejant. Ja som al cim del Collell: una gran plana cap a mà dreta, N., plena d'herbey y vaques que tranquilament hi pasturen, arriba fins a la gran serra de Cadí; y a mà esquerra la boira, reculant avall cap a la fondalada, ens permeté ovirar altra volta'ls cims del Pedra Forca. Al davant hi teniem la vall de Cerneda, que aboca ses aigües cap al Segre.

L'aspecte havia cambiat. No's veya un arbre en lloch. Tot eren pasturatges. Com xuclats per les fondalades, devallàrem corrent pels estrebs de la serralada del Pedra Forca, que van baixant suaument cap a orient. El camí per aquella montanya, zigzagejant, entrant y sortint de les estribacions de la serralada, era pesat.

Tot baixant sentírem trets d'escopeta pel cantó dret. Després varem saber que'ls engegaven els companys en Déu y en Figueras, que venien a Gòsol desde la vall de Lavansa.

Al caure la tarda ovirem Gòsol al mig d'una ampla y alegra vall. Els carrers del poble estaven deserts. El soroll de les petjades feya obrir un finestró, en sortia un cap de dòna y tot seguit s'amagava tancant la portella. A la plaça hi havia una colla de desenfei-

nats, a qui despertà gran curiositat nostra arribada. Els noys que jugaven s'acostaren tot seguit a nostre entorn.

Clixé de C. A. Torras

PEDRA FORCA DESDE SOBRE'L COLLELL

Entrem a l'hostal de Can Tampanada, y allí, encès un gran fogall a la llar, hi varem assecar els nostres vestits. A l'entorn de la llar hi hagué gran gatzara, comentant els incidents de la tempesta. Ja ningú's recordava del mal rato passat y tots ponderaven la grandiositat de l'espectacle.

La vall de Gòsol, situada a 1,500 metres d'alçada, malgrat les alteroses serralades que la volten, es ampla, plena de llum, alegra y pintoresca. Sols hi falten arbres. Arreu hi brollen fonts d'aigua fresca y regalada, que són les més altes, que van al riu Cardoner. Els conreus de la vall, en general, són herbeys pera forratge que amagatzemen en grans coberts, reservant-lo pera alimentar al bes-

tiar durant el gran hivernàs, que no'ls deixa sortir dels corrals, per estar tot cobert de neu.

Al bell mig de la vall, y al cim d'un turonet, hi ha l'iglesia

Clixé de Juli Vintró

Plaça de Gòsol

vella, y desde allí les cases, poch menys que isolades una de l'altra, van baixant en suau pendent y amples carrers cap a la plaça, ampla y desembraçada, com poques n'hi ha a montanya.

Es típich en algunes cases el tenir l'escala al defòra. Va desde'l carrer al balcó-galeria del primer pis a tot l'ample de la fatxada, aixoplugada ab barbacana de gran volada. En aquell balcó-galeria les dònes y quitxalla hi passen bona part del dia treballotejant o parlant ab les vehines.

Els gosolenchs són nèts y espavilats. Tots ells, homes, dònes y criatures, no són retrets y esquerps com a montanyesos, sinó que tenen un caràcter franch y expansiu. Són treballadors y aprofiten tots els recursos que'ls dóna la Naturalesa. Exploten els boscos de les properes serralades, cuiden en gran la remaderia, y ab la llet de les ovelles fabriquen els tant gustosos com anomenats formatges de Gòsol.

L'hostaler en Tampanada, que com a bon gosolench es amable, aixerit y servidor, ja'ns havia cercat un guia pera que'ns acompanyés l'endemà a l'escalada al Pedra Forca.

Tots nosaltres, després de sopar, ens ficàrem aviat al llit a reposar y a refer les forces.

PERE PAGÈS Y RUEDA

(Acabarà)

LO VALLÈS

(Continuació)

DIVISIONS DE CATALUNYA

El tema a que'ns havem de subjectar nos impedeix seguir pas per pas l'historia del Vallès, puix hem de veure la sort que li ha tocat, considerant-lo com un *tot,* abans de remembrar los fets més capdals dels seus *components.*

Durant l'estada dels romans en la Península's feren varies divisions y subdivisions pera'l bon ordre y govern de les provincies. La primera divisió fou general, quedant Espanya dividida en *Ceterior* y *Ulterior.* A més d'aquesta divisió l'emperador Adrià'n feu una altra en Provincies, Cancelleries, Colonies municipals y altres. Més endavant l'emperador Constantí la dividí en set provincies, entre elles la Tarraconense, y en cada provincia posà Oficials, Presidents, Prefectes, Pretors, Comtes, etc.

Què era'l Vallès en aquesta època? *Considerat com a comarca,* pot dir-se que no existia: al menos no tenim cap dato que ho testifiqui. Lo mateix pot dir-se del període de dominació goda. Que les comarques naturals se conservaven al travers d'aquestes invasions y revolucions successives, no hi ha cap dubte; les diferencies etnogràfiques que encara avuy, després de tants sigles, se troben entre'ls habitants de diferentes comarques, nos demostren que, ab tot y les transformacions sofertes, lo poble primitiu vivia en la comarca que li era propria, no traspassant los límits que ja no havien gosat traspassar los seus besavis. Així s'anava perpetuant lo tipo de la raça primitiva, independentment de les divisions polítiques y administratives.

Alguna vegada aquestes divisions coincidien ab les comarques, que en l'antiguetat ocupaven respectivament pobles de particular

fesomia; y aquesta lley ètnica que feya reaparèixer los troços perduts, aital com en un vell retaule surten los colors al ser restaurat, fou la verdadera ànima de la formació de la nacionalitat catalana. Ella's troba de fet constituhida'l dia en que'ls habitadors dels diferents territoris, considerant-se en son element natural, dintre de les fites de llur respectiva *marca* o comarca, s'unien en aspiracions y ideals comuns ab los de l'encontrada vehina, y'ls d'aquesta ab la de més enllà. Del conjunt d'unions resultava'l cos polítich de la Catalunya independent.

Així tingué lloch després de la reconquesta de Catalunya pels franchs y catalans. Monfar y altres escriptors clàssichs diuen que la *Marca* fou dividida per Carlemany en nou comtats; però com que no'ls citen en l'acta d'erecció, no podem assegurar ni'l nombre d'aquestes antigues dignitats de la *Marca*, ni'ls seus respectius noms y títols. No obstant, si comparem los documents d'aquella època, y en particular lo privilegi o confirmació d'alous y possessions del rey Lluís *Trasmari* donat a favor del monastir de Santa Maria de Ripoll, en Brisacha, a 9 de les calendes de Setembre de l'any 939 (1), a solicitut de Gotmar, monjo de Sant Cugat, trobarem anomenats per l'ordre següent los comtats de Barcelona, Ausona, Urgell, Cerdanya, Conflent, Rosselló, Empuries, Peralada, Besalú, Girona y'l *pago* Bergistà (districte de Berga); y encara que, segons aquesta relació, resulta un comtat més dels nou que se suposa en que estava dividit allavors lo país, pot-ser sia per haver estat en aquells temps, y fins molt després, el de Peralada unit ab el d'Empuries.

Cada un d'aquests comtats era un centre d'activitat y un caliu d'esperit patri, puix que fent reviure l'esplendor de les antigues ciutats, repoblant los camps y tornant los contorns als termes abandonats, se trobava'l record de la vida passada d'independencia local, que havia atravessat los temps de l'imperi romà y les tres centuries de monarquia goda. Segons això, es de suposar que a tot se li procuraria donar lo caràcter y aspecte que havia tingut abans de l'invasió àrabe. Lo comte, per consegüent, no seria ni més ni menos, al principi d'aquesta època, que'l comte goth, y per esser Barcelona'l cap escullit y necessari del nou territori, lo comte qui portés son nom equivaldria a un *dux* o duch goth, com ho demostra'l títol de *marchio* o marquès que'l distingeix, això es, lo suprem guardador de la marca o frontera, y del que no prescindeixen més

(1) Arxiu de la Corona d'Aragó, reg. 90, fol. 177.

endavant los comtes independents. A la seva autoritat estaven en certa manera subjectes els altres comtes, presidint-los al tenir concell.

Com a part de a renovació de l'antiga costum goda, y com a continuació de lo que acabem de dir, convé saber que la més gran dignitat que hi havia després del comte era, en un principi, el *vicarius*, d'aon prové'l nom de *veguer*, el qui feya l'ofici de comte o de vescomte. En prova d'això vegi-s lo que diu el privilegi concedit per Carlemany al comtat de Barcelona: «... *et si aliquis ex ipsis hominibus qui ad eorum aliquo ad tractus est in sua portione collocatus alium, id est Comitis, aut Vicecomitis, aut Vicarii, aut cujuslibet homines Senioratum elegerit, liberam habeat licentiam abeundi*» (1).

Espinal (2) diu que Ludovich dividí aquesta provincia en partits o corregiments, que manà anomenar *vegueries*, y a les quals estaven subjectes les sots-vegueries; però nosaltres no havem pogut trobar en lloch semblant dato y ell no cita'l punt d'aon lo treu.

Lo que se sab de cert es que quan Barcelona va passar a esser un feu de la França, els governants delegats d'aquests exerciren en ella, per real autoritat y ajudats dels altres oficials reals, l'administració civil y econòmica. Però en l'època dels comtes feudataris y sobirans, aquests crearen un vescomte, a qui enfeudaren el castell vell, *castrum vetus*, sitiat en la que avuy es Plaça del Rey. En dit castell, que venia a esser el palau del Pretori, el vescomte nomenava un *tinent* o *vicari*, qui era'l primer jutge civil, y se l'anomenava *veguer*. Per això son tribunal s'anomenava *Cort del Veguer*, *Curia Vicarii* (3).

La justicia ordinaria de Catalunya s'administrava per veguers y batlles, noms y oficis no coneguts ni usats en altres parts d'Espanya, ni fins en els regnes d'Aragó y Valencia, ab tot y ser tant propers y estar confederats.

Catalunya tenia pera l'administració de justicia un Concell Real, tant suprem en la majestat y jurisdicció que no podia haverhi suplicació ni recurs al mateix princep estant fòra del regne. El cap d'aquest concell era llochtinent general del rey, ab tanta autoritat y poder que se li donava'l privilegi d'*Alter nos*.

Les causes ordinaries pertanyien als veguers y batlles. Aquests oficis s'introduhiren en Catalunya a imitació de l'Aquitania, d'aon

(1) Diago: *Condes de Barcelona*, l. II, fol. 58. — Flórez: *España Sagrada*, A. 29, apen. X.

(2) *Atlante español ó descripción de España*, vol. IV, pl. 39.

(3) Pi y Arimón: *Barcelona antigua y moderna*.

sortiren els primers que feren la guerra als alarbs. En l'Aquitania hi hagueren senescals y vescomtes, veguers y batlles, qui eren com a tinents d'aquells.

Aimoino (1), Nicolau *Bertrando* (2) y altres autors francesos, escriuen l'ordre y concert ab que Carlemany compongué'l govern de l'Aquitania poch després d'haver-la guanyada als fills del duch Eudo, y de la mateixa manera s'introduhí després a Catalunya.

Com que'l príncep no podia assistir a l'administració de justicia en tots els districtes y llochs dels seus Estats, instituhí'ls veguers pera que en nom seu acudissin an aquesta obligació.

Catalunya, a causa de sa extensió y terrer accidentat, no podia tampoch esser governada, com les necessitats d'aquella exigien, per un sol comte sobirà, y per això s'implantaren els veguers, els quals exercien sa jurisdicció en un determinat territori. Però aquesta divisió de vegueries era totalment arbitraria o bé tenia algun fonament que la llegitimés? Abans d'examinar la divisió de vegueries diguem quelcom sobre la dels comtes, puix aquelles tenien sa rahó d'esser en la divisió d'aquests.

Els comtats catalans, com molt bé diu un distingit historiador de casa (3), portaven sa rahó d'existencia de les primitives regions de nostra terra, que passaren virtualment reconegudes per les dominacions romana y goda, y havien tornat a reaparèixer al temps de la reconquesta.

Fins que a ultims del sigle IX no's reconeix el dret hereditari dels feus, no poden considerar-se'ls comtats com petites nacions o estats; més, entrat el sigle X, van prenent importancia, aliant-se per desconegudes causes ab el tronch principal de la casa de Barcelona, constituint com una federació de regions cada una de les quals té sa dinastia. Aquest organisme durà, en sa generalitat, fins al començar el sigle XII, en que'ls comtats de Besalú y Cerdanya passen a la casa de Barcelona, Ausona y Girona en la persona de Ramon Berenguer III, continuant solament amb autonomia'ls comtats d'Urgell y Empuries.

La lley històrica a que havem aludit presentava singularitats tant notables com la de que, mentres tota la part central de Catalunya passa al poder dels comtes sobirans formant un sol estat, l'extrem oriental (Empordà) y l'occidental (Urgell) segueixen

(1) *Hist. Annoniana.*

(2) *De rebus Tolasanis.*

(3) Aulestia y Pijoan: *Historia de Catalunya*, vol I, pl 185

ab independencia; com si respongués això a tres agrupaments de civilisació diferenta dintre del territori del Principat, que alguns autors han reconegut y que podrien fonamentar-se respectivament en les influencies grega, iber-semita y iber-celta.

Assimilats els antichs comtats catalans per la ja prepotent casa de Barcelona, se'ls distribuhí en vegueries y sots-vegueries, les quals no's fundaven, per cert, en límits arbitraris o consultant solament les distancies, número d'habitants y la fàcil expedició dels assumptes confiats a l'autoritat del veguer, sinó també, y principalment, en els límits topogràfichs, que no poques vegades tanquen espays de terrer on poden observar-se certs caràcters de localitat deduhits de les costums, trajos, modificacions del llenguatge, de l'industria, art del cultiu, èpoques de verificar ses variades operacions, eynes del treball, noms y capigudes de les mides del terrer laborable, etcètera, etc. Com a conseqüencia de les circumstancies físiques de la localitat se nota també certa semblança en les produccions vegetals y animals, no sols respecte a l'explotació agrícola, sinó en les especies aborígenes o que habiten aquells llochs abans que l'home o en les importades de temps immemorial.

Tot això són datos que serveixen pera la determinació d'una comarca, però hi ha casos dificilíssims que no's poden resoldre sinó després d'haver consultat a les persones y families que fa sigles que viuen en el país o d'haver visitat els arxius municipals; y, no obstant, ab tot y això moltes vegades no's pot donar una afirmació categòrica, com tindrem ocasió de veure a l'estudiar la comarca del Vallès.

Per què? El mal ve ja de molt lluny. Els qui'ns podrien treure de dubtes són els documents, y, no obstant, augmenten la confusió. Uns parlen de la projectada divisió de Carlemany, colocant un comte en quiscuna de les principals ciutats de cada districte o comarca; altres citen noms de comtes qui, a manera de bisbes, exercien autoritat en diferents districtes, que alguns prenen per altres tants comtats; y, finalment, en altres consten noms de comtes de soles y determinades comarques, mentres que no se sab si en altres que passen per comtats n'hi havia, y, en cas afirmatiu, quin nom tenien. Pera acabar d'embullar la cosa'ns trobem ab documents com lo copia Balugio del cartulari d'Urgell, datat l'any 1086, en que's parla d'una donació del castell de Forés, y diu: «....cum omni *episcopatu* castri Forensis sive Barberani». La paraula *episcopatu* en aquest cas no vol dir bisbat, sinó una comarca o territori, de la mateixa manera que s'usa la paraula *comtat* en aquest sentit.

En Bofarull, després de citar els principals comtats de la Marca, diu: «No fem menció d'altres comtats perquè no'ls creyem existents en els primers temps y sí sols erigits posteriorment o fundats dividint-se alguns de coneguts, pera tonar-se a juntar o pera conservar-se com a feus en poder de particulars, tal com Manresa, Vallès y altres que anaren naixent o prenent nom a mida que la restauració anava adelantant pel costat de Catalunya la *Nova*, si bé alguns comtats ho foren sols de nom, o, mellor, pera expressar una extensió del territori del comtat de Barcelona».

En aquest cas se trobava'l Vallès, que may formà un verdader comtat, per més que algú l'hagi anomenat aixís, essent considerat ja desde'l principi de la reconquesta com una part del comtat de Barcelona. Aixís ens ho diu en Marca (1) al transcriure la divisió de Catalunya feta per Carlemany: «*In Barcinonensi quoque admissa est sectio, intra cujus limites surrexit etiam comitatus Penitensis* (Penadès). *Immo Vallensem quoque pagum qui sœpius confunditur cum comitatu Barcinonensi, comitatus tituto donatum reperio in quibusdam rescriptis regiis*».

Diu, donchs, clarament el cèlebre arquebisbe de París que ell ha vist el Vallès ab lo títol de *comtat* en alguns rescriptes reals, lo qual nos prova que *si no fou realment un comtat*, era al menys considerat com a tal en la part administrativa; de manera que si bé es veritat que formava part del comtat de Barcelona y no era més que una extensió del mateix, tenia, no obstant, vida propria, personalitat definida, es a dir, tots el caràcters d'una comarca determinada.

«Catalunya, ajuntada ab los comtats del Rosselló y Cerdanya, com diu en Peguera (2), es tinguda y reputada per una sola provincia, la qual se divideix en vegueries, dins les quals tots els llochs, tant reals com de barons, estan constituhits. La qual divisió per nostres antipassats es estada feta y inventada. Respecte de la jurisdicció ordinaria, se deu practicar y exercir per benefici dels poblats en ella, perquè encontinent foren també constituhits y creats veguers, çò es, hu en cada Veguería, los quals respectivament administrassen, tant en civil com en criminal, justicia, als estants y habitants en ells.»

En Menescal (3) y en Corbera (4) divideixen a Catalunya en

(1) *Marca Hispànica*, fol. 253.
(2) *Pràctica, forma y stil de celebrar Corts generals en Catalunya*.
(3) *Sermó del rey D. Jaume*, II, pl. 60.
(4) *Cataluña ilustrada*, pl. 68

comarques o regions. El primer diu: «En Catalunya la Vella hia 22 regions: 1. Barcelonès. — 2. Maresma. — 3. La costa del Vescomtat. — 4. Lo comtat de Palamós.— 5. La Selva prop Girona.— 6. Lo Gironès. — 7. Lo comtat d'Empuries. — 8. Lo vescomtat de Rocaberti. — 9. Lo comtat de Besalú. — 10. La sub-vegueria de Olot. — 11. La vegueria de Camp Redó. — 12. Lo vescomtat de Bas. — 13. Lo vescomtat de Catrera.— 14. La plana d'Osona.— 15. *Lo Vallès.* — 16. La plana de Bages. — 17. Lo Ripollès. — 18. La vall de Ribes. — 19. Llossanès. — 20. Lo Bergadà. — 21. Lo Cardonès. — 22. Mojanès».

En son principi les vegueríes no s' adaptaven exactament a aquestes comarques naturals, com ho prova'l que'ls reys d'Aragó Pere III y Jaume II, que foren els qui les ordenaren y repartiren, sols ne crearen 17; però més tard, a mida que les necessitats y la població aumentaren, se'n crearen d'altres, anomenades sotsvegueries.

Anem ara a veure'l lloch que ocupava'l Vallès dintre aquestes divisions y subdivisions.

LA SOTS-VEGUERIA DEL VALLÈS

Entre'l gran nombre d'obres històriques que'ns ha donat lo renaixement literari-polítich començat a mitjans d'aquest sigle hi ha molts vuits pera omplir. Un d'ells es un estudi racional sobre l'antiga divisió de Catalunya en comtats, vegueries y sots-vegueries, puix essent aquestes verdaderes comarques naturals reconegudes com a entitats administratives per l'antiga civilisació catalana y conservant-se encara avuy en el poble son esperit tradicional, ab tot y les absurdes divisions administratives, elles han d'esser en el pervindre la base de tota bona divisió administrativa regional. Es cert que hi ha moltes dificultats y que en molts punts no's pot resoldre de cert, però això no es motiu suficient pera que no's pugui fer. Nosaltres anem a fer ara un detingut estudi sobre la del Vallès; que un altre façi'l del Penadès, per exemple, y axís de mica en mica tindrem totes les de Catalunya.

La sots-vegueria del Vallès en un principi estava identificada ab la vegueria de Barcelona. No sabem quant temps durà això, ni quan se li concedí'l privilegi de tenir veguer propri semi-independent del de Barcelona; y diem semi-independent perquè estava en part subjecte a aquell, com veurem.

En Peguera, en la tercera part de la seva obra (1), fa la descripció de la *provincia* de Catalunya, y, segons ell, la vegueria de Barcelona comprenia'l *Pla*, la *Maresma* y'l *Vallès*, y se dividia en sots-vegueria d'Igualada y sots-vegueria de *Moyàs*, no parlant en lloch de la del Vallès. Lo mateix pot dir-se d'en Corbera (2), qui textualment diu: «*La primera Vegueria es la de Barcelona..... Hay en ella otros dos distritos que se llaman Sosveguerias, que son la de Moyá y la de Igualada*». Y després continúa parlant de les altres 17 vegueries y sots-vegueries, sense citar en lloch la del Vallès.

Lo mateix pot dir-se del nomenament dels fochs de Catalunya segons les Corts de Cervera de l'any 1359, conegut ab el nom de *Cens de Catalunya* (3), ordenat pel rey en Pere III, puix en ell no's fa menció pera res de les comarques que inclou la vegueria de Barcelona, com tampoch de les sots-vegueries, agrupant tant sols els fochs en *reyals, aloers, ciutadans, desgleya e de cavallers.*

Més explícit es un memorial dels fochs de la vegueria de Barcelona existent en l'Arxiu Municipal de dita ciutat, puix si bé no parla de sots-vegueries, fa, no obstant, distinció de comarques. Es un document curiosíssim y necessari pera'l qui vulgués fer un detingut estudi sobre apel·latius catalans, puix cita tots els de les cases allavors existents. Nosaltres sols extractarem la part que'ns convé, o sia'l Vallès. Diu axís:

«*Memorial dels fochs de les viles e parroquies del Maresme, Vallès e Llobregat, qui són de la Vagueria de Barchinona.*

»*Vallès.*—La parroquia e la vila de Sant Celoni y de Muntnegre e Fuirolas e la Valloria: la Parroquia, 45 fochs; lo terme, 5; los masos de fòra, 8; Muntnegre, 5; Fuirolas, 8; la Valloria, 3.

»La parroquia de Santa Maria de Palau de Sant Esteva, Muntseny, la Costa, Fogàs, Campins, Muscarolas, Vallgorguina, la Serra e Andruellas: Palau, 28 fochs; Sant Esteva, 2; Palau, 23; Vallgorguina, 8; la Serra, 2; Olsinellas, 5; Campins, 2; Palau, 9; Muscarolas, 5; Folgars, 7; la Costa, 8; Muntseny, 12.

»La parroquia de Linàs, Coll, Sebadell, Senata: Linàs, 10; Coll, Sebadell e Senata, 15.

»La parroquia de Sant Antoni de Batha, de Cardedeu, Vilamajor, Alfou, Santa Susanna: Cardedeu, 53 fochs; Vilamajor, 44; Casal de Brugueras, 9; Santa Susanna, 5.

(1) *Pràctica forma e stil de celebrar Corts.*

(2) *Cataluña ilustrada.*

(3) *Colección de documentos inéditos del Archivo de la Corona de Aragón,* volum XII.

»Lo terme de Belloch, 10 fochs.

»La parroquia e terme de La Roca, Vilanova e Santa Agnès e Orrius: Orrius, 16 fochs; La Roca, 7; Vilanova, 15; Santa Agnès, 17.

»La parroquia e terme de Montornés e Vallrromana: Montornés, 13 fochs; Vallrromana, 15.

»La parroquia e terme de Monmaló, 14 fochs.

»La parroquia de Palou, 17 fochs.

»La vila de Granollers, 29 fochs; Granollers, 64; los qui no contribueixen ab la dita vila, 10.

»Las Franquesas.

»La parroquia de Corró jusà, Marata, Corró subirà, Laurona: Corró jusà, 14 fochs; Marata, 8; Corró subirà, 12; Laurona, 20.

»Las parroquias de Samalús e Cànoves: Samalús, 13 fochs; Cànoves, 20.

»La parroquia e terme de La Garriga, 34 fochs.

»La parroquia e terme de Vallcarqara de Monmany e Montagnès, 16 fochs; Caldas de Monbuy, 61; Pagesos de fòra, 13; Capellans, 5.

»Terme e parroquia de Munbuy, San Feliu, Riells, Vigues, Santa Eulalia, Lamella, Lisa, Palaudaries: Sant Feliu, 6 fochs; Riells, 4; Vigues, 7; Lamella, 17; Monbuy, 2; Santa Eulalia, 19; Lisà, 24; Palaudaries, 10; los Capellans, 8.

»La parroquia de Canovelles, 7 fochs.

»La parroquia de Lisà jusà, 10 fochs.

»Lo terme e parroquia de Mollets, Parets e Gallets: Mollets, 23 fochs; Parets, 13; Gallets, 6.

»Lo terme de Montalegre e la parroquia de Santa Perpetua, Santa Maria de Martorellas, Sant Faust, Santa Severa: Santa Perpetua, 11 fochs; Martorellas, 8; Sant Faust, 13; Santa Severa, 7.

»Terme de Santiga e de Pulinyà: Santiga, 5 fochs; Pulinyà, 11; lo terme e parroquia de Rexach, 19; lo terme e parroquia de Ripollet, 12; lo terme e parroquia de Carbera, 16; la vila e terme de Sabadell, 32; Mata de Pedra, 3; lo terme de Plegamans e Palausolitar, 17; lo terme e parroquia de Castellar e Clasquerre, 19; lo terme de Clasquerre, 8.

»Lo terme de Terrassa e parroquia de Sant Pere e de Sant Julià e de Junqueres e de Sant Quirse: la vila de Tarrassa, 32 fochs; lo dit terme, 4; la parroquia de Sant Pere, 51; la parroquia de Sant Julià, 17; la parroquia de Junqueres, 8; la parroquia de Sant Quirse, 15; los Capellans, 4.

»Sant Cugat del Vallès e parroquia de Valldorex e la Cuadra den Palau e terme den Canals: Sant Cugat, 10 fochs; de fòra, 9; Valldorex, 8; Canals, 2; la Cuadra den Palou, 3.

»Sant Marsal e parroquia de Sardañola e Santa Iscla: Sardañola, 17 fochs; Santa Iscla, 5; terme de Rubí, 11; lo terme de Castell Bisbal, 14.

Després dels anteriors datos qualsevol podria jutjar malament negant l'existencia de la sots-vegueria del Vallès, però no'l qui, com jo, té datos irrefutables que ho proven, y sab, ademés, que les anteriors divisions eren purament administratives.

La prova més forta de que'l Vallès era realment una sots-vegueria dependent de Barcelona està en la pragmàtica donada pel rey n'Alfons II en Barcelona a 4 dels idus de 1289. Segons ella (1), lo veguer de Barcelona o son llochtinent nombren al veguer del Vallès, y no'l rey ni cap altre; y el veguer del Vallès deu cumplir tots els manaments del veguer de Barcelona, exceptuant el dret y fidelitat al senyor rey; y els agutzils del veguer de Barcelona poden entrar en el Vallès pera executar les ordres del veguer de Barcelona.

Altra prova de que la sots-vegueria del Vallès no estava confosa ab la de Barcelona la tenim en que dintre'ls límits fixats a la jurisdicció del terme de Barcelona no hi ha cap poble dels que pertanyen a la comarca del Vallès.

«*Los termens de la ciutat de Barcelona se extenen aytant com es de muntcat e del coyl de finestreyles e del coyl cerola e del coyl de la gabarra e de la vila de mulli de reg e de castell de fels tro a XII legues dins la mar*» (2).

Ademés, en les *Constitucions, capitols y actes de Corts de Catalunya* se troba algunes vegades la següent frase: «... *la vegaria* ESTRETA *de Barcelona*», ab lo qual se voldria significar, sens dubte, el territori citat anteriorment y no la vegueria de Barcelona tal com ens pinten en Peguera, en Corbera y gran nombre de cartes antigues que tindrem ocasió d'estudiar en un altre capítol.

En Menescal (3) fa la divisió de Catalunya en vegueries, y, segons ell, són: «1. De Barcelona. — 2. Del *Vallès*. — 3. De Moyanès.—4. De Girona. —5. De Besalú. —6. De Camp Rodon. —7. De

(1) *Constitucions de Catalunya*, A. 4, llib. I, vol. XIII, pl. 123. — Joan Maluquer: *Derecho civil especial de Barcelona y su término.*

(2) Arxiu municipal: *Llibre vert*, fol. 6.

(3) *Sermó del rey D. Jaume,* II, fol. 67.

Olot. — 8. De Vall de Ribes. — 9. De Cerdanya y Bondia. — 10. De Osona. — 11. De Ripollet. — 12. De Manresa, Bergadà y Llusanès. — 13. De Cervera y Copons. — 14. D'Igualada. — 15. De Tàrrega. — 16. De Montblanch. — 17. De Lleyda y Pallàs. — 18. De Balaguer. — 19. De Tarragona. — 20. De Tortosa.» Segons aquesta divisió, el Vallès era una vegueria independent.

En les ordinacions dels reys y documents pertanyents o relacionats ab el Vallès, trobarem també confirmada l'existencia de sa vegueria o sots-vegueria. Axís veyem ja a Berenguer Ramon *lo Curvo*, en 1025, confirmar les franqueses dels barcelonins y dels habitadors del castell d'Olèrdula, Penadès y Vallès y altres comarques del comtat.

En 1291, el rey en Jaume II ordenà als *veguers* de Barcelona y *Vallès* (1) que fessin respectar els drets d'un subgecte anomenat Pere Marquès.

En altre document trobem la següent frase: «... A Sancti Leirii *in Vallesio* INFRA VICARIAM Barchinone», loqual acaba de confirmar que'l Vallès era sots-vegueria *(infra vicariam)* de Barcelona.

NORBERT FONT Y SAGUÉ, PBRE.

(Seguirà)

PIRENEU

(Continuació)

Allò devia semblar-los tant més natural quan la renglera de montanyes que va cap a l'Atlàntich (Pireneu actual) no apareixia a llurs esguarts. A n'aquestes noticies podien afegir-s'hi algunes indicacions, molt confoses, sobre les Cevennes, puix els marsellesos havien mercadejat a l'interior de l'Ibero-Liguria. Per lo demés, segons llur posició, les Montanyes Negres y les Cevennes podien pendre-s per una continuació dels monts desde l'Ebre a Corbières.

Es, donchs, molt possible, sinó probable, que aital conjunt fes tenir als antichs l'idea d'una restellera de montanyes en l'Europa occidental que corrien de sud a nord. Podia ajudar-hi el que en la geografia antiga, y adhuc molt més tard, la península ibèrica estava

(1) Arxiu de la Corona d'Aragó, reg. 90, fol. 11.

redreçada cap al nord-oest, de manera que resultava la prolongació del continent europeu, a l'oest de la regió dels Celtes, es a dir, de la Galia.

Com res se sabia de la serra de Port-Vendres a Bayona, el seguit de montanyes de que hem parlat semblava tot un sistema orogràfich, ab lo qual se podien relacionar els rius d'Iberia, en especial el Tartis. D'aquest riu sols s'en coneixia la desembocadura, que a conseqüencia del redreçament d'Iberia's presentava a l'oest (o quan menys al sud-oest). Era natural, donchs, donar a dit riu un traçat d'est a oest.

Vet-aquí per què Aristòtil colloca en el sistema orogràfich sud-nord: a un costat, a la vessant oest, el naixement del Tartis (Guadalquivir), y a l'altra, vessant est, el de l'Ister (Danubi). S'esmunyen, diu, «del mont Pirene, situat en la Cèltica». Per lo demés, aquesta doctrina geogràfica no era pas exclusiva d'Aristòtil. Son contemporani Eudoxi de Cnid (409-356 a. C.) colocava igualment les dèus de l'Ister y del Tartis en el mont Pirene de la Cèltica. A n'aquesta mateixa renglera de montanyes Herodot hi havia senyalat lo naixement de l'Ister, en terra cèltica, en la ciutat (o regió) de Pirene.

Ens creyem en el dever de precisar ara que, a nostre parer, no no es la serra avuy dia coneguda ab el nom de Pireneus la que, segons el criteri dels escriptors del V y IV segles a. C., formava'l sistema orogràfich de l'oest d'Europa. Dita serra no's coneixia llavors. No se sabia res de l'interior de l'Iberia ni de la Cèltica, y la coneixença del litoral occeànich no passava del país dels Cunetes (Algarvia). Ademés, no hi ha cap text antich d'on se pugui deduir que fos coneguda l'extremitat occeànica d'aquesta serralada, ni sa continuitat de desde'l litoral del golf de Lyó, mentres que l'historia geogràfica de l'Europa occidental ens prova que l'únich que podien conèixer en temps d'Herodot y Aristòtil era l'extremitat de la serralada del cantó del Mediterrani. Axís formaren un sistema orogràfich occidental, més o menys a la ventura, inspirant-se en els contorns dels macisos entre l'Ebre y Corbières, y d'algunes indicacions sobre les Montanyes Negres y les Cevennes.

Per hipotètich que fos dit sistema, no deixem de trobar-hi a la costa del golf de Lyó la ciutat de Pirene, esmentada per Avienus, y cap al nord, en plena Cèltica, el nom de Pirene associat a les dèus de l'Ister y del Tartis. Son traçat ens fa compendre com en Crinagores, al I segle a. C., donà'l nom Pireneus a montanyes properes al Rhin. Fa explicar-nos, ademés, aquest sistema orogràfich sud-

nord a Cèltica, perquè en un mapa del segle IX a. C., la serra que separa França y Espanya té'l nom genèrich d'Alps, mentres que a l'est d'aquella nació s'hi veu senyalat en sentit sud-nord un macís ab el nom Pirrenus.

Se pot, donchs, ovirar, sinó afirmar, que Herodot ha aprofitat el mot toponímich *Pirene* del golf de Lyó pera indicar la regió on neix l'Ister (Danubi), y que Aristòtil l'ha aplicat al sistema de montanyes que, segons els coneixements d'allavors, podia constituir la partió d'aigües de l'Europa occidental.

No's pot sostenir que'ls antichs grechs, que sols tenien vagues nocions de l'oest d'Europa, poguessin treure de l'interior de la Cèltica un mot toponímich; mentres es, al contrari, plausible d'admetre que coneguessin un nom pertanyent a un litoral que freqüentaven.

L'investigació que acabem de fer nos sembla que pot aclarir els textes d'Herodot y Aristòtil y fer-los comprensibles. Resulta, donchs, que'l mot Pirene, esmentat alhora com pertanyent al litoral mediterranench y a l'interior de la Cèltica, es un sol y únich nom. No hi ha, donchs, conflicte toponímich. N'es una altra conseqüencia que pertanyia al litoral iber-liguri y no a la regió de llengua cèltica. Queda, donchs, aixís determinat el veritable lloch del mot toponímich.

ALFONS MEILLON

(Seguirà)

CRONICA DEL CENTRE

Agost de 1904

EXCURSIONS

A Nuria y Puigmal. — Degut a causes imprevistes no pogué realisar-se l'ascensió al Pich de l'Infern (2,870 metres alt.), projectada pera'l dia 7 d'Agost y que devia fer-se desde la vall de Nuria.

Ab tot, el dia 6 sortiren de Barcelona nostres consocis n'Aureli Capmany y en Pere Pont cap a Ripoll, Ribes, Queralps y santuari de Nuria, desde aont, en companyia d'altres senyors excursionistes, pujaren al Puigmal, retornant a Barcelona'l dia 8 pel mateix engorjat del riu de Nuria y joliva vall de Ribes.

A Camprodon, Ull de Ter, cim de Bastiments y Nuria. — El dia 13, en el primer tren del matí, sortiren cap a Sant Joan de les Abadesses y Camprodon els socis senyors Bombach, Cunties, Larcegui, Marquès, Olivé, Soler y Escofet, Torrus (Melcior) y Vidal y Riba. En la darrera d'aquelles xamoses viles foren rebuts per nostre president en César A. Torras, qui, junt ab mossèn Font y Sagué y altres consocis, esperaven l'arribada de nostres excursionistes. La tarda d'aquell dia l'aprofitaren nostres companys pera visitar els encontorns de Camprodon, la montanya y ermita de Sant Antoni y el vehí poble de Molló, en el qual admiraren una volta més la seva notabilíssima iglesia parroquial, interessant exemplar de l'art romànich en nostra terra, y quina airosa torra-campanar, una de les més hermoses de Catalunya, amenaça caure en runes sobre la nau de la mateixa iglesia, per lo que molt fora de desitjar que quelcom se fes pera salvar aquella vera joya arquitectònica del nostre passat. Al vespre del mateix dia arribaren també a Camprodon els senyors Bausà, Cavestany, Pedrerol, Serra y Torrus (Joseph).

A l'endemà, a quarts de quatre del matí, se reuniren a la plaça de Camprodon els companys esmentats y els senyors César A. Torras y Torras y Buxeda (César, Joseph M.ª y Oscar), tots els quals, junt ab els guies y cavalleries que devien acompanyar-los, remontaren el Ter cap a Llanàs, Vilallonga, La Roca y Catllar, arribant a Set Cases a les sis del matí.

Desde allí, y tenint sempre a l'enfront l'enlairada Coma de l'Orri y el típich Gra de Fajol, continuaren cap a la Font del Sauch, Ras del Puig dels Lladres y tètrics Recons de Murens, fins a les mateixes tarteres d'Ull de Ter.

D'Ull de Ter pujaren al Coll de la Marrana, partió de les valls del Ter y del Fresser; y mentres els uns se dirigien directament cap a Fresers, la majoria escalà l'alterós cim dels Bastiments (2,880 m.), d'on se descobreix un bell y dilatat panorama sobre tota la Catalunya. Allí se separaren dels altres excursionistes el nostre president y els senyors Torras y Buxeda, pera fer la devallada cap a la colossal tartera que cau damunt l'aresta de l'Esquena d'Ase, y seguint aquesta cap el Coll de la Geganta, les Xemeneyes, font de la Perdiu, Pla gran de Murens y Pla dels Hospitalets, pera arribar novament a Camprodon a les vuit del vespre.

Els demés companys feren la devallada cap a Fresers atravessant la penosa tartera que de la vall els separava, y, reunits ab els que havien deixat el Coll de la Marrana, pujaren cap a Tirapits, Cims de la Vaca, Coll de Carençà y de Nou Creus, pera baixar a Nuria a fer nit. Allí trobaren als socis senyors Farrerons, Tarragó y Tomàs Millet, arribats aquell mateix dia de Ribes y Barcelona pera pujar al Puigmal.

L'ascensió a n'aquest cim la feren al dia següent alguns de nostres companys, mentres la gran majoria anava directament a Ribes, aon se retrobaren tots pera tornar a Barcelona, excepte'l senyor Soler y Escofet, que desde Nuria's dirigí cap a la Cerdanya.

A la Vall d'Aran. Ascensió al pich d'Aneto (3,404 m. alt.). — Pera

efectuar aquesta excursió sortiren cap a Tolosa'l dia 13 els senyors Mitjans y Gosch desde Camprodon, y els senyors Mora, Aràjol y Comella desde Barcelona. El dia següent varen dirigir-se a Montrejau y via de Bagnères fins a Sant Beat, seguint després la carretera que, passant per Fos, entra pel *pont de rey* a l'esplèndida vall d'Aran, visitant de pas les xamoses viles de Les y Bosost ab sa interessantíssima iglesia. A Viella'ls esperava'l company senyor Martinez, qui s'incorporà també a l'expedició.

El dia 15, muntats en bones cavalleries y acompanyats de tres guies, prengueren els excursionistes el camí de Les Bordes, remontant l'incomparable ribera del Jueu fins passat el bosch d'Artiga de Lin, tombant per la coma de Pomero dret al port de la Picada, en quin cim se trobaren ab D. Juli Soler, qui, després d'haver passat quatre dies en les desertes montanyes Malehides, havia pujat a rebre-ls desde Benasque pera acompanyar-los al cim d'Aneto. Tots plegats emprengueren la devallada per l'alta vall de l'Essera, anant a fer nit a la cabana de la Renclusa, al peu mateix del glacier de la Maladetta.

Dia 16. *Ascensió al pich d'Aneto.* — Abandonaren de bon matí la Renclusa, havent de guanyar les interminables tarteres que s'extenen fins al glacier. El mal estat en que's trobava aquest feu que alguns de l'expedició haguessin d'anar lligats ab fortes cordes pera sa major seguritat. No obstant y això, un petit contratemps sofert per un dels excursionistes en el coll de Corones privà a dos d'ells de seguir avant, remontant els altres la forta pendent glaçada del pich d'Aneto, en qual cim firmaren l'album del casino de Bagnères, que allí's guarda, els senyors Mitjans, Soler, Gosch, Mora y Comella.

Desde'l coll de Corones, el senyor Soler va anar-sen a la vall d'Aran pera continuar els estudis que ve fent de tant interessant comarca, y els demés excursionistes baixaren per Vallhibierna dret a Benasque, desde ahont emprengeren l'endemà'l camí de Bagnères de Luchon, dirigint-se'l següent dia cap a Tolosa y Perpinyà, y retornant el dia 19 a Camprodon y Barcelona, molt satisfets de l'ascensió que acabaven de realisar.

Barcelona. — Tip. *L'Avenç*: Ronda de l'Universitat, 20. — Telefon 115

Any XIV Barcelona, Octubre de 1904 Num. 117

Butlletí
del
Centre Excursionista de Catalunya

Excursió al Ripollès y Alts Bergadà y Cardoner

DURANT ELS DIES 22 A 26 DE JULIOL DE 1903

(Continuació)

Escalada al Pedraforca

En el número anterior del Butlletí deixàrem la relació en nostra arribada a Gòsol després d'haver atravessat el Ripollès y Bergadà alt. Som, donchs, al més enlairat poblet de la conca y comarca del Cardoner.

Els que tot anant pel món hi aprenen quelcom, els que cerquen una font de purificació de la nostra ben aimada llengua en la manera de parlar de la gent que viu en aquells enlairats reconets de les nostres montanyes, discuteixen el modo d'anomenar la paraula Cardoner. Per allí hi ha molta gent que'n diu Cardener. Consigno'l dato y no m'entretindré a discutir, perquè cal enllestir la relació de l'escalada al gegantí cimal del Pedraforca.

Encara era fosca la matinada del dia 24 que ja hi havia gran gatzara a l'hostal de Can Tampanada entre'ls excursionistes. Hem de fer constar que desde Ripoll també venia'l nostre consoci en Miret. La colla dels matiners escandalitzava als maules, que mandrosament defensaven fins al darrer moment la companyia dels llençols. Els primers vesllums de l'auba trobaren ja la plaça en plena activitat. De per tots indrets anaven acudint matxos y ases de totes mides, acompanyats de llurs amos, que'ls anaven carregant de cistells de minestra, mantes, cambres fotogràfiques, escopetes, etc. Els excursionistes se triaven llur cavalleria, disputant-se-les bromejant; se cridava sorollosament als qui encara no havien sortit de llur cambra; la gent del poble, homes, dònes y criatures, havien acudit a contemplar aquella inusitada escena de moviment y d'expansió;

y, per fi, desprès de molt cridar, se logrà que tot-hom s'encavallés y la colla's posés en marxa.

Sortírem del poble en direcció N. en filera india, l'un darrera l'altre, cosa obligada en aquells camins corriols. Erem 21 persones que anavem tots montats, qui en matxo, qui en ruch, y, tot bromejant y cantant alegres cansons catalanes, com a salutació a l'esplet alegre de l'hermosa matinada, anavem pujant pel serrat de Guardia. Atravessàrem la coma dels Caners, molt semblant a les dels Pirineus de Nuria; passàrem per la font del Curt, guanyàrem la collada del Tauler, y, carenejant, les emprenguerem cap a llevant tot seguint la serralada que acaba ab la fantàstica y soperba cima que voliem assolir.

Desde allí dominavem ja totes aquelles serres que, com onades petrificades d'un mar monstruós, s'oviraven una darrera l'altra fins a l'horitsó.

Es el Pedraforca una montanya ben característica. Dins d'un cèrcol grandiós de grandioses serralades com les de Costafreda, Encija, Lluria, Gisclareny y Cadí, hi arrenca d'aquesta en direcció N. a S., y a l'arribar al Collell torç y segueix tot dret cap a orient, unint-se pel coll de la Trapa ab la d'Encija. El Pedraforca, fins a un terç de sa alçada, fins a la collada del Tauler, a l'indret de Gòsol y Collell, té terra vegetal ab grans pasturatges; però d'allí en amunt tot es pedra nua, despullada, llisa, escorreguda, que s'enlaira poch menys que a plom ab una valentia de linies y dominant gallardia que la distingeixen sempre de totes les demés montanyes catalanes.

En aquest grandiós macís de pedra la carena no planeja en tota sa extensió, sinó que, seguint d'O. a E., s'hi veuen una serie de grenys de roca esberlada que llegitimen el nom de serra o serralada. D'entre ells se'n destaquen cinch grans turons que, seguint-los cap a orient, van creixent en alçada.

Mirant-la desde orient, desde la serra d'Encija, o desde damunt de la riera de Saldes, se podria dir que's veu de punta la serralada, y allí, abans d'ajupir-se pera formar el coll de la Trapa, s'aixeca orgullosa fins als 2,500 metres en rocam sech, escrostonat per tots indrets, ratllat de dalt a baix per esferehidores canals que semblen devallar a plom. Són tant alts els dos darrers turons de la serra, que's veuen desde orient, que tapen tots els demés que tenen a darrera fins a Cadí, y, alçant-se com a dos pals gegantins, semblen una forca de pedra plantada al mig de les valls de Gresolet, Sorribes y Saldes.

El pal més alt s'enlaira fins aprop de 2,500 metres, però no pas

com les demés montanyes que coneixem, estrebades per serralades més baixes que'ls serveixen de contraforts, sinó que s'enlaira quasi bé a plom, amb una verticalitat esferehidora de més de 1,100 metres sobre la vall de Gresolet.

Clixé de C. A. Torras

El Pedraforca de desde damunt la riera de Saldes

Cal suposar que en aquelles cimes no hi ha ni arbres ni un pols de terra. En algun forat o avench hi nien les aguiles y les gralles, o, fugint de la persecució, hi busquen tranquilitat els singlars y els isarts o cabirols, com ne diuen allí.

Desde la collada del Tauler, guaitant per les cingleres, ens trobàrem al damunt de la vall aont hi haviem aguantat la tempestat de llamps y trons y pedregades, y a mà dreta, al fons,

hi oviràrem com una petitoya caseta de pessebre el santuari del Gresolet.

Pujant en direcció S., no trigàrem gaire en arribar a la frescal coma de Set-fonts, aon l'aigua hi brolla per tots indrets. Sota l'herba englevada hi xapolleja l'aigua.

Clixé de C. A. Torras

LES SET-FONTS

La més abundant de les set fonts està molt ben arreglada, ab sa canal de fusta, y fins els rochs són disposats a són entorn com a pedriços. Allí varem reposar y esmorsar. L'aigua de la font es fresca y regalada: es una de les més gelades de nostres montanyes.

A l'entrada de la coma s'hi alcen a banda y banda dos grans

rocatams, que són com les avançades dels que haviem de trobar anant amunt. En direcció N., asseguts a la font, s'hi ovirava un esplèndit panorama de montanyes pel que s'hi anava esfilagarçant la boira que sempre s'extén per aquells cimals.

Alguns companys declararen que no tenien ambicions en la carrera excursionista y restarien allí en aquella coma delitosa al suau calor del solet, ben agradós en aquella hora, malgrat esser al mes de Juliol.

Encara a cavall, anem pujant per la coma en direcció SO., pera girar-nos cap a l'E. quan ne sortirem. Atravessem alguns collets, y a l'arribar a un petit pla descavalquem, entreguem els matxos als moços d'a peu, que retornaren a Set-fonts pera esperar-nos a dinar.

Allí s'acaba la terra y comença'l rocam, que anem seguint guiats per l'Esteve Campmajor, de Gòsol. La montanya s'estreny, quedant reduhida a una aresta de grenys de roca damunt del cingle de la vall de Gresolet a mà esquerra, y a la dreta, pel cantó de Gòsol, una vessant de forta pendent formada per una clapissa o rosolera de roca esmicolada. Cal mirar com y aon se posen els peus, perquè'l pedregam esmicolat de la clapissa, o rosolera, com diuen allí, al passar-hi s'estimba ab estrèpit montanya avall desde una alçada que comença a esser emocionant. Desde allí ont erem al fons de la vall, tot va d'una sola tirada, sense'l més petit obstacle que aturi la devallada.

Alguns de nostres companys determinaren recular cap a la coma de Set-fonts.

Axís anàrem marxant ab tot cuidado, y per últim ens enfilem a la collada del Verdet, un petit replà situat en aquella cresta de roques. Desde la collada, per una canal o escórrech de pendent vertiginosa de roca pelada, veyem a sota nostre la vall de Gresolet coberta de boira.

Teniem damunt de nostres caps, causant-nos una extranya sugestió, aixecant-se d'una manera sobtada, poch menys que verticalment, el macís grandiós, colossal, de roca seca, pelada (grisa y blanca a grops), del pal més alt de Pedraforca, el de més cap al N. mirant-los desde orient.

Caminàrem uns quants metres cap al damunt de la cinglera de Gresolet, y'ns posàrem sota una erosió o arruga de la roca dita la canal del Verdet, y'l guia, l'Esteve, ens diu que calia enfilar-se per allí. Instintivament vaig girar-me a mirar avall, aon quasi verticalment hi ha una fondaria d'uns 7 o 800 metres, y amunt un escórrech en el rocam gris, blanquinós, també quasi vertical, per

on sols s'hi poden posar els peus o agafar-s'hi de mans en esquerdes o petits relleixos.

Una altra tanda de la colla declara que no's veuen ab cor d'enfilar-s'hi, resistint l'esforç extraordinari que allò imposava.

Y començàrem la pujada.

Al davant hi anava'l guia, l'Esteve, seguien l'Armangué, els dos fills d'en Torras (en Joseph M.ª y en César), en Mitjans, el que firma aquest treball, seguia en Joseph Déu, y al darrera, pera vigilar l'ascensió, com a més pràctich, per haver-la fet una altra vegada, en César A. Torras.

Pera pujar-hi no queda altre remey, la major part de moments, que *grimpar* (com diuen els francesos). L'escalada quasi sempre s'ha de fer agafant-s'hi de mans y peus, a quatre grapes, com diem nosaltres. A qui li falli un peu, sinó s'arrapa de mans, s'estimba cinglera avall, rebotent com un roch.

La roca, ressentida per les dilatacions de l'aigua glaçada en les esquerdes, se'ns queda a les mans o s'estimba al posar-hi'ls peus.

Feya uns dèu minuts que grimpavem, quan esdevingué un moment de pànich. Els de dalt, els que anaven al davant, tot grimpant anaven parlant, distretament posaven els peus sobre pedres fluixes, perdien l'apoyo, quedaven penjats de mans, y les pedres esberlades rebotien per damunt de nostres caps ab perill de matar-nos o estimbar-nos. S'ordenà rigorosament que tot-hom callés; que no's repengés el cos damunt els peus sense assegurar-se que la roca s'aguantava ferma, y que s'anés a poch a poch.

Era una cosa imposant y esferehidora. Calia molta serenitat y fortalesa de cos pera arribar a dalt. De tant en tant ens aturavem pera tornar l'halè y aixugar-nos la suor, y amunt altra volta, agafant-nos de mans y peus, esmunyint-nos amunt per una esquerda entre dues roques y, respirant satisfets, aixecant el cor, quan un ample relleix o un reconet ens deixava seure o estar a peu dret ab tota seguretat.

Punts hi ha en que una gran roca llisa'ns barra'l pas: no trobem ont arrapar-nos, o bé'l relleix es tant alt que no hi arriben els cama-curts, y calia veure les combinacions que fèyem pera ajudar-nos l'un a l'altre pera facilitar la pujada.

Axís grimpàrem més de 100 metres en cosa de mitja hora, y semblava que tenia més d'un kilòmetre. Per fi respiro a l'escoltar que'ls de davant donaven un crit de *Visca Catalunya!* y *Amunt, que ja som dalt!*

Això'ns esperona, y en pochs moments més assolírem el cim, y,

cansats de cos y d'esperit, regalimant suor per tot el cos, me deixo anar llarch a terra. Tornada l'halè, m'assech, giro la vista a l'entorn y veig que estavem reclosos, envolquellats per la boira, al costat d'un munt de rochs fet per algun excursionista. Sols se veya la canal per ont haviem pujat y... (cal declarar-ho ab tota ingenuitat) al resseguir-la ab la vista, vaig dubtar de mi mateix, vaig creure que no la podria baixar sense estimbar-me. Era la primera vegada que feya aquella mena d'ascensions y no tenia conciencia de fins on podria arribar el meu esforç y serenitat.

Els crits dels meus companys, *amunt! amunt!*, me tragueren d'aquelles meditacions, y, fent el cor fort, esperonat per la febra de pujar, de vèncer l'obstacle, ja soch altra volta de peus y mans a la roca, escales amunt, cap al segon pis, com deya l'Esteve.

La boira que mentres anavem pujant s'esfilagarçava y entortolligava per aquells cims, ja ho invadia tot y'ns havia limitat el camp de visió a un cercle de pochs metres.

El rocam té una mica més d'inclinació y no hi ha tant de perill; però'l cansament dificulta la ràpida ascensió. S'anava ab molta cura de no estimbar cap de les pedres que hi havia esberlades per allí.

Mentres grimpavem per una roca, el sol esquinsà la boira y ens buidà l'espay, presentant-nos de sobte, ab esferehiment nostre, la grandiosa cinglera que llisa y nua, sense un obstacle, començava a nostres peus y lliscava ab una pendent del 70 o 80 per 100 fins a la vall de Sorribes. La sensació d'aqueixa pendent ens causà una sensació més esferehidora que la de la verticalitat: semblava que'ns xuclés, y instintivament apretàrem tot el nostre cos a la roca, y'ns hi agafàrem més fortament de mans y peus. Axís, fregant tot el nostre cos a la roca, anàrem pujant fins a un replanet, que'n diguérem el segon pis, y allí varem asseure-ns damunt dels grenys del rocam pera reposar nostre cos y asserenar nostre esperit.

A peù dret varem carenejar una altra aresta de grenys horisontal, y als pochs passos la roca s'enfonsa, formant una estreta canal de pedra rogenca y llisa, que, no sabent l'Esteve com ne diuen, nosaltres l'anomenàrem ab el nom de Canal Roja.

Calia variar el modo de marxar. Pera baixar ens posàrem d'esquena a la roca, ab els braços extesos cercant ont agafar les mans, y, quasi sense mirar, anàrem tantejant on se podrien posar els peus. La boira que fins allavors ens fastiguejava perquè'ns tapava'l panorama, en aquell moment ens-e servia pera isolar-nos y'ns tapava l'horrorosa cinglera que teniem sota nostre.

Tot lo que haviem baixat després d'atravessar el collet de la canal

s'hagué de pujar grimpant a l'altre costat fins al cim d'una colossal gepa, pera baixar altra volta, com haviem fet abans, a una altra canal, anomenada dels Cabirols (isarts).

L'aspecte d'aquella aresta de grandioses roques es soperbament

Clixé de J. Deu

DALT DEL PEDRAFORCA: CANAL DELS CABIROLS

fantàstich. Són esquerdades, trencades de la manera més variada, afectant formes que l'imaginació excitada pot referir-les a monuments ciclòpichs, a monstruosos animals anti-diluvians o fortificacions colossals desde ont hi batallessin els heroes gegantins de les més velles y fantasiades llegendes. Y tot això s'engrandeix per l'esferehiment que causa'l tenir a cada costat el cingle paorós d'alguns centenars de metres.

Atravessàrem l'esmentada canal dels Cabirols, y altra volta una nova escalada de 15 o 20 metres pera assolir lo que l'Esteve'n deya'l tercer pis. Es una altra cresta de grenys punxaguts y esberlats d'uns 10 o 12 metres de llarch per 2 d'ample, havent-hi a abdós costats l'espay buid, que'l fantàstich aspecte de la boira'ns el feya considerar ilimitat.

Allí damunt d'aquells grenys punxaguts, com damunt d'un llit de plomes, hi reposaren nostres cossos afadigats. Ageguts, anavem rebent als que anaven trayent el cap grimpant per aquelles roques, y, com nosaltres, s'estiraven tots llarchs per terra. Jo procurava sugerir-los l'idea de que no calia anar més amunt, perquè'ns haviem de reservar forces pera la baixada, que seria més perillosa que la pujada, etc., etc.

A 2 metres d'allí ont erem, la roca s'enfonsa pera formar lloch a la formació de lo que se'n podria anomenar un coll, pera entendre-ns. S'han de baixar cosa d'uns 8 o 10 metres, y allí hi ha'l començament de la famosa canal de Riambau, que, com s'ha dit al parlar de la vall de Gresolet, baixa verticalment al davant del santuari, situat a 1,100 metres sota nostres peus.

L'Armangué y jo varem restar allí.

En César A. Torras y'ls seus fills César y Joseph M.ª, en Mitjans, en Deu, l'Esteve (el guia) y un gocet que a Bagà se'ns ajuntà a la colla, sense haver-nos deixat un moment, determinaren arribar al darrer cim, que'l teniem al davant, a l'altra banda de lo que'n direm collet de la canal de Riambau, a cosa d'uns 200 metres horisontalment.

Devallaren ells cap al collet, y, com si baixessin a un pou, s'enfonsaren dins la boira.

Al cap d'un moment sentim que'n puja un. Era en Deu, que venia a fer-nos companyia a l'Armangué y a mi, y val a dir-ho que va endevinar-ho, perquè'ns haviem quedat sense cap màquina fotogràfica.

Una espessa boira ho cobria tot. Allí, asseguts a la roca, ens estavem tots tres, quiets, sense parlar, isolats al cim d'un dels pals del Pedraforca, plantat com una estaca entre les més altes montanyes de Catalunya. A nostre entorn, ni espay, ni soroll, ni llum: res més que una claror difusa, grisa, trista. Una quietut, un silenci y una estretor corprenedora'ns envolquellava. Hi havia moments en que aquella massa grisa's movia impulsada pel vent, assenyalant-se per gradacions d'intensitat de gris, y allavors se'ns presentava com una immensa inundació que, omplint tota la vall

de Sorribes, arribés a cobrir totes aquelles alteroses cimes y, a semblança d'aquells moviments de mars prehistòrichs, se buidés pel collet de la canal de Riambau cap a les valls de Gresolet y de Lluria. Vent y boira corrien desenfrenadament per aquell collet.

Clixé de J. Deu

PUJANT AL DARRER CIM DE PEDRAFORCA

Nosaltres restavem muts davant de la grandiositat d'aquell espectacle de la Naturalesa.

De sobte varem sentir com la remor de veus humanes. Posant-hi més atenció, endevinàrem que eren els nostres companys que devien anar pujant al turó que teniem al davant. Ab els moviments de la boira a voltes s'aprimava y oviravem l'escalada. Els vèyem, a través d'un vel gris, com a formigues que s'enfilaven montanya

amunt, o com si sortissin de dins d'una roca interposada entre ells y nosaltres. En Deu espiava un moment pera fotografiar-ho Va haver-n'hi un que'ns vegérem molt clarament, enviant-nos crits de salutació y encoratjament.

Assolit el turó esberlat y encinglerat damunt l'esparverador abim, anaren planejant uns quants passos més pera posar-se damunt de la roca més alta de totes que s'ovira més enllà, pera poder dir que aquells quatre socis del Centre Excursionista de Catalunya havien arribat al cim més alt del Pedraforca, a 2,493 metres sobre'l nivell del mar.

La boira'ns havia fet perdre de vista als nostres companys y no sabiem què feyen. Una clariana'ns permeté ovirar-los com una ombra posats damunt d'aquella roca, y febrosament esperavem uns y altres un cop de llum pera treure-n una vista. Mentres tant ens enviavem crits de salutació. Molt de temps restàrem aixís, esperant que s'esvahís la boira, desitjosos de contemplar l'immens, l'ilimitat panorama que desde allí ha d'ovirar-se.

Però semblava que la Naturalesa volia jugar ab les nostres esperances. Venia una ventada, ens aclaria un xich la visió, però desseguida s'agombolaven serra amunt glopades y més glopades, incomunicant-nos novament. Aixís hi passàrem llarga estona.

Després de molts desenganys, hi hagué un moment solemne. Pel cantó de mig-jorn la boira s'anava fent més blanca, més lluminosa, y anà presentant-se'l disch del sol d'una clariana més intensa, esblaimat y rogench. La boira s'anava aprimant, y, per fi, com si l'esquinsessin, la llum anà puntades avall, les puntes de la roca blanquinosa lluiren com brunyides per la llum ardenta del sol de Juliol.

Com per art d'encantament, cap al S. y al O. s'hi anaren dibuixant en la colossal, immensa tela gris de la boira, primer roques espadades, després cingleres fondíssimes, les valls de Sorribes y Gòsol, les montanyes de Costafreda y Pedra y Coma, y algunes serralades més que's confonien ab la grisor del fons.

Era un espectacle esplèndit, hermós: tenia quelcom de sublimitat. De l'un turó a l'altre'ns saludavem ab crits de visques a Catalunya y cantant la grandiosa y severa estrofa d'*Els Segadors:*

¡Catalunya, comtat gran,
qui t'ha vist tant rica y plena!

Pochs minuts durà aquella esplendorosa visió. Els esfilagarçaments de la boira primer y grans gropades de boira s'anaven agom-

bolant, inondant altra volta les valls y pujant montanya amunt, arribant a tapar els cims més alts, deixant-nos altra volta isolats al mig d'aquella grisor misteriosa.

Els del cim ens diuen a crits que van baixant, y, com no s'ovi-

Clixé de J. Deu

AL CIM DE PEDRAFORCA

rava res, ens arreconem a la roca, y allí, asseguts, esperem llur arribada. Ja feya una bona estona que allí'ns estavem, y en mig d'aquella quietut, a baix, al collet de la canal de Riambau, sentim un soroll esglayador de quelcom que va estimbant-se.

—Què es això? Què es això?—cridem tots, aixecant-nos esparverats.

—No res,—sentim que diu la veu d'en Torras.

A l'agafar-se a una gran roca van observar que's bellugava, y pera major seguretat van estimbar-la cingles avall.

Com si pugessin d'un pou, varen sortir de dins la boira en Mitjans, en Torras y el seu fill César y el gocet.

—Aon són en Joseph M.ª y l'Esteve.

—Són cap a la grallera.

Canal de Riambau avall, a cosa d'uns 100 metres del collet, hi ha un gran forat, y a dins una ampla cova ont van a ajocar-s'hi les gralles. Es tant gran el nombre de les que s'hi ajoquen, que està plena de fems, transformat en una mena de guano. L'Esteve diu que sovint va a treure-n pera adobar la terra.

En Joseph M.ª Torras volgué baixar a la grallera y l'Esteve va acompanyar-lo. Es una devallada perillosíssima, perquè s'ha de baixar tenint constantment el cingle sota'ls peus.

Més de tres quarts d'hora estiguerem esperant-los, y començava a neguitejar-nos la por de que'ls hagués succehit una desgracia.

Per fi, entre la boira, se'ns aparegueren, portant en Joseph Maria un grapat de plomes de gralla, que, com a record del Pedraforca, ens clavàrem tots en els amples barrets de palla que portavem.

Després d'uns moments de reposar els que havien arribat, començà la devallada. Calia una atenció y una serenitat extraordinaria. Es més perillosa que la pujada. Sort varem tenir del nostre gran companyerisme: tots ben junts y sempre recomanant atenció, indicant el perill, assenyalant el lloch on s'havia de posar el peu, donant-se la mà, ens aguantavem el peu, pera retenir-lo en un relleix petit, y l'un darrera l'altre'ns anavem despenjant per aquelles cingleres. Moments hi hagué que semblava desfer-se un castell de xiquets de Valls, atesa la manera com, de ventre a la roca, ens anavem escorrent montanya avall y aguantant-nos els uns als altres.

Acabavem una d'aquestes devallades y se sentí un que cridava que'ns haviem errat de camí, que per allí no hi haviem pujat. Calla y avall!

Atravessàrem molts llochs a peu dret ab més serenitat que a la pujada, per haver-nos, en certa manera, familiarisat ab el perill.

Per fi arribem al munt de pedres de damunt la canal de Verdet, reposem uns moments, y ens disposem a baixar-la. Malgrat sa gran fondaria, no'm cor-prèn tant com vaig imaginar-me a la pujada. Molt a poch a poch anem baixant. Calia aquí una major atenció, perquè'ls rochs cedien y rebotien per la canal avall d'una manera horrorosa. Sort que pera salvar això anavem tocant-nos

l'un a l'altre, posant els peus y les mans allí ont els que anaven al davant acabaven de treure-les.

Ja som al coll Verdet! El cor s'aixampla. Ja s'ha acabat el perill. Lo que faltava a fer ens-e semblà carretera plana.

Els companys que a la pujada s'havien quedat allí, se cansaren d'esperar y devallaren cap a Set-fonts. Nosaltres férem lo mateix després de reposar uns moments. No passàrem per la clapissa o rosolera de la vessant, sinó pel cim del serradet, per la cresta de grenys cantelluts, tenint el cingle a mà dreta y la rosolera a la esquerra..

Varem trobar la boca d'un avench, que'l guia'ns diu es també una grallera. Hi tirem rochs pera veure si hi ha gralles, y res sentim. Mentres estavem allí, compareix un pastoret que, calçat ab esclops, anava de la manera més natural per aquells llochs perillosos.

Seguim avall, atravessem la coma ont haviem descavalcat, y allavors vegerem sortir de la grallera un vol de gralles xisclant d'una manera estridenta y seca com una xurriacada. La gralla es un aucell de regulars proporcions, de ploma negra, potes y bech vermell.

Atravessàrem al dret per una quintana, y sortírem damunt la coma de Set-fonts, ovirant a tot-hom jayent. Als nostres crits s'alçàren nostres companys, y tot saltant hi devallàrem. Hi hagué gran gatzara de recepció, preguntant els incidents de l'escalada; tot-hom se felicitava de que no hi hagués hagut cap desgracia; se preparà la minestra, y mentres tant ens rabejàrem en aquella font d'aigua fresca y regalada, que prou ho necessitaven les nostres gorjes assedegades.

Després de dinar pujàrem als matxos, y montanya avall cap a Gòsol.

Al devallar per la serra de Guardia vegérem el poble quasi bé a vol d'aucell, situat al peu de la serra.

A l'arribar a la plaça ens voltaren tots els desocupats del poble y'ls demés companys, felicitant-se de que no hi hagués hagut cap incident desagradable.

L'hostaler, en Tampanada, ja'ns tenia preparat un gran sopar. El guia, l'Esteve Campmajor, sopà ab nosaltres. Es un bon guia, valent, serè y molt atent.

En Tampanada també mereix mencionar-lo.

Tot sopant se planejaren els itineraris que cada hu de nosaltres volia fer. Se va resoldre que en Bartomeu Mitjans, en Joaquim

Casas-Carbó, en Joseph Armangué, els fills d'en Torras, en Miret y en Bombach atravessarien la serra de Cadí pel coll de Tancalaporta, baixarien a Bellver, anirien a Puigcerdà, y desde allí serres enllà cap a Camprodon.

En César A. Torras, ab en Joseph Deu, en Marian Figueres,

Clixé de C. A. Torras

Vista de Gòsol desde'l serrat de la Guardia

l'Elies Barberà (que'l trobàrem a Gòsol) y en Serra, se quedarien a Gòsol pera pujar a la serra de Cadí a visitar la font del Cristall, les Tres Canaletes y la famosa canal Baridana.

En Juli Vintró y jo, montanyes avall, seguírem les aigües cap a Sant Llorenç dels Piteus o de Morunys, Solsona, Cardona y Barcelona.

Passàrem part de la vetlla a la plaça, fent tertulia ab els goso-

lenchs, y abans d'anar a dormir ens despedírem tots mutualment, perquè al dia següent, a punta d'auba, cadascú tiraria pel seu cantó.

PERE PAGÈS Y RUEDA

(Acabarà)

LO VALLÈS

(Continuació)

En els privilegis concedits pel rey en Pere III (1385) a les viles de Sant Sadurní de la Roca, Sant Esteve de Vilanova, Sant Andreu d'Orrius, Malanyànechs, Llerona, vall de Riolf, Granollers y Sant Lley, contra les pretencions d'en Pere Arnau Marquès, existents en l'Arxiu de la Corona d'Aragó (1) y transcrits per l'erudit historiador en Carreras y Candi (2), se troben els següents paragrafs que'ns donaran molta llum: «... los promens e universitats dels lochs o parrochies de Sant Sadorní de la Rocha... constituides en Vallès, e en la *vegueria de Barchinona e de Vallès...*» «Però que'l mer e mitx imperi e tota altra juredicció, a vos, senyor, en les dites parroquies pertanyens, regescha e exercescha, o haie regir e exercir lo veguer de Barchinona en sa propia persona, *e no per substitut* lochtinent seu, ne altre, ne *veguer*, ne *sots-veguer de Vallès*, ne lochtinents ne substituits lurs, pusquen en alguna manera regir ne exercir lo mer et mitx imperi...» «Item que la dita batlia sia sotmesa al dit veguer de Barchinona...» «... Vos, senyor, provehiscats quel dit mer e mitx imperi e altre juredictió sia e haia esser exercit tant solament segons que dessús es dit per lo dit veguer de Barchinona en sa propia persona e no per substituit lochtinent ne altre qualsevol, ne pugue esser exercida per veguer ne sots-veguer del Vallès...»

Aquest privilegi deixa fòra de tot dubte l'afirmació de que'l Vallès formava una sots-vegueria independent de Barcelona; puix, de no esser axís, els pobles de Sant Sadurní de la Roca, Sant Esteve de Vilanova, etc., no haurien demanat y obtingut del rey en Pere'l privilegi, confirmat després per en Felip I de Catalunya, de sortir de la jurisdicció del veguer del Vallès pera adoptar la del

(1) Varia, 40, petr. III, reg. 1.560., fol. 69.
(2) *Lo Castell de La Roca del Vallès*, pl. 34

veguer de Barcelona. No es d'aquest lloch l'estudi de les causes que motivaren semblant cambi de jurisdicció, si bé es prou sabut de tot-hom l'esforç que feyen les viles d'un xich d'importancia pera estar sots la protecció del Concell Municipal de Barcelona y poder ostentar la dignitat de *Carrer de Barcelona.*

Del rey en Ferran existeix un document datat a 19 de Novembre de 1415, que comença axís: «Als amats e feels nostres lo veguer e pronotari de Barcelona *e de Valès,* e als batles dels lochs e parroquies de Cardedeu, de Vilamaior, de les Franqueses e de la Garriga, e a cascun dels salut e dilecció...» (1).

Del mateix any hi ha un altre document (2) en que recomana cert assumpte als *veguers* y *sots-veguers* del Vallès.

L'any següent el mateix Ferràn ordenava al veguer de Barcelona y al *sots-veguer del Vallès,* baix pena de 500 florins d'or, l'execució d'un assumpte que no es d'aquest lloch detallar (3).

En Carreras y Candi, a l'historiar els fets del castell de La Roca, parla també dels que estan relacionats ab la comarca del Vallès. En un paragraf diu: «*Lo vicari del Vallès,* Burdo des Cros, pretenia del homens de Granollers lo seguissen contra n'Albert de Mediona y contra sos fills, servidors y bens, per rahó d'un assessinat comès en la persona d'en Bernat Oromir, ciutadà honrat de Barcelona, del que se inculpava a Albert o a un fill seu... Als porfiats de Burdo, y amparant als homens de Granollers o tal vegada protegint encubertament a Mediona, s'hi oposà de un modo enèrgich Francesch Marquès, senyor de La Roca, qui alegava no venir obligats los dits homens a seguir *a son veguer* ni a ningú, en sò de guerra, com tampoch en contra d'altre gent que no fos per manament del Senyor Rey o *del vicari de Barcelona.* En axò'l diumenge 3 de les nones de Desembre de l'any 1307, Marquès se presentà a Granollers en busca del dit *vicari* pera requirir-lo a desistir de son propòsit, acompanyat de Berenguer de Sulsia, notari públich d'aquella vila, y de varis testimonis».

Ab aquest fet acaba de veure-s clarament la dependencia del sots-veguer del Vallès del veguer de Barcelona, en quant no podia reclutar gent sense'l permís d'aquest.

Altres vegades, en situacions anòmales, com per exemple en cas de guerra, se nomenava un veguer, qui, junt ab un capità,

(1) Arxiu de la Corona d'Aragó, reg. 2,390, fol. 5.
(2) Reg. 2,390, fol. 8.
(3) Idem, reg. 2,380, fol. 80.

governaven la comarca ab independencia del veguer de Barcelona.

Aixís veyem que Beamunt, en la guerra contra don Joan II, nomena *capità* de tota *la provincia* del *Vallès* a Martí Joan de Torrelles (1463) (1). Lo mateix feu el llochtinent de Reyner D'Anjou, però extenent la jurisdicció d'en Joan de Torrelles a «*la dita provintia de Vallès e Maresma...*» (2).

En l'acta del 23 de Juliol del 1466 de les deliberacions de la Generalitat de Catalunya se diu que Francesch de Montbuy fou nomenat capità de Granollers y *de tota la regió del Vallès.*

En altra acta del Concell ordinari de la ciutat de Barcelona (23 de Juliol de 1467) s'hi llegeix: «Ite hi fonch possat. Com per rehó de la bandositat que era en Vallès, per passificar aquella convenia esser hi tornat trametre en companyia de l'honorable vaguer, l'honorable M.[en] Galceràn dortigues».

L'any 1466 el rey en Pere IV, el Condestable, ordenà fer un tall de gent pera socórrer la vila de Sant Joan de les Abadesses, y a ell hi vingueren obligats els homes del *Vallès* (3). El mateix rey, a instancies dels diputats, trameté missatgers a les *provincies* del Llobregat, Maresma y Vallès. El del Vallès diu: «Lo memorial acomanat an Jaumot de Copons, de les parroquies e quantitats degudes per los de Vallès, es lo següent...», etc. Segons aquest document, pertanyen al Vallès, a més dels pobles que tenim coneguts com de dita comarca, Argentona, Dos-rius, Canyamàs, Moyà y Granera.

Respecte a n'això diu en Carreras y Candi (4): «Aquesta divisió de la provincia del Vallès deuria respondre a un ordre purament administratiu y pera'ls efectes de la cobrança, puix hi figuren Argentona, Dos-rius y Canyamàs, quines vessants són del Maresma; Moyà y Granera, també fòra del Vallès y quines aygües van a parar al Pla de Bages; y, en cambi, en lo *Memorial* encomanat a Andreu Montserrat, qui havia càrrech de efectuar lo cobro en les parroquies del Maresma, s'hi continuen Sant Celoni, Montcada, Santa Perpetua, Mollet, Montmeló y Montornés, que indiscutiblement formen part de la regió del Vallès».

(1) Diversorum 3 Locuntenentis Enrici Regis Castellæ Joan de Beamunt, reg. 6, fol. 149.—*Lo Castell de La Roca del Vallès,* pl. 69.

(2) Exercitum I Loct. Renati d'Anjou, reg. 53, fol. 175.—*Idem.*

(3) Promiscuum I turbationis Joanis II, reg. 61, fol. 44.—Carreras y Candi: *Lo Castell de la Roca del Vallès.*

(4) *Lo Castell de La Roca del Vallès,* pl. 75.

Estem del tot conforme ab lo dit pel Sr. Carreras y Candi. Encara més, nosaltres creyem que en aquell temps no era possible fixar, com avuy, los límits que separaven un districte de l'altre, y que'ls mateixos interessats no sabrien els pobles exactes que comprenia una comarca. Vegi-s, sinó, després de lo dit per en Carreras, el mapa d'Aparici, pertanyent a la sots-vegueria del Vallès, y veurem que, ab tot y esser Aparici fill d'aquesta mateixa comarca, hi inclou pobles que avuy són considerats com pertanyents a una altra comarca.

Tornant al nostre objecte, trobem un altre document en que'l llochtinent de Ferran II *lo Catòlich* dóna disposicions sobre les bandositats del Vallès (1492); comença aixís: «Als amats nostres *lo Vaguer de Vallers* e altres qualsevol officials reals als quals ..»

En l'introducció dels privilegis concedits pel rey en Ferràn a la vila de Castellar del Vallès (1485) s'hi llegeixen datos com els següents: «...Los Prohomens y Universitat de les Parrochies de Sant Esteba de Castellar y de Sant Pheliu de Castellar, terme de Castell de Castellar, *en la Vegaria del Vallès,* del Bisbat de Barcelona...»

Demanen després sortir de la jurisdicció de baró y tornar al domini del rey y de la ciutat de Barcelona, de la qual volen *esser carrer*, y tenir permís pera esculpir en ses iglesies els escuts d'aquesta ciutat.

Prestessin després tenir facultat pera elegir *Balle*, el qual «presenten a Vostra Altessa o en abscencia Vostra Senyor al Balle General de Catalunya o lo Llochtinent, si Vostra Senyoria no era en la Vegueria de Barcelona *o de Vallès...*» «...Conexent que lo Veguer de Barcelona que ara n'es o per temps serà presentialment hagués de venir a dit terme, y en tal cas damanat per dits tres Jurats, concordament puxe venir a entrar en dit terme y exercir la Jurisdicció Civil e Criminal...» «...e manam que de aquí avant la Jurisdicció Civil e Criminal sia regida e administrada per lo Bayle del dit terme de Castellar e Llochtinent per ell posedor, y en absentia sua per *lo Veguer de Barcelona*».

En la confirmació d'aquests privilegis, feta per Felip en 1585, s'hi llegeix: «...indelebilis memoriæ probis hominibus ac universitatus parrochianorum Sancti Sthefani de Castellar et Sancti Felicis de Castellar *in vicaria Vallensi*, diocesi Barchinone...»

Y aixís per l'estil podriem citar un sens fi de documents y notes en que's troba citada la vegueria o sots-vegueria del Vallès; però no ho fem perquè creyem que basten els ja citats pera no deixar lo

més petit dubte respecte de sa existencia. L'havem trobat citada en tota mena de documents y en la carta d'Aparici; però'ls límits exactes que tenia, si bé creyem que eren els de la comarca natural, no poden precisar-se ab tota exactitut.

EL VALLÈS EN LA DOCUMENTACIÓ

En els documents antichs estudiem avuy dia la manera d'esser dels nostres passats, ses creencies y ses costums, sos vicis y ses virtuts, sos actes y fins sos pensaments; per medi d'ells adquirim un coneixement, algunes vegades borrós, de moltes coses que, si no fos una paraula o bé una frase posada sense cap intenció en el pergamí, avuy serien completament desconegudes.

Altres cops citaven fets o circumstancies sense cap pretenció, perquè eren prou sabudes de tot-hom, y aleshores no se'ls donava gens d'importancia.

Una cosa semblant passa ab la comarca del Vallès. Se veu que els nostres passats la tenien més que coneguda y que l'anomenaven com aytal en tots els actes, per més que formés part de la vegueria de Barcelona de primer, y estigués més tard eregida en sots-vegueria semi-independent. Per ells eren això divisions administratives com les actuals, ab les que no tenien res que veure, com tampoch n'hi tenen avuy, y per això la consideraven com un tot homogeni o comarca natural.

En els pochs documents que he pogut llegir he trobat confirmada l'opinió de que'l Vallès *sempre ha sigut considerat com una comarca determinada*.

El document més antich que coneixem en que s'anomena'l Vallès es la *Crònica* d'Eginhart (827), transcrita per en Pere de Marca (1). Segons aquest, diu: «..... Defecit ad eum filius Beronis nomine Vuillemundus et alii complures novarum rerum gentilitia levitate cupidi, junctique Sarracenis Certaniam *et Vallensem* rapinis atque incendiis quotidie infestabant».

Pot-ser buscant molt podriem trobar algun document anterior en que ja's parla del Vallès; però, no essent aixís, podem al menys dir que ja a principis del sigle IX era conegut el Vallès com una comarca.

Desde aquesta època podem anar seguint sigle per sigle, y en la

(1) *Marca Hispànica*.

major part dels documents trobarem citada la comarca del Vallès. Veus-aquí'ls datos que he aplegat en confirmació de la meva tesis:

Sigle X. — «.....veniens supradictus Præsel ad dedicandam Ecclesiam Sancti Stephani quæ est sitam *in Locum Vallense* prope flumine Tenes.....» *(Charta consacrationis donationis et confirmationis Ecclesiæ Parrochialis Sancti Stephani in Vallensi Pago, modo vocata de Parets de anno 904* (1).

L'iglesia de L'Ametlla existia ja l'any 906, perquè en el Sínode que hi hagué a Barcelona baix la presidencia de l'arquebisbe de Narbona, l'abat de Sant Joan de les Abadesses demanà la confirmació d'algunes iglesies que tenia en la diocesis de Vich, y ademés: «*In pago autem Vallensi* Parochiam Sancti Genesii in villa quæ dicitur Amigdala».

«..... ad dedicandum domum sancti saturnini qui est situs in comitatu barchinonense *in vallense* in loco nuncupatur rocha.....» (Acta de consagració de Sant Sadurní de La Roca, any 931) (2).

«..... et in comitatu barchinonense, *in Vallense*, in termino.....» (Donació feta en l'any I de Lluís Ultramarí (938) en favor del monastir de Sant Cugat del Vallès) (3).

Un document pertanyent a l'any 946 diu també: «.....in comitatu barchinonense *in vallense* in terminio de villa ariulfo.....» (4).

«..... et in comitatu Barchinonensi et *in Vallensi* et in monte Signio et in valle Tordaria et in villa Laurona et in Agello et in terminio de Olerdula et in Penedes.....» *(Epístola Johannis XV Papæ pro monasterio S. Petri Rodensis, an. 990)* (5).

«..... In comitatu qui dicitur *Vales* casas cum curtes, hortos, terras et vineas.....» *(Lothari præceptum pro monasterio Rivipullensi, an. 982)* (6).

Entre'ls llochs que cita'l precepte donat per Lothari al monastir de Sant Feliu de Guíxols hi ha aquest:

«..... et *in Vallense comitatu*.....» *(Lothari Regis Franchorum præceptum pro Soniario Abbate sancti Pauli Maritimæ et Sancti Felicis Guixalensis, an. 968* (7).

(1) Campillo: *Desquisitio et vetera analecta.*

(2) Carreras y Candi: *Lo Castell de La Roca del Vallès.*

(3) Cartoral de Sant Cugat del Vallès, fol. 377, n. 1,904.—Carreras y Candi: *Lo Castell de La Roca.*

(4) Idem.

(5) *Marca Hispànica,* fol. 943.

(6) Idem ídem, fol. 930.

(7) Idem ídem, fol. 891.

«..... et est ipso chasale in comitato Barchinonensi *in Vallense* in terminio de Pauliniano.....» *(Charta venditionis cujusdam domus seu partis ejusdem diniensæ in Parochia seu termino de Poliniano vulgo Polinyà in Vallense de anno Domini 973)* (1).

Sigle XI. — «..... in *comitatu* qui dicitur *Valles* casas cum curtes, hortos, etc.....» *Sergii IV Papæ bulla pro Monasterio Rivipullensi, an. 1011)* (2).

«.....interquas extat quædam Ecclesia apud Comitatum Barchinone *in Vallense* in loco vocato Aqua longa.....» *(Charta consecrationis ecclesiæ parrochialis Sancti Cypriani olim de aqua longa, modo de Valldoreix... de anno 1047)* (3).

«..... in eadem Vicaria Barchinone *et Vallensis*.....» (4).

Sigle XII. — «..... convenerunt ad consecrandum Domum Dei in honore Dei Genitricis Mariæ in comitatu Barcinonensi *in Vallense*, in Pago vocitato Palad Sanata.....» *(Charta consacrationis ecclesiæ parochialis Sanctæ Mariæ de Palad Salata, modo Palau Solitar in Pago Vallensi, facta an. Domini 1122* (5).

Sigle XIII.— «..... et in aliis etiam Parrochiis et locis *Vallensi*.....» *(Venda feta pel rey n'Anfós a Ramon de Cabrera, 1289)* (6).

Un dels pergamins que's guarden en l'Arxiu de la Corona de Aragó referent al monastir de Sant Llorenç del Munt, del sigle XIII, conclou d'aquesta manera: «Sig✠num Arnaldi de Alda, notarii publici Franchedarum et in Vallensi aut. Regia qui hæc scripsit et clausit.» (7).

Sigle XIV.— El document ab que Jaume II encarrega a G. de Castellvell, veguer de Barcelona, cert assumpte, porta'l següent paragraf:

«Noverint universi quod ego G. de Castroveteri *vicarius Barchinone et Vallensis*, procurator et nuncius illustrissimi Domini Jacobi.....» (8). Aquest dato, a més de provar lo que intentem en aquest capítol, serveix també pera demostrar la dependencia del Vallès del Veguer de Barcelona.

(1) Campillo: *Desquisitio et vetera analecta.*

(2) *Marca Hispànica*, fol. 985.

(3) Reg. I Institutionem Curiæ Vicariatus. — Campillo, obra citada.

(4) *Feudorum Vicariarum Cathaloniæ*, t. IV, fol. 95. — Carreras y Candi: *Lo Castell de La Roca del Vallès.*

(5) Campillo, obra citada.

(6) Carreras y Candi: *Lo Castell de La Roca del Vallès.*

(7) Vergés: *Sant Llorenç del Munt.*

(8) Arxiu de la Corona d'Aragó, reg. 200, fol. 251. — Ch. Baudon de Mony: *Relations des Comtes de Foix avec la Catalogne jusqu'au comencement du XIVe siècle.*

Sigle XV.—«..... E feta per mi reverencia a sa Senyoria e dites les recomendacions acostumades per part de les vostres savieses, li doní la Letra de crehença, e lesta per sa Senyoria la dita letra, decontinent li expliquí la creença segons forma de mes struccions, callant me lo fet de la provissió de les vitualles quan era en lo que hi havia sguart a la Ciutat per la molta provisió de vitualles, la qual es en aquest camp no obmatent la provisió, la qual vostres sevieses ensemps ab mossenyors de diputats havian feta, axí en lo maresma com encara *en Valles* e en altres lochs....» Més avall diu: «..... dient sa senyoria que més valia que la gent d'armes passàs per terres de enemichs, que no dels amichs, e que passant per *Valles* no podia res gonyar..... e es veritat que la gent d'armes que y eran troben pler de passar per *Valles.....*» (Carta de Johan Matheu, síndich de Barcelona, als concellers d'aquesta ciutat, desde Girona, sitiada per les tropes catalanes y franceses contra les de D. Joan II, 1469) (1).

«..... Necnon gerentirices nostri generalis gobernatoris in principatu Cathaloniæ vicario barchinone *et vallensis.....*» (1471. Concessió feta per Joan II a Pere Joan Ferrer de la vila de Mataró y altres terres de la Maresma) (2).

«..... som avisat com dijous serà en golade e tira la volta *de Vallès* per tirar alempurdà.....» (1471. Carta del capità dels castells de Selma y Pontons, als concellers de Barcelona) (3).

«..... Les provincies de Empurdà, de Vallès, de Maresma e de Panadès, totes se perden per bandositats, les quals en aquelles se causen per esser tot Baronies, unes detingudes en preiudici dels vertaders senyors e altres fetes e ceparades del patrimoni Reyal.....» (Carta dels concellers de Barcelona a l'infant primogènit, aleshores rey de Castella, en Ferran II, 1478) (4).

Ab aquests datos aislats ja'n tinch prou pera l'objecte que persegueixo. En efecte, nosaltres volem demostrar que'l Vallès ha sigut considerat sempre com una comarca natural, y'ls anteriors documents nos donen la rahó. Los uns, com havem vist, fan referencia a la *provincia* del Vallès, altres al *pago Vallense,* altres al *comtat* del Vallès, y altres, per fi, al *lloch* del Vallès. Donchs, bé: les paraules *provincia, pago, comtat* y *lloch* no són més que diferentes accepcions o variants de la paraula *comarca,* allavors no usada.

(1) Carreras y Candi: *Pere Joan Ferrer, militar y senyor del Maresma.*
(2) Idem ídem: *Pere Joan Ferrer.*
(3) Idem.
(4) Idem.

En altres documents havem trobat senzillament aquesta frase *in Vallense,* que inclou també la noció de comarca, de la mateixa manera que avuy diem en el llenguatge familiar *en el Vallès*, y no «en la comarca del Vallès», perquè en el sol nom de Vallès ja incloem l'accepció d'una comarca natural.

HISTORIA ECLESIASTICA DE LA COMARCA

L'Iglesia ha sigut sempre la conservadora de les entitats naturals, puix sab prou que'ls organismes polítichs, els estats, se fan y's desfan segons les circumstancies, que se'ls constitueix en congressos diplomàtichs, per lo qual llur duració es sempre limitada, y que al desfer-se reapareixen les antigues nacions, les unitats socials naturals, formades, no en congressos ni dietes d'homes d'Estat, sinó en els eternals concells de la Providencia divina. Per això sa organisació externa està fonamentada en les divisions naturals.

Per lo que respecta a Catalunya, no cal més que donar una ullada a la divisió de bisbats, establerta desde temps immemorial, probablement desde la conversió de Recaret al catolicisme, pera convence-s de que en son principi no fou una divisió purament administrativa, sinó que estava fonamentada en causes naturals, avuy encara visibles.

Concretant-nos a l'objecte del nostre estudi, devem dir que'l Vallès formava, de primer, part del bisbat de Barcelona, però més endavant, augmentant el nombre dels pobladors y les dificultats en fer la visita pastoral per aquella extensa comarca, obligaren al bisbe de Barcelona Nundinari a subdividir, cap a l'any 460, el bisbat de Barcelona en dos, fundant el d'Egara.

La situació y límits d'aquest bisbat fou obgecte de moltes equivocacions y errors en els sigles passats, confessant uns historiadors ab tota ingenuitat que ignoraven sa situació, y no conseguint altre major coneixement que col·locar-lo, ab la llum de memories antigues, entre les ciutats de Barcelona, Girona y Ausona. Per la mateixa rahó'ls copiadors dels concilis d'Espanya equivocaren algunes vegades el títol d'aquest bisbat, posant *Egabriense* en lloch d'*Egarense*, y *Exara* en lloch d'*Egara*. Això fou causa de que Garcia de Loaysa cregués que Egara era un poblet situat aprop de Saragossa, dit *Exea de los Caballeros*. L'equivocació d'aquest cèlebre col·lector dels nostres concilis ha donat lloch a que molts defensessin la mateixa opinió.

El continuador de l'*España Sagrada*, fray Manuel Risco, diu que es ja tant manifest el lloch ont estigué la ciutat d'Egara y'l seu bisbat, que no pot dubtar-se, per més verossímils que semblen les rahons y arguments ab que alguns han pretengut posar-la fòra de Tarrassa. En aquest lloch s'han descobert algunes làpides ont està gravat el nom d'Egara, lo qual es un dels arguments de que's valen els mellors antiquaris pera conjecturar lo lloch ont estigueren els pobles qui no conservaren son nom.

Els testimonis qui posen la qüestió fòra de tot dubte són els suministrats per les escriptures antigues referents als monastirs de Tarrassa. En una d'elles, citada pel P. Risco (1), existent, segons ell, en el monastir de Santa Maria, situat vora Tarrassa, se diu que a l'any 1096 arribà'l bisbe de Barcelona anomenat Folch, a prechs de Gerbert Uch y sa muller Letgarda, al lloch de Sorvet, en el terme de Tarrassa, y que consagrà l'iglesia de Sant Martí, de la qual se diu que estava dintre'l terme de Sant Pere d'Egara, a qual jurisdicció havia pertengut, desde'l temps antich, la dita iglesia de Sant Martí. Diu aixís: «Advenit Dominus Fulcho venerandus Barchinonensis Episcopus Terratiam in locum vocatum antiquitus *Sorbed* stipatus jam dicte sedis canonicorum colegio... Consecravit in prædicto loco eclesiam in honorem S. Martini a predictis habitatoribus fundatam in Episcopatu Barchinonensi infra terminos S. Petri Egarensis Ecclesia, cui ipsa eclesiæ ab aniquo tempore erat subdita salvo in omnibus jure Egarensis Ecclesiæ».

En l'apèndix de la *Marca Hispànica*, núm. 346, s'hi llegeix un altre instrument tret de l'Arxiu del Priorat de Santa Maria de Tarrassa, en el qual se determina ab tota claretat el lloch d'Egara y'l seu bisbat. En ell se compta que'l venerable bisbe de Barcelona Ramon Guillem, acompanyat d'alguns canonges y clergues y de gran munió del poble y de nobles soldats, anà a consagrar l'iglesia de Santa Maria, situada, diu, «in Comitatu Barcinonensi, in termino Tarratiæ juxta ecclesiam parrochialem S. Petri in loco eodem, ubi antiquitus Egarensis Sedes erat constructa».

En Pujades porta altres instruments del mateix arxiu per ell registrat, els quals proven lo mateix que'ls anteriors. El primer es d'un clergue anomenat Fruila, que vengué al prebere Bonhom varies possessions, de les quals diu: «Et est hæc omnia in comitatu Barcinonensi infra terminos Terracensis in locum propium de Sede Egarense». El segon es d'una concordia celebrada entre l'abat de

(1) *España Sagrada*, vol. XLII.

Sant Llorenç del Munt y el prior de Santa Maria de Tarrassa, sobre la capella de Santa Eugenia, «quæ sita est — diu — in parrochia S. Petri de Egara». El tercer y quart, conservats en el mateix arxiu, parlen també de l'iglesia de Santa Maria y de Sant Pere de Tarrassa; y venent-se pel quart un camp d'un lloch «quem habemus et tenemus per G. de Tarraciæ in territorio Barchinone in termino Tarraciæ in parrochia Sti. Petri de Egara, etc.» Per altra escriptura publicada en l'Apèndix de la *Marca Hispànica* (núm. 159) consta que en l'any 1037 lo mateix s'entenia pel nom d'Egara que pel de Tarrassa; perquè, parlant de l'iglesia de Santa Eulalia, donada pel bisbe de Barcelona Guislabert, diu «quæ est sita in Egara et in Terracia.» Així es, diu el ja citat P. Risco, que es cosa molt sabuda que la ciutat d'Egara y'l bisbat que en ella s'establí no pot separarse del territori de Sant Pere de Tarrassa, en el deganat del Vallès, pertanyent al bisbat de Barcelona.

Esteve Baluzio escrigué una disertació sobre'l bisbat d'Egara dirigida a Felip Labbé (1), en la qual, després d'haver manifestat l'ignorancia dels espanyols sobre'l lloch de la dita ciutat, posa com a cosa singular y extranya que Felip Ferrario, essent extranger, fos l'únich qui endevinà la situació d'aquell poble en son *Diccionari geogràfich*, on diu així: «Egara Terrasa urbs olim episcopalis Hispaniæ Tarraconensis, sub Archi episcopo Tarraconensi, nunc opidium Catalauniæ inter Barcinonem et Minorissimam, a Barcinone IV leucis, cujus urbis extant aliquot vestigia, et S. Petro de Terrasa locus nominatur; ejusque episcopatus Barcinonensi copulatus est». En el qual s'enganyà Baluci, qui pogué conèixer la gran dificultat que té un extranger, sense haver reconegut algun arxiu d'Espanya, de conèixer la situació d'Egara. Y, en efecte, no fou Felip Ferrario'l primer que indicà'l lloch d'Egara, sinó'l P. Diago en l'*Historia de los Condes de Barcelona* (2), puix l'obra d'aquest escriptor s'imprimí a Barcelona l'any 1603 y'l *Diccionari* de Ferrario sortí per primera vegada a Milà l'any 1627, segons se llegeix en el pròlech de l'edició de 1677. Així es que la gloria del descobriment del lloch d'Egara està injustament atribuhida per Baluzio a Felip Ferrario y deu donar-se a fray Francisco Diago, qui ho demostrà ab l'instrument públich de la consagració de l'iglesia de Sant Martí en el terme de Tarrassa y en el lloch dit antigament *Sorved*.

(1) *Disertación del E. V. Esteban Baluzio de Tudela, acerca del Obispado de Egara, dirigida al muy erudito P. Felipe Labbeo.*

(2) Lib. I, cap. 18.

Demostrada ja l'existencia del bisbat d'Egara, y que aquesta ciutat corresponia a l'actual Tarrassa del Vallès, anem ara a un altre punt, el de més importancia pera'l treball que estem desenrotllant, y es l'estudi dels termes d'aquest bisbat d'Egara.

Pochs y incomplets són els datos que havem trobat pera aquesta portant qüestió, y creyem que, per més que busquessim, no'n trobariem d'altres; però, ab tot això'ns sembla que ja'n tenim prou pera l'objecte del nostre treball.

En Flórez diu (3) que Nundinari fou el qui dividí'l bisbat de Barcelona en dos, fundant el d'Egara, al qual corresponia la part occidental, *«desde i'l Montserrat fins al límit de la diòcesis de Vich»*.

Del bisbat d'Egara diu Garibay, segons en Pujades, «ques deya *Egodinense*. Y que no es troba vuy rastre d'ell. Sinó que devia ser prop de Gerona. Pens que mogut de la afrontació de *Justamant*. Y si prenem la altra de Bordell, que es del Bisbat de Barcelona, avem de dir que lo de Exara o Exatera era entre Gerona y Barcelona, prenent part de Vich. Y entench jo que era de Egara» (4).

El document que s'atribueix a Wamba sobre la divisió del bisbat senyala'ls límits de la Seu egarense de la següent manera: «Egara hoc teneat; *de Bordel usque Paladela; de Montesa usque Portellam*».

Avuy es poch menys que impossible precisar aquests límits, puix nos són desconeguts els pobles a que deuen reduir-se'ls esmentats; però entre aquests datos y els anteriorment citats pot assegurarse que *el bisbat d'Egara comprenia tot el Vallès*, puix aquesta es l'única comarca compresa entre'ls bisbats de Barcelona, Girona y Vich, com volen alguns. L'única situada entre Barcelona y Manresa; l'única que està a la part occidental de Barcelona; y l'única que està colocada entre'l Montserrat y el límit de la diòcesis de Vich (Montseny).

A més de que essent Egara'l cap d'aquell bisbat, y estant situada dita ciutat en el Vallès, ¿què més natural que tota aquesta comarca estigués compresa en el bisbat? Però no's cregui que nosaltres defensem que *sols el Vallès* formés el bisbat d'Egara: no havem trobat datos suficients, per desgracia, pera poder-ho afirmar, però sí que creyem que *tot el Vallès* estava inclòs dintre l'esmentat bisbat.

Després de la reconquesta no fou restaurat el bisbat d'Egara, sinó que tornà a quedar inclòs dintre'l de Barcelona. Desde

(1) *España Sagrada.*
(2) Pujades: *Crónica universal*, l. VI, fol. 342.

aquesta època fins al sigle XIV no trobem cap dato d'importancia, pera'l nostre objecte, que mereixi especial menció.

Al bisbe de Barcelona Pons de Gualba (1303-1334) se deu una disposició importantíssima pera bon ordre de govern de la diòcesis y de gran trascendencia pera nosaltres, puix consagrà, podriem dir, eclesiàsticament, lo que ja ho estava natural y oficialment.

Vegis lo que'n diu l'Aymerich (1): «Anno Domini 1324 kalendis Octobr. instituti fuerunt a Pontio et Collegio Ecclesiæ Barcinonensis Archidiaconatus Sanctæ Mariæ *de Mari*, Sanctæ Mariæ *agri* Valensis, Sanctæ Mariæ *agri Penitensis,* et eisdem adnexæ Ecclesiæ Sanctæ *Mariæ de Mari, Sanctæ Mariæ oppidi de Caldes et Sanctæ Mariæ de Vilafranca*, ut et aliæ Ecclesiæ alius dignitatibus».

De manera que en el sigle XIV el Vallès formava un deganat qual capital estava en Santa Maria de Caldes. Lo mateix nos diu el P. Villanueva (2); però cap dels dos assenyala'ls límits d'aquest deganat, y nosaltres pera sapiguer-ho havem fullejat el *Speculus Deccanatus Vallensis* de l'Arxiu de la Catedral de Barcelona, y tampoch havem pogut trobar-ho; però podem al menys assegurar que aquests límits no eren els actuals, ja que Tarrassa'n formava part y avuy pertany a l'*Oficialat,* y tots els indicis són de que'l *Deganat del Vallès* comprenia exactament la comarca natural, excepte per la part del Llobregat, ont es impossible fixar els límits ab tota exactitut.

Al cap y al fi'l *Deganat del Vallès* era una divisió administrativa que si bé estava fundada en causes naturals, no deixava de tenir defectes. Així veyem que'l poblet d'Orrius, durant tota l'Edat Mitjana, a despit d'esser del terme civil de La Roca, en lo eclesiàstich deixava de pertànyer al Vallès pera formar part de la parroquia de Sant Julià d'Argentona, situada en la comarca del Maresma y pertanyent, per lo tant, a l'Oficialat. Lo mateix podem dir de la divisió feta posteriorment no havem trobat en quin any, per medi de la qual queden incloses en el Deganat del Vallès, Canyamàs y Dos-rius, y excloses les viles y pobles situats a la dreta del Ripollet, com són Sabadell, Tarrassa, Rubí, Sant Cugat, etc., etc.

Fins fa poch temps el Vallès eclesiàstich estava dividit en els tres arxiprestats de Granollers, Sant Celoni y Tarrassa, que comprenien les següents parroquies:

(1) *Nomina et acta episcoporum Barcinonensium.*

(2) *Viaje literario á las Iglesias de España.* vol. XVII, pl. 7.

Parroquies de terme: Sant Esteve de Granollers y Santa Maria de Caldes de Montbuy.

Parroquies d'ascens: Sant Genís de l'Ametlla, Santa Maria de Cardedeu, Sant Feliu de Codines, Sant Esteve de La Garriga, Sant Julià de Llissà de Munt, Sant Vicens de Mollet, Sant Esteve de Parets, Sant Sadurní de La Roca, Santa Eulalia de Ronsana, Sant Pere de Vilamajor, Sant Antoni de Vilamajor y Sant Esteve de Vilanova de La Roca.

Parroquies d'entrada: Sant Julià d'Alfou, Sant Faust de Campcentelles, Sant Fèlix de Canovelles, Sant Mus de Cànoves, Sant Mamert de Corró de Munt, Santa Eulalia de Corró de Vall, Sant Rafel de Figaró y Vallcarcara, Santa Maria de Llerona, Santa Maria de Llinàs, Sant Cristòfol de Llissà de Vall, Santa Ignès de Malarianes, Santa Coloma de Marata, Santa Maria de Martorelles, Sant Sebastià de Montmajor, Santa Maria de Montmeló, Sant Pau de Montmany, Sant Sadurní de Montornés, Sant Julià de Palou, Sant Vicens de Riells del Fay, Sant Pere de Bigues, Sant Andreu de Samalús y Sant Vicens de Vallromanes.

Rurals de primera classe: Sant Esteve d'Alcoll y Sant Esteve de Palaudaries.

Arxiprestat de Sant Celoni: Sant Martí de Sant Celoni.

Parroquies d'ascens: Santa Maria de Palautordera y Sant Esteve de Palautordera.

Parroquies d'entrada: Sant Joan de Campins, Sant Esteve de la Costa de Montseny, Sant Cristòfol de Fogàs de Montclús, Sant Vicens de Gualba, Sant Julià de Montseny, Sant Martí de Montnegre, Sant Martí de Muscaroles, Sant Esteve d'Olsinelles, Sant Joan de Sanata, Sant Andreu de Vallgorguina, Santa Maria de Villalba Sasserra.

Parroquies rurals de primera classe: Santa Esperança de La Batlloria, Sant Sadurní de Coll Sabadell y Santa Susagna de Santasusagna.

Arxiprestat de Tarrassa (parroquia de terme): Sant Fèlix de Sabadell y Sant Esperit de Tarrassa.

Parroquies d'ascens: Sant Esteve de Castellar, Sant Cugat del Vallès, Sant Vicens de Junqueres, Santa Perpetua de Moguda, Sant Esteve de Ripollet, Sant Pere de Rubí, Santa Maria Concepció de Sabadell, Sant Llorenç Savall, Santa Maria de Sentmenat y Sant Pere de Tarrassa.

Parroquies d'entrada: Santa Maria de Barbarà, Sants Pere y Fèlix de Gallifa, Sant Quirse de Tarrassa, Sant Joan de Matade-

pera, Santa Maria de Palausolitar, Sant Genís de Plegamans, Sant Salvador de Polinyà, Sant Feliu de Recó, Sant Martí de Serdanyola, Sant Martí de Sorbet (Viladecavalls), Santa Maria d'Ullastrell y Sant Ciprià de Valldoreix.

Parroquies rurals de segona classe: Sant Julià d'Altura y Santa Maria de Villalba.

Posteriorment s'ha format l'Arxiprestat de Sabadell, que com a divisió purament administrativa no mereix ocupar la nostra atenció.

ÚLTIMES DIVISIONS DE LA COMARCA

L'antiga divisió de vegueries y sots-vegueries fou suprimida pel Decret de *Nueva Planta,* qual article 30 diu aixís: «Ha de haber en Cataluña corregidores, y en las ciudades y villas siguientes: Barcelona, con el distrito de su veguería, desde Mongat hasta Castelldefels, y los lugares desde Llobregat hasta Martorell, su corregidor en Barcelona, con dos tenientes letrados; Mataró, que cogerá del veguerío de Barcelona desde Mongat hasta que encuentre el veguerío de Gerona, y el susveguerío del Vallés, su corregidor en Mataró, con un teniente letrado, y otro teniente en Granollers, cabeza del Vallés...», etc.

En sa conseqüencia, quedà Catalunya dividida en 12 corregiments. Però, en honor de la veritat, devem dir que la comarca del Vallès no fou esquarterada, sinó que tota entera passà a formar part del Corregiment de Mataró, y tenia un lletrat a Granollers pera son govern, formant una sub-delegació; de manera que, per lo que respecta an aquesta comarca, lo nou estat de coses no tingué altra importancia que cambiar de jurisdicció, passant de la de Barcelona a la de Mataró.

Aixís seguiren les coses, *quedant la comarca del Vallès històricament determinada,* a pesar de les citades divisions, fins al decret de 30 de Novembre de 1833, en que s'esquarterà en 4 provincies y 11 partits judicials el principat de Catalunya. Divisió que, per esser completament arbitraria, com a administrativa, tingué'l bon acert de no rompre pera res la comarca del Vallès, fent passar la divisoria de les provincies de Barcelona y Girona pels punts ont a poca diferencia acaba la comarca citada, y fent de tota aquesta un sol partit judicial, qual cap era Granollers.

Poch temps durà això, puix en 1834 existia ja'l partit judicial de

Tarrassa, quedant el Vallès dividit en dos, qui continuaven depen-dint del de Mataró, com a un record del antich Corregiment.

Los pobles qui corresponien a quiscun eren, segons un docu-ment de l'època:

Granollers: Arcoll, Alfou, Ametlla, Belloch, Bigues, Cabanyes, Caldes de Montbuy y l'ermita de Nostra Senyora del Remey, Cànoves y el santuari de Vellulla, Canovelles, Cardedeu, Castell de Montbuy, Castelltersol, Coll-Sabadell, Corró de Munt, Corró de Vall, Costa, Figueró, Fogàs, Gallechs, Garriga, Granollers, La Nata, Llerona, Llinàs, Llissà de Munt, Llissà de Vall, Marata, Martorelles, Mollet, Monmany, Montmeló, Montseny y el san-tuari de Sant Marsal, Montegues, Montornés, Mora, Muscaroles, Palaudaries y l'ermita de Sant Vatlleria, Palou, Parets, Plegamans, Roca, Samalús, Sant Feliu de Codines, Sant Fost, Sant Martí de Aiguafreda, Sant Mateu de Montbuy, Sant Pere de Berti, Sant Pere de Valldeneu, Sant Quirse de Safaya, Santa Eulalia de Ron-sanes, Santa Susagna prop Vilamajor, Santa Agnès de Malanyanes y la Quadra de Villalba, Sant Vicents de Riells y'l santuari de Sant Miquel Desfay, Tagamanent, Vallcarcara, Valldarió, Vallro-manes, Vilamajor, Vilanova.

Tarrassa: Barbarà, Castellbisbal, Cerdanyola, Gallifa y el san-tuari de Sant Sebastià, Mata de Pera y la Casa de Barata, Olesa, Palau Solitar, Polinyà, Reinàs, Ripollet, Rubí, Sabadell, Sant Cugat del Vallès y el despoblat de Campanyà, Sant Esteve de Cas-tellar y el despoblat de Tolosa, Sant Feliu del Recó, Sant Julià d'Altura, Sant Llorenç Savall y el santuari de Sant Llorenç del Mont, Sant Martí de Sorret, Sant Miquel de Taudell y la Quadra de Clarà, Sant Pau, Sant Pere de Tarrassa, Sant Quirse de Tarrassa, Santa Maria de Santiga, Santa Perpetua y la Quadra de Moguda, Sant Vicens de Junqueres, Senmanat, Tarrassa y la Qua-dra de Vallparadís, Ullastrell, Vacarisses, Valldoreix, Vila de Cavalls, Vilar.

Norbert FONT y SAGUÉ, pbre.

(Seguirà)

SECCIÓ OFICIAL

SOCIS ENTRATS DURANT EL TERCER TRIMESTRE DE 1904

SOCIS RESIDENTS

D. Pere Castellet y Dalmau. — D. Enrich Dodero y Tecglen. — Don Jaume Fonolleda y Serra. — D. Tomàs Fontova. — D. Joseph Nolla. — D. Pau Parellada. — D. Joseph Solà y Andreu. — D. Joan Aumatell y

Flaqué. — D. Joseph Colominas. — D. Antoni Ferrer. — D. Joseph Font de Rubinat. — D. Claudi Martínez Marquès. — D. Miquel Mulleras. — Don Joseph M.ª Pascual. — D. Joan Pérez. — D. Miquel Puig y Amat. — Don Marian Sucarrats. — D.ª Maria dels Dolors Corrons, Vda. de Martí. — D. Joaquim Pena y Costa.

SOCIS DELEGATS

D. Joseph Tous y Caze, a Viella. — D. Marian Maspons y Anglasell, a Boston. — D. Xavier Prats y Obradors, a Bilbao. — D. Joseph Muray y Mata, a Mataró. — Rvnt. D. Agustí Coy, Pbre., a Girona. — D. Amador Olivet y Borrelló, a Massanet de Cabrenys. — D. Felip Pedrell, a Madrid.

DONATIUS PERA LA BIBLIOTECA

De D. Marcel Macias: un volum de 196 pàgines titulat *Epigrafía romana de la ciudad de Astorga.*

De D. Alfred Gaza: nou almanachs del *Diario de Barcelona.*

Del Rvnt. D. Joseph Servitje: un volum de 400 pàgines intitulat *Manresa al Bruch.*

De D. Aureli Capmany: dos exemplars de la cansó *Bach de Roda.*

De D. Joseph Alemany y Borràs: un tomet de 80 pàgs. intitulat *Blanes.*

De D. Isidre Torres: *Postes de Sol,* volum de 202 pàgines.

De D. Emili Tarré: un volum intitulat *Poesias,* de 87 pàgines.

Del Rvnt. D. Miquel Piera: un fascicle de 54 pàgines que conté'l poemet intitulat *La font prehistòrica y medecinal de Vallfogona de Riucorp.*

DONATIUS PERA'L MUSEU

De D. Eduard Vidal: un relleu de sofre fos que representa l'imatge de la Mare de Déu de Montserrat.

De D. Cels Gomis: una placa de ferro ab un Sant Jordi pintat y en relleu.

NOVA

Havent sigut invitat el nostre Centre a la festa de la solemne presa de possessió per l'«Unió Catalanista» del tradicional Pi de les Tres branques, que li fou cedit per la seva proprietaria na Maria Marpeu de Campà, una nombrosa representació del mateix assistí a n'aquell patriòtich acte que en el propri pla de Camplloch se celebrà'l dia 25 d'aquest mes de Setembre. Aquesta festa, a la que hi assistiren nombroses representacions vingudes de tots els indrets de la nostra Catalunya, revestí gran importancia y fou causa de que en aquell hermós pla de l'alta comarca bergadana s'hi trobessin un bell aplech de nostres consocis que hi anaren desde diferentes encontrades, y que refermaren més els llaços que a tots nos uneixen.

Ab aquest motiu foren també moltes les excursions que diferents companys realisaren per aquells indrets del Bergadà, principalment cap als santuaris y encinglerades montanyes de Queralt, La Quart y Corbera, que foren segurament els llochs més visitats.

Barcelona. — Tip. *L'Avenç:* Ronda de l'Universitat, 20. — Telefon 115

Any XIV Barcelona, Novembre de 1904 Num. 118

Butlletí

del

Centre Excursionista de Catalunya

Excursió al Ripollès y Alts Bergadà y Cardoner

DURANT ELS DIES 22 A 26 DE JULIOL DE 1903

(Acabament)

Montanyes avall

Apuntava un dia de Sant Jaume ab un cel net, sense un núvol, prometent-nos que'ns enviaria tot l'esclat de l'ardent sol de Juliol.

A trench d'auba, després de pendre comiat dels companys més matiners, en Vintró y jo, acompanyats del guia y un ruch que'ns portava'ls farcells y màquina fotogràfica, sortírem de Gòsol aigües avall, en direcció S. Abans ens haviem proveit dels tant gustosos formatges que allí's fabriquen.

El ruch, que ja sabia'l camí, anava al davant, y nosaltres darrera el ruch, tot parlant de les impressions rebudes en l'escalada al Pedraforca, y de la bellesa d'aquelles montanyes. Arribàrem a la vora del caudalós riuet d'Aigua de Valls; l'atravessàrem per una palanca nosaltres, y'l ruch mullant-se les sabates, y pla y amunt, començàrem a pujar cap al Coll de Gòsol, aont el soroll d'una fonteta que raja al peu d'una petita pineda'ns convidà a beure aquella aigua fresca y regalada.

Com si'ns requés allunyar-nos d'aquell país, ens asseguerem a l'ombra dels pins. El ruch va compendre les nostres intencions y's posà a pasturar com un xay l'herbey que pel collet hi havia.

Nosaltres, tot contemplant aquell hermós espectacle, sentírem certa fruició en resseguir-lo ab la vista y anomenar els grandiosos cimals que s'oviraven.

A nostres peus hi teniem la vall, veyent, com en un *pessebre*, les casetes arredoçant-se al putxet de l'iglesia vella, com una pollada a l'entorn de la lloca. A l'esquerra s'hi alça la serra del coll de la

Mola, dominada al darrera per l'enlayrada de Costafreda; a l'enfront, al N., per damunt del poble y tancant l'horitzó, s'hi ovira la colossal, la grandiosa y imposanta carcassa de la serralada de Cadí, que s'aixeca a 2,600 metres en el cim de les Tres Canaletes, s'ajup a 1,700 en la collada de Josa y s'enaspra sobtadament pera formar el gegant del Cadí, el puig de la Canal Baridana, que, majestuós, s'enlaira fins a 2,638 metres.

Clixé de J. Vintró

PEDRAFORCA DESDE'L COLL DE GÒSOL

Seguint cap a la dreta vèyem el Collell, l'altívol y encinglerat Pedraforca (2,493 ms.), ab les serres que li serveixen de contraforts pel cantó de Gòsol, y a l'E. ens tanca'l cèrcol la serra d'Encija, en la qual s'hi encimala, a 2,319 metres, el puig de Cap Llichzet, que es partió d'aigües de les riveres de Saldes, de la d'Aigua de Valls y de la d'Aigua d'Ora, que naix a la Font del Pi.

Totes aqueixes serralades, coronades de tant gegantins cimals,

fan la sardana a l'entorn de l'alegroya vall de Gòsol; totes per ses vessants y cingles hi escorren y li envien llurs aigües, que may paren de rajar de les fonts del Gual, de la Roca, de la Moneda, del Vert, del Cristall, de la Plata, dels Abeuradors, l'abundosa y medecinal de Torrentsenta y les de la coma de Setfonts del Pedraforca; totes devallen al fons de la vall, pera formar el caudalós riuet d'Aigua de Valls, que hauria de considerar-se com el naixement del riu Cardoner o Cardener, ja que són les aigües més altes y més caudaloses de sa conca alta. Les que'n diuen Fonts del Cardoner, prop de cân Tet de Minguell y del poblet de Pedra y Coma, sota'l Port del Comte, darrera la serralada aont erem, ragen 600 metres més a fons, y la dèu d'aigua no es, ni de molt, tant caudalosa.

Distrets ab aquestes consideracions orogràfiques y hidrològiques, no'ns haviem cuidat del ruch, y ell, no fent cas de nosaltres, al sentir-se lliure en plena naturalesa y aprop del bosch, sentí'l goig de la vida y de la llibertat, y'ns fugí: no's veya enlloch.

El guia, esverat, s'aixecà y arrencà a córrer collet enllà, cridant-lo desesperadament. Nosaltres, reventant-nos de riure, corriem també al seu darrera. Se girà'l guia y ens digué:

— Sabeu que ha sigut això? Es que ha sentit la fortor de les someres que hi ha per aquestes masies.

Aquesta dita va servir-nos pera bromejar bon troç de camí.

A l'acabar d'atravessar el coll vam ovirar el ruch que començava a davallar la montanya, endinsant-se en un espès y esplèndit bosch de pins negres, pibets y faigs arrapats a la montanya ab les grapes de ses descolgades arrels. Era una delicia caminar per sota aquella grandiosa boscuria, tot davallant per les vessants, en una de les quals hi raja la rica y abundosa dèu d'aigua de Font Tomàs.

Desde allí s'ovira, com a vol d'aucell, atravessant la restellera de soques dels pins y la foscor de l'atapahit bosch, la lluminosa vall de Maripol, ab el poblet airosament posat al cim d'un turó rodejat d'espessa y verdejanta arbreda.

Caminant avall, se deixa a mà dreta'l corriol que s'enfila montanya amunt, pera atravessar la serra y baixar després a Pedra y Coma. Més avall se troba a la mateixa mà'l camí de Prat Formiu, s'atravessa el torrent de la Rasa de les Tarteres, se va caminant més de dues hores, y se surt d'aquella grandiosa ubaga, que comença a Coll de Gòsol y acaba al collet de les Planes, després d'enlairar-se sobtadament el camí.

Entre conreus de secà, caminant cap al S.SO., arribàrem a cân

Blanch, grandiosa pagesia que estaven endagant, emblanquinant-la, adobant portes y finestres, posant la llum d'acetilè, netejant el barri, les corts y estables, tot això pera festejar un dels fets més importants en les cases pairals de lo que'n podriem dir l'aristocracia d'espardenya de nostres montanyes. Un d'aquells dies se casava l'hereu, y tot l'enrenou era pera rebre solemnement a la jova, la que havia de contribuir a la perpetuació de la familia que desde sigles senyorejava aquell casal. Allí hi forem rebuts molt hospitalariament, obligant-nos a acceptar quelcom de menjar y beure.

No molt lluny s'hi troba'l poblet de Vilacireres, de qual fruita no'n poguerem menjar perquè, malgrat esser en Juliol, encara verdejaven. Per tots indrets s'oviraven homes, dònes y criatures y alguns capellans que acudien als sòns de la campana cridant-los a missa major desde l'iglesieta, que's veu posada a la banda més alta d'aquell aplech pintoresch de casetes.

Després de passar pel poble, el camí s'enfila cap al collet de la Pedra, passa després el de Felipó, pera sortir a vistes d'una altra vall. Allavors davalla sobtadament cap al torrent de la Rasa, passa tocant les cases del poblet de Corriu y arriba a Cap de Bals, de Vals o de Valls.

Allí'l torrent salta en grandiós fall o cascada per un cingle que baixa cap a una fondalada d'estreta gorja. El camí se converteix en un grau pedregós y estret penjat a una reconada de la cinglera. S'atravessa a gual l'aigua, y segueix per aquelles fondes y interminables torrenteres de la Barata, aont el sol aquell dia hi queya aclaparador, quasi no deixant-nos caminar. Era tanta la calor que se sentia, que tot sovint baixava al torrent y ficava cap y mans a l'aigua, y sense aixugar-me anava fent via.

Al sortir d'aquelles clotades, l'horitzó s'aixampla y se'ns presentà al davant la vall de Sant Llorenç de Morunys o dels Piteus, qual poblet s'oviràva encara bon troç lluny.

El camí baixa altra volta cap al torrent, l'atravessa y s'enfila cap a l'iglesia de Sant Llehy. Torna a baixar, y per una ampla palanca atravessa'l Cardoner, que baixa de mà dreta del N., del poble de Pedra y Coma.

Ab un sol que estabellava les pedres començàrem la pujada cap al poble. Se passa tocant la paret del molí-fàbrica d'en Monegal de Barcelona, y per entre caminals pedregosos s'arriba a Sant Llorenç.

Haviem caminat prop de sis hores, resistint una soleyada que'ns deixà atuits, ensopits y aclaparats.

Entràrem al poble per un portal y sota una volta fosca. Té Sant Llorenç un aspecte que'ns causà una impressió molt simpàtica. Com que sempre ha sigut amurallat y va tenir un període de prosperitat pera créixer, les cases hagueren d'enlairar-se, cobrir-se de voltes y

Clixé de J. Vintró

Plaça de Sant Llorenç de Morunys

extrenye-s els carrers, costaruts y empedrats de rochs. Tot això li dóna tot l'aspecte d'un poble de l'Edat Mitjana.

La via més ampla que hi ha es la plaça, ab ses cases de tres y quatre pisos, y a dalt les grandioses golfes o porxades de cara a mig-jorn, pera dipositar-hi les cullites.

Allí hi ha la fonda o, més ben dit, posada de câl Teco, aon nosaltres anàrem a parar. S'hi està molt bé. Hi ha un confort de

montanya molt recomanable. En Teco es un entusiasta catalanista y'ns rebé molt afectuosament, facilitant-nos la visita de tot lo que hi ha al poble.

L'iglesia, que havia pertengut a un convent de frares benets, es quasi de grans proporcions, d'istil romànich y té tres naus. L'altar major es d'istil barroch, molt carregat d'ornaments, però son conjunt ofereix un aspecte agraciat. En els altars de la nau dreta hi ha dos retaules gòtichs. A nostre entendre l'un es de mèrit regular. Al mig del bancal hi ha La Pietat, a l'esquerra'ls Sants Joan, Caterina y Pau; y a la dreta la Verge, Santa Eularia y Sant Pere; en el compartiment central, Sant Joan y Sant Miquel; al requadro de la dreta, Sant Miquel tirant ànimes condemnades a l'infern y un sant coronant una ànima pura; al de l'esquerra, una bonica composició de la cort del rey Herodes, aont el butxí presenta a sa filla el cap que acaba de tallar a Sant Joan Baptista.

Els trajos de tots els personatges representats són de l'Edat Mitjana y molt detallats. En el fons hi ha cases ab galeries o porxades en sa part superior, lo mateix que a les del poble. Els daurats són puntillats y algunes de les robes ab estofats d'or.

Al fons de la nau de l'esquerra hi ha la capella de la Mare de Déu dels Colls. Es una obra que sorprèn. Jo no hi vist en tot Catalunya una tant esplèndida fastuositat de l'istil barroch. Es feta al sigle XVIII. Al costat s'hi veu un retaule de la Visitació, ab guerrers, estatues simbolisant les quatre parts del món, àngels, Sant Miquel, l'Arca de Noé y l'Esperit Sant. A l'altar hi ha la Mare de Déu damunt d'un sócol de lleons y àngels y sota un templet. Tot això combinat d'una manera marejadora, ab una abundancia exuberant de figures, columnes, capelletes, ninxos, garlandes y cistelles de flors y de fruits, medallons y ornaments de tota mena.

Malgrat la confusió del primer moment, vaig estar una bona estona contemplant-la y vaig acabar per trobar-la de bon gust y va agradar-me.

En els medallons s'hi llegeixen les dates de 1784 y 1789. Les darreries del sigle XVIII degueren esser de prosperitat pel poble, quan s'hi varen fer aquestes obres artístiques que deurien costar importants quantitats.

Al costat de l'iglesia hi ha'l claustre, que's coneix havia sigut d'igual istil que la fàbrica del temple, però avuy està molt desnaturalisat. Havia servit de sagrera. Al peu de la porta del carrer hi ha a terra la reixa que servia pera impedir l'entrada dels animals en lloch sagrat.

Donàrem un tom pel poble y sortírem pel portal de Solsona cap a la capella de la Pietat, situada a 500 metres de les muralles. El camí es ample y molt ben cuidat. Els fidels hi celebren el via-crucis, que's veuen posades a la paret y marges y al costat de la ermita, damunt d'un pedestal.

Clixé de J. Vintró

Capella de la Pietat

El serradet aon radica la capella es una esplèndida miranda sobre aquella vall, tant hermosa com accidentada y pintoresca. Les serres que s'oviren al darrera de la capella són la de Busa, de formació y aspecte montserratí, y més al fons els cingles de la Mare de Déu de l'Hort.

La capella es d'istil gòtich. En tot el primer cos s'hi veu un atri o porxo, que s'hagué de tapiar per tots costats y tancar ab porta, pera evitar que a les nits servís de cau d'immoralitats y fins

refugi de mala gent. A un costat s'hi alça una espadanya. Exteriorment la capella es molt senzilla, però cal considerar-la com estoig d'una notabilíssima joya d'art català. Damunt de l'altar hi ha un dels millors retaules gòtichs de nostra terra. Està molt ben conservat, ab son guarda-pols daurat, sobre bonichs dibuixos de relleu, pinacles y capsers d'afiligranat dibuix gòtich cobricelant cada compartiment.

El proprietari y son fill, el nostre consoci senyor Rovira, mereixen una entusiasta felicitació pel cuidado ab que'l conserven, y cal esperar que son patriotisme farà que no'l deixin sortir de Catalunya, ja que es interessant pera l'historia del nostre art.

Està fet a les darreries del periode gòtich, entre'ls sigles XV y XVI. La plenitut de formes que revelen les figures diuen ben clar que l'artista que les ha pintades sent de lluny o d'aprop la vinguda del Renaixement.

Es molt interessant l'estudi de cada un dels compartiments del retaule, representant passos de la vida de Jesucrist y de Maria, perquè a una notabilíssima execució s'hi ajunta una meravellosa expressió en les testes y una gran traça en la composició. Son autor ha de figurar, sens dubte, com un dels artistes catalans més famosos del seu temps.

Com en la majoria de retaules gòtichs, el gran quadro central es inferior en mèrit als demés: sembla com si a l'engrandir les figures s'enxiquís l'habilitat de l'artista. Hi està representada La Pietat, que dóna nom a la capella. Als costats y al davant, agenollats y en actitut orant, hi ha'ls Piquers, el matrimoni fundador de la capella y que manà pintar el retaule. Són notables les figures de Nicodemus y Joseph d'Arimatea, ab el martell y estenalles a la mà.

El compartiment superior, o la casa de dalt, com es de consuetut, representa'l Calvari. Ens fixà l'atenció la manera d'esser tractat el nu del bon lladre, la detallada indumentaria dels soldats y l'expressió dels que's juguen la túnica de Crist, no als daus, sinó a les tres palletes, que aguanta'l que's troba davant de tot.

En el bancal atreu les mirades el quadret del Naixement. Es una escena enternidora y idílica: la Verge y Sant Joseph, agenollats al costat del Jesuset, ab un xamós agrupament d'angelons en actitut d'adoració, sobresortint llurs llargues ales y nimbes d'or. En el paisatge del fons s'hi ovira un remat de xays ab llurs pastors y una serralada de montanyes que a ben segur representen les que encerclen aquella vall de Sant Llorenç dels Piteus.

En el compartiment de l'adoració, els reys van ricament vestits de

Clixé de J. de Rovira

RETAULE DE LA CAPELLA DE LA PIETAT

brocat y armini y porten daurades corones de gran fastuositat; el de la Resurrecció's fa notar pel detall de les armadures mig-evals dels soldats y pel paisatge del fons; y el de l'Ascensió y el de la Vinguda de l'Esperit Sant, per lo ben entès arranjament y gran expressió de les figures.

Els quatre compartiments del costat se refereixen a la vida de Maria Santíssima.

El de La Visitació es el més hermós de tot el retaule. Es interessant la figura de la Verge Mare, plena de senzillesa y vestida ab elegancia y bon gust. Sa cosina Santa Isabel, habillada ab rica estofa de brocatell d'artístich dibuix, expressa ben clarament en son semblant l'admiració y l'alegría que sent al rebre la fausta nova que li comunica la Verge. Es una delicia l'hermosa figura de Sant Joseph, vestit ab lloba de rica estofa, folrada y enribetada d'armini. En son posat, en l'ingenua expressió de sa cara, en sa actitut al descobrir-se pera saludar a sos cosins els sants Zacaries y Isabel, l'artista hi ha sabut fer-ne sortir tota l'humilitat y la bonesa de la venerable figura de l'espòs de la Mare de Déu. Els colors dels vestits, l'or dels nimbes, joyes y fresadures donen una gran fastuositat y riquesa a la pintura. Arrodoneixen tant hermós conjunt el típich detall de la casa mig-eval, ab sa porxada-galeria superior y el paisatge del fons.

Fragment del Retaule

Darrera la figura de Sant Joseph hi ha quelcom que no sabem endevinar lo que es: si una tenda de roba ab una franja de passamaneria en sa part superior o algun vehícol que hagi servit pera portar a la Verge.

Són notables també, per sos detalls d'indumentaria y mobiliari y l'expressió de les figures, els compartiments de l'Anunciació y el de la mort de la Verge. En aquest sembla haver-hi Sant Pere revestit ab ornaments papals.

El darrer es el de la Coronació de la Verge, en el qual, tant en la composició de l'assumpte, com en el dibuix y en la manera plena d'esser pintades les figures, es aon s'hi traslllueix més clar l'influencia de la manera de fer dels artistes del Renaixement.

Per totes aquestes consideracions creyem que'l retaule de la capella de la Pietat es una obra notable de la pintura gòtica catalana, no esmentada especialment fins ara pera que hi fixessin llur atenció'ls que's dediquen a estudiar les obres artístiques de Catalunya [1].

El senyor Rovira, que es un entusiasta de les coses de la terra, conserva també uns hermosos ornaments d'iglesia molt antichs, y a més recull datos y estudía documents pera escriure una monografia d'aquella comarca, que serà de gran utilitat, ja que donarà a conèixer íntimament un bell reconet de les més altes montanyes de Catalunya.

Si pot influir-hi quelcom la nostra excitació pera encoratjar-lo en sa tasca, digna de la més gran lloança, no dubtem gens en demanar-li que no deixi de publicar-la ben aviat, perquè serà molt ben rebuda y celebrada per tot-hom, y especialment pel CENTRE EXCURSIONISTA DE CATALUNYA.

Anant de Sant Llorenç a Pedra y Coma, a 35 minuts de camí, a la vora dreta del Cardoner, hi raja una font d'aigua sulfurosa, que com a medecina la prenen molts malalts que pugen a estiuejar en aquella pintoresca vall.

A trench d'auba del dia següent, muntats en matxos, llogats allí mateix, després de pendre comiat d'en Teco, sortírem envers Solsona, direcció O., pel camí de Coll de Jou, que passa tocant la capelleta romànica de Sant Cerní o de Santa Maria del Grau.

1) Escrites y compostes ja a l'impremta totes aquestes consideracions, pensàrem que no seria extrany que nostre amich y consoci en Joseph de Rovira y Cabanes, en ses investigacions, hagués trobat quelcom referent al retaule y a son autor. Varem escriure-li, y, ab una diligencia digna d'agrahiment, ens contestà ab fetxa 8 Desembre de 1904 (per aquesta y altres causes aquest número del Butlletí surt retraçat).

Ens diu el senyor Rovira:

«Ab molt de gust puch complaure-l en la pregunta que'm fa vostè, perquè entre les apuntacions fetes tot regirant papers y pergamins del nostre arxiu, hi tinch aquesta: *Joan Piquer, mercader de la vila de Sant Llorenç, feu construir, al preu de 150 lliures barcelonines, lo retaule de la Pietat al pintor Francesch Solibes, de Bañolas. Dia 17 mensis Julii 1480*».

Això es interessantíssim perquè'ns descobreix un nou gran pintor català antich del que fins ara no se'n tenia noticia y ens dona la data exacta de l'obra d'art que hem tingut el goig de presentar als nostres llegidors.

No hem volgut esmenar cap de les consideracions que ja estaven escrites y compostes, perquè són previsions que no's contradiuen en res ab la realitat del fet que després hem descobert.

Ho considerem tot això de gran importancia pera l'historia de l'art català a l'Edat Mitjana.

Allí, al costat mateix de la capella, el camí s'enfila montanya amunt per un grau tallat en roca viva, y que en zigazaga va pujant fins a la Rocaforadada, un pas estret, llarch y alt obert en la roca. Es un veritable trenca-barrals, perquè un matxo carregat ab dues portadores o barrals no hi passaria sense esclafar-los contra abdues parets.

Erem al cim de la serralada dels Bastets, y aquell lloch es un bell esguart quasi a vol d'aucell sobre la pintoresca y accidentada vall. Allí, en aquelles comarques, al peu d'una serra, ja'n comença una altra: es un entortolligament de serralades. En algun lloch se distancíen una mica, deixant entre elles algunes valls, però relatvament són petites y semblen no tenir altra finalitat que la d'enfonzar-se pera fer més altes les montanyes.

L'eix principal de totes elles es la grandiosa serra de Cadí, allargament del Pireneu, que, començant als caps de Cervera y de Creus, segueix la direcció O. fins al davant de Puigcerdà, y allí, dessota'l Puigmal, se decanta al SO. pera endinzar-se cap a l'interior de Catalunya y començar la susdita serra de Cadí.

Es interessantíssim l'aspecte d'eixa serralada. Per son costat dret, al NO., se presenta alçant-se soperbament sola, quasi sense cap montanya que s'hi estrebi; s'ovira com una muralla immensa, encinglerada, inacabable; a sos peus hi corra la rivera del Segre tot atravessant les gemades valls de Cerdanya y Urgell alt, fins arribar al congost d'Oliana, aon la separa de les serres d'Arés y Cabó, en el gegantí serrat del Boumort, límit de les comarques del Pallars alt y de la Conca de Tremp, que s'oviren al O. de la serra dels Bastets, aont ens trobavem.

No es tant senzilla l'orografia del costat esquer d'aquesta serralada de Cadí, aont hi ha tot el país que haviem atravessat en nostra excursió. S'hi estreben grans serralades que s'allarguen cap al S. y s'entrellacen ab altres, formant un nus inestricable de montanyes.

Seguint avall la serralada de Cadí, passat el coll de Tosses, sota'l Puigmal, que divideix les aigües entre'l Segre (cap a la Cerdanya) y'l Fresser (a la vall de Ribes), se troben les montanyes de Castellar d'en Huch y coll de la Morolla, dividint les aigües per la vall del Mardàs cap al Fresser, y per la vall de la Pobla de Lillet cap als rius Arige y Llobregat, que s'ajunten dins de la vila.

Hi ha després la serra de la Greixa y l'enlairat Puigllançada (per ont hi salta'l Riutort), que separen aquella vall de la de Bagà. Per ella hi davalla'l riu Bastareny, que va a barrejar ses aigües ab

les del Llobregat, sota l'hostal del Frare, bon troç més amunt de Guardiola.

La serra de Gisclareny y Lluria separa la vall de Bagà de la del Gresolet, aont hi comença la rivera de Saldes, que porta ses aigües al Llobregat, prop de Guardiola, al costat de l'hostal del Collet.

Se troba després la serralada de Pedraforca, que, ajupint-se al coll de la Trapa, s'uneix ab la d'Encija, separant la conca del Llobregat de la del Cardoner. El riu d'Aigua de Valls, que comença damunt de Gòsol, passa prop dels poblets de Sorribes, Maripol y Moncau, pel peu de la serra d'Encija vessant occidental, y després de rodejar la serra del coll de la Mola y Costafreda entra a la vall de Sant Llorenç.

Com totes les que hem anat explicant, la vall de Sant Llorenç es voltada de grandioses montanyes. De SO. a N., damunt la serra, s'hi alcen el Puig Sobirà de Canalda (1,916 ms.), el gegantí turó del Cap de Querol (2,216 ms.) y el coll o Port del Comte. Per la vessant occidental d'aquesta montanya s'hi escorren els riuets de Canalda, d'Oden y de Cambrils, que, barrejant ses aigües sota d'aqueix poble, formen la rivera Salada fins a desembocar al Segre prop de la Basella.

Tanca l'horitzó, al NE., les serres d'Encija y Rasos de Peguera. En sa vessant S. hi ha la Font del Pi, naixement del riu d'Aigua d'Ora, que'l fan servir de límit en la divisió administrativa de lo que'n diuen provincies de Barcelona y Lleida. Aquest riu davalla paralelament al d'Aigua de Valls, atravessa les serres y s'uneix ab el Cardoner entre Solsona y Cardona.

Cap a l'E. s'ovira un esplèndit panorama de montanyes ab successió de termes en aquelles valls y serres per ont hi passa'l camí que, per Llinàs, Castellar del Riu, Pla de Campllonch (aont hi ha'l tant anomenat Pi de les Tres branques), se va cap a Berga.

Al S. tanquen la vall de Sant Llorenç les serres de Busa y la dels Bastets, interessantíssim alçament geològich igual al del Montserrat, ab semblants agulles enasprades, cavalls bernats, conos acoblats com a canons d'orgues colossals, macisos grandiosos que mirats de lluny prenen formes de gegants y animalots fantàstichs. Tot això està resseguit en les esquerdes y reconades per mates de boix, animant-ho tot atapahits boscos y abundoses fonts.

Al parlar de les serres de Busa, sempre recordo a nostre respectable company d'excursions, al malaguanyat Arthur Osona, l'autor de les guies de quasi per tot Catalunya. Quan ens parlava d'anar a aqueixes serres, ab ses simpàtiques exageracions sempre'ns deya

que eren més dignes de visitar-se que les de Montserrat, per esser de formes més capritxoses, més altes y enasprades, més atapahides de vegetació y ab més fonts d'aigua fresca y regalada.

—Són tant encinglerades—me deya—que, quan les guerres del francès y dels carlins, els petits plans que hi han al cim servien de dipòsit de presoners, y ja podien deixar-se sols en trayent la palanca de fusta que anava del Capolat al Capolatell, perquè si algú provava de fugir moria estimbat cingles avall.

Al mig de la vall, a 920 metres d'altitut, hi ha'l poble de Sant Llorenç. Pel cantó NO., per l'indret de Port del Comte, hi baixa'l riu Cardoner, que més avall del poble barreja ses aigües ab el riu d'Aigua de Valls, y tot seguit el Cardoner atravessa les serres de Busa per un estret y encinglerat congost sota mateix del santuari de la Mare de Déu de l'Hort, proprietat d'en Monegal de Barcelona. Es un santuari de gran devoció en totes aquelles comarques y aont hi estiuejen algunes families de la terra baixa.

Després de dedicar una repassada a tot el terrer que haviem vist, cavalcàrem altra volta dalt del matxo en Vintró y jo, y precedits del guia atravessàrem l'estret call de Rocaforadada, pujàrem al serrat de Sòbol, anàrem seguint la serra d'en Cias, Prat de Cap d'Estaques, serrat de Coscoller, y arribàrem a Cap del Pla. Deixàrem la veritable montanya, y desde allí'l camí va baixant y baixant sempre entre boscos y cultius, tenint al davant, ben obert y lliure, l'ample espay damunt quasi tota la terra baixa catalana.

Ben bé'ns feya l'efecte que veniem de sigles enrera, que baixavem d'un castell roquer cap a la plana. El panorama era grandiós: ens-e semblava immens; el nostre camp de visió a mà esquerra començava ovirant el vell Montseny y el pintoresch Montserrat, y a la dreta s'endinsava fins a Aragó per damunt dels cims de Turp d'Oliana, les serres de Sera, d'Ares, el Boumort, les serres de Rialp, y més aprop les cingleres de Vilamala.

Cap a endavant la vista's passejava per una successió inacabable de serralades, que una darrera l'altra, com onades d'un mar petrificat que van fins a l'horitzó, aont ens semblà endevinar-hi les serres de la Llena, de Prades y les de Mestrat, límit de Catalunya, Valencia y Aragó.

Al sortir de Cap del Pla, aont hi ha enforcament ab la via que va a Oliana, anàrem seguint el camí que sempre careneja. Passàrem per davant l'esbelta ermita gòtica de Lladurs, que té espayós porxo al davant y espadanya damunt la fatxada.

Davallant sempre arribàrem a la vista de Solsona, y allavors el

camí s'enfonsa a un torrent que va a parar a la rivera de Solsona o riu Negre, aont hi queya un sol aclaparador.

A Solsona, malgrat haver-la visitat altres vegades, mentres ens preparaven el dinar a la Posada Catalana, varem visitar novament l'interessant Catedral, la preciosa imatge de la Verge, els bellíssims sepulcres gòtichs del claustre, les hermoses cases gòtiques com la d'Aguilar y la típica capella del mig de la plaça.

A primeres hores de la tarda anàrem en tartana cap a Cardona, y allí poguérem contemplar una vegada més el cèlebre castell y visitàrem l'iglesia, aont hi ha una taula del Renaixement, que no poguerem contemplar bé a causa de la poca llum que hi havia. Creyem que es digna de que la vegin els experts en obres d'art. També varem visitar les hermoses sepultures dels Cardones, aquella dinastia de nobles catalans que ocupen sempre un lloch eminent al costat dels nostres grans reys en els temps gloriosos de la nacionalitat catalana.

A la nit, invitats pels amichs que tenim al poble, varem assistir a una vetllada literaria que la Joventut Catòlica donava en obsequi del senyor bisbe, que's trobava allí de visita pastoral. Ens varen presentar a S. I., que, al parlar-nos, va dedicar grans lloances a l'obra del CENTRE EXCURSIONISTA DE CATALUNYA.

A la matinada següent, abans d'apuntar l'auba, el cotxe-diligencia, seguint la carretera que voreja'l Cardoner, ens portà cap a Manresa, aon, després de saludar a n'alguns amichs, pujàrem al tren que va portar-nos a Barcelona, plenament satisfets de tant hermosa com sensacional excursió y reconfortats ab els grandiosos espectacles de les pintoresques montanyes que'ns fan estimar cada vegada més a la nostra Catalunya.

PERE PAGÈS Y RUEDA

LO VALLÈS

(Continuació)

Més posteriorment se formà'l partit judicial de Sabadell, partint de Tarrassa; y d'aleshores ençà no s'ha fet cap altra divisió; però devem advertir que alguns pobles de la part del Montseny foren agregats al partit judicial d'Arenys de Mar, quedant d'aquesta manera la comarca del Vallès esquarterada en els quatre partits judicials següents:

Districte judicial d'Arenys de Mar: Comprèn els 9 Ajuntaments següents (del Vallès): Campins, Gualba, Montnegre (Batlloria y Fuirosos), Olzinelles (Vilardell), Sant Celoni, Sant Esteve de Palautordera, Santa Maria de Palautordera, Vallgorguina y Villalba Sasserra (ab Trentapassos).

Districte judicial de Granollers: Comprèn els 31 Ajuntaments següents: Granollers, Atmetlla, Aiguafreda, Bigues, Caldes de Montbuy, Canovelles, Cardedeu, Cànoves, Castelltersol, Fogàs de Montclús, La Garriga, Llerona, Llinàs, Llissà de Munt, Llissà de Vall, Martorelles, Mollet, Montseny, Montmany, Montmeló, Montornés, Palou, Parets, La Roca, Sant Antoni de Vilanova de Vilamajor, Sant Faust de Capcentelles, Sant Feliu de Codines, Sant Pere de Vilamajor, Sant Quirse de Safaja, Santa Eulalia de Ronsana y Tagamanent.

Districte judicial de Sabadell: Comprèn els 12 Ajuntaments següents: Sabadell, Barberà, Montcada, Palausolitar, Polinyà, Ripollet, Santa Perpètua de la Moguda, Sant Cugat del Vallès, Sant Esteve de Castellar, Sant Quirse de Tarrassa, Sardanyola y Sentmenat.

Partit judicial de Tarrassa: Comprèn els 12 Ajuntaments següents: Tarrassa, Castellbisbal, Gallifa, Matadepera, Olesa de Montserrat, Rellinàs, Rubí, Sant Llorenç Savall, Sant Pere de Tarrassa, Ullastrell, Vacarisses y Viladecavalls.

D'aquesta manera queda desnaturalisada la que fou comarca-tipo de Catalunya, destruhint ab quatre cops de ploma lo que's necessitaren sigles y sigles incalculables pera formar-se; lo que cent generacions respectaren y no pogueren borrar, ha sigut dividit per un sol home ab la pretenció de fer-ho desaparèixer; però, malgrat totes les divisions y sub-divisions que puga inventar la geodesia oficial, la comarca del Vallès viurà, com totes les altres, en el cor del poble, y el dia que Catalunya torni a esser mestressa de sa propria casa, elles seràn la basa d'una bona divisió administrativa y judicial, esborrant les actuals, dèbils ratlles sobre l'arena, que per res poden anular les altives montanyes formades per la mateixa providencia.

FETS HISTORICHS

Lo tema a que devem concretar-nos nos obliga a parlar solament dels fets històrichs que interessen a tota la comarca del Vallès, prescindint dels que són purament locals.

El Vallès, a causa de sa posició geogràfica, havia de cridar forçosament l'atenció de quants volguessin dominar en Catalunya, puix quan la tàctica militar no estava tant avançada, havia d'esser, sens dubte, la clau de l'alta montanya y del litoral. Assegurat lo Congost y el pas del Llobregat, podia resistir-se ab aventatge qualsevulga invasió de l'interior.

Per això veyem que tots els que s'han volgut apoderar de nostra terra han procurat assegurar-se de primer del Vallès.

Ja havem vist, a l'invadir los Romans a Catalunya, que'l Vallès estava habitat per la raça anomenada després dels *Castilans*, la qual, com les altres, oposà enèrgica resistencia als invasors; y si havem de creure lo que diuen los autors llatins citats en altre capitol (1), al fer referencia als castells de les montanyes de la costa, aquella raça se mantingué ab relativa independencia en lo fons dels seus boscos, molestant continuament als pobladors de la costa.

Sots lo jou de l'Imperi s'apagaren les lluites de l'independencia ibèrica; però no's cregui que aquest jou fos una absorció completa de la naturalesa y manera d'esser del poble indígena, no: lo concepte de l'Estat que tenien los polítichs romans era massa superior pera que no respectessin les costums y la manera d'esser de les regions que tenien verdader caràcter y particular fesomia, arribant fins a deixar en moltes d'elles sos reys, sos capdills y sos particulars governs polítichs, especialment en temps de la República. Roma s'acontentava en romanisar les principals ciutats que ella mateixa havia colonisat y engrandit, deixant a les demés comarques l'ús de ses privatives lleys y administració particular.

Per això, encara que començà per Catalunya l'època romana, s'ha de suposar, com diu un historiador de casa (2), que continuaren existint més o menys virtualment les regions històriques dels Ilergetes, Lacetans, Ausetans, Castillans, etc., apareixent ab lo caràcter de tals en alguns fets polítich-militars, y constituint lo nirvi del nostre poble, qui havia de durar més que la dominació que se li havia imposat.

Pacificat el Vallès, los romans s'esforçaren en enriquir-lo, construint una gran via militar quals troços encara's coneixen, la qual, passant vora Granollers, anava cap a Montcada, on girava envers Sant Cugat del Vallès, pera anar a atravessar lo Llobregat a Martorell.

(1) *Primers pobladors del Vallès.*

(2) Aulestia: *Historia de Catalunya.*

En aquella època tota la comunicació de les Galies a l'Espanya, passant per Catalunya, devia fer-se pel Vallès, puix encara no estava obert pera'l trànsit lo pas del Llobregat, y d'aquí la necessitat de tenir aquesta comarca assegurada y de que César fundés lo *Castell Octavià* en lo lloch que ocupa avuy la vila de Sant Cugat.

Lo nom de Granollers, de *Granularia*, pera'ls partidaris d'eixa etimologia, que significa graner, per esser-ho de tota la comarca; el de Llerona, *Laurona;* el mateix del Vallès, *Val-les*, y molts altres, proven la dominació romana.

Són també datos incontestables de l'afició que'ls romans tingueren a eixa comarca les senyals que deixaren en diferents pobles com Tarrassa, l'antiga Egara, La Garriga y Caldes. Los romans s'esmeraren en fer d'Egara una ciutat important, concedint-li'ls honors de ciutat municipal, adornant-la ab monuments y làpides, dels quals, per sort, ne tenim encara restos. Fou sens dubte Egara la primera y més capdal població del Vallès, y pot-ser de molta altra terra.

Tant La Garriga com Caldes foren escullides pels romans per ses aigües termals y delitosa situació. En abdues poblacions s'han trobat importants restos que proven la veritat de nostra afirmació.

Pels descobriments que tots los dies se fan, se coneix que quasi tot el Vallès estava poblat de *villas* romanes o cases de camp, lo que no'ns ha d'extranyar atesa la fertilitat d'aquesta comarca, aleshores poblada de boscos seculars, y la proximitat de les aigües termals, tant rebuscades pels nobles romans.

No havem trobat d'aquesta època cap fet important en que hi prengués part la comarca del Vallès, puix si bé hi ha hagut alguns escriptors (1) que diuen que'l Vallès estava aliat ab els Cartaginesos y que tingué de sofrir la sort dels vençuts en la crudel guerra que's feren abdós rivals, l'historia no'n diu res de cert. La causa de tals suposicions y fantasies prové de que, tant los Layetants com los Castillans (Vallès) no prengueren part en l'alçament contra Aníbal a son pas cap a Roma, com han suposat en Pujades y altres, perquè la crítica moderna, apoyada en rahons irrefutables, demostra que Aníbal passà molt allunyat de la costa y sols combaté, segons testimoni de Libi (2) y de Polibi (3), ab els Arenosis y Andosins (Ausetans).

Però no's crega, perquè l'historia no'n cita cap fet, que'ls Cas-

(1) Salarich: *Guia Cicerone de Barcelona á Vich.*
(2) *Historia Romana*, ll. XXI.
(3) Ll. III, pl. 142.

tillans y demés pobles perdessin sa fesomia y existencia regional o comarcal, no: s'encarreguen de demostrar-nos lo contrari los Tarragonins y Ilergetes, en el regnat de Vespasià (69-79).

Com a altra prova de que'ls antichs pobles no desaparegueren del tot, pot citar-se'l fet de que aixís que finia l'últim ressò de l'existencia dels pobles independents, Ilergetes, Lacetans, Ausetans, Castillans, etc., s'ou la veu dels *Bagaudes* reclamant llur autonomia, pera anar-la trasmetent, com els ecos de les montanyes que'ls donaven refugi, fins als albors de la reconquesta, en que altres generacions més afortunades poden guanyar-se l'independencia ab lo ferro de ses armes y lo coratge de son pit. «La tradició de llibertat regional no's pert may en nostra terra: ella es lo signe característich de la nacionalitat ibèrica-catalana.»

Totes les circumstancies fan creure que al desaparèixer l'imperi romà aparegueren altra vegada les antigues nacionalitats, y ab elles la que es objecte del nostre estudi.

Los pobles del Nord, ab llur gran avinguda, també s'introduiren en el Vallès, però tingueren de regar-lo ab llur sang abans de poder habitar-hi. Aixís veyem que quan tota Espanya obehia a la veu dels reys goths, los de Tarrassa o d'Egosa o d'Egara, que aquest era son nom ibèrich, se mantenien lliures y independents en ses montanyes, no sucumbint a Leovigild fins a l'any 574, quan ja tot Catalunya se preparava a ajudar l'alçament del seu fill. En Marca (1) atribueix el fet comptat pel *Viclarense* als d'Egara, y en Caresmar (2) als d'Ager, guiat per la similitut del nom. Lo cert es que de lo dit pel *Viclarense* no's pot assegurar res de cert, puix diu: «(571) Leovigildus rex Aregenses montes ingreditur Aspirium loci seniorem cum uxore filiis captivos dudiccit, opesque ejus loca in sua redigit potestatem». No sabem les rahons que tindria en Pere de Marca pera referir lo fet al territori del Vallès, com tampoch los d'en Caresmar pera fer-ho ab lo d'Ager, si bé coneixem prou l'afició d'aquest últim a tot lo d'aquest territori. No tenint cap dato en contra, creyem que no està fòra de lloch el defensar l'opinió del primer, donant als *Castillans* la gloria d'haver sigut los darrers en sometre-s als Goths. Orgullosos poden estar los vallesans d'esser los descendents dels que no cediren sinó a Leovigild, y que, ab tot y formar un petit poble en lo cor del país, conservaren y guardaren lo nom de la patria, malgrat les invasions dels Romans, Goths y Alarbs.

(1) *Marca Hispánica*, cap. XXVII, VI, col. 217.
(2) *Carta al Barón de la Lunde.*

En Sanpere y Miquel (1) diu que'ls Goths «may pogueren com conquistadors de nostra terra, que, fortament romanisada y catòlica, protestava un y altre dia contra'ls germànichs y l'arrianisme. Sigles durà la dominació gòthica, més sigles durà també la resistencia del país; y quan ab l'abjuració de l'arrianisme'ls Goths s'acostaren als catalans, los Alarbs havien ja arribat davant de Ceuta, la ciutat del comte D. Julià».

Som de l'opinió d'en Sanpere, però no d'una manera tant absoluta, puix nosaltres creyem que'l Vallès resistí'l jou dels Goths; però, un cop sotsmès, aquests se barrejaren ab la raça dels *Castillans*, formant un nou tipo més fort y enèrgich que l'anterior. ¿D'ont haurien vingut, de no ser aixís, les tradicions y rondalles de marcadíssim color germànich, tant característiques del Vallès? Vegi-s lo molt publicat referent a n'això y se convencerà tot-hom de lo exagerat que estigué en Sanpere y Miquel al negar tota influencia germànica en la comarca del Vallès y en tot Catalunya pel sol fet de no trobar arrels gòtiques entre'ls noms dels pobles catalans.

Altres datos hi ha que comproven nostres afirmacions. Fa pochs anys, diu l'enamorat del Vallès (2), que un moço de pagès de casa en Feu de Santa Eulalia, seguint un rierany que les contínues pluges havien obert pel mig d'un bosch, vegé en la margenada una cosa lluenta. Ab lo mànech de l'eyna ho desenterrà y va trobarse ab un cercle d'or del qual penjaven unes medalles cap avall, entre les que recordava que hi havia una M; desenterrà més y trobà un cap de mort y òssos. Havent-lo portat a vendre a Granollers, l'argenter lo va pesar, y li donà del pes sol divuyt unces d'or. Qui recordi les corones visigodes de la font de Guarrazar, en Toledo, trobades en 1858, compendrà desseguida que allò, ja per l'art y l'historia, no era menys que una corona goda com la de Recesvint o de Sonnica.

La troballa d'una daga d'or macís ab pedres incrustades y d'algunes monedes, acaben de provar l'estancia dels Goths en el Vallès; però'l dato més important es l'establiment del bisbat d'Egara, que'ns demostra l'importancia d'aquesta comarca y lo poblada que estava en aquesta època quan devia eregir-se en bisbat independent.

La torrentada sarrahina passà pel Vallès arrasant-ho tot; però la tradició diu que quedaren en peu, com roures centenaris batuts

(1) *Toponomàstica catalana.*
(2) Maspons y Labrós: *Anuari de l'Associació d'excursions catalana* (1882).

en va per la tramontana, los castells d'Egara y Montcada; y allí'ls valents fills del Vallès feyen onejar lo penó de la creu y començaven a pensar en la reconquesta ajudats pels seus germans que, amagats en los cims de Sant Llorenç del Munt, Sant Miquel del Fay, Congost y Montseny, estaven al cobert de qualsevol atach. Un grapat d'homes podien resistir, tal com estaria aleshores el terrer, al més poderós exèrcit.

Lo cert es que'l poble alarb va deixar molts pochs records en el Vallès, lo qual demostra que prompte se'n vegé expulsat per les armes cristianes. Sols queden algunes tradicions bastant infundades, com es la de la desgraciada batalla del pla de Rovirans o Matabous, prop de Caldes de Montbuy, en que fou derrotat lo comte Borrell, segons diuen Carbonell, Diago, Feliu y Pujades, seguint algunes cròniques antigues; però ni'ls historiadors catalans més antichs, com són los de Ripoll, ni'ls mateixos alarbs, publicats pel senyor Conde, ni cap escriptura de l'època, fa referencia a n'aquell desastrós fet y a la mort de Borrell en el castell de Gantha, si bé tots confirmen les grans desgracies y devastacions que sofrí Catalunya, y principalment Barcelona, durant la vida del dit comte Borrell.

Pot fer-se també esment de les tradicions referents a l'arrasament d'Egara, que desde aleshores prengué'l nom de Terrassa, *terra-rassa;* y la de la cova del moro en Vallderrós, en la qual el rey mahometà, expulsat de Montbuy, se feya dur lo tribut de les cent donzelles, fins que una llum baixada del cel les salvà.

L'entrada de l'exèrcit franch y expulsió completa dels alarbs, diu el ja citat senyor Maspons, forma una altra etapa de la comarca que'ns ocupa.

Tres noms proven per allí aont aquell va entrar-hi: tant cert es que ni les coses més petites poden despreciar-se pera l'historia. Al finir la plana de Vich vers lo Vallès s'hi troba un poble que's diu Tona, en lo qual gayre bé tots els cognoms són Vallossera. Cap a munt, a dalt de la serra, s'hi troba un punt que s'anomena Serradossà; més enllà, en la vertent de La Garriga, un pla que's diu *la Batalla*, en lo qual s'hi troba gran munió d'òssos. Ara bé: no podent baixar los cristians pel fons del Congost, que es per ont avuy passa la carretera de Vich, perquè tots haurien rebut allí la mort, es indubtable que anaren a pujar per dalt de la serra, com també s'ha fet alguna vegada en les últimes guerres, que'ls Alarbs hi acudirien a atacar-los, y que uns y altres, abdós exèrcits, sembraren d'òssos la vall per on los cristians pretenien entrar, Vallossera, vall d'òssos;

lo cim de la serra on lliuraren altra batalla, Serradossà, serra d'òssos; y lo punt ont hi ha quedat encara'l nom de *Batalla*, per on baixà al pla.

Allí, en lo tercer lloch, que es a càn Valls de Monteugas, sota Tagamanent, Carlemany, que per tot allí on passava deixava senyals de sa religiositat fent edificar iglesies, hi construhí una capelleta que's té baix l'advocació de Sant Cristòfol y en la qual se diu que's conservava una campana, malaguanyadament fa uns quants anys robada, en que hi havia una inscripció que deya: *Carolus Magnus me fecit.*

Expulsats los Alarbs gracies al concurs de l'exèrcit franch, tornà a renàixer l'esperit d'independencia de la nostra gent, qui no pogué sofrir lo jou, per dolç que fos, del conqueridor franch, y es revelà contra'ls seus auxiliars.

Les cròniques franques citades per Romey diuen que's posà al davant de l'alçament dels catalans contra'ls Franchs un tal Aizon, de llinatge goth, qui havia estat en la cort de Carlemany; s'apoderà d'Ausa y Roda, y gracies a l'auxili de l'emir de Córdova s'internà per la Cerdanya y el *Vallès,* arrassant tot lo que era favorable als Franchs.

Romey tradueix *Vallensem* per Vallespir, fixant-se, sens dubte, en la radical y en l'aproximació d'aquesta comarca a la Cerdanya; però es indubtablement el *Vallès,* proper a Barcelona, on dominaven los Franchs, puix del text d'Eginhard, en sos *Anales,* se desprèn clarament que la sublevació fou general y en abdós extrems: «Ceritaniam et Vallensem rapinis atque incendiis quotidie infestabant... vastatis Barcinonensium ac Gerundensium agris...», etc.

En Bofarull (1) es també d'opinió de que la comarca del Vallès s'alçà com una colectivitat contra la dominació dels Franchs.

Assegurada la conquesta y l'independencia de la renaixent Catalunya, començaren los dies de pau y benhaurança, tornant-se a repoblar les abandonades comarques; però les revoltes dels Alarbs trencaven de tant en tant la tranquilitat dels cristians. A una d'aquestes incursions fa referencia la citada tradició del pla de Matabous.

En Zurita diu que, després de la derrota, el comte Borrell se refugià en les montanyes de vora Manresa, que serien probablement les de l'alt Vallès y el Moyanès, y desde allí cridà a tots los cristians, prometent, als qui volguessin ajudar ab armes y cavalls, grans llibertats y franqueses pera ells y els seus successors (2).

(1) *Hist. Crit. de Cat.*, vol. II, pl. 138.
(2) *Anales de la Corona de Aragón*, lib. I, vol. IX.

Es de suposar que'ls valents montanyesos qui en tant apurada situació acudiren a la veu del comte, proporcionant-li'ls medis de pendre la revenja de sa derrota, foren los caps de les *masies*, gent guerrera y robusta, descendent dels farrenys *castilans*, y que per sa influencia podien ab gran facilitat provocar un aixecament de tots los homes aptes pera agafar les armes. Per això s'ha recordat que *paratge* es lo mateix que lloch o estancia, lo que es igual a dir que eren los *homes de paratge* persones importants y molt respectades en llurs territoris respectius.

Los homes del Vallès acudiren a ajudar al vençut comte? Cap dubte hi ha que sí, puix encara que'ls documents no'n diuen res, totes les circumstancies fan creure que ells foren los primers; axís ho suposa també'l distingit historiador Coroleu (1).

Expulsats definitivament los alarbs de tot Catalunya, lo sentiment religiós que feya dels cristians uns hèroes en el combat, se manifestà exuberant en el Vallès, omplint-lo de temples y alegòriques tradicions. Deixant aquestes per altre capítol, citarem dels primers: la capella bizantina de la ja anomenada casa Tarrés de la Garriga, aon fou enterrada Xixilona, filla del comte Jofre; l'iglesia de Sant Feliu de Canovellas, la de Llerona, la de Reixach, la renovació de les de Tarrassa, la gran fàbrica de Sant Cugat, la de Sant Llorenç del Munt, la de Sant Miquel del Fay..., etc. Donen totes elles idea de l'esperit religiós que començà a amparar-se del Vallès. La senyoria d'aquesta comarca se l'endugueren tres monastirs, Sant Cugat del Vallès, Sant Miquel del Fay y Montalegre, puix lo feudalisme que en Pella y Forgas anomena *laich*, hi feu poca estada y may tingué gran importancia. Sols lo castell de Montcada extenia sos dominis per una petita part del baix Vallès, y por dirse que junt ab lo de Tagamanent eren los únichs castells roquers de la comarca; los de La Roca, Montornés, Bell-lloch, Montbuy, Plegamans, Sentmanat y Sardanyola, que eren molt baixos, y alguns com aquests tres últims, ja quasi a la terra plana, tingueren poca vida feudal, passant a formar part de les possessions dels comtes de Foix (2).

Ab tot y l'esperit religiós que informava als habitants del Vallès y del predomini que en ell adquiriren los citats monastirs, se mostraren sempre independents y moltes vegades contraris a l'esmentat

(1) *Apuntes para la historia de Granollers.*

(2) Ch. Baudon de Mony: *Relations des Comtes de Foix avec la Catalogne jusqu'au commencement du XIVe siècle.*

predomini, caricaturisant als frares en algunes rondalles, y sobre tot en les dites y refrans. En la part política eren los pobles del Vallès essencialment lliures y independents, acabant per esser gayre bé tots de realench (1). Recordi-s, en prova d'això, lo nom de les *Franqueses*, que comprenien una gran extensió del Vallès, y lo de Llerona, *Liurona*, terra lliure, per més que alguns lo vulguen fer venir del nom del duch de Lorena.

A n'aquest mateix esperit se degué igualment que gayre bé totes ses principals poblacions nomenessin diputats a Corts (2); però aquests aventatges no devien extendre-s a totes les classes socials, quan entre elles figuraven los *pagesos de remensa*, que estaven subjectes a l'ignominiosa lley dels *mals usos*. Que aquelles eren abundants en el Vallès ho prova'l que la famosa lluita hi prengués tant peu y en ell fos aon se lliurés la més forta y última batalla, essent notable que fossin nombrosos los pagesos del Vallès que sortiren condemnats com a capdills en la sentencia arbitral de Guadalupe, donada per Don Joan II als 21 d'Abril de 1486, y que tots ells fossin de les cases principals de la comarca.

Però aont el Vallès se distingí especialment fins a ocupar el lloch més distingit després de Barcelona, fou en la guerra contra en Joan II, de trista recordança pera tots els bons catalans.

Axís el veyem alçar-se com un sol home als crits de «¡Visca Don Carles!» «¡Muiren los mal aconsellats!»; y quan, després de la mort d'aquell desgraciat príncep, la reina Joana Enríquez, la mala consellera de Don Joan II y madrastra del de Viana, se presentà en el Vallès, de pas pera Barcelona, el 26 de Maig de 1461, y tractà d'aturar-se a Tarrassa pera menjar, se li tancaren les portes, y sentí tocar a sometent. Volgué refugiar-se a Caldes de Montbuy, però fou treta de la mateixa ignominiosa manera als crits de *Muira la mala mare!*, y no tingué altre remey que fugir del Vallès y dirigir-se a Martorell, pera passar a Vilafranca. ¿Quina fou la comarca de Catalunya que rebé de semblant manera a la madrastra d'en Carles? Sols Barcelona y el Vallès, per desgracia. Si les altres comarques haguessin seguit lo nostre exemple, la causa de Catalunya hauria triomfat. L'ignominiosa expulsió de na Joana del territori del Vallès es un dels fets més capdals y que més caracterisen aquesta comarca.

Declarada la guerra, gran part de Catalunya se separà de l'obediencia d'en Joan II, donant la corona catalana a n'Enrich IV de

(1) Joan Baptista Galobardas: *Cataluña en la mano.*
(2) Coroleu y Pella: *Las Cortes Catalanas* (Barcelona, 1876).

Castella. Aleshores començaren una serie de fets favorables uns y contraris altres a nostres armes, qual teatre principal fou la comarca del Vallès, efecte de sa situació y decidit apoyo a la causa de Barcelona.

Axís veyem, en lo mes de Setembre de 1462, a la reina Joana y al Comte de Foix, ab un exèrcit de 8,000 homes, francesos y gascons la major part, qui, havent deixat Girona, se n'entren pel Vallès, apoderant-se de totes ses viles y castells, després d'enèrgica resistencia. Però fou una victoria passatgera, perquè'l 28 de Desembre del mateix any ja fou reconquistat lo castell de Montcada, y'l de La Roca fins a 19 d'Abril de 1463, tornant a quedar el Vallès net d'enemichs.

La diplomacia conseguí lo que no havien lograt les armes, y féu renunciar a n'Enrich IV de Castella la corona catalana; però no's desanimaren per axò'ls catalans, sinó que en son nom la Generalitat nombrà a n'en Pere, Condestable de Portugal, nét del comte d'Urgell, Jaume *el Desgraciat*. Baix la direcció d'aquest la guerra prengué un aspecte favorable als catalans; però aquesta vegada, no servint la diplomacia, se féu ús de la metzina, y el desgraciat Condestable morí en *la Casa Gran* de Granollers als 29 de Juny de 1466.

La lluyta no cedí, per axò, y la corona s'entregà a Renat d'Anjou, de la familia real d'Aragó, emprenent-se am més coratge la lluyta. Granollers féu grans despeses pera reparar sos murs, aplegar quantitat de pólvora y material de guerra, puix eren coneguts los propòsits de Don Joan II d'invadir el Vallès y sitiar a Barcelona.

En efecte, l'any 1467 se posà al davant d'un nombrós exèrcit, y vegent los Concellers de Barcelona com s'aparellava pera anar a Granollers, donen avís als Jurats d'aquesta vila, en data del 16 de Febrer, pera que's guardin y defensin, prometent-los l'immediata ajuda de Bofillo de Judice y Bertran d'Armendariz, los qui tenien ordre de baixar de l'Empordà ab les tropes de son comanament(1).

Lo dia següent, 17 de Febrer, Joan II (qui desde Sant Cugat del Vallès havia partit a Sabadell, on per alguns partidaris seus li foren obertes les portes de la vila, amparant-se d'ella sense combat) se trobava senyor de Montmeló y d' altres poblacions del Vallès que no tenien ni muralles ni castells. Lo propri dia una esquadra

(1) En aquesta relació de la guerra contra Don Joan II seguim a l'erudit historiador Carreras y Candi (*Pere Joan Ferrer, militar y senyor del Maresma*).

de vuyt vaixells del rey Joan, en sa majoria genovesos, apareix a les guaytes de Montjuich ab intent de bloquejar per mar a la capital catalana.

Arribats los reforços de Bofillo y Armendariz, lo rey Joan emprèn forçosa retirada a Sant Cugat ab sos siscents cavalls, on se fortifica, esperant l'arribada de son fill bastart, el Maestre de Calatrava, ab altres doscents cavalls més. En eixa disposició estava'l primer de Març, damnificant a Barcelona, ja trencant-li l'aigua de la cequia y privant-la de moldre, ja per altres vies y maneres.

Suposem que en aquesta època'ls catalans perderen a Granollers, per més que positivament s'ignora la manera com lo fet succehí. A Pere Joan Ferrer li pertoca, en Juliol de 1467, l'empresa de retornar a obediencia de Catalunya a la dita vila, la qual tenia estretament sitiada. Com les forces de que disposava fossin insuficients pera cobrar-la, amurallada com era la vila, y segurament ben guarnida, los Concellers de Barcelona li trameteren un reforç de gent comanat per mossèn Bell-lloch. En lo dimars 3 d'Agost, Ferrer havia trobat medi de que alguns de la vila li franquejessin lo portal, y aquell mateix dia, a l'arribar lo dit Bell-lloch a son camp, lo vegé ja ensenyorit de Granollers.

Una vegada dins la vila, tractà de posar-hi ordre. Alguns habitants de Granollers, segurament los partidaris del rey Don Joan II, organisadors de la seva defensa y tal vegada causants de sa perdua, foren empresonats y portats a Barcelona y entregats pera sa guarda y custodia a Bofillo de Judice. Sis foren los empresonats, y entre ells tres dels jurats de la vila.

Pera poder avisar als pobles del Vallès la proximitat o vinguda d'exèrcits enemichs, s'havia establert un servey de guaytes o vigilancia desde'l cim de Sant Llorenç del Munt fins a les montanyes del Papiol. Devien contribuir a n'aquesta vigilancia tots los pobles del Vallès; més, a despit de la disposició del Llochtinent, aquests feren el sord, obligant-lo a dictar una ordre (19 de Setembre de 1469) disposant la multa de 20 florins d'or als que refusessin turnar en dita guayta. Un paragraf d'aquest document diu: «A memoria havem nos en dies passats per donar ordre a la bona custodia e defensa de totes aquexes provincies de lobreguat e de Vallès».

Un paragraf de la carta de Joan Matheu, síndich de Barcelona, als Concellers, enviada desde Girona, diu: «..... més valia que la gent darmes passàs per terres de enemichs, que no dels amichs; *e que passant per Vallès, no podia res gonyar, e passant per los*

enemichs molts lochs se darien; e es veritat que la gent darmes quey eren troben pler de passar per Vallès, e mes rahons hi feyen alguns catalans quey eran que no los francesos.....» De lo qual se dedueix que'l Vallès se mantenia fidel a la causa catalana y estava net d'enemichs.

Lo duch d'Anjou morí en Desembre de 1470, y cansats los pobles de tantes lluytes y revoltes, començaren a retornar a l'obediencia de Don Joan II. El 14 d'Octubre de 1471 s'entregà Sant Cugat del Vallès; el 17 se rendí Sabadell «*sens colp ne costada*», segons expressió del *Dietari de la Generalitat;* y a pesar d'aquests fets, que no permetien tenir la més petita esperança als rebelats, Granollers no obrí ses portes a l'exèrcit real fins el 29 de Novembre; y el castell de La Roca s'aguantà fidel y en peu de guerra fins a principis de l'any següent.

Durant tota aquesta guerra civil la comarca del Vallès patí moltíssim: n'hi ha prou pera convence-s, ab donar una mirada al *Dietari de la Generalitat;* però, gracies a n'ella, Barcelona pogué resistir, perquè, d'haver seguit el Vallès l'exemple d'algunes altres comarques, que no es d'aquest lloch citar, la guerra no hauria durat tant.

El Vallès ha seguit sempre la causa més favorable a Catalunya. Axís veyem que, quan Barcelona nega l'obediencia al rey Felip IV, qual *favorito*, el comte-duch d'Olivares, trencava les llibertats y institucions catalanes, el Vallès posa en moviment als seus decidits sometents; y la veu de la campana va de poble en poble, y al crit de *Via fòra, sometent!*, tots los vallesans se preparen pera defensar el país ultratjat, y Granollers es convertit en plaça d'armes.

Les planuries del Vallès s'estremeixen y retrunyen en Març de 1642 baix lo galop dels cavalls y les petjades dels homes de guerra. L'exèrcit català-francès, comanat per La Mota, presenta batalla prop de Mollet, a l'exèrcit castellà manat pel Marquès de Pobar. Lo combat fou terrible; los mosqueters de Barcelona y la cavalleria catalana fan prodigis de valor; se distingeixen los sometents del Vallès, de Vich y alta montanya; los castellans reculen, s'escampen y fugen, perdent més de 1,000 homes entre morts y presoners; y La Mota entra aquella mateixa nit triomfant a Granollers (28 de Març de 1642).

Davant d'aquest fet y d'altres de menys importancia, no pot negar-se que'l Vallès prengué part activa en la guerra dels Segadors.

No pot dir-se lo mateix respecte a la guerra separatista (1651), puix veyem al patriota Inos passar del Vallès a la Maresma pera veure si podia reunir lo socors que no havia trobat en el Vallès.

Lo mateix deu dir-se del pas dels francesos pel Vallès envers Barcelona (1697), puix no se cita cap resistencia o fet d'armes durant lo tragecte, sinó, al contrari, segons un curiós document transcrit per en Carreras y Candi (1), en les catorze lleugues que separen Girona de Barcelona, no rebé'l francès la més petita molestia ni oposició dels catalans.

No es d'aquest lloch l'esbrinament de les causes que motivaren aquesta passivitat: sols la citem pera demostrar que'l Vallès sempre ha obrat com un sol tot, tant en la pau com en la guerra.

A principis del sigle passat, quan Barcelona, sitiada per la host de Felip V, s'aprestava a la defensa, tots los pobles del Vallès s'aliaren pera reunir queviures y ajudar a la capital, molestant a l'enemich en quant ho permetien les circumstancies d'aquella lluita tant desigual, que acabà ab la perdua de les llibertats y institucions que tanta gloria donaren a Catalunya.

Som al sigle XIX, y de cop, al ple de la gran lluita del país contra'l primer guerrer y el primer exèrcit de l'època. Tots los pobles y comarques de Catalunya empenyaren sa vida, honors y riqueses pera defensar a la terra de l'ambiciós invasor. El Vallès patí molt, perquè com que'ls francesos no sempre podien passar per la carretera de la costa, per temor al foch de les embarcacions ingleses y espanyoles, y com per altra part devien necessariament atravessar la comarca en ses expedicions desde Barcelona a Vich y Hostalrich, era indispensable que succehissin fets desagradables. D'aquí resulta que'ls vallesans agafaren les armes y organisaren en Granollers (20 de Juny de 1808) una junta pera sistematisar los procediments contra'ls francesos; y començà aquesta Junta ses tasques ab una calurosa proclama en que cridà a les armes a tots los pobles del Vallès. En Juliol del mateix any el general francès Chabran efectuà ab una forta columna sa expedició al Vallès, començà per vessar molta sanch pera atravessar lo cordó de sometents de Montcada, una partida de coracers que envià a La Roca es destroçada per un grapat de paisans, entra a Granollers perquè l'han abandonat els seus habitants, deixant-lo desert, y li costa perdre 800 homes l'atravessar el Congost. En Octubre del mateix any són atacats los francesos junt a Sant Cugat del Vallès pel

(1) *Lo Castell de La Roca del Vallès.*

general espanyol Cadalgués; y en Sabadell, en Tarrassa, en Granollers, en Olesa, en Mollet, en cada poble, al peu de cada montanya, proven lo que valen los habitants infadigables y intrèpits d'aquesta comarca.

Però no tot foren jorns de gloria. El 17 de Desembre de 1808 tingué lloch la tant cèlebre com desgraciada batalla de Llinàs y Cardedeu, entre 22,000 francesos manats pel general Saint-Cyr y 7,000 catalans per D. Miquel Vives, qui eren part de l'exèrcit que sitiava als francesos de Barcelona y que sortiren a rebre a l'enemich que baixava desde Roses, després d'haver-se apoderat d'aquella plaça. Los francesos tingueren 1,400 baixes y 200 presoners, y'ls nostres 500 morts y 1,000 entre ferits y presoners. Aquesta acció, anomenada de Llinàs, fou l'única tinguda com desgraciada en el Vallès.

Pera reforçar més la resistencia de la terra a la tropa extrangera s'organisaren l'any 1809, solament en el Corregiment del Vallès, 40 companyies de reserva, de 100 homes quiscuna, essent comissionat al fi d'organisar-les per comissió especial de la Junta de Defensa del Vallès, D. Esteve Pagès, vocal de la mateixa. Y això's féu de la següent manera: s'organisaren vuyt divisions de cinch companyies quiscuna. Les dues primeres companyies de la primera y segona divisió se formaren de gent de Granollers, Canovelles y Palou; les dues segones companyies de les dues dites divisions, dels de Corró de Munt, Corró de Vall, Llerona, Marata y Bell-lloch; les dues terceres companyies de les esmentades divisions, dels de La Garriga, Montmany, Vallcarcara, Tagamanent y La Mora; les dues quartes companyies de dites divisions, dels de Montmeló, Vilanova de la Roca, Orrius, La Roca y Santa Agnès de Malenyanes; y les dues quintes companyies d'abdues mateixes divisions, dels de Montornés, Vallromanes, Martorelles, Sant Fost, Cabanes, Montcada y Rexach.

La tercera y quarta divisions se formaren aixís: ses dues primeres companyies, dels de Tarrassa y Quadra de Vallparadís (barri que avuy es el carrer de Sant Antoni, vulgarment conegut per de la Quadra); les dues segones, de la gent de Sabadell y Polinyà; les dues terceres, de la de Sant Pere de Tarrassa, Sant Julià d'Altura, Sant Quirse de Tarrassa y Sant Vicens de Junqueres; les dues quartes, dels d'Olesa de Montserrat, Viladecavalls y Quadra de Clarà; y les quintes, dels de Sant Cugat del Vallès, Serdanyola, Rubí, Ullastrell y Quadra de Valldaura.

La quinta y sexta divisions les constituiren d'aquesta manera:

ses dues primeres companyies, la gent de Sentmanat, Sant Esteve de Castellar, Sant Llorenç Savall y Matadepera; les segones, la de Caldes de Montbuy, Palau y Plegamans; les terceres, los de Sant Feliu de Codines; les quartes, los de Gallifa, l'Ametlla, Riells, Bigues y Palaudaries; les quintes, los de Santa Eulalia de Ronsana, Llissà de Munt, Llissà de Vall y Parets.

Y, per fi, la sèptima y octava divisions, això es: ses primeres companyies, dels de Sant Celoni, Vallgorguina, Vilalba Saserra y Collsabadell; les dues segones, dels de Cardedeu, Llinàs, Alfar, Sanata, Alcoll y Quadra de Vilalba; les terceres, dels de Vilamajor, Cànoves y Samalús; les quartes, dels de Santa Maria de Palautordera, Montseny, Campins y Fogàs; y les quintes, dels de Breda, Gualba, Viabrea y Riells, Montnegre ab sa baronia, Vilardell y Olsinelles.

¿Se vol una divisió més exacta de la comarca del Vallès? A l'invadir el francès nostra terra, existia ja la divisió de Corregiments. ¿Per què, donchs, no s'organisà la defensa segons la basa d'aquests? Perquè eren divisions purament administratives, sense cap fonament racional, y per això a l'esser rompudes desapareixien, fent lloch a les comarques naturals. Y de la mateixa manera'l dia en que'l regionalisme puga esbocinar a n'aquest monstre de la centralisació, reapareixeran les antigues comarques vives y caracteristiques com may.

En prova del valor que mostraren los pobles del Vallès en la guerra de l'Independencia, veyem que'l general francès Saint-Cyr envià una nota als habitants d'aquesta comarca, pregant-los no molestessin més a les tropes de Napoleon; però, decidits a sacrificar per la patria sos interessos y persones, donaren una famosa contestació semblant a n'aquells sentiments, contestació que en aquella època imposà als enemichs y que en tot temps formarà'l més hermós capítol de la seva historia. Veus-en-aquí alguns paragrafs:

«..... Los paisans del Vallès resistiran sempre la força ab la força, y, per més que tots sols no puguen sostindre-s en llurs pobles oberts y desarmats, s'atrinxeraran en les montanyes properes, seran ses valls los forts que'ls defensaran, y desde ells oposaran la més forta resistencia als vassalls de Napoleó primer.....

»No hi haurà medi de que no's valguin aquests naturals pera lliurar-se de l'invasió que pateixen: són molts los seus recursos, y may se rendiràn a un poder qui no'ls ha manifestat altre dret que'l de la força. Emul en valor y en constancia de tota Espanya, no s'apartarà jamay aquest partit dels nobles sentiments que respecta

la nació entera. El general Saint-Cyr y sos dignes companys podran tenir la trista gloria de no veure en tot aquest país més que un munt de runes, podran gojar-se passejant-se sobre'ls cadavres que sacrifiquen al seu furor, però ni ells ni'l seu amo podran dir jamay que aquest partit del Vallès abaixa'l cap a un jou que justament combat la nació entera.— 1.er d'Abril de 1808.—*Los paisans del Vallès.*»

Tirem un vel sobre les darreres guerres civils, puix sos records viuen prou en la memoria de tots y vessen encara massa sanch pera que creguem oportú fer-ne memoria.

NORBERT FONT Y SAGUÉ, PBRE.

(Acabarà)

PIRENEU

(Acabament)

Avienus atribueix formalment lo nom de *Pirene* a un poble o port del golf de Lyó. Seguint lo litoral d'Espanya cap a la Galia, coloca la nació dels Indigetes després de Barcino, fins al cim de la «enfòra Pirene». Això's refereix a la serralada per la qual el Pireneu, a partir del Pic d'en Jourda (coll de Tourn a les Alberes), s'en va cap Espanya, finint pel promontori qual punta extrema es Cap de Creus.

Després dels Indigetes, Avienus senyala els Sordis..... Al límit de llur territori hi coloca *Pirene*, afegint que'ls Massaliotes hi feyen sovint negocis importants. D'aon se deduheix que Pirene's trobava a la vora del mar.

Sa situació deu, donchs, buscar-se de desde'ls voltants de Cerbère.

Les badies de Port-bou y Cerbère responen a l'indicació topogràfica d'Avienus, emperò no es així desde'l punt de vista comercial. En llochs escarpats, dites platges repugnen al tràfech important que esmenta. Ve després Banyuls, qual badia ofereix grans aventatges per sa seguretat y per la vall on se troba, y més, fòra de que no es probable que la vegetació actual representi la dels temps primitius, deu remarcar-se que a poca distancia del mar el sol s'enlaira considerablement y comencen les altes regions emboscades.

. . . .

Després de Collioure s'extén la platja cap a l'estany de Salses o de Leucata. Avuy dia la sorra segueix el litoral del golf de Lyó, paralelament a una plana fèrtil, puix està formada de terrer d'aluvió cobert d'esplèndida vegetació.

Anc que aquesta no existís en l'època que'ns ocupa, era sens dubte la mellor part del territori dels Sordis. Ademés, es en dita plana on se troben els dos grans centres de població: Illiberris (Elne) y Ruscino (Castel-Roussillon). Lo primer poble, qual nom es evidentment íber, ens mena als primers temps històrichs.

La situació de Collioure a la vora d'aquesta plana ha fet que en Alart hi coloqués lo vell port de Pirene. L'antich nom de Collioure (Caucoliberri)—íber com Illiberris—seria, donchs, dels temps en que'ls Sordis, poble íber, ocupaven dit litoral. La badia de Caucoliberris hauria servit pera'l poble d'Illiberris.

Emperò M. Lenthéric, boy admetent que Caucoliberris devia esser lo port d'Illiberris, no creu acceptable l'identificació de Collioure ab lo port de Pirene. Segons ells, l'agrupament d'Elne y de la Tour Bas Elne formava'l poble íber d'Illiberris, a l'antiga desembocadura del Tech, que era abans a l'estany de Saint-Cyprien. Dita opinió se funda principalment en l'avançada de la vora de la platja a causa dels aluvions. Segons ell, Pirene era una colonia fenicia que, enrunada, fou rebastida pels Ibers en son mateix lloch, d'on son nom d'Illiberris, poble nou.

Vet-aquí les opinions emeses fins avuy pera identificar lo poble o port de Pirene.

ALFONS MEILLON

CRONICA DEL CENTRE

OCTUBRE DE 1904

SESSIÓ INAUGURAL

El dia 17 se celebrà la solemne sessió inaugural de les tasques de l'actual curs de 1904 a 1905.

Presidí l'acte D. César A. Torras, qui tenia a sos costats als representants de diferentes entitats y corporacions barcelonines, entre elles les de l'Academia de Bones Lletres, Econòmica d'Amichs del País, Ateneu Barcelonès, Academia de Ciencies, Institut Agrícol de Sant Isidro, Jochs Florals, Orfeò Català, Estudis Universitaris, Associació Arqueològica, Barcelonesa d'Amichs de l'Instrucció, etc.

Després de llegir-se la memoria redactada per en Alfons Par dels treballs realisats durant l'any 1903, el vice-president del CENTRE, D. Joaquim Casas-Carbó, llegí'l discurs inaugural que li havia sigut confiat y que'l constitueix un hermós aplech d'impressions rebudes durant una excursió per l'extranger, acompanyat d'atinades consideracions sobre l'estat de cultura dels països visitats, comparant-los ab nostra desvalguda terra.

Clogué l'acte altre parlament del Sr. Torras, qui, després de donar mercès a tots els concurrents y a les representacions de les corporacions que honraren al CENTRE ab llur assistencia, exposà la tasca a realisar pel CENTRE EXCURSIONISTA, per lo que demanà l'esforç y la cooperació de tots sos socis.

CONFERENCIES

Dies 19 y 26.—La Secció Folk-lòrica ha organisat una serie de conferencies que vindran donant-se 'ls dimecres de cada setmana. Les d'aquests dos dies estigueren a càrrech del president de l'esmentada Secció, D. Rossendo Serra y Pagès, qui desenrotllà'l tema: *Instruccions sobre l'anotació folk-lòrica*, baix el següent programa:

Importancia de l'anotació folk-lòrica.—Manera de fer-se.—Ordenació de treballs en la Secció.—Mètode que cal establir.—Divisions racionals y pràctiques del Folk-lore.—Agrupació de materies segons lo que'l poble diu, fa y creu.

I. Literatura tradicional popular (demoliteratura). *Novel-lística* (llegenda, rondalla, faula, cas).—*Paremiologia* (proverbi, aforisme, refrà, dita tòpica).—*Cansonística* (cançó, cançoneta).—*Acudit, Endevinalla, Embarbossament, Oració, Representació* (parlament, ball, passos, moixiganga, joch infantil).—*Particularitats idiomàtiques* (equívoch, frase substituida, resposta feta, imprecació, eufemisme, fàstich, locucions, frase proverbial, comparança, calificació, motiu, onomatopeya, glosaris infantil y de la gent de mal viure).

II. *Usos y costums* (ethologia). A) *Vida familiar. Necessitats naturals* (aliment, vestit y habitació).—*Successió de la vida* (naixença, infantesa, joventut, matrimoni, vellesa, mort).—B) *Vida social. Bases de la Societat* (familia, proprietat, religió).—*Organisació social* (cultura, riqueses, festes).

III. Creencies y supersticions (hierologia)—A) *Sagrades* (cosmogonia, teografia, hagiografia).—B) *Profanes* (astronomia, climatologia, geografia, historia natural, historia, agricultura, medecina, economia, dret, religió y moral, prejudicis científichs).—C) *Sobrenaturals* (ciencies ocultes; sers, poder i influencies sobrenaturals).

Dia 21.—*De Bagà a Camprodon per la carena pirenenca*, ressenya feta pel doctor D. Joseph Armangué d'aquesta interessant excursió montanyenca, quals hermoses encontrades foren descrites en forma molt agradable y pintoresca. Acompanyà aquesta conferencia la projecció de

gran nombre de vistes fotogràfiques tretes pels senyors Torras, Valeri y Victory.

Dia 28. — El nostre president, Sr. Torras, llegí la seva ressenya de la *Excursió a Roca Colom y comarcada de Concròs*, acabada descripció d'aquesta regió pirenenca. Anà acompanyada tant interessant ressenya d'una triada serie de clixés fotogràfichs dels senyors Torras y Patxot, que foren projectats després de la mateixa.

CURSOS

Dins les tasques del CENTRE EXCURSIONISTA que aquest ha vingut realisant, aquest any hi han sigut introduits els dos cursos de Geologia Dinàmica y Estatigrafía y Geografia Física, encomanats respectivament als doctors en Ciencies Mossèn Norbert Font y Sagué y D. Francisco Novellas. Abdós cursos, que fins avuy s'han vist concorreguts en extrem, venen donant-se'ls dimars y dijous de cada setmana.

També cada dissabte'l nostre benvolgut consoci D. Rossendo Serra y Pagès dóna les conferencies continuació del Curs de Literatura Catalana que començà la darrera y prop-passada anyada.

Pel poch espay de que disposem en aquestes planes, sols donarem compte d'aquests notables y variats cursos publicant el programa de cada lliçó.

CURS DE GEOLOGIA. — Dimars dia 18. — Introducció. — Definició de la Geologia. — Historia del desenrotllament d'aquesta ciencia. — Aplicacions de la Geologia. — Exposició del mètode geològich. — Plan de l'assignatura. — Lliçó 1.ª Geodinàmica externa. — Principi de l'acció atmosfèrica. — Influencia de la secada. — Deserts. — Velocitat y transports del vent. — Acció del vent sobre les roques. — Dipòsits formats pel vent. — Los deserts y la direcció del vent. — Dunes. — Sa formació y desenrotllament. — Dunes marítimes. — Dunes continentals. — Acció del llamp. — Fulgurites.

Dia 25. — Lliçó 2.ª — Acció de l'aigua. Erosió. — Efectes mecànichs de l'aigua corrent. — Regles de l'erosió per l'aigua corrent. — Aplanament de les vessants. — Modificacions d'una corrent. — Torrents. — Rius. — Inundacions. — Accident del curs dels rius. — Efectes topogràfichs de les corrents. — Formació de les valls y de les gorgues — Transports de les corrents. — Aluvions.

Dia 31. — Lliçó 3.ª — Denudació soterrania. — Genèsis de l'aigua soterrania. — Lleys generals d'hidrologia soterrania. — Règim de l'aigua soterrania y de les fonts. — Busca y aprofitament de les fonts. — Pous artesians. — Rius soterranis. — Formació de les coves. — Avenchs. — Esllaviçaments y esfondraments de terrers.

Aquestes lliçons van acompanyades d'exemples gràfichs per medi de projeccions fotogràfiques.

Curs de Geografia Física. — Dia 20. — Definició y límits de la Geografia Física. — Ullada preliminar a l'Univers; estrelles; nebuloses. — Sistema solar; situació, dimensions, teories de formació.

Dia 27. — Lliçó 2.ª — La Terra. — Datos astronòmichs sobre d'ella; moviment; sa demostració pel pèndul; dimensions; densitat. — Figura de la terra. Deducció d'aquesta figura per medi d'operacions geodèsiques.

Els exemples d'aquesta assignatura també's presentaren per medi de projeccions fotogràfiques.

Curs d'Historia de la Literatura Catalana. — Lliçó XVI, día 22 Octubre. — Consideracions generals sobre la Literatura Catalana en el sigle XVI.

Ullada política de la Confederació catalano-aragonesa. — *Estat moral y religiós.* Divisió de l'Iglesia. — Heretgies (begarts, visionaris). — Supersticions (alquimia, astrologia, dimonologia, fi del món i l'anticrist). — Abusos reyals y feudals. Aixecament dels remenses. — *Cultura general.* Les corts d'en Jaume II y Blanca d'Anjou, d'en Pere del Punyalet y d'en Joan I *l'Aymador de la gentilesa.* — Estil ojival. Industries sumptuaries. — Universitats y Estudis. Els homes de ciencia: Ramon Llull, Arnau de Vilanova y Joan de Peratallada. Exploradors y cartògrafs. — Comerç ab Llevant. — Catalunya potencia naval. — *Estat de la llengua catalana.* — *Bon gust literari.* Homes de lletres aplegats en la cort d'en Joan I. — *Influencia dels clàssichs.* Autors més coneguts y traduccions fetes en català. — *Estudi de la prosa en aquest sigle: cronistes, filosops, moralistes, religiosos, didàctichs y novel-layres.*

Per lo avençat de l'hora, va deixar l'estudi de la poesia pera una de les conferencies pròximes.

Lliçó XVII, 29 d'Octubre. — Fra Francesch Eximeniç. — Valor de l'obra d'Eximeniç. — Datos biogràfichs. Part que va pendre en favor de Benet XIII. — Obres que va fer: *El Crestià.* Idea d'aquesta notable enciclopedia. — Anàlisis dels tres primers llibres y del dotzè. — *Vida de Crist.* — *Llibre dels Angels.* — *Llibre de les Dònes.* — *Scala Dei.* — *Pastoralis.* — *Tractat appellat de doctrina compendiosa de viure justament*, etc. — *Cercapous.* — *Art de ben morir.* — Altres obres que se li atribueixen. — L'Eximeniç com a folklorista. Llegendes y exemples. — Lectura de troços escullits del *Crestià* y d'altres. — Observacions respecte al llenguatge.

Barcelona. — Tip. *L'Avenç*: Ronda de l'Universitat, 20. — Telefon 115

Any XIV Barcelona, Desembre de 1904 Num. 119

Butlletí

del

Centre Excursionista de Catalunya

DE CAP A CAP DE LA SERRA DE CADÍ

Era l'endemà de l'ascensió al Pedraforca. Nostres bons companys Pagès y Vintró'ns deixaven pera seguir son plan d'excursió a Sant Llorenç dels Piteus, Solsona y Cardona. Altre company, en Joseph Serra, se quedava a Gòsol a fer un floret de fotografies, y els demés, en Mitjans, l'Armangué, en Casas-Carbó, en César Albert Torras, en Bombach, en Deu, en Figueras, en Miret, en Joseph Maria Torras y jo'ns disposavem a fer via dret a la serra de Cadí.

El natural cansament d'uns quants dies d'excursió, marxant molt y dormint poch, feu que costés bon xich organisar la caravana y que no eixíssim tant dematí com ens haviem proposat. El sol sortí primer que nosaltres y, ab tot, no eren més que quarts de sis del matí quan arrencavem.

A la sortida de Gòsol, si bé l'astre del dia aclarava'ls cims ab entonació rogenca, retallant-se la majestuosa serra de Cadí en un blau puríssim, sense la més lleugera boirina ni llegany, en cambi les clotarades restaven encara en l'ombra, y nostre camí, arredossat a llevant, era també ombrejat, sentint-se una fredor prou insinuant, que feya amparar-se dels abrigalls a tots els que montats anaven. Al soroll de les ferrades potes de les cavalleries sortien les dònes en portes y finestres, la mainada corria a nostre entorn, y tot-hom ens despedia ab un carinyós adéu-siau y a reveure, que'ns demostrava la natural cultura de la gent d'aquell poble, intel·ligent y hospitalaria.

La costa, molt pedregosa, se fa tot seguit ben dura y pronunciada, y seguits revolts enlairen el camí. La comitiva produeix un bell aspecte. Excursionistes, moços de peu, guia y cavalleries formen serra amunt un bell entrellaçat.

Regna l'alegria y l'expansió. Acudits oportuns, clams de joya y notes de cants populars ressonen en l'espay, y, en tant que'ns

enlairem, se van descobrint nous y extensos panorames que'ns captiven la mirada. Al N. se redreça, sempre alterosa, cantelluda, ab blavosos tons, pelada y aspra, majestuosa y ferrenya, la serra de Cadí, endinsant sa gegantesca testa en la puresa d'un

Clixé de J. Deu

SERRA DE CADÍ DESDE LA PLAÇA DE GÒSOL

cel blau y trasparent, sense'l més lleu entrenyinall en tot l'extens horitzó. A mig-jorn els espays van dilatant-se. La colossal serra d'en Cija avança soberca extrenyent la vall, atravessant-se al fons l'original montanya de Busa, de vessants dretes, encinglerades, plana en son cim, ab son erissall davanter, enrastellat y aspre, de la serra dels Bastets; endallà, montanyes y més montanyes

llunyanes, apareixent en zumzades en l'horitzó; a ponent, darrera la verda serra del Vert, que tanca la bella y frescal vall de Gòsol, ressurt ab cayents enèrgichs la llarga serra del Port del Comte; a llevant se'ns ofereixen a la vista'ls trencalls de Pedraforca simulant el ciclòpich aspecte d'un macís grandiós en ruines, desolat y erm.

Sempre pujant, arribem al coll de Font Tarrés (1,675 ms.), en l'important derivació del Pedraforca que, separant en sa arrencada la coma de Septfonts de la de Prat de Reo, corrent de SO. a O. per la Muga, arriba a n'aquest coll de Font Tarrés, s'enfila al tossal de Castell de Termes, baixa d'allí al coll de Josa (1,690 ms.), corre a la collada de les Toses, s'alça novament en la montanya dels Clotarons, torç a mig-jorn, en la Costafreda, baixant a la collada de la Mola (1,845 ms.) y clot de les Carboneres, puja al Portell de l'Os y Prat de les Fustes, alçant-se en el turó de Prat Naviral, dalt de la serra del Vert, desviant-se allí dret a Cap d'Urdet (2,281 ms.) y coll del Port, trobant son punt culminant en el gran macís de la serra del Port del Comte o de la Bofia (2,340 ms.), formant l'alta reconca de la vall superior del Cardener. Les aigües del coll de Font Tarrés corren al S. a l'Aigua de Valls, tributari del Cardener, y al N. a la vall de Cerneda, originaria del Lavansa. La font naix dalt de tot de la collada, en un prat verdós, de cara a tramontana, donant l'aigua a l'afluent del Segre.

Conta la tradició que a Font Tarrés hi ha una pell de bou plena de dobles de quatre,—cosa ja ben rara avuy en nostra terra.— Se diu que són molts els que han provat d'anar-la a treure, a la nit; han picat fondo, més en arribant a certa fondaria han tingut de fugir escapats, perquè per compte de diners surten dimonis.

Un cunyat del guia que'ns acompanyava, anant aquest any, una nit, a espiar les llebres, al mig d'hermós clar de lluna se li aparegué en aquest lloch una fantasma avançant depressa en direcció seva. Girà esquena conjurant-la en nom del Pare, del Fill y del Esperit Sant, y apretà a córrer, no tombant-se may fins arribar a Gòsol. En essent a casa seva tingué de ficar-se al llit, li donaren vi ab pega pera treure-li l'espant, y, ab tot, emmalaltí molt de temps.

No són sols els isarts, segons la veu del poble, els que corren per aquestes males terres: a la nit hi ronden també les bruixes.

Passat Font Tarrés, aont ens despedírem ja de les valls altes del Cardener, donàrem un revolt vers a llevant, deixant a dreta la Coma dels Caners, per aont haviem pujat el dia abans a Pedraforca, y arribàrem al Cap de la Portella (1,780 ms.), entre grenys aspres y cantelluts.

A curta distancia's troba'l serrat de la Salve (1,740 ms.), d'aon se domina al fons la solitaria vall de Cerneda, originaria del Lavansa; vall tancada per les cayents abruptes de la Costa Cabirolera, de la collada del Collell y dels varals enxorrencats que atravessavem. En la trista sotalada s'hi descobre'l petit santuari de Santa Maria de la Llosa. Seguint el trau de la vall s'ovira al fons la serra del Port del Comte, y entre altres llunyanes serralades la del Boumort, y a dreta, al cap de la serra de Cadí, el puig de la Canal Baridana.

Marxant sempre per dolent terrer aon no poden seguir els matxos, que's veuen obligats a fer grans marrades, baixant al fons de la vall pera tornar després a remontar-la, trobem en un amagat recó, enxorrencat, la fredíssima font de La Roca, que naix entre'ls esqueys d'un penyalar recobert d'herba y molça.

Arribem al Collell, ondulat replà d'herbey (1,800 ms.), y tot de pla, pel glebatge, revoltant la part alta de la deserta vall de Cerneda, en la qual s'hi veu sols l'iglesieta de Santa Maria de la Llosa y dues o tres cases y molins, arribem al pla de les Bassotes (1,810 metres), aon se deixa'l camí que va a Bagà per Font Cerdana y les Costes, y'l que va a Cerdanya pel coll de Tancalaporta. Ens trobem en l'enllaç del Pedraforca ab la serra de Cadí. Per aquí, desde la serra Pedregosa, que anem a escalar, y desde la Costa Cabirolera, recta y enasprada, que tenim a l'esquerra, baixen de la serra de Cadí isarts o bé cabirols, com se'ls anomena en el país, els quals s'enfilen, pel Collell y la collada dels Teulers, a llurs inaccessibles amagatalls de Pedraforca.

Les aigües van, per llevant y per mig-jorn, al Llobregat, pel Bastareny, y per ponent, al Segre, pel Lavansa.

Donen nom a la planada, del coll, unes quantes basses d'aigua, que'n conserven sempre més o menys quantitat, y que s'utilisen pera abeurar el bestiar que pastura en les serres.

Desde aquí comencem ja de ferm l'ascensió.

Pasturaven en el Pla de les Bassotes una grossa ramada de vaques y una eugaçada. A la vista de les cavalleries que manavem, els mulats y pollins començaren a córrer enjogaçats y a cercar festes a nostres matxos. Bramaren aquests de debò, y bon xich més, y començà una desordenada carrera en la que hi prengueren part eugues, vaques y vedells. Hi hagué un moment de veritable confusió en que'ls que anaven a cavall tingueren precisió de lluir llurs dots cavallístiques, y els que marxaven a peu de defendre-s a cops de pedra de les amenaçadores festaces de la vacada. S'apai-

bagà la remolinada esquivant ab arguments contundents l'esvalotat bestiar.

Seguírem en amunt l'esbufegadora costa, y remontant el Prat Toixonés, ras englebat de richs pasturatges, y el Prat Socarrat, de vert herbey, clapejat de negres pins, arribàrem al Cap del Prat, esquerp collet infranquejable, d'aon gosàrem, dret a l'esquerra, d'una vista indescriptible de la feréstega clotada del Vilech, dels cingles de Fonolleres, les cayents abruptes de la Costa Cabirolera y les espadades Roques de l'Urdiguer, comarcades desolades rublertes de precipicis, ferms penyals y sots deserts. Pujant sempre sense descans, creuem el Prat Berlà a travers del glebatge y de la escampada pinosa, y arribem al caire de la Serra Pedregosa, desarrelada de l'aresta del Cadí, y formant entre una y altra, en sa comú direcció dret al SO., una ampla y reclosa reconca en la que s'hi amaga extensa comarcada de pasturatges. Es la Coma dels Cortils. Gairebé sempre es deserta. El bestiar no hi fa gaire estada. L'en allunya la falta d'aigua y de fonts. Sols arreu s'extenen algunes isolades congestes de neu que s'escolen mandrosament.

L'única font que's troba en tot l'aiguavés d'aquest desamparat territori es la font Tordera, en un alt replech de la Serra Pedregosa, en amunt del camí; més aquest manantial no es pas constant, com que s'alimenta de la fosa de les neus. Quan s'extingeixen les congestes superiors y les filtracions s'agoten, la font no raja. La trobàrem agotada y'ns dirigírem aleshores a fer l'acampada al peu mateix del coll de Prat d'Aguiló (2,400 ms.), prop d'una congesta.

Traguerem les provisions, férem un àpat fret, y pera pendre cafè tinguerem de fer bullir neu de la propera congesta, per manca d'aigua.

Acabat l'esmorsar teniem de separar-nos, uns a ponent, altres a llevant. Pujàrem junts al coll de Prat d'Aguiló, aont el camí que haviem seguit se trifurca. El del mig, que es el directe de Cerdanya, va a Montellà; el de la dreta, en direcció al NE., va a Nas, y el de l'esquerra, que's dirigeix al NO., baixa a l'ermita de la Mare de Déu de Bastanist. Aquest es l'únich pas verament transitable, y encara no pas a l'hivern, que travessa pel cim de la serra de Cadí.

Desde'l coll de Tancalaporta, en un extrem de la serra, al coll de Creus, a l'altre, no n'hi ha cap més. Sols els contrabandistes y algun bon trescador del país s'arrisquen ab prou feynes a peu pels mals passants de la Canal Baridana y de la Roca Plana.

Seguírem encara tots junts fins prop del cim de Comabona, turons bessons englebats en son cim y cantelluts en sos caires, pera

admirar aplegats l'hermós panorama que d'allí's descobre. Per la part N., als peus, sota feréstechs estimballs, s'extén tota la plana de Cerdanya, la Batllia y'l Baridà; de NE. a NO., enquadrant la part oposada les altes serres de Bascaran y Maranges, Andorra y

Clixé de C. A. Torras

Serra de Cadí desde la Canal de Bastanist

Campcardós; més al NE. s'aixeca'l soberch macís del Carlit, y dret a llevant les serres del Capcir, Madres y Conflent. Vers al NO. se descobren les montanyes del Pallars, sobresortint la Pica d'Estats y'l Montcalm, y més enllà les Malehides, y un seguit innombrable de pichs y crestes accidentades del Pireneu central, destacant-se les geleres imposants. Dret a ponent ofereix un grandiós y feréstech aspecte l'escaixalada serra de Cadí, ab ses enasprades

canals, sos cims trencats y ses paoroses timbes. El dia era clar en extrem; el quadrant N. lluía ab una puretat de cel admirable, d'una blavor indefinible, descalitjat del tot; els termes s'apropaven desentranyats, destacant-se'ls cims ab retallat relleu. Pel costat de mig-jorn, en cambi, la calitja era molt espessa, y l'immens panorama que's descobre de quasi tota nostra Catalunya's presentava bastant confós.

El gran nervi de la carena pirenenca que s'extén de mar a mar, de l'Atlàntich al Mediterrà, té son extrem oriental en el cap de Leucata, prop de Salces. Formant un avant-mur d'aquesta colossal espinada s'extén un gran brancal del propri Pireneu, que mor en un costat en el Cap Cerbera y en l'altre en la Conca del Segre, prop de sa unió ab el Lavansa. Allí'l Segre trenca son curs d'orient a ponent, dirigint-se al S., deturat per altre gegantesch macís després de la ratlla general de la gran carena. Aquest gran avant-mur que he indicat y que podria ben bé anomenar-se Pireneu Central català, ja que terra catalana domina per tots indrets, pren molt sovint les mateixes grans elevacions de la barrera que se li anteposa al N. Entre abdós grans murallams hi ha comarques tant catalanes com la Cerdanya, el Capcir, Conflent, Rosselló y Vallespir. Està unit al nervi principal antedit sols per un sol indret, el Pla de la Perxa. No té altre lloch d'unió o intersecció. Desde'l Pla de la Perxa, a llevant, hi corren les aigües del Tet fins al mar, y més a orient encara les de l'Agly y del Tech; a ponent, dret a la Seu, hi corren les aigües del Segre. L'important Pla de la Perxa ajunta, donchs, abdues carenes, desde'ls brancals, del macís de Carlit, en l'arrel septentrional, al pich d'Eyna, en l'arrel meridional. Del pich d'Eyna, dret a llevant, la carena corre sense interrupció, formant grosses gropades y extensos brancals, fins al mar a Cap Cerbera, y vers a ponent, corra dret al puig y coll de Finestrelles y puig de Segre, alçant-se majestuosament en el gegantesch macís del Puigmal. D'allí, ajupint-se en el pas dels Lladres y corrent en avall onduladament pels plans de les Salines y Creu de Mayans, baixa a la collada de Toses, segueix pel pla d' Anyella y torna a redreçar-se en el Puigllançada, nus importantíssim de la carena. S'extén després pel coll del Pal, pel rabaçut montanyam dels Rasos, d'Alp y Padró dels Quatre batlles, coll de Jou, els trencalls feréstechs del Moixaró, el Pendís, forat de Vimboca y la Moixa, fins a Tancalaporta. Allí, a Puig Tarrés, al costat del coll, comença la veritable serra de Cadí, que s'alça a 2,525 ms. a Comabona, y

segueix, per carena acanalada y aspra, dret al cim de la Canal Baridana, son punt culminant 2,638 ms., y els pichs de les Tres Canaletes, d'on s'abaixa considerablement dret a coll de Creus, fins a trobar el Segre.

La serra de Cadí forma, donchs, part integrant y no interrompuda del gran avant-mur pirenench o Pireneu Central català. Dels cims bessons de Comabona n'arrenca la gegantesca brancalada que per Serra Pedregosa, el Collell, Pals de Pedraforca, coll de la Trapa, serra d'en Cija, coll de Ferrús y Rasos de Peguera, s'endinsa dret a mig-jorn, conseguint sovint altures molt superiors als 2,000 metres, 2,493 en el pich més alt de Pedraforca y 2,359 en el punt culminant de la serra d'en Cija; separa desde Comabona al Pedraforca aigües del Bastareny y del Lavansa y del Pedraforca en avall aigües del Cardener y del Llobregat. Del propri Pedraforca se n'origina altre important y extens brancal que, separant aigües del Lavansa y Segre de les del Cardener, corre per la Muga, Font Tarrés, Castell de Termes, coll de Mola, Cap d'Urdet y coll del Port, enlairant-se majestuosament a 2,340 ms. en la serra del Port del Comte, cayent desprès a coll de Jou, y seguint perdent alçaria en avall en son continuat llinder entre'l Cardener y'l Segre.

La serra propria de Cadí, desde'l Comabona, en son extrem oriental fins a son terme de ponent, dóna sols aigües al Segre, al N. pel propri riu y a mig-jorn pel Lavansa. Se presenta sempre escaixalada, ab cayents verticals, sechs y abruptes, arestes combades per la part de Cerdanya: sembla ben bé una serra dentada. Per la part contraria, si bé'ls vessants són molt drets y enxorrencats, d'un rampant molt accentuat, la superficie aparenta molt més llisa y seguida. Tota la cresta pot recorre-s sense major dificultat a peu; el sòl es rocallós; l'herbatge, lliscós y migrat. Com que en el cayent N. les canals estimbades y'ls desprendiments rocosos se perllonguen per un seguit, la vegetació's troba tant sols a centenars de metres en avall, en els més alterosos replans de la petita Cerdanya y Baridà. En la part de mig-jorn els boscos de negra pinosa s'arrelen a mig cayent de serra.

Fruit per curts moments l'hermós espectacle montanyench, nostre cos expedicionari's descomparteix en dues tandes: l'Armangué, en Casas-Carbó, en Bombach, en Mitjans y en César Torras y Buxeda se'n van per entre'ls dos tossals de Comabona a trobar el coll de Tancalaporta pera baixar a Bellver. En Miret, en Deu, en Joseph Maria Torras, en Figueras, el Sr. Barberà, que se'ns

ajuntà a Gòsol, y jo, ens dirigim dret a ponent, pel fil de la serra, a pujar al cim de la Canal Baridana. Les nostres cavalleries, ab els moços de peu, s'entornen pel camí per aont hem vingut, ja que no

Clixé de J. Deu

Serra de Cadí: Canal de Bastanist

poden acompanyar-nos en la via que'ns proposem fer, impracticable pera'ls animals de sella. No deviem ja tornar-les a trobar fins a la tarda, en la vall de Cerneda, prop del cortal Bosquet.

Ens despedim dels companys ab expressives manifestacions y crits de «Visca Catalunya», y emprenem via tots a la vegada.

Remontem la serra per dessobre la coma dels Cortils, vegent

per llarga estona a moços de peu y cavalleries revoltant la coma per la cayent oposada a la serra Pedregosa, y als demés companys enfilant-se en amunt per l'altre costat de la carena, enxiquint-se y perdent-se com a punts imaginaris en la grandiosa amplitut de l'espay.

Tot carenejant, dominant sempre la desolada coma, arribem al caire de la Canal de Bastanist (2,400 ms.), conjunt d'estimballs feréstechs, trencalls verticals, formant una escaixalada curbatura, dominant-se al fons un immens caos de roques colossals y pedruscall trocejat. En un promontori 's descobre l'ermita de Bastanist, y més enllà la verdor dels prats y de l'arbreda dels accidentats plans del Baridà. Ens enfilem desde allí pel lliscós glebatge, nascut entre aspre pedregall, y, deixant a un costat l'agut cim de la Costa Cabirolera (2,573 ms.), baixem, carenejant sempre, al pas de la Roca Plana (2,300 ms.). Es aquest pas el més baix de la serra y l'últim franquejable a l'entrar l'hivern, quan la neu s'ampara de la serra, envolquellant-la densament. La baixada a Cerdanya per aquest mal davallant es verament dura y perillosa. Es forçós baixar sempre per les rectes canals, ab el precipici al fons.

«Els isarts! Els isarts!», exclama, ab entusiasme, un dels companys; y, com de fet, fitant la mirada dret a la Costa Cabirolera, en veyem un escamot llençant-se rabents, volant més que corrent, botent y saltant, fent rosolar rostos avall, ab marcada fressa, rochs y pedruscall, fressa que's nota majorment per l'imposant quietisme que en aquells deserts regna. Creuen com una exhalació, ben prompte no'ls veyem, y tot tornà a quedar en el mateix anterior callament.

Pujem al nus de la serra aont arrenca la Costa Cabirolera, y, atravessant el Pas del Cabirol (2,450 ms.), deixem a la dreta'l cim alterós de la cresta (2,573 ms.).

Tombada la Costa Cabirolera, ovirem pel trau de la feréstega clotada, en enllà, entre hermosos punts de vista, la vall y el poble de Gòsol, ensotat, entre'l Pedraforca y les serres d'en Cija y del Vert. El Pedraforca se'ns ofereix també baix un nou y majestuós aspecte, més sempre aislat, enèrgich de posa, hardit sobre sa soberca base, presentant un arrogant arreplech de punxaguts pitons.

El panorama es sempre immens y atrayent, d'horitzons allunyadíssims.

Revoltem el feréstech clot de Cava, del tot enasprat, inabordable y d'una desolació indescriptible, y, carenejant sempre, arribem a la no menys cantelluda, esborancada canal del Crestall (2,500 ms.).

La font del Crestall, que de tanta nomenada gosa, se troba situada en el costat N. de la serra, a uns 25 metres sota la carena, penjada en el cingle. Es de molt mal accés, franquejable sols a qui tingui'l cap serè al vorejar els precipicis. Per una fisura rocallosa

Clixé de J. Deu

Serra de Cadí: Pas del Cabirol

del cingle anem baixant d'un a un y'ns trobem de cop sospesos sobre l'abim. Algú s'extremeix, y de bona gana veuria de recular, més no hi ha pas recurs. Avant y fòra. Per un relleix, decantant-nos apoyats de l'indret de la penya, anem avançant, passant d'un a un. No falta qui obta per passar arrocegant-se de panxa a terra. Ens cal atravessar el pas més difícil, y ab paciencia també'l guanyem. La penya embaumada s'avança enfòra, y cal acotar el cap, mirant per força l'horrorós precipici; el pas es tot ben just per un

cos sol y cal assegurar-se bé'ls peus. Es més d'un qui passa arrocegant-se. Davant hi va'l guia, segueix en Joseph M.ª Torras, y després els demés. A lo pitjor, en lo més esferehidor del mal passant, el guia, que du un cabaç ab el recapte pera menjar un bocí

Clixé de M. Miret

Serra de Cadí: Canal de Cava

en la font, l'entrega sobtadament a son seguidor, tot dient-li secament: «Tingui, tingui, prengui això», y passa esvarat de cara a la penya, tot senyant-se dues o tres vegades. Sortosament l'altre no s'immuta poch ni mica, gracies a sa familiaritat ab les montanyes, y l'imprudencia del tal home no té altra conseqüencia que la part còmica. Se'ns disculpa després dient-nos que sols hi havia estat una sola altra vegada, y que davant de la buidor de l'espay li semblà que'l cap se n'hi anava. De tota manera, sa imprevisió, com a guia, era ben imperdonable. Sinó tenia'l cap prou serè, devia prevenir-ho.

Entrem a la font. Se troba aquesta en una rodona cova endinsada sota la bauma, formant al davant un balcó desbaranat sortit sobre la timba. El centre de la cova, en el pla terrer, està format per una gran bassa d'aigua, clara y trasparent, que's va filtrant pel fons, sense desguaç exterior. Alimenta aquest gran bassal, consti-

Clixé de M. Miret

Serra de Cadí: Canal de la Font del Crestall

tuint la font, un seguit de degotalls traspuant del sostre de la penya. L'aigua es tant pura que, malgrat el constant degotar, no forma mica de tosca, presentant-se'l sostre allisat y la cova del tot desembraçada, sense cap estalagmita ni estalactita. L'aigua fredíssima, forta y agradable al tast, té sols un grau de temperatura, y en les voreres de l'emmirallat bassal hi sol haver-hi llimpes de glaç.

Dins de la grota hi sentim fred, y al repeu del sortit balcó, en

seti del tot bach y ombrívol, hi notem un airet molt viu y penetrant. Instigats per aquesta desapacible temperatura, menjem un bocí a corre-cuita y a peu dret, paladejem l'aigua, emprenent prompte la retirada. El cop de vista desde'l balcó al fons es espatarrant, y el panorama que s'extén davant dels ulls verament admirable. No ab tantes dificultats com a l'anada escalem el cingle, després d'haver vorejat la timba. En essent dalt ens ajeyem un rato al sol, a l'agradable temperatura de 16°, no sols pera refer forces, sí que també pera retornar-nos de la fredor que haviem experimentat en aquell paorós cau penjat entre timbes y espedats. Algun dels companys, encara prou esferehit, si bé satisfet, fa protestes de que no hi hauria pas baixat a saber els mals passants a salvar pera arribar-hi. El guia s'esforçava a assegurar-nos, pera dissimular son espaordiment en el moment més crítich, que no hi baixava pas tot-hom, y que a n'ell l'havia impressionat molt més encara aquesta segona vegada que la primera en que ho havia efectuat.

Continuem després la marxa, carenejant sempre, per la pendent inclinada y llisa de mig-jorn, dominant les desfregades y amples canals de l'Ordiguer y del Moscart, creuem pel Pas del Ticó un estrep de serra, y, seguint sempre'l llom encarquerat, deixem a dreta nous esboranchs de serra en la canal vertical del Qué, oberta, com totes, dret al cayent N. A esquerra's domina el clot del Moscart y l'hermosa y verda coma de Fontviva, enrondada d'espessa pinosa. Els panorames són seguits, variats y extensos.

Deixant a dreta'ls trencats cayents, ens dirigim, per fi, a un cimal més alterós que'ls altres, alçat arrogant en mig de les cayents, y l'escalem per damunt del gleber, del pedruscall y de les cantelludes roques. Es el puig de la Canal Baridana (2,638 ms.), el punt culminant de la serra de Cadí, d'aon se domina un panorama esplendidíssim, complement dels que hem anat fruint, un va y tot d'horitzons sense límits, borrosos, esfumats, tot just perceptibles en les tenues siluetes de les més allunyades montanyes. Es la vista d'un gran mapa de relleu. El quadrant N. continua net y destrenyinat, y els termes, clars y apropats. Al NO. se distingeixen molt perceptiblement, al dallà de les montanyes del Pallars y de les Malehides, les de l'Alt Pireneu aragonès, ab llurs relluentes capes de glaciers o geleres. Als peus dominem la munió de poblets y viles de la Cerdanya y del Baridà, escampats en la plana, en les vessants de les serres y al redós de les valls, la Seu d'Urgell al mig de sa xamosa horta de conreus y fruiterars, els cursos de la Balira y de La Llosa, un seguit innombrable de clots y serralades, sobresortint en primer

terme les de Carlit y Andorra. A dreta, al NE., tenim extesa tota l'ossosa carcanada de la serra de Cadí, més enllà'ls grenys punxaguts del Moixaró y serra de Greixa, l'ample macís de la montanya d'Alp y Padró dels Quatre batlles, y el Puigllançada; més apartat encara, el majestuós Puigmal, l'Esquena d'Ase, La Perxa, les mon-

Clixé de C. A. Torras

SERRA DE CADÍ: CANAL DEL MOSCART

tanyes de Madres, y per l'esvoranch del Tet l'aguda Pica del Canigó y son interessant macís. Del cop de vista de mig-jorn ne són punts culminants: en primer terme, els alts clots del Lavansa, les valls de Gòsol, el gegantesch Pedraforca y la serra d'en Cija, l'espadada montanya de Busa, ab son avant-mur d'esgalabrats grenys y arestes punxagudes que formen la serra dels Bastets, la llarga y macisa serralada del Port del Comte, y ressurtint al lluny, entre l'onatge de

més properes o més llunyanes valls y montanyes, el Montseny, cingles de Cabrera, Montserrat y Sant Llorenç del Munt, distingint-se quiscun per sa robusta massa, situació airosa o senyalat y original aspecte.

No tenim tot el temps que haviem desitjat pera assaborir tant magnificent espectacle: les hores avancen ràpidament, y el sol va ja a son cayent. Ens despenjem de dret a la replanada de la serra y deixant algun dels companys, esperant-vos al replà de la Canal Baridana (2,475 ms.), emprenem llestament nova ascensió pera guanyar el cim de les Tres Canaletes, últims pitons enlairats de la serra de Cadí, conseguint el superior l'altitut de 2,600 metres. En son terç superior se fa l'accés més penible per tenir-se de guanyar un encinglerat de penyes que travessa la serra. De les Tres Canaletes la vista que's frueix es similar a la del puig de la Canal Baridana, si bé en general no tant extensa. No férem com qui diu no més que arribar y fugir. La tarda anava baixant a marxes forçades y era molt llarch el camí que'ns quedava pera fer a l'empendre la retirada. Haviem conseguit nostre propòsit, que era recórrer de cap a cap la part alta de la serra de Cadí. Desde les Tres Canaletes, la serra baixa ja sobtadament dret a coll de Creus (1,427 metres), y d'allí a morir al Segre: la derivació que'n resta manca ja de major importancia.

Retornem a l'ampla collada de la Canal Baridana, estimbada, com totes, per la vessant N., y emprenem vers a mig-jorn una fadigosa davallada que no s'acaba may, dret al Clot de Comabona. Aquest nom li devien donar irrisoriament, perquè la bondat no apareix en lloch. Coma de l'Infern o de l'Abim devien haver-la nomenada. Es dreta, pelada y aspra, sense fonts ni aigua, encaixonada entre erosions calcàrees, relliscosa, ab pedruscall esmenuçat. En cambi, en dies de tempestat desfeta deu fer feredat el devassall d'aigua y de rochs que té de caure per tots indrets. Segueix en avall la boscuria, entre penyals alterosos de formes rares y trencades. Avall y sempre avall se troba l'esborancat Grau de l'Arca, y el fons, quin terme may s'ovira, sembla inacabable.

Per fi, després de prop de dues hores, que's fan molt llargues, de baïxar sobtadament sense descans ni aturador, y no per camí fressat, sinó per un veritable xaragall, deixem l'aspra vall, sense assolir-ne'l fi, y ens dirigim de travers, a l'esquerra, a passar un pintoresch portell de penyes que'ns treu al dessobre de la vall de Cerneda. Y que n'es de fonda encara! Cundeix ja la desmoralisació, y de mica en mica, primer l'un, desprès l'altre, l'un per aquí, l'altre

per allà, anem deixant el camí que va faldejant la vall, en un seguit d'alts y baixos, y emprenem de dret nova davallada cap al fons de la vall. Són en va les objeccions del guia pera contenir-nos. Es un valent punt final, un trenca-genolls de primer ordre.

A l'altra part del petit riuet veyem el camí de Gòsol, y a la dreta, en un tossalet, el poblet de Josa, pintorescament situat; més en avall la serra del Cadinell, alçant-se airosa al costat del riu.

Per fi arribem al pla de l'Aigua, y prop del Cortal Bosquet trobem les cavalleries que'ns esperen. Hem baixat uns 1,200 metres, gaire bé's pot dir d'una tirada, y sempre per dolents passants.

Sense perdre temps, perquè la nit ens ve a sobre, guanyem la vora esquerra del riu naixent y pujem la costa de Coll de Josa, pera davallar d'allí a Gòsol, aont hi entrem ja ben fosch.

Al matí següent en Miret y en Joseph M.ª Torras marxen a punta de dia dret a Puigcerdà, passant per Font Cerdana y coll de Tancalaporta, seguint d'allí'l fil de la serra fins a coll de Pendís, pera baixar a Cerdanya.

Els demés ens quedem a fer matinada. A mig-dia, després de voltar pel poble, sortim en Serra y jo, deixant encara a Gòsol en Deu y en Figueras, que marxen cap a Sant Llorenç.

Creuem nosaltres la divisoria d'aigües del Llobregat y del Cardener en el coll de Jou (1,700 ms.), en l'estrep occidental del Pedraforca, y passem per dessota Saldes pera travessar la riera Salada.

¡Que hermós y imposant se'ns presenta desde allí'l Pedraforca, ab sos dos pals enterchs ben dibuixats, la grandiosa clapissa de sa enforcadura y el poblet de Saldes esgraonat capritxosament al rampant de sa gegantesca base! Seguim en avall passant, per prop dels vehinats de Molés y de les Casulles, y arribem a Massanès just al moment en que un fort cop de ponent ens llença grossa gotellada barrejada ab pedra. Es la torbonada de curta duració: la veyem passar brunzenta de la serra d'en Cija a la de Gisclareny, llepant tot just el Pedraforca, que sobressurt airós, com altre Sinaí, damunt de la boirada y del llampegueig que a son entorn se congria. Cap al NE. la tempestat es forta, oferint al lluny un colorit misteriós les altes y trencades serres de Picamill y La Clusa.

Passada la torbonada, tornem a empendre marxa tot seguit, y ben prompte, un xich enllà de Massanès, ens descompartim: en Serra se'n va cap a Sant Julià, coll d'Eina y Bagà. Jo segueixo'l meu camí dret a Vallcebre. A l'esser al coll del Morro Negre dono l'adéu al Pedraforca, festejat per les boires, y domino tot seguit

l'hermosa vall de Vallcebre, verda y rienta, envoltada d'alt murada, de cingleres.

A la dreta de la vall se redrecen les Roques d'en Palomar, que formen en sa part superior, inexpugnable, les puntes escapsades d'una forca, y en l'enforcadura un devassall de grosses roques caigudes apilades en confós desordre: una lley de Pedraforca en miniatura. Aquestes roques venen senyalades en alguns mapes y treballs geogràfichs ab el nom equivocat de Roques d'en Paloma.

Donant la volta al pintoresch poblet de Vallcebre, el camí s'enfila per aspre terrer, deixa a un costat la solitaria ermita de Santa Maria y s'arriba al Grau de la Mola (1,285 ms.). Aquest Grau, el de les Granotes y'l de Sant Climent són els únichs passos accessibles en l'extensa muralla de cingles espadats que s'extén desde Fumanya fins al riu de Saldes, en una extensió de més de dues hores. Se baixa pels relleixos de la cinglera y s'arriba ben prompte a l'iglesia de Fígols, molt senzilla, ab la rectoria al costat, voltada d'arbres y d'algunes properes cases. Pintoresch aspecte de la llarga muralla dels cingles de Vallcebre que queden endarrera. M'aturo a beure un vas d'aigua a la fresca font de la Perera, que naix en l'herbey, y m'endinso tot seguit en l'hermós engorjat de la Garganta. El recomano a tots mos companys excursionistes: es un lloch verament interessant y molt digne d'esser recorregut. El camí baixa ràpidament en continuades reblincoles, enfonsant-se entre murs de pedra coronats de penyals de formes rares. El riuet se llença en brunzents saltants, la vegetació arborescent arrela en els esqueys dels cingles, y grosses y capritxoses baumes s'obren en els espadats de les penyes. La bauma del Gallaret es imposant y grandiosa, però ho es molt més encara la de la Garganta, de proporcions gegantesques, ab apariencies esculpturals y arquitectòniques, presentant amples y colossals arcades, pilans enormes, misteriosa foscor en son fons. Altres baumes menys pregones, espadades, inabordables moltes d'elles, l'enronden com un estol de casetes a l'entorn de grandiosa catedral. L'hora baixa de la tarda contribueix a donar entonació fantàstica a n'aquell hermós engorjat.

La claror del dia anava fugint del clot mentres les enasprades puntes eren encara aclarades dolçament pels raigs del sol ponent. Revoltant dret al fons, el quietisme era més corprenedor, la soletat més imposant; les petjades, el més lleu remor, el ressò de la veu repercutia misteriosament. El camí, descaragolant-se avall sempre, porta a l'enforch de dues aspres y estretes valls, la de Querot Negre, per aont havia davallat, y la de Fumanya. Cal girar la vista endar-

rera y en amunt. Una aresta seca, allancetada y quasi vertical, les separa. Les dues valls formen el riuet Sargantaner, que va saltant pels rocosos espedats de la Garganta a trobar el Llobregat. Quin fantàstich aspecte d'abdues feréstegues gorges! Era tard y no'm podia entretenir en contemplacions. Ademés, me mancava un company a qui comunicar mes continuades impressions. El moço de peu marxava adalerat, endavant sempre, sense girar-se per res, immutable, com si no tingués altra fal·lera que sortir prompte d'aquell encauament.

Atravessat el riuet, penetrem dins d'un esplèndit bosch, fosch per sa gran espessor, ab variants hermoses de pins y de faigs; d'aquests n'hi ha exemplars preciosos. El viarany va de pla; al dessota's va accentuant la dreta timba, el riu Sargantaner se despenya dret a la gola fonda y feréstega. Per entre la clariaina atapahida de l'arbreda's destaquen en la vorera oposada durs muradals de corcades penyes, mogots alterosos de rara estructura. Al sortir del bosch tornem a la llum del dia y, dominant la vall del Llobregat, arribem al poètich poblet de Pont de Raventí en hermosa y riolera clotada. Es ja fosch y'm quedo a fer-hi nit. Llampa seguidament y violentes ratxades de vent ponent, molt xafogoses, amenacen forta tempestat. Tot s'en va en soroll y ventades.

L'endemà al matí, seguint per damunt la vall del Llobregat y passant pel peu de la Roca Mussolera, entrava a Berga pel collet de Santa Madalena.

A la nit arribava a Barcelona, sentint el deix anyoradiç de les montanyes y fruint encara'l platxeriós record d'un tal bell seguit de magnificents espectacles de la natura.

César August TORRAS

LO VALLÈS

(Acabament)

CARTOGRAFIA DE LA COMARCA

Veus-aquí un capítol que a molts semblaria extrany, y sobre tot en un treball com lo nostre; però nosaltres som del parer de que al fer un estudi no's pot despreciar cap dato, per més que al primer cop d'ull sembli insignificant. Ningú negarà que les cartes geogràfiques serveixen pera la determinació dels regnes, provincies, etc., es a dir,

pera donar a conèixer les divisions que separen a uns homes dels altres, pera fer fàcil la comprensió d'un territori determinat, l'extensió que té, los llochs ab que limita y'ls pobles que comprèn.

Les cartes geogràfiques d'avuy dia estan, per regla general, fetes segons los datos de la geodesia oficial, y ses divisions són purament administratives, sense cap fonament històrich, etnogràfich y devegades orogràfich ni hidrogràfich: són linies tirades per una mà arbitraria, que separa lo que sempre ha estat unit y devegades uneix lo que sempre ha estat separat; però que seguirà estant unit y separat, tal com diu la naturalesa, malgrat semblants divisions. Les ratlles ab que Déu separà unes nacions d'altres, una regió o bé una comarca d'una altra vehina, són més fondes, més resistents, que les que fa'l buril de la geodesia sobre una carta geogràfica. Les unes estan consagrades per una tradició de sigles y sigles y viuen en lo cor del poble, mentres que les altres no tenen més raó d'esser que la conveniencia d'uns quants homes y sols viuen en les oficines y centres administratius.

Pregunteu a un fill d'aquesta benehida terra què es, y vos dirà: *català*, no de la provincia tal o qual; y si continueu preguntant-li d'ont es fill, us respondrà que del Vallès o del Penadès, etc., jamay del *districte* de Granollers o de Tarrasa, etc. Y axís es com les regions y comarques naturals se conserven al travers dels sigles, guardant quelcom de l'element característich que les distingia en son principi.

Les cartes geogràfiques antigues no portaven, generalment, les divisions administratives. Assenyalaven moltes vegades les comarques naturals y duyen los termes de les vegueries, que, com tenim provat, estaven fonamentades en les comarques naturals.

Lo poch temps de que havem pogut disposar nos ha impedit el poder fer un detingut estudi sobre *totes les cartes geogràfiques de Catalunya*, però havem pogut reunir-ne un gran nombre, algunes d'elles preciosíssimes y dignes de figurar en biblioteques de primer ordre.

Vegi-s, per ordre de sigles, les que havem pogut recullir y tenim a la vista.

SIGLE XVI

1) **Aragonia et Catalonia.**—Carta alemanya pintada ab cinch colors, però rublerta d'inexactituts, tant geogràfiques com històriques. Les primeres poden veure-s en lo troç que copiem,

pertanyent al Vallès y encontorns. Posa als *Ausetani* en la provincia d'Osca, y als *Jacetani* entre Igualada, Balaguer y Cardona. Vegi-s carta I.

Les poblacions pertanyents al Vallès que cita són: Gra-

I. — Fragment de la carta «Aragonia et Catalonia»

nollers, Tarrassa, Montcada, La Roca, Llinàs, Sant Celoni y Caldes.

2) **Principauté de Catalcgne où sont compris les Comtés de Roussillon et de Cerdagne, divisés en leurs Vigueries. Dressé sur les Mémoires les pl.° Nouveaux par Gi Valck.**—Aquesta carta està pintada a sis colors, que distingeixen les diferentes vegueries en que estava dividida Catalunya. No porta la divisió de sots-vegueries. La de Barcelona comprèn: el Barcelonès, Maresma, Vallès y Moyanès.

3) **Accuratissima Principatus Cataloniæ et Comitatuum Ruscinonis et Cerretaniæ descriptio per F. de Wit.** — Preciós y detallat mapa alemany, pintat a vuit colors. Divideix a Catalunya com l'anterior.

4) **Catalonia.** — Carta francesa, que probablement acompanyava a una obra geogràfica o històrica de la qual no tenim coneixement. No fa cap divisió y subdivisió. Les úniques poblacions del Vallès que cita són: *Granolles, Laroca* y *S. Salony.*

5) **Cataloniæ principatus descriptio nova.** — Carta detalladíssima de tot Catalunya. L'aspecte'l fa d'alemanya. Està pintada a vuit

II. — FRAGMENT DE LA CARTA «CATALONIÆ PRINCIPATUS DESCRIPTIO NOVA»

colors. No porta la divisió de vegueries, però, en cambi, posa les comarques naturals, sense senyalar els termes. Vegi-s carta II.

6) **Provincia Cataloniæ.** — No fa cap divisió, però posa línies de montanyes, que en alguns llochs venen a esser los termes de

les comarques. Sols porta del Vallès los pobles següents: *Granolez, Terrassa, Sabadell* y *S. Selonio.*

SIGLE XVII

7) **Carta du Gouvernement di Barcelone.** — Porta una gran extensió del Vallès, però sense cap límit que marqui fins aont arriba la jurisdicció de Barcelona.

8) **Carte des Environs de Mont Serat.** — Porta una gran extensió del Vallès, am los noms dels pobles molt desfigurats. Aixís diu: *Aulecsa, Malpere, Semanat, Torrassa, St. Sele, Roby, Plegamont, Val-dorella,* etc.

9) **Carte de la Principauté de Catalogne.** — No fa cap divisió: sols porta del Vallès, Granollers y Tarrassa.

10) **Aragonia et Catalonia.** — No fa cap divisió administrativa ni natural. Les úniques poblacions del Vallès que cita són: *Granollers, Lliràs, St. Saloni* y *La Roca.*

11) **Cataloniæ principatus nec non Ruscinonensis et Cerretaniæ Comitatus in eorum Vicariatus peraccurate distincti per Nicolaum Visser Amft. Bat: cum privil.º Ordin.ᵐ General.ᵐ Belgii Fæderati.** — Preciosa carta presentada a dèu colors y ab detalls de totes les viles fortificades, que senyala ab tochs d'or. Vegi-s carta III.

Porta la divisió de vegueries, y ademés cita algunes comarques naturals. La del Vallès l'assenyala malament; puix, segons ell, està situada en el Pla de Barcelona.

12) **Principatus Cataloniæ nec non Comitatuum Ruscinonensis et Cerretaniæ. Nova tabula edita à Jo. Bapt. Homanno. Norimbergæ. Cum privilegio Sac. Cæs. Majest.** — Aquesta carta es molt semblant a l'anterior, però no està pintada ab tanta riquesa de colors. Porta la divisió de vegueries y cita les comarques naturals; però la del Vallès la posa malament, com l'anterior carta.

13) **Principatus Cataloniæ, Comitatus Perpiniani et Cerdannæ, divisi in suos Episcopatus et Urbanos ditiones, cum adjacentibus Provintiis: quos hoc tabula expresserunt. Gerard.ˢ et Leonard.ˢ Valk.** — Fa la divisió de vegueries, però no la de sots-vegueries, ni tampoch assenyala les comarques naturals. Los termes de la vegueria de Barcelona són los mateixos que'ls assenyalats per altres cartes.

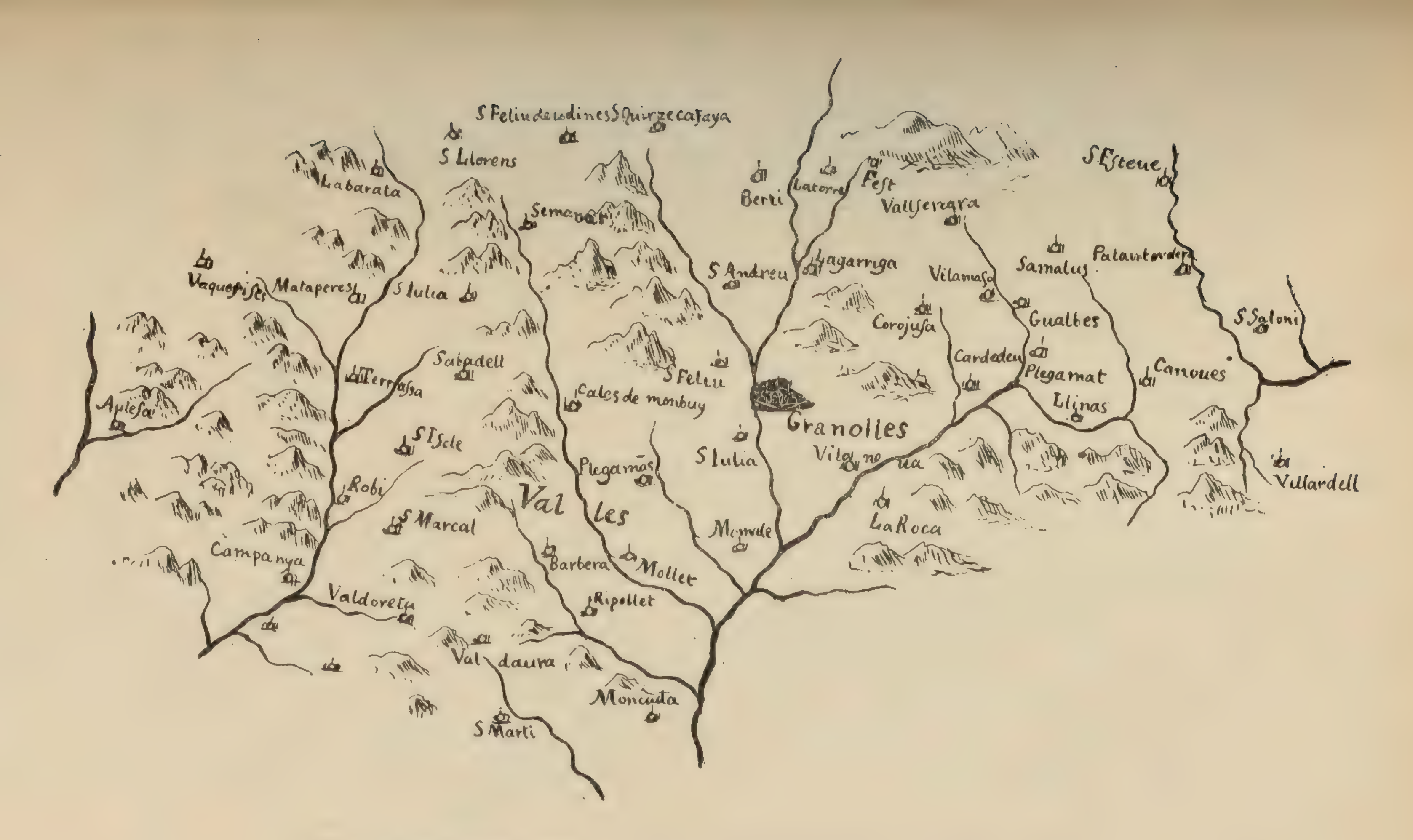
14) **Description de Catalogne, Comtez de Roussillon, Cerdagne, Ribagorça et Barrabez. Par le S.ʳ Tassin, Geographe de sa Ma.ᵗᵉ. 1645.**

— Carta pintada a cinch colors, molt ben detallada. Porta' nom de les comarques naturals en lo lloch corresponent, però no'ls hi senyala'ls termes. Les capitals de les comarques les distingeix ab un petit topo de color. Vegi-s carta IV.

III. — Fragment de la carta «Cataloniæ principatus»

15) **Corso geografico universale o sia la terra divisa nelle sue parti e subdistinta ne suoix gran regni..... dal P. M. Vincenzo Coronelli. M. C. Venetia, 1692.** — Porta la part oriental d'Espanya, ab lo Comtat de Catalunya, sense cap més divisió. Les úniques poblacions del Vallès que cita són: *Moncada*, *Mollet*, *Granoles* y *Vallgorgo*.

IV. — Fragment de la carta « Description de Catalogne »

SIGLE XVIII

16) **Principauté de Catalogne où sont compris les Comtés de Roussillon et de Cerdagne, divisés en leurs Vigueries, par le S.r Sanson, Geographe ordinaire du Roy. Paris, 1706.** — Porta tant sols la divisió de vegueries.

17) **La Catalogne, dediée au Roy par... P. Placide. Augustin Dechaussé, Geographe. Paris, 1707.** — Aquesta carta, com l'anterior, sols assenyala'ls termes de les vegueries, incloent-hi les sots-vegueries, però la de Moyà fa notar-la. Vegi-s carta V.

18) **Nueva descripción geográfica del Principado de Cataluña, por Joseph Aparici. Barcelona, 1720.** — Veus-aquí l'única carta geogràfica que porta la sots-vegueria del Vallès ab termes assenyalats.

Segons ella, la vegueria de Barcelona començava a Garraf, passava pel S. de Vallirana y Corbera, N. de Gelida y S. d'Olesa; y d'aquí, pel darrera de Sant Llorenç del Munt, cap a Sant Miquel del Fay, S. d'Aiguafreda y Tagamanent, fins al Montseny, baixant després pel N. de Riells, S. d'Hostalrich y Arenys, acabant al N. de Caldetes.

La sots-vegueria del Vallès començava a Olesa de Montserrat, y desde aquest punt, fins al N. d'Arenys de Munt y S. de Vallgorguina, seguia la mateixa línia de la vegueria, passant desde aquest últim lloch per la carena de les montanyes que la separava del Maresma, atravessava'l Besòs per sota Montcada, seguia la carena del Tibidabo, y després de Vallvidrera passava pel S. de Valldoreix y de Rubí, seguint l'esquerra del Llobregat fins a Olesa, punt de sortida.

Segons aquesta divisió, la sots-vegueria del Vallès comprenia, a poca diferencia, la mateixa extensió que la comarca natural.

19) **Mapa de Cataluña, por D. José Aparici. Dase otra vez al público, añadidos algunos lugares, el presente año de 1769.** — Los termes de la sots-vegueria del Vallès són los mateixos que en l'anterior, ab la diferencia de que'ls posa de color a fi de distingir-los més bé.

20) **Principatus Cataloniæ nec non Comitatuum. Ruscinonensis et Cerretaniæ. Nova tabula edita a Jo. Bapt. Homanno Novimbergæ.** — Aquesta carta es una nova edició feta l'any 1740 de la que porta'l número 12. No ofereix res de particular pera merèixer esser citada.

21) **Mapa del Obispado de Barcelona, por D. Fran.co Xavier de Garma y**

V.—Fragment de la carta «La Catalogne»

Duran, 1774. — Posa'l *Deganat del Vallès* entre'ls termes següents: desde la confluencia del Ripollet ab el Besòs segueix la divisoria de la Maresma fins a trobar la del bisbat de Girona; segueix després per la de Vich fins a la de Barata, aon trenca pera anar a trobar el Ripollet, qual marge esquerra segueix fins al punt de confluencia ab el Besòs.

Segons aquesta carta, lo bisbat de Barcelona estava dividit en *Oficialitat* de Barcelona y *Deganats* del Vallès, Penadès y Piera.

22) **Mapa del Principado de Cataluña, por D. Bernardo Espinalt y García. 1781.** — Aquesta carta acompanya'l volum IV de l'obra *Atlante español ó descripción general de la España,* y porta la divisió de partits o corregiments. Estan inclosos tot lo Vallès y la Maresma en el corregiment de Mataró.

23) **La Catalogne, par le Placide Ingenier, Geographe. Paris, 1792.** — Porta l'antiga divisió de vegueries y la de sots-vegueries, però an aquestes últimes no'ls senyala termes. L'autor no estaria enterat encara de que les vegueries havien sigut anulades pel decret de *Nova Planta.*

24) **Principauté de Catalogne. Paris.** — No posa cap divisió natural ni administrativa.

25) **Catalonia.** — Carta igual, en sa descripció geogràfica, a la que havem assenyalat ab el número 5, però no està pintada ab tanta riquesa de colors. Posa també, com lo 5, les comarques naturals, però sense assenyalar los termes.

SIGLE XIX

26) **División provincial de la antigua Cataluña en Cuatro provincias, conforme al decreto de las Cortes de 27 de Enero de 1822.** — Lo títol sol d'aquesta carta ja serveix pera classificar-la.

27) **Dépôt generale de la Guerre. Paris, 1824.** — Aquesta carta, en la part pertanyent a Catalunya, inclou exactament les comarques del Vallès y Maresma en lo corregiment de Mataró.

28) **Nueva descripción geográfica del Principado de Cataluña. 1855.** — Posa també'l Vallès y la Maresma com pertanyents al corregiment de Mataró.

29) **Barcelona, por Francisco Coello, auxiliado por D. Pascual Madoz. Madrid, 1862.** — Segons aquesta carta, l'antiga comarca y vegueria del Vallès està dividida en dos partits judicials,

quals capitals són Granollers y Tarrassa. La divisoria dels dos comença en la carretera de Caldes, trencant entre Sentmenat y Palaudaries envers Gallifa, y seguint la serralada de Sant Sadurní fins vora Sant Fruitós de Castelltersol, on s'uneixen. La línia de Tarrassa passa més amunt de Montcada, la cual queda dintre'l partit de Barcelona, segueix la serralada del Tibidabo, anant a trobar el Llobregat un xich més amunt de Papiol, de manera que aquest no'n forma part; y desde allí segueix la dreta del riu fins a Santa Maria del Vilart, aon trenca per dalt les serralades fins a trobar-se ab l'unió del de Granollers.

La línia d'aquest va d'eix punt d'unió, per darrera Sant Fruitós de Castelltersol y Aiguafreda, a trobar, dalt del Montseny, la divisoria de la provincia de Girona; segueix aquest terme fins passat Sant Martí de Riells (de Girona), baixa fins a Villalba Saserra, que, junt ab Campins, Sant Esteve de Palautordera, Santa Maria de Palautordera, Sant Celoni, Sant Esteve d'Olsinelles, queden dintre'l partit judicial d'Arenys de Mar. De Villalba segueix la serralada que determina'l sistema hidrogràfich del Maresma y'l del Besòs, fins a Montalegre, on trenca pera trobar el punt de sortida sobre Montcada.

30) **Mapa del Principado de Cataluña, con sus actuales límites de Provincias, Cabezas de Partido y Obispados, por Pascual Porta y Margarit. Barcelona, 1873.** — Assenyala la comarca del Vallès ab lletres visibles, però sense posar-li termes.

31) **Cataluña. Descripción geográfica de las cuatros provincias catalanas, por Eduardo Brosa. Barcelona, 1892.** — Porta'l Vallès dividit ja en los tres partits judicials de Granollers, Tarrassa y Sabadell.

32) **Plano de Cataluña, por R. M. 1894.** — No fa cap divisió de districtes ni comarques, però en mig de la que es objecte del nostre estudi posa ab lletres molt visibles: *El Vallès*. Per què no li assenyala límits? Es que pot-ser no s'atreví veyent les dificultats que això té? No ho sabem.

33) **Carte des environs de Barcelone, par Vezian.** — Aquesta carta geològica, en lloch de posar divisions administratives, assenyala la comarca del Vallès, però sense fixar los seus límits.

Lo poch temps de que havem disposat nos ha impedit recullir més datos sobre les cartes geogràfiques, antigues y modernes, de

Catalunya; però, no obstant y això, ab les anteriors ne tenim prou pera provar:

1.r *L'existencia de la comarca natural «Vallès», considerada com a tal en les cartes geogràfiques* (números 5, 11, 12, 14, 25, 30, 32 y 33).

2.n *La dependencia del Vallès de la vegueria de Barcelona* (números 2, 3, 11, 12, 13, 17, 18, 19, 20 y 23).

3.r *L'existencia de la sots-vegueria del Vallès* (números 18 y 19).

4.t *L'unió del Vallès al corregiment de Mataró* (números 22, 27 y 28).

5.t *La subdivisió del Vallès en dos partits judicials, el de Granollers, el de Tarrassa* (número 29). Y

6.e *La subdivisió del Vallès en tres partits judicials, el de Granollers y el de Tarrassa y el de Sabadell* (número 31).

Tot lo qual ve a esser la síntesis del nostre estudi sobre la comarca del Vallès, y una prova més de lo que havem defensat.

NORBERT FONT Y SAGUÉ, PBRE.

CRONICA DEL CENTRE

NOVEMBRE DE 1904

VISITES Y EXCURSIONS

A la Colonia Güell.—En la tarda del dia 6 se realisà aquesta visita a les habitacions obreres de la Colonia Güell, en el terme de Santa Coloma de Cervelló. Fou organisada aquesta sortida per la Secció d'Arquitectura, quals socis pogueren fer-se càrrech de l'importancia d'aquelles construccions, que, ab tot y ser aixecades ab materials ben modestos, ofereixen una composició arquitectònica ben remarcable y un cop de vista molt agradós y d'efecte segur.

EXCURSIÓ A MEROLA, FONOLLET Y CASSERRES (13 Novembre 1904).— Fou la sortida'l 12 en el tren de les 6'38 tarda. Feren nit a Manresa, d'aon sortiren l'endemà dia 13 en el tren de les 5'5 del matí, arribant a l'Atmetlla de Merola a les 7. D'allí's dirigiren a peu a Casserres, y de Casserres a Gironella, aon prengueren el tren a les 5'45 tarda pera tornar a fer nit a Manresa, tornant l'endemà a Barcelona en el primer tren que arriba a les 8'3 del matí.

Visitaren durant l'excursió Santa Maria de Merola, ab sa antiga torra mig-eval esgalabrada; les ruines de l'iglesia vella de Merola, ab ses antigues

sepultures; la bonica iglesieta del Roseret; Fonollet, ab sa iglesia romànica, l'extensa necròpolis de sepultures olerdulanes y el lloch aon se diu havia existit l'important, tradicional població de Tiró; Casserres, ab sos notables recorts històrich-artístichs, la gran y pintoresca pagesia dels Barbats y la vila de Gironella. Recorregueren hermós territori de belles fondalades emboscades y fils de serra que'ls oferiren extensos y captivants panorames

A GAVÁ, BRUGUÉS Y CASTELL D'ARAMPRUNYÁ (20 Novembre).— Aquesta excursió fou organisada pels doctors Novellas y Font y Sagué, encarregats dels cursos de Geografia Física y de Geologia, com a complement de les ensenyances que en els mateixos venen donant-se. Durant la realisació d'aquesta excursió, a la qual assistiren més d'una seixantena de socis, se pogué estudiar, mitjansant les explicacions dels esmentats senyors, l'estructura y composició del terrer que anava trepitjant-se, y els efectes y variacions que'ls diferents elements naturals han produit en la superficie de la terra, recullint-se ensems gran nombre de minerals y exemplars fòssils d'alguna importancia.

CONFERENCIES Y SESSIONS

SECCIÓ FOLK-LÒRICA. — *Dia 9.* — Conferencia per son president, don Rossendo Serra y Pagès, sobre l'interessant tema *Origen de les rondalles*, en la que s'exposà l'origen y manera d'esser propagades, y els diferents sistemes creats pera explicar aquell origen, o sia'l sistema mitològich y meteorològich y el de transmissió de poble a poble, acabant fent una rahonable crítica y exposició dels mateixos.

Dia 16. — Vetllada a càrrech del soci delegat a Talarn, mossèn Vicens Bosch, qui, després de llegir diferents articles originals referents a costums d'Esterri d'Aneu, donà a conèixer, acompanyant-les a l'harmonium, diferentes cançons populars y corrandes recullides pels encontorns de Talarn.

Dia 23.—NOTES FOLK-LÒRIQUES D'ANDALUSIA.— Conferencia donada pel soci senyoreta donya Maria Baldó, qui, després de breus indicacions geogràfiques y socials del lloch aon recullí'l valiós aplech folk-lòrich que anava a desgranar, començà a realisar-ho en forma agradosa y ben ordenada, exposant y ressenyant una nombrosa col·lecció de refrans, traballengües, cançons, oracions, jochs, endevinalles, supersticions, etc., ben notable tant per son valor intrínsech com pel treball y entusiasme que revelen el portar a cap aquell aplech.

Dia 30.— Continuació, pel senyor Serra y Pagès, de la seva conferencia sobre *L'origen de les rondalles*, continuant l'estudi dels sistemes creats en la exposició del mateix, ocupant-se dels sistemes antropològich, de l'interpretació històrica y del mitològich conciliador.

SECCIÓ D'ARQUITECTURA.—*Dilluns 21.*—El president de la secció, don Geroni Martorell y Terrats, inaugurà la tanda de conferencies que vindran donant-se a càrrech de la mateixa, ab una d'interessantíssima, desenrot-

llant el tema: *L'historia de l'arquitectura catalana y l'educació de l'arquitecte.* Començà'l senyor Martorell fent un estudi classificador dels diferents monuments de nostra terra, seguint el sistema de sa composició arquitectònica y exposant a gran volada els principals caràcters distintius de cada art y cada època; y acabà la seva notable conferencia, que anà acompanyada ab la projecció de gran nombre de vistes de nostres més importants monuments, excitant l'atenció y l'estudi de l'arquitecte català pera totes aquelles construccions, sien del caràcter que sien, que puga contribuir a crear un art arquitectònich propri y veritable.

Dia 28. — ESTUDI DE LA CATEDRAL VELLA DE LLEIDÀ. — Conferencia donada per D. Emili Llatas y Agustí, durant la qual feu un estudi complert y acabat d'aquella hermosa construcció, avuy dia tant profanada, tractant-la ab molt carinyo y manifesta competencia, fent ressaltar les seves innombrables belleses y el valor de la seva construcció, lo mateix en son grandiós conjunt que en sos mil y variats detalls. Anà també acompanyada aquesta conferencia ab la projecció de la planta y nombroses vistes fotogràfiques d'aquella soperba construcció.

RESSENYES D'EXCURSIONS

El divendres dia 4, el nostre distingit company y president del CENTRE, D. César A. Torras, ne ressenyà una de verificada ab diferents consocis cap a la Vall del Marlés de desde l'Atmetlla fins a Sant Jaume de Frontanyà, y cap a les serres de Matamala y Pinós, passant pels cingles de Mordolà y Coll de Palomeres, pera retornar cap a Puigcercós, de quin interessant tragecte se presentaren nombroses projeccions fotogràfiques d'altres tantes vistes de sos llochs més remarcables.

UNA EIXIDA DE SOL DESDE'L PUIGSACALM.—Interessant treball de D. Martí Estany, llegit en la sessió del dia 11, y que es una ben escrita ressenya d'aquelles montanyenques encontrades, acompanyada d'una serie d'impressions personals y descripcions poètiques de festes populars y espectacles naturals ben grandiosos com la contemplació de l'eixida de sol desde'l cimal d'aquella gran serralada de Puigsacalm.

UNA EXCURSIÓ A LLEIDA. — El senyor D. Melcior Rodríguez d'Alcàntara donà una conferencia en la nit del dia 18, ressenyant una excursió a l'històrica ciutat de Lleida que realisà ab diferents companys del CENTRE, y durant la qual tragueren una notable col·lecció de clixés fotogràfichs que, com en la ressenya anterior, foren projectats pera completar la descripció que dels diferents monuments que encara guarda la capital del Segre anava fent lo citat senyor.

UNA EXCURSIÓ IMAGINARIA A CAP DE CREUS.— Ab aquest suggestiu títol D. Frederich Rahola feu una completa descripció històrica-geogràfica de

tota la petita península del Cap de Creus, exposant en forma ben agradable les mil vicissituts que ha atravessat aquell troç de nostra terra, y les nombroses belleses naturals que poden admirar-se en aquella accidentada costa, de quals poblacions y cales més recomenades se'n projectaren pulcres y ben fetes vistes fotogràfiques.

CURSOS

De Geologia, per Mossèn Norbert Font y Sagué.—*Dia 8*, lliçó 4.ª—Aigua-barreig dels rius.—Deltes lacustres. Sa formació y caràcters.—Estuaris, barres y cordons aluvials.—Deltes marins. Sa formació, caràcters y conseqüencies.—Exemples: mesura de l'activitat de les aigües corrents.

Dia 15, lliçó 5.ª—Acció de l'aigua del mar.—Les onades, sa causa, potencia y acció.—Destrucció de les costes.—Plataformes, caps y agulles y cinglerars litorals.—Mesura de l'acció de les onades.—Erosió de les marees. Fjords y ries.—Intensitat de l'erosió marina.—Treball de reconstrucció del mar y aparells litorals, formació de sorra y palets.—Curs d'aquests elements.—Cordons litorals.—Sedimentació costera.—Sedimentació d'aigua fonda.

Dia 22, lliçó 6.ª—Acció del gel.—Neus persistents.—Congestes.—Geleres.—Maneres de formar-se una gelera.—Moviment de les geleres.—Moviments: llurs lleys.—Caràcters físichs de les geleres.—Exemples.

Dia 29, lliçó 7.ª—Efectes de transport de les geleres-moraines. Ses diferentes classes.—Efectes mecànichs de les geleres-roques, polimentades, estirades y arrodonides.—Formació dels circhs y gorgues.—Règim variable de les geleres. Gel polar, gels surants.—Antiga extensió de les geleres. Ses proves.

Geografia Fisica, pel professor Dr. D. Antoni Novellas.—*Dia 3*, lliçó 3.ª—Estudi de la forma de la Terra per medi del pèndol.—Conseqüencies del aplanament.—Teoria tetraèdrica de la forma de la Terra.—Conseqüencies geogràfiques de la forma tetraèdrica.—Densitat de la Terra.—Mètode de la plomada.—Métode de les oscilacions del pèndol.—Mètode de Cavendish. Influencia dels astres sobre la superficie de la Terra.—Marees.—Sa teoria.—Ses classes.

Dia 10, lliçó 4.ª—Valor del relleu terrestre, relleu mig dels continents y màximes altures.—Repartició dels relleus sobre la terra: cartes hipsomètriques o significat.—Noció de les linies de repartiment: incertitut d'aquestes linies, vertents tancades y exemples.—Verdader aspecte y naturalesa dels relleus continentals.

Dia 17, lliçó 5.ª—El relleu del fons dels occeans.—Sa estructura.—Comparació entre la terra ferma y el fons dels mars.—Constitució de les grans àrees occeàniques.—Depressió mediterrania.—Observacions generals sobre'l dibuix de la superficie terrestre.

Dia 24, lliçó 6.ª—El relleu de l'escorxa terrestre.—Perfil de la terra

ferma. — Significació de les particularitats del perfil. — Perfil dels fons dels mars. — Basament continental. — Convexitats.— Ombílichs. — Corva hipsogràfica de l'escorxa terrestre. — Particularitats regionals. — Europa. — Atlàntich. — Africa. — Australia. — Dissimetria de les linies de relleu. — Perfil combinat de les vores continentals y de les fosses occeàniques.

CURS D'HISTORIA DE LA LITERATURA CATALANA, per D. Rossendo Serra y Pagès.— 5 de Novembre, conferencia XVIII.— *La Poesia en el sigle XIV y primers del XV.*—Tradició provençal.—El Consistori de la Gaya Ciencia a Tolosa (1323) y influencia de l'escola tolosana.— Ullada retrospectiva sobre'ls poetes catalans del sigle XIV estudiats anteriorment.— Impuls que reb la poesia en temps d'en Pere del Punyalet.—Tractats d'art poètica d'en Joan Castellnou, d'en Berenguer de Noya, d'en Jofre Foixà, d'en Terramayguis de Pisa, d'en Jaume March, d'en Lluís d'Aversó y anònims.— Volada que la poesia pren en els regnats d'en Joan I y dels successors.— Institució de la festa poètica a Barcelona en llahor de la Verge Maria (1393). Caràcter de l'escola poètica catalana.—Indicació dels principals poetes y de les obres conegudes: Jaume March, Pere March, Arnau March, Llorenç Mallol, Anselm Turmeda, Bernat Metge, Arnau d'Erill, Lluís de Vilarrasa, Pere Galvany, Gabriel Farruix, Jordi de Sant Jordi y Andreu Febrer.— La poesia narrativa satírica.— Lectura de troços escullits.

12 Novembre, conferencia XIX.—*Prosa històrica del sigle XV.* — Cambi que experimenta la crònica en aquest període. — *Llibre dels feyts d'armes de Cathalunya*, de mossèn Bernat Boades. — Fonts de l'obra. — Condicions que la distingeixen.— Esperit d'investigació y erudició de l'autor.—*Histories e conquestes dels Excellentissims e Catholichs Reys d'Aragó*, de mossèn Pere Tomich. — Inserció de llegendes.—Datos importants pera l'historia d'Italia. — Obres d'en Tomich. — *Recort*, d'en Gabriel Turell. — Estil compendiós. — *Chroniques d'Espanya*, d'en Carbonell. — Importancia que té per haver transcrit la *Crònica* d'en Dez-Coll. — *Sumari d'Espanya* d'en Berenguer de Puigpardinas. — Histories locals. — Histories extrangeres traduides al català. — Lectura de troços escullits.

19 Novembre, conferencia XX. — *Prosa novel-lesca del sigle XV.* — Llibres de cavalleries. — Esperit cavalleresch de l'Edat Mitjana. — *Equites o milites curati.* — Pretinguts origens germànichs de la cavalleria. — Sa decadencia y desaparició. — Fonts de la literatura cavalleresca: I. Gòtica (els antichs barts; gestes dels escaldes). II. Oriental (els alarbs espanyols mitjancers; importació pels creuats). III. Clàssich-mitològica (rondalles milessianes; mitologia grech-romana). — Causes que actuen sobre dita literatura. — Cicles en que's divideixen els llibres de cavalleries: I. Bretó o de la Taula Rodona (llegendes del rey Artús, de Merlin y dels cavallers de la Taula Rodona). II. Carlovingi (Carlemagne y els Dotze Pars; hèroes assimilats als mateixos per llurs proeses). III. Grech-assiàtich (lluyta contra els alarbs; la conquista dels franchs; prodigis trets d'Orient). — Literatura cavalleresca menor. — Indicació de les principals obres de cada agrupació.

26 Novembre, conferencia XXI.—*Prosa novel-lesca del sigle XV* (continuació dels llibres de cavalleries).—*Tirant lo Blanch.*—Concepte que ha merescut l'obra als tractadistes de literatura catalana. —Ressò de l'expedició dels catalans a Orient.—Flexibilitat del llenguatge y interès que desperta la narració.—Document íntim pera l'estudi de l'Edat Mitjana. Caràcter nacional.—Erro dels que suposen que l'obra es traducció.—Datos biogràfichs de l'autor, en Joan Martorell.—Continuació del *Tirant,* per mossèn Martí Joan de Galba.—Argument de l'obra.—Lectura de troços escullits.—Caràcter dels llibres de cavalleries catalans, *Tirant lo Blanch* y *Curial y Guelfa,* en contraposició als extrangers.—Exposició de l'última.

AVÍS

Essent impossible insertar en el Butlletí totes les conferencies llegides durant el passat y present curs, ens veyem obligats a fer-ne una selecció, donant preferencia als treballs que, referint-se a comarques poch conegudes, reuneixin major número de notes descriptives y datos útils als excursionistes, prescindint d'impressions purament personals. De totes maneres, agrahirem als nostres consocis que deixin a Secretaria les memories que'ns han donat a conèixer, puix quedaran per ara arxivades y se publicaran oportunament.

Barcelona.—Tip. *L'Avenç:* Ronda de l'Universitat, 20.—Telefon 115

INDEX ALFABETICH DE NOMS PROPRIS

(ELS NÚMEROS INDIQUEN LES PLANES; C., COMARCA; P., POBLE O CIUTAT; R., RIU, RIERA)

TAULA GENERAL

GRAVATS

LAMINES APART

Centre:Excursionista:de:Catalunya:
1876

